

وارلیق

فصلنامه فرهنگی، ادبی، هنری تورکجه - فارسجا فرهنگی درگی

۲۰ - جی ایل، یای و پاییز ۲۰۱۳۷۷ - ۳، ۱۰۹ - ۱۱۰ صحیفه ۲۳۰

بوسایلاریمیزدا:

- موللانصرالدین ایراندا - دوقتور جواد هیئت ● دده قورقود بویلاری نین دیل و اوسلوب اؤزه للیکلری - دوقتور م.ع. فرزانه ● تأثیر زبان ترکی بر زبان فارسی - دکتر احمد فروغ ● خلیلی - محمدعلی حسینی ● پیام دکتر جواد هیئت به مناسبت درگذشت دکتر غلامحسین بیگدلی ● نیم سالی به اثر «زند و زاهد» فضولی - عزیز محسنی ● اشکانی تورک لری نین ایراندا ۴۸۰ - ایلیک حاکم لری - میرهدایت حصاری ● سؤنمزین «لیریکاسی» - ناظم رضوان ● سلماس عاشیق لاری (۲) - عاشیق مناف، توحید ملک زاده، ک.عباسی ● دوقتور محمدتقی زهتابی نین گؤزله نیلمز اولومو مناسبتیه - وارلیق ● قره باغ در جنگ های ایران و روسیه - صمد سرداری نیا ● آقای کریم مشروطه چی له مصاحبه و باشقا مازاقلی و چشیدلی مقاله لری میزی اوخویا جاقسینز.

بسم الله الرحمن الرحيم

ایچینده کیلر

- ۳ ملانصرالدین ایراندا - دوقتور جواد هیئت
- ۷ دده قورقود بۇیلاری نین دیل و اوسلوب اۇزه للیکلری دوقتور م.ع. فرزانه
- ۱۳ تورکجه معمارلار باره ده - میرهدایت حصاری
- ۱۸ تأثیر زبان ترکی بر زبان فارسی دکتر احمد فروغ
- ۲۰ دوزه لیش
- ۲۱ خلیلی - محمد علی حسینی
- ۲۵ نقدی بر کتاب «آذری یا زبان باستان آذربایجان» - دوقتور جواد هیئت
- ۳۲ وارلیق، وارلیغینی تانیندی - نزاکت رضا قیزی
- ۳۶ وارلیق درگیسی وارلیغیمیزین رمزی و بایراغی اولدو - پروانه محمدلی
- ۴۰ اۇزگه کۆلگه سیله گنده نین اۇزونون کۆلگه سی اولماز - آقای کریم مشروطه چی ایله مصاحبه - م.ر. هیئت
- ۵۲ پروفوسور غلامحسین بیگدلی نین اؤلومو مناسبتیه - دوقتور جواد هیئت
- ۵۳ وداع با سیمرغ - دکتر رحیم چاووش اکبری
- ۶۰ پیام دکتر جواد هیئت به مناسبت درگذشت دکتر غلامحسین بیگدلی
- ۶۱ بلور خاطره ها - محمد رضا بیگدلی
- ۶۲ سنی اؤنوتما ریق اوستاد - پروفوسور. آزاده
- ۶۶ پروفوسور غلامحسین بیگدلی نین ... امام و ثردی حمیداف، کۆچوره ن. ح. م. ساوالان
- ۶۹ آقای اسداللهی ایله مصاحبه - ح. م. ساوالان
- ۷۱ تبریکلر
- ۷۷ محمد امین رسولزاده ایراندا - مهرداد سرکش
- ۸۱ امین عابد و اونون ادبیات تاریخینین طالعی - علی شامیل - کۆچوره ن: علیرضا تبریزی
- ۸۸ ینتی چیخان کتابلار - عزیز محسنی
- ۹۱ مشروطه انقلابی نین تدقیقینده قیمتلی کتاب - دوقتور ع. مددلی
- ۹۴ عاشیق یحیی دینلم - ناصر احمدی
- ۹۷ ییزه گلن مکتوبلار
- ۹۸ آبونه فورمو
- ۹۹ شعرلر
- ۱۰۷ قربانیان هیزم شکن - مسعود فیوضات
- ۱۱۰ فرجام برخی از خانشین ها - صمد سرداری نیا

مولانا نصرالدین

ایراند

خلق طرفیندن عمومی لشدیر یلمیش افسانهوی بیر شخصیت دیر و موللانصرالدین لطیفه لری آدیلا مشهور اولان لطیفه لر تاریخ سورده سینده خلق طرفیندن یاراد یلمیش و سؤنرادان موللانین آدینا باغلانمیشدیر.

آذربایجاندا خلق آراسیندا مشهور اولان لطیفه لر ان چوخ بهلول داننده و موللانصرالدین آدی ایله باغلی دیر. بهلول داننده گویا عباسی خلیفه سی هارون الرشیدین قارداشی ایلمیش و اونون لطیفه لری دوشونجه، محتوا، مضمون باخیمیندان موللانین لطیفه لریندن تامامیله فرقلی دیر. آذربایجان و ایران خلق لری نین ان چوخ سئودگیکی لطیفه لر موللانصرالدین آدی ایله باغلی اولان لطیفه لر دیر.

● دوکتور جواد هیئت

موللانصرالدینه چئشیدلی اولکه لرده چئشیدلی آدلار وئریلمیشدیر. نتیجه کی، عینی شخصیت، ایران و آذربایجاندا موللانصرالدین، تورکیه ده نصرالدین حوجا، اوزبکستاندا و او یغورلاردا نصرالدین افندی، قازاقلاردا حوجا نصیر، چچنلرده ناصارات و عربلرده حوجا آدی ایله مشهور دور.

موللانصرالدین لطیفه لرینده مزاحلی هجو بیر - بیر یله بیر لشدیگی حالدا، هامیسیندا بیر حکمت و دونیا گؤروشو واردیر. بۇ لطیفه لر یازینا آیینمادان اؤنجه عصر لر بۇ یو دیلدن دیله کنجه رک، خلق آراسیندا یاشامیشدیر. اونون لطیفه لری یالتیز خلقی گولدورمکه قالمایب، عینی زاماندا خلقین اویانماسینا و بۇ لطیفه لر دن عبرت درسی آلماسینا سبب اولموش، هم ده صنعت اثر لرینده ایلهام قاینای اولموشدور.

آذربایجاندا مشهور اولان موللانصرالدین بیلیکلی، حاضیر جاواب، عدالتی سئوون و اونو مدافعه ائدن بیر حوجا دیر. اؤ، عقل سلیمی

موللانصرالدین یاخین و اورتا شرقده، خصوصیله ایسران و تورک خلق لری نین فولکلوروندا اورتاق ادبی سیمادیر. بعضی آراشیدیر یجیلار (اؤزه للیکله تورکیه عالیملری) اونون تاریخی بیر شخصیت اولدوغونو اثبات ائتمه یه چالیشمیشلار. تورکیه قاینقلاری (قاموس الاعلام، اسلام آنسیکلوپندیسی و س.) اؤنون (نصرالدین حوجا) حاجی بکتاشی ولی و یا امیر تیمور لا چاغداش اولدوغونو و قونیا یا باغلی آق شهیرده مزاری اولدوغونو یازیرلار.

آذربایجان آراشیدیر یجیلاریندان م.ح. طهماسب و م. سلطانوف موللانصرالدین لطیفه لری نین قهرمانی ایله هولاکونون وزیر ی خواجه نصرالدین طوسی آراسیندا چئشیدلی بسزه رلیکلر تاپاراق اولنلاری عینی لشدیر مک ایسته میشلر.

بۇ گون ایراندا و آذربایجاندا ان چوخ قبول ائدیلن فیکره گۆره، موللانصرالدین عصر لر بۇ یو

گوجلو، نشئه‌لی و دده کیمی بیر آدمدیر. اونون دونیا گۆرو شو عقل ایله دو یغونون موازنه‌سینه دایانان فردچی بیر اخلاق گۆرو شو دور. موللا هر هانسی بیر افراطا قارشى دیر و اونا ضدی ایله قارشیلیق وئریر.

موللانصرالدین خلقه ظولم ائندن بیگ و حاکیملره، متعصب - فاناتیک آدمالار، عبادتی و دو عانی شخصی منفعتلرینه وسیله ائده نلره دوشمن دیر و اونلاری ظریف - اینجه سؤزلره استهزا (آلای - لاغ) ائدر، فقط موللا گنرچک مسلمانلیغا درین باغلیلیق گؤستریر. او خلقین حقیقی ذکا سیلاحی ایله قورویور، ظالمیلر، یالتاقلار، ریاکارلار و خلقین حقیقی غصب ائده نلر اونون لطیفه لرینده اولدوقلاریندان داها پیس، داها گولونچ شکیللره دوشرلر. یانلیش ائولمه لر، نانکورلار، شخصی مستفعلریندن باشقا بیر شئی دوشونمه یئلرین تورلو (مختلف) گولونچلو کلری، تورلو - تورلو انسان قصور و آخساقلیقلاری اونون لطیفه لرینده گۆزه ل - بدیمی بیر شکیلده و داها جانلی اولاراق عکس ائتدیریلیر.

موللانصرالدین لطیفه لرینین موضوع ساحه‌سی - دایره‌سی چوخ گئنیش دیر. مثلاً، امیر تیمور حقیقده حاکیملر، فاناتیک و یالانچی موللالار، روشوت آلان حاکیملر و مأمورلار، عائله، اسکی عادت و گلنه‌ک (عئنه) و گونلوک حیاتیین بساتون مسئله لرینه عاید یوزلرله لطیفه لری واردیر. اونون بعضی عوام، ساده، تنز آلدانان، ترسینه ایش گۆره ن و گولونچ بیر آدم کیمی قارشیمیزا چیخیب، خلق طرفیندن کسگین یارقى (تسفید) آتشیینه تسوتولور. دئمه‌لی، موللا بیر طرفدن مدیریکلیگی، ذکائی و بدیمی سؤزون تأثیرینی تصویر و تبلیغ ائده رک عوام انسانلارین گۆزلرینی

آچیب اونلارا یول گؤستریر، باشقا طرفدن عواملیغی، موهومات و گنریلیگی، ساده‌لیک و آخماقلیغی، تنبلیک و طفیلی لیگی پیسله ییره ک اونلاری اصلاح ائتمگه چالیشیر. موللانصرالدین لطیفه لری خلق آراسیندا یایلیب، حافظه لره یئرلشدیگی کیمی کلاسیک ادبیاتیمیزین بؤیوک نمثیلچیلری واسیطه‌سیله ادبیاتیمیزدا گنچمیشدیر.

گنجه‌لی نظامی دن بؤ گونه دک بیر چوخ شاعیرلریمیز بؤ لطیفه لر دن ایلهام آلاق شعرلرینده اولارلار دایدا انمیش و یا اونلاری شعرلرینده نقل ائتمیشلر. مثلاً، سید عظیم شیروانی «بیر ده وورسان هئج نه»، «خسیس و دیلنچی» و داها باشقا لطیفه لری نظمه چکمیش و اونلار دای اوز اخلاقی فیکیرلرینی ایسفا ده ائتمک اوچون فایدا ائتمیشدیر. میرزه علی اکبر صابر «موللانصرالدین یورقانی»، «موللانصرالدین اوغرو»، «طیب و خسته»، «اسکندر و فقیر» و باشقا لطیفه لری نظمه چکمیشدیر.

موللانصرالدین لطیفه لریندن، موللانصرالدین درگیسینی چیخاران جلیل محمدقلی زاده و دیگر یازارلار دا استفاده ائتمیشلر.^(۱) موللانصرالدین لطیفه لری فارسلا ر آراسیندا آذربایجانلیلار قده ر مشهور دور. بیر چوخ لطیفه لر هر ایکی دیلده خلق آراسیندا یایلمیش و بؤ خلقلرین اورتاق مالی اولموش دور. فقط فارس دیلینده کی لطیفه لره موللا داها چوخ صافلیق و آخماقلیق اوزوندن خلقی گسولدورور. نئجه کی «فرهنگ دهخدا» دا موللانصرالدین ماده‌سی نین قارشیمیشیندا بئله

۱- باخ الف - افندی یف، پاشا، آذربایجان شفاهی خلد ادبیاتی، معارف نشریاتی، ماکی، ۱۹۹۲.

ب - هیئت، جواد، آذربایجان شفاهی خلق ادبیاتی، (وارلیق درگیسی نین علاوه‌سی) تهران ۱۹۸۸.

یازیلیمیشدیر: اونون (موللانی) حقیقته ایدورولان کتایه و ضرب المثللرده، او، صافلیق و ظریف طبعلیک (اینجه ذۇقلوک) تمثالی دیر. مثلاً، موللانی آغاج دالیندا اوتوروب بوداغین کۆکونو کسمه سی و یا ۱۰۰ دینار آلپ ایتی سنت ائتدیکن سؤنرا ۲۰۰ دینار حاماما اؤده مەسی کیمی...

عرب جو حاسی دا شهوت و معیشت لطفه لریله مشهور دور.

موللانصرالدین لطفه لری نین تشکول ائتدیگی و یایلدینی دؤر، ۱۴ - ۱۳ - جو عصرلر دیر. فقط آذربایجاندا ۱۹ - جو عصرین سۇنلارینا دوغرو لطفه لر تۇپلانماغا باشلامیش و ایلک اؤرنکلرینی ا. زاهاروف تۇپلایب یایلانمیشدیر. بۇ لطفه لری قوزنی آذربایجاندا علی عباس مُذنب تۇپلایب ۱۹۰۸ ده کتابچا شکلینده نشر ائتمیشدیر. عینی مؤلف ۱۹۲۷ ده تۇپلادیغی لطفه لری فولکلورچو ح. زیناللی نین اؤن سؤز ایله برابر «موللانصرالدین مضحکه لری» آدی ایله یایلانمیشدیر.

قوزنی آذربایجان مؤلفلریندن ولایت قولیف ۲۳ مختلف خلقین موللانصرالدین آدی ایله باغلی لطفه لرینی تۇپلایب تورکجه میزه چئنیویرمیش و بۇ مجموعه نی «۲۳ موللانصرالدین» آدی ایله ۱۹۹۲ ده باکیدا نشر ائتمیشدیر. بۇ مجموعه ده لطفه لری موضوعلارینا گۆره ۱۶ بۆلومه آیرمیش و هر بۆلومه مختلف خلقلرین لطفه لریندن اؤرنکلر وئرمیشدیر.

۱۹۳۹ - جو ایسلده آذربایجانین مشهور فولکلورچوسو محمد حسن طهماسب اؤزون سورنه چالیشمالاردا سؤنرا تۇپلادیغی لطفه لری مختلف فصیلره آیراراق مجموعه لر شکلینده نشر ائتدیرمیشدیر.^(۱) بو لطفه لرین روسجا ترجمه سی طهماسبین اؤن سؤز ایله ۱۹۶۲ ده موسکوادا

باسیلیب یایلانمیشدیر.

تهراندا، محمد علی فرزانه، آذربایجان تورکجه سینده اولان موللانصرالدین لطفه لرینی تۇپلایب بیر مقدمه ایله باسقیبا حاضیرلامیش، فقط مادی و باشقا چتین لیکلره گۆره مجموعه هله ده باسیلما میشدیر. فارسجا لطفه لره ده تک - تک کتابچالار حالیندا یایلانمیشدیر.

ایندی تورک (آذربایجان) و فارس لطفه لریندن بعضی اؤرنکلر وئره جه ییک:

۱ - آجلیق مرضی (خسته لیگی):

موللا بیر گون گون اؤرتایا یاخین حکیم خانایا گلیب، حکیمه دئییر: «حکیم! هر گون بۇ واخت اولاندا منیم باشیم گیجه لیر، گۆزلریم قارالیر. آیساقلاریم طاقندن دوشور. منی بیر معاینه ائیله (یوخلا)، گۆر نه مرضیم وار» حکیم موللانی معاینه ائدیپ دئییر: «سنین مرضین آجلیقدان ساوایی، آیری بیر شئی دئییل. ایندی ناهارا بیر او قدهر قالمیر، بویور ناهاری بیری لیکده یتیه ک.»

موللا ناهاری یتیر، دوروب گئنده دئییر: «حکیم! آلاسه سنین بالانی ساخلا سین منیم دردیمن داواسینی یاخشی تاپدین. بوندان سؤنرا هر واخت باشیم گیجه لسه، گۆزلریم قارالسا، آیساقلاریم طاقندن دوشسه بیر باشا سنین یانینا گله جگم.»

۲ - بیر ثانیه صبر ائله:

بیر گون موللا مسجدین گولدسته سینده مناجات وئیردی. گولدسته نین آشاغیسیندا بیرسی اللرین گۆیه توتوب سۇروشور: ایلاهر! من ایل سنین نظرینده نه قدهر دیر؟

موللا یۇخاریدان دئییر: من ایل منیم نظرینده بیر ثانیه حؤکومنده دیر.

۱- فرزانه، محمد علی. لطفه های موللانصرالدین. تهران وارلیق ۱ و ۱۹۸۸، ۲

آدام بىر داھا سۇرۇشور:ايكى مېن دىنار سىن
نظرىندە نە قەدەر دىر؟موللا دىيىر:ايكى مېن دىنار
مىنم نظرىمدە بىر دىنار حۇكۈمۈندە دىر.اۇ آدام
يالوارىر كى،اوندا مەن بىر دىنار باغىشلا موللا
جاواب وئىر:بىر ئانىە صبر انلە

۳ - شېھرىن بۇيۇكلرى:

بىر گون موللانصرالدىن حماما
گندىر.حمامچى اونون قاباغىنى كىيىپ دىيىر:بۇ
گون حمام شېھرىن بۇيۇكلرى اوچوندور.موللا
سۇرۇشور:شېھرىن بۇيۇكلرى
كىملىرىدۇر؟حمامچى:تائىمىرسان؟اونلار كى شېھرە
چىيىخالدا ھامى اونلار بارماقلا نىشان
وئىرلىر.موللا بۇ سۇزلىرى انشىدىنچە،ھىچ بىر شى
سۇيلىمەن انوھ فايدىر.اۇ،انشىشە يىنى آخىردان
چىيخارىب اوستونە بىر تىرمە شال سالىر،بويۇنا
بۇيۇك بىر زىنقىروو باغلاير،اۇزۇ دە اۇنا ترس
مىيىپ،شېھرىن اۇرنا سىندان گىچەرك حماما گندىر.
موللانى و انشىشە يىنى گۇرەنلر بارماقلا بىر -
بىرلىرنە گۇستىر.موللا بۇ كىكبە ايلە حماما
ياخىنلاشىپ،حمامىن قايسىندا دايسانىپ
دورموش،حمامچىيا دىيىر:چكىل دالى.شېھرىن
بارماقلا نشان وئىرىلنرىن لاپ يىكەسى گلىر
حماما!

۴ - يوخودا خۇرۇلداما:

موللا گىچەلر ياتاندا بىر خۇرۇلداردى.بىر
گون موللانرىن آروادى اۇنا دىيىر:اي كىشى اگىچەلر
انلە خۇرۇلدىورسان كى،آدامىن يوخوسو
قاچىر.موللا جاواب وئىر:سەن يالان دىيىرسەن بۇ
سۇزۇن قاباقچا دا بىر دفعە مەن دىمىشىدىن.اۇندا مەن
ايكى گىچە سحرە كىمى گۇزۇمو يوممادىم،گۇرۇم

دوغرۇدان دا خۇرۇلدىورام يا يۇخ،ھىچ بىر سەن
انشىتمە دىم،انلە بىلىرم سەن يانلىرىسان،اۇزۇن
يوخودا خۇرۇلدىورسان،اما انلە خىيال انلىدىرسەن
كى،مەن خۇرۇلدىورام(بۇ لىطىفە ھەم توركلردە ھەم دە
فارسلاردا انلادىلماقدادىر).

ايندى دە فارسلاردا اولان لىطىفەلردىن اۇرنىكلر:

۱ - موللانصرالدىن ھىدىەسى:

بىر گون موللانصرالدىن اسكى شالوارىنى
دىلنچى يە وئىرپ بىلە دىدى:بۇ شالوار رحمتلىك
آتامدان قالمىش،آتام اۇنو گىيىپ گىزمە يى چوخ
سۇنەردى.ايندى بۇ شالوارى سەن وئىرىم كە تانىرى
دا مەن اوندان يوز دفعە ياخىشىسىنى وئىرسەن.

دىلنچى شالواردكى بىر تىق - سۇكوكلرە و
ياماقلارىنا ياخىب بىلە جاواب وئىر:اللە آسانا
رحمت انلەسىن،اونەن سە جىتتە گىتتىمك اوچون
عجلە انتمىش،چونكى بۇ شالوارى بىر نىچە ايلە
داھا گىيىپ گىزە بىلدى.ان دوغروسو آتائىن عزىز
ياردگارنى نىن يىرنە مەن بىر دىنار وئىر،ھەم آتائىن
مىرائى انونىدە قالار،ھەم دە مىنم ايشىم حل اولور.

۲ - چركىن قادين:

موللانصرالدىنە چىركىن بىر قادين قىست
اولموشدو.بىر گون اۇ،گۇزۇنو آروادىندان
آيرىمادى،آروادى،نە اولموش مەن بىلە گۇزۇلرىنلە
يشمك ايشە يىرسەن - نىيە سۇرۇشودو.موللا بىلە
جاواب وئىردى:بۇ گون بىر گۇزۇل خانىما چوخ
تاماشا انلە دىم،نە قەدەر چالىشىدىم گۇزۇلرىمى
اوندان آيىرا بىلىمە دىم،اونسا گۇرە،قىرار وئىردىم
كى،گوناهىمىن باغىشلا تىماسى اوچون بىر شىنى
اندىم.ايندى اۇ قادينى باخدىمىم قدر سانا باخدىم.

**دده قورقود بۇيلارى نين ديل
و اوسلوب اۇزه للىكليرنى
آزربايجان توركجه سينده
آرالمالى يىق ^(۱)**

خصوصيه ائرين ديل و اوسلوبوندا اولان آذرى توركجه سى اۇزه للىكلرى و اويغونلوقلارى باره ده آيرى - آيرى و بعضاً ده بير - بيرينه اويوشمايان گۇروشلر و ملاحظه لر يوروتمكله فرقلى قناعتلره گليب چاتميشلار.

بۇ خصوصدا محرم ارگين، دده قورقود كتابى نين متن و آراشديرماسينا حصر ائتديكى ايكسى جلدليك آيريتيلى اثرى نين ايكينچى جلدينده دده قورقودون ديل و قرامنريندن بحث ائده ركن مسئله يه آشاغيداكى باخيشلا ياناشير: «دده قورقود كتابى بير كره آذرى ساحه سى نين اثرى دير. ايچينده كئچن يئر و قوم آدلارى بونو آچيقجا گۇسترمكده دير. فقط بونون يانى سيرا، ائرين دىلى ده بۇ ساحه نين دامغاسىنى داشىماقدادير. دها ۱۴ - جو عصرده قاضى برهان الدين ده بليرتيليرنى گۇردوبوموز آذرى توركجه سى، دده قورقوددا آرتيق بليرلى بيرحالا، ال ايله توتولور بير حالا گلميش بولونماقدادير. بۇيله جه ائرين دىلى كندى جوغرافياسينا و ائتنيك دورومونا تاماميله اويغون دوشمكده دير. آشاغيدا قرامنرينى اينجه لركن ائرين ناسيل آذرى توركجه سى طرفينده اۇلدوغونو ياخيندان گۇره جه بيز. فقط متنه شۇيله گليشى گۇزه ل بير گۇز آتماق بئله، بيزى درحال آذرى ساحه سينه گۇتورمگه كافيدير. قرامنر شكيللىرى بير يانا، كلمه لر، كلمه قروپلارى (تركيبلر) و جومله لر باخيمىندان دا هر سطرده آذرى توركجه سيله قارشى قارشىبا گليريز. (بۇرادا بازار دده قورقودان چوخلو آذرى اۇزه للىكلرى داشىيان سۇزلىرى اۇرنك اۇلاقا گتيرير و سۇنرا سۇزونه بئله داوام ائدير). بۇ مثاللارين بير قسمنه باتى اوغوز

● دوكتور م.ع. فرزانه

دده قورقود بۇيلارى نين بىليك دونياسى ايشيفينا چيخديغى گونلن، ائرين اوزه رينده آپاريلان گئنىش و عىنى حالدا آختاريجيلىق و آراشديريجيلىق ساحه لر يندن بيرى ده اۇنون ديل و اوسلوب اۇزه للىكلرى و بۇ اۇزه للىكلرين بۇگونكو تورك سۇيلو ديللردن هانسى بىرىسى ايله دها ياخيندان ايلگيلى و بئزه ييشلى اۇلدوغو مسئله سى اۇلموشدور.

بۇ مسئله، ايلك گونن دده قورقودلا آليشان بيلگينلردن هله ديتس و نۇلكه دن توتوموش بارتولد، پروفسور چوبانزاده و رۇسى يه قده ر و اۇنلاردان دا بۇگونه كيمي آراشديرمالاردا اۇزونه يئر آچديغى حالدا، هاميدان چوخ توركيه قورقودشناسلىغى و بۇ ارادا ايكى تائينميش قورقودشناس: بيرى محرم ارگين و او بىرىسى اورحان شايق گوگ باي يين ايللر اۇزونو داوام ائدن سوره كلى و دفته لايق آراشديرمالاريندا و آيدىنلاشديرمالاريندا اۇزونو دها آيريتيلارلا گۇستر ميشدير.

دونيالارنى دگشميش بۇ ايكى بيلگين، دده قورقود بۇيلارى ايله ايلگيلى مسئله لرده و

۱- بر مقاله ۲۵ سپتامبردا باكى دا برپا اۇنوناچاقى دده قورقود سمپوزيومونا حاضيرلانميشدير.

ساحه سينده (شەرقىي آنادولودا) دا راستلانا بىلىر. فقط بوتون بونلار و بو كىمى كىلمە و تەبىرلەر عىمومىتەلە آذرى ساحەسى نىن اۆز مالىدىر. بەعضىلەرى ايسە يالنىز آذرى ساحەسى نىن عىنصرلەرىدىر...

...دە قورقوتداكى آذرى عىنصرلەرى نىن كۆزە چارپان بىلەرتىلەرى اۇلاراق يوقارىدا سىرالادىغىمىز مىثاللار آذرى ساحەسى اىچىندە بالخاصە توركەبە آغزى نىن عىنصرلەرىدىر. دە قورقوت كىتابىنى اوقورۇكن انسان كىندىسىنى بىر ترەكمە تۇپلۇلۇغو اىچىندە ظن اندىر. ائىر ائىر مەقدەمە سىندە آنلاتىلان و قادىنلاردان بىرى نىن يوزدە يوز ترەكمە ھاواسى تاشىيان شو ايفادەسىنى اوقويونجا قارشىمىزدا بىر ترەكمە قادىنى نىن قونۇشۇدوغونو كۆرورسونوز و تىك باشىنا بۇ سىلەمە بىلە بىلەرتىگىمىز باقىنلىغى بىتونن آچىقلىغى اىلە اۇرتايا قۇيماغا كىفى گىلەر: «قىز زىلخا، زىبىدە، اورۇئىدە، جان قىز، جان پاشا، اىناملەك، قوتلوملك، اۆلمىگە، اىتمىگە گىتمەمىش ايدوم. ياتاچاق بىرۇم گىننە بۇ خىراب اولاسىيدى. نىسولادى بىنوم انىومە بىر لىحظە باقايدىنوز. قونۇشۇ حقى تانىرى حقى... (بورادا بازار توركەبە تۇپلانمىش توركەبە آغزىندان درلمە ائىرلەردن آد چكىر).

دە قورقوتدا كىتابى نىن يالنىز قىرامىنر ياپىسى (قورۇلۇش) و دىل ياپىسى دىگىل، اوسلويو دا آذرى ساحەسى نىن ھاواسىنى داشىر. مىجازى ايفادەدن مومكون اۆلدوغو قەدەر اۇزاق، آناملارلى كىندىلەرىنە ان ياخىن كىلمەلەر اىلە قارشىلەيان گىنرچكىچى، اۆزلى و ياخىن آنلادىش آذرى اىفادەسى نىن بارز و صفىنى تىشكىل اندىر. دە قورقوت كىتابىندا دا عىنا بۇلە بىر اوسلوبلا، بۇلە بىر ايفادە طرزى اىلە، بۇ نىوع بىر اوسلوب اىلە

قارشى - قارشىيا قاليرىز. (۱)

مىحرم ارگىن، قىرامىنر بۇلومونون باشلانمىشدا دە قورقوتدا ائىرىنى باتى توركەبەسى نىن (خىزرىن باتىسىندا - غىرىبىندە - بىرلەشەن توركەبە نىن) اىچرىسىندە يازىيا آلەنن ائىرلەردن بىرى ساىر. اۇ اوغوز شىوہەسىنە اساسلانان باتى توركەبە نىن بىيازى دىلىنى ۱۳ - ۱۲ - جو عىنصرلەردن فورمالاشماغا باشلاندىغىنى و عىنصرلەر اۆندوكەبە سىس و سۇز قورۇلۇشۇ باخىمىندان جور بە جور گىلەشمەلەر و دەبىشمەلەر اۇغرادىغىنى حالدا، زامانلا اىكى دىرەنى: بىرى آذرى و دوغو آناتولو اوغوزجاسى، او بىرى عىشانلى يا باتى اوغوزجاسىنا اىرىلمىش بۇ دوغو و باتى اوغوزجالارى آراسىندا بىرلى قۇنۇشما شىوہەلەرى و آغىز اىرىلىقلارى يانىندا دوغو اوغوزجاسى نىن وقت اشىرى شىرقەن گىلەن بىنى عىنصرلەر، خىصوصىلە قىچاقلار و ابلخانلىلار بىن تائىرى، بو اىرىلىقلارى قىرامىنر شىكىللەرى اىرىلىقلار بىن قەدەر گىتەرىپ چىخارىپ دىر. بونۇنلا دا مىحرم ارگىن بىن قىناعتىنە اساساً، دە قورقوتدا كىتابى ساحە باخىمىندان دۇغو اوغوز، يعنى آذرى ساحەسى نىن اۆزەللىكلىرىنى اۆزۈندە داشىيان بىر ائىر اۆلمۇشودور.

بىلەلىكە دە مىحرم ارگىن بو قىسمى باخىش و باناشمالارى اىلە دە قورقوتدا كىتابى نىن آذرى توركەبەسى و دوغو آنادولو ساحەسىنە و بۇ ساحە نىن ائىلات و ائىلىغى و ائىل قونۇشمالارىنا اساسلاندىغىنى نىمىسەمكەلە و ائىردە ساىسىزجاسىنا گىنورون سىس دوروملارىنى، سىس خادىلەلەرىنى، سىس دىگىشمەلەرىنى، شىكىل. اوسلوب خىصوصىتلىرىنى دىقىقلىشىدۇر دىگىنى حالدا، اونون

۱- دوقتۇر مىحرم ارگىن، دە قورقوتدا كىتابى ۲ بىدىكىس - قىرامىنر، ائىكارا، ۱۹۶۳، ص ۳۲۶ - ۳۲۵

تارىخى و اثنتىك باخىمدان» تورك دىلى نىن ان گۈزەل اثرلىرىدىن بىرى و بلكە دە بىرىنجىسى اولان ددە قورقود كىتابى عىنى زاماندا تورك كۆلتورونون تىل اثرلىرىدىن بىرى و بلكە دە بىرىنجىسى دىر...

ددە قورقود كىتابى بۇ گون اليمىزدە اولان بۇ مستنى ايسلە آذرى ساحەسى نىن اثرىدېر. فقط ايجىندە كى حكايلەر توركەدن توركستانا قەدەر بوتون تورك اۆلكەلىرىندە اسكىدن برى يابىغىن بىر شكىلدە و جانلى اۇلاراق ياشاماقدادېر. يعنى ددە قورقود بوتون تورك اۆلكەلىرى نىن، بوتون تورك دونياسى نىن مشترك مىلى كۆلتور ايدەسىدېر. اونون ايجىندىركى بۇ اثر يالنىز آذربايجانى و يا توركەنى دگىل، بوتون توركلوك عالمىنى مىلى كۆلتور باخىمىندان ياخىندان ايلگىلىندىر مكدە دېر.^(۱)

اورحان شايىق گوك ياي، اۇز قالىن آنسىكلوپىدىك اثرىندە، ددە قورقود كىتابى نىن دىل و اوسلوبوندىن بحث اندەرگن. بىر پاراقرافدا اۇز باخىشىنى بۇ ساياق اچىقلاير: «ددە قورقود كىتابى نىن دىلى آذرى اۆزەللىكلرى گۆسترمكلە بىرلىكدە، بۇ گون قونوشولان و يازىلان آذرى لهجەسىلە قارشىلاشدىغى زامان كىتابىن داشىدىغى اۆزەللىكلرىن بۇ لهجە يە عايد اۆلدوغونو سۆيلىمك مومكون دگىلدېر. اسكى عثمانلىجا مستىلر دە: سلطان ولد دىوانى (۱۳ - جو يوز ايل): يونس امىرە و قاضى برهان الدىن دىوانلارى، سەپىل و نوباهار، فرهنگنامه كىمى ۱۴ - جو يوز ايل، اوروج بىگ تارىخى كىمى ۱۵ - جى يوز ايل اثرلىرىندە هم عىنى كىلمەلىرى، هم دە ددە قورقود مستىندە راستلادىغىمىز دىل اۆزەللىكلرىنى، مورفولوژى و سىنتاكس بنزەرلىكلرىنى بولويوروز. بىلىندىگى كىمى، بۇ يوز ايللر اوغوزجانىن بۇ ايكى لهجەسى نىن، اسكى

آناتولو و آذرى لهجەسى نىن هنوز كسىن جىزگىلرلە آيرىلمادىغى بىر دۇردور...

بۇ پاراقرافلا ايلگىلى حاشىيەدە آشاغىداكى سۆزلر قىد اندىلمىشىدېر: «ضياء گوك آلپ، ددە قورقود دىلى نىن اسكى اوغوزجا و بىزە مخصوص توركچە نىن آناسى اۆلدوغونو سۆزلر (توركچولو يون اساسلارى، ص ۱۱۷)، پروفىسور فؤاد كۆپرولو دە اۇنون دىل باخىمىندان آذرى خصوصىتلرى گۆستردىگى كىمى، بۇ حكايلەردە اثنتىك و جوغرافى اسملرىن تامامىلە آذرى ساحەسىنە عايد اۆلدوغونو بىلدىرىر (اسلام آنسىكلوپىدىسى، آذرى ادبىياتى)».^(۲)

اورحان شايىق گوك ياي بۇ اچىقلامانىن آردىنجا، اچدىغى دىل و اوسلوب آيرىمىنا عايد بىبلىوقرافى ملاحظىلەرى بۇ سۆزلر ايسلە باشلار: «ددە قورقود حكايلەلىرى نىن دىلى اوزەرىندە بۇ گونەدكىن چالیشانلار هم آزدىر، هم دە بايلىمىش اۇلانلار دويوروجو اۆلماقدان اۇزاقدير»^(۳)

اۇ بۇرادا ايكى - اوچ بىبلىوقرافىك اثرە اشاره اتىدىكدن سۇنرا سۆزۈ محرم ارگىنە يۇنلەدەر كى بىلە داوام اندىر. «توركەدە ددە قورقودون دىلى اوزەرىندە، اۆلدوقچا گىتىش تونولان بىر پىلانلا يازىلمىش اولان بىر كىتاب واردىر (صفحة نىن حاشىيەسىندە: محرم ارگىن، ددە قورقود كىتابى، ج ۲، ايدىنكس - قرامىر، آنكارا، ۱۹۶۳)»^(۴).

بۇ تانىتمانىن داوامىندا، اۇرگىن بىن اثرىندە قرامىر يۇلومونە يىرلەشنى اچىقلامالار بىن عنوان و

۱- محرم ارگىن، ددە قورقود كىتابى، مىس، سۆزنىك آنكارا، ۱۹۶۴، اۆد سۆز ص ۵۵ (بۇ كىتاب بۇخارىندا سۆزۈ كىچىن ايكى جىلدلىكىن بىرلەشمىش، بىنكونلاشدىرىلماسى دىر).

۲- اورحان شايىق گۆزك ياي، ددە قورقود كىتابى، استانبول، ۱۹۷۳، ص ۵۴۷.

۳- بىنە اۇرادا ص ۵۵. ۴- بىنە اۇرادا ص ۵۵.

صحيفە سايبىلارنى درج استىمكە، بۇ بۇلومدە بىر سىرا چاتىشمازلىقلاردان آد چكىر. اورحان شائفە گۇرە بۇ چاتىشمازلىقلار ارگىن يىن اۆزوندن اۆنچەكى چالاشمالاردان يارارلانمايدىغى، ددە قورقوددا يىرلەش بىتۇن سۆزلر دوغرودان دوغرويا آذرى سىاحەسى نىن مالى اۆلاراق گۆستىرىلدىگى، اثرى مورفولوژى و سىتاكس باخىمىندان هىچ بىر تانىق گۆستىرمەدن اسكى آنانولو توركجەسى و آذرى سىاحەسىنە باغلايدىغى و بۇ ايشدە بۇ گونكو آذرى لهجەسىنى «آزرنك گۆتوردويو، و انردە اولان املا قارىشقىلىغى و دوزە نىسبىلىكلرى اۆز ايسىتكلرىنە اويغون دگرلندىردىگى، و ايتىكان نىسخەسىندىن يىرلى يىرىندە فايدالانمايدىغى و بىر پارا بۇ كىمى چاتىشمازلىقلار اوزەرىندە دايانىر.

بىز، هەلىك بۇ چاتىشمازلىقلارنى تامام بىا قىمما دوز اۆلۇب اۆلمادىغىنا قاتىلمادان مىنلەنى يالنىز بۇ قونوشمانىن موضوعو باخىمىندان اينجەلەمك اىستىردىك. هىچ سۆز يۇخ كى، اورحان شايق گۆگ باي يىن آراشدىر ماسى، محرم ارگىن يىن اثرىندىن ان آزى اون ايل سۇنرا يايلىمىشىدىر و بۇنا گۆرە دە يىزار ددە قورقود دونياسىندا يىنى آراشدىر ما يۇللارى، باشلىجا دوشونجە و قناعتلرە بىۇل تىپىمىش و بىنلەلىكلەدە اثرىنى زىنگىنلىشىدىر. بونونلا بىنلە، دىل و قىرامىتر آراشدىر ماسىنا گلىدىكە ارگىن يىن ايكى جلدلىگى داها چوخ فونىتىك و سس قۇرولوشونا دايانان و اورحان شايق يىن اثرى مورفولوژى و سىتاكس مىنلەرىنە آرخالانمىشىدىر.

بۇ مىنلەنى يىرى گلىدىكە اورحان شايق اۆزۇ دە قىد اندىر: «اثرىن فونىتىكى بىر ياندان بىم آلانىم دىشىندا اۆلدوغو، بىر ياندان دا بىر درجە يە قىدەر

باشقالارى طرفىندىن اوزەرىندە دورولدىغو اىچىن بۇرادا سۆز قونوسو اندىلمەمىشىدىر. يالنىز اثرىن مورفولوژى و سىتاكس فونولارى اىچىن اۆنىم داشىيان املاسى اوزەرىندە دورماق يىرىندە گۆرولموشدور»^(۱)

هەر ايكى آراشدىرىجى اۆنىم ونردىكلرى مىنلەلرە فىرقلى باخىشلارلا ياناشدىقلارى حالدا، اۆز نەنگ اثرلىرىندە ددە قورقود بويلارى نىن ترانسكرىپسىون مىنىنى و سۆزلويونو بۇ گونكو توركىە اليفباسىنا اويغون صورتدە ونرمىشلىر. بىنلەلىكلە دە نىچە يوز ايللر بوندىن اول يازىيا آلنىمىش و اۆلدوقچا دا قاتما - قارىشقى املا يىلە يىازىلمىش بىر مىننى بۇ گونكو اليفبا يىلە گۆستىرىلمەسى، اىستىر - اىستەمز و خىصوصىلە مىندە اولان سس و سۆز دوزومونون باشقا بىر سىاحە يە عايد اۆلدوغونو نظره ألماقلا بىر سىرا سس دە يىشمەلرى، سس اويوشمالارى، قىرامىترلىشىدە مى ضرورتلىرى، اۆخونولماز و يا اۆخوناماسى شىبەلى اولان سۆزلرىن املا با آنلام يۆزومو و هامىدان اۆنچە سىاحە خىصوصىتى داشىيان و مىعىن آنلام ايفادە اندىن سۆزلر و سۆز بىرلىشمەلرى نىن تىبىرى اثرىن بىر درجە بۇ گونكو توركىە توركجەسىنە يۆنەلدىگىنى گۆستىرمكە دىر. سۆز يۇخ كى، مىنى و سۆزلوك سىرالارىنى بۇ گونكو اليفبا يىا اويوشدورماقدا، خىصوصاً داها احتىاطلى داورانان محرم ارگىن يىن حاضىرلايدىغى مىندە بۇ گونكو توركىە اليفباسىندا يىرى اۆلمايان، لاكىن ددە قورقود اثرىندە بىۇل - بىۇل ايشلەنن «خ» «واق» سىلرى k, h كىشكىلىندە گۆستىرمك دە بۇ يۆنەلمە و بىزەمەنى اىستىرە بىللمەمىشىدىر و بىز بۇ مىستلرى و بونونلا ياناشى سۆز دوزوملىرىنى

آذربايجاندا مىثلأ فرهاد زىنالوف و صامت
علىزاده نىن و يا شامل جمشىدونون
حاضىرلادىقلارى مىنلرله قارشىلاشدىر دىقدا و حتا
اسكى الىفادا يازىلمىش اصل مىنله
توتوشدوردوقدا بۇ فرقلرى آيدىنجا سىزه
بىله جە يىك.

آراشدىر مالاردا گىنىش يىر و نرىلن سۆزلوك يا
سۆز دوزومونه گلىنجه، بۇ محرم ارگىن ده فونىتىك
اوسلوبدا يعنى كىلمه نىن يالنىز كۆكونو اونون
داشىدىغى آنلاملا اۇنجه و آردىنجا دا كۆكون سۆز
دوزەلدىجى و سۆزده يىشدىرىجى شكىلله
يوكله ندىگى و سۆزون مىتده هانسى يىرلرده
ايشلىندىگى صحىفه سطر سايى ايله
گۆستىرىلمىشدى. اورحان شايق گوك ياي دا سۆزلر
و سۆز قروپلارى اساس يىرى توتوشدور. بۇرادا
كىلمه و ترىكيبىن هانسى يىرلرده ايشلىندىگىنه
اشارە دن سۇنرا، سۆز و يا سۆز ترىكيبى نىن آنلامى و
آچىقلاماسى و نرىلمىش و آچىقلاما بىلمه يىنلرىن
قارشىسى بۇش بۇراخىلمىشدى.

۳۴۶ صفحه ده يىترله شىن محرم ارگىن يىن
اىندىكىسى (سۆز دىزىنى) دده قورقودون سس
قورولوشوندا آذرى توركجه سىله اولان
اوىغونلوقلاردان جانلى و اۇلچوسوز اۇرنىكلر
گۆستىرمكده دىر. نىمونه اۇلاراق آذرى
توركجه سى نىن تارىخى انىتىك گلىشمه ده «م» (من و
اوندان تۇرەنن سۆزلر) و يا «ب» (بىن و اونندان
تۇرەنن سۆزلر) طرفىنده اۇلدوغو اۇلموشدور.
ارگىن يىن اىندىكىسىنده و نرىلن رقمىله اساساً،
«من» سۆزو و اونون اكلنىمىش حاللارى يوزلر دىغه
دده قورقوددا ايشلىندىگى حالدا، «بىن» سۆزو چوخ
سنىرك ايشلىنىمىشدىر. و يا «مىره» سۆزو يوز اللى كره
ايشلىندىگى حالدا «بىره» سۆزو اصلاً ايشلىنمە مىشدىر.

اورحان شايق يىن چالىشمالارىندا ۱۸۰
صحىفه ده يىترله شىن سۆز دىزىنىنده كىلمه لردن
علاوه، سۆز بىرلىشمە لرى ده يىترلىمىشدىر. سۆز
بىرلىشمە لرى دىلین تارىخى - مدنى انكشافىندا
يارانان و مجازى آنلام اىفاده انىدىكلرىندىن بدىعى
ادىياتدا چوخ ايشلەنن و دىللىرىن سۆز و ترىكيب
قورولوشوندا چوخ ايشلەنن تىرىمىلردىر. اورحان
شايق دده قورقوددا گىشەن و آذرى توركجه سى
بىچىمىنده اولان سۆز بىرلىشمە لرى نىن بىر چوخونو
آيدىنلادىغى حالدا، بىر سىراسىنى آچىقلايا
بىلمە مىشدىر.

مىنلە نىن داها ماراقلى يىرى بۇراسىدىر كى، هر
ايكى آراشدىرىجى دده قورقود كىتابى نىن
يىسۇخارىدا آدى چكىلىن انىتقادى مىننى
حاضىرلادىقلارى حالدا، اثرىن عادى توركجه
اۇخوجوسو اوچون بۇ گونكو دىلده مىننى ده
حاضىرلايىب نىشەر انىتمىشلىر. هر ايكى يازار
بايدىقلارى بۇ مىتده بۇ گون آذرى توركجه سى
ساحە سىنده اۇلدوقجا آچىق - آيدىن دوىولان و
هنىچ جور ده يىشدىرمە سى و باياغىلاشدىرماسى
گرە كلى اۇلمايان سۆزلرى ده هر ايكى اثرده
ده يىشدىرىب و اۇنلارىن يىترىنه شىبه سىز
دوىولماسى و آنلامى توركجه توركجه سىنده داها
الونرىشلى اولان سۆزلر يىرلىشدىرىمىشلىر.

بىز بۇ يىغىجام قونوشمانى قورنارمادان
اول، اۇرنىك اۇلاراق هر ايكى بۇ گونكو دىلله دده
قورقوددان قارشىلاشدىر مالار گىتيرىرىك:

۱ - محرم ارگىن يىن مىن تىل اثرىن بىرىنچى
كىتابى كىمى نىشەر انىدىلمىش بۇ گونكو توركجه ده
دده قورقوددا اۇرنىكلر (دىرسە خان اوغلو بوغاجىن
بوونون باشلايشىندان).

يىرىندىن دورموشدى yerinden kalkmisti
اىلده بىر كره طوى انىدىب. Yilda bir kere

ziyade ola.

ziyafet edib.

اورجان شایق گۆک یایین «بۇ گونکو دیلله دده
قورقوت» آدی ایله ۱۹۶۳ - جو ایله نشر اتندیگی:

اوغوز بیگلر قۇناقلاردی
misafir ederdi.

یئمزمسه دورسون گتتین
kalksin gitsin.

یئریندن دورموش ایسدی
dogrulmustu.

آللاه تعالی فارغاییدر
Allah taala batdua
etmisdür

صحبته دریلیمیشدی
sohbetine
toplanmısdı

داغلارا گون دگنده
Daglara gün
vuranda

بونلاری گؤردوگونده
Bunlari gordügu
vakit

قیرق ایگیدین بویونا آلیب
kirk yigidini
beraberine alip

مستجاب اولوردی
kabal olurdu

دیرسدخانین نوکرلری
Dirse hanin
hizmetcileri

نچه زامان
kac zaman

بویروق اتندی
emir verdi

اوق سوخوندی آلجا قانی سورلادی
ok
isabat etti alca kani fiskirdi.

یولا گیردیلر
yol aldilar

یول یاراغین گؤردولر
yol hazirligini
gorduler

اول قیرخ نامرد قویمادی
O kirk namert
birakmadi

اوغوزون او جوندان
oguznı
sinirinda

آتین جیلاوسین دؤندردی
Atin dizginini
donderdi

بسی سلطانیم آرتیق دیر
evet sultanım
fazladır

بیر اوغول گوجله بولدوم
Bir ogul zorla
buldum.

ال گؤتوردولر، دوعا قیلدیلار
el kaldirdilar
dua etdiler.

بۇل لشکر آلایین
bol lesker alayin
قایتدی گرو دؤندی قاتلانمادی
cekildi geri
döndü dayanmadi

آری ایماندان
Temiz imandan

سازا دوشوردی
saza sokdu

سازی اؤدا ووردولار
sazi atese verdiler

اوج کره یاراسینی ایله سیغادی
uc defa
yarasini eliyle sivakladi

آت چاپدیرمادیقمی؟
At kosdurmadik
mi?

قوشا بادام سیغمایان
cifte badam
sigmayan

موشتولوغا چاپار گتندی
Mujdeye getdi
کانینی دستمالا دورتسون
kanini mendile
sursun

اوج دخی اردو اوشاغی آرتیق اول
uc de
kabile cucugu

تورکجه معمالار باره ده

● میرهدایت حصاری

مجله میزین گئچن ساینده، فضولی نین فارسجا یازدیغی معما رساله سی باره ده، اللهجه ده معما صنعتی حقینده بیر پارا معلوماتلار و ایضاحلار و نردیک. اؤ رساله نین اصلی فارسجا اولدوغونا گوره طبیعی اولاراق بیزیم مقاله میز ده فارس دیلینده اولموشدور. اؤنا گوره ده صرف تورکجه اولموشدور. اؤنا گوره ده بیزیم بختدن نصیب سیز قویماق اوچون، تورکجه معمالار و اؤنلارین آچیلیشی باره ده، تورکجه بیر مقاله یازماغی گره کلی گوردوک. لاکین اؤنجه، معمانین نه اولدوغونو آیدینلاشدیرماق اوچون بیر آزجا دانیشماغی لازیم گوروروک. معما دنیلن، فارس ادبیاتی نین (اللهجه ده تورک ادبیاتی نین) اؤزله بیر قولو کیمی سایلیر. بؤ صنعت هجری ۸ - جی عصرده تیموریلر دؤرونده هرات طرفینده تاپیلیمیش و دئدیکلره گوره اونون ایلیک بانسی، امیر تیمورون خصوصی تاریخچسی و ظفرنامه آدلی اثرین مؤلیفی اولان، شرف الدین علی یزدی اولموشدور.

بؤ ادبی قول هجری ۹ و ۱۰ - جی عصرلرده، سرعت ایله یایلیب و ادبیات ساحه سینده اؤزونه گئیش بیر یتر آچاراق انکشاف تاپیب، یوکسلمیشدیر. بئله کی اؤ دؤرده چوخلو معمای آدلانان استاد شاعیرلر تاپیلیب و بؤ باره ده دورلو کتابلار یازیب، قایددا - قانونلار قویموشدولار.

خصوصی ایله سلطان حسین بایقرا و اونون بیلیکلی وزیر اولان امیر نظام الدین علی شیر نوایی دؤرونده اؤ منطقه نین شاعیرلری نین واختلاری، تامایله معما طرح اندیب و معما آچماق ایله کئچریمیش. بؤ باره ده یازیلان کتابلارین چوخو دا امیر علی شیر نوایی نین آدینا باغلانمیشدیر.

امیر علی شیر نوایی اؤز ده بؤه معمایه لارین بیری اولوب، چوخلو فارسجا و تورکجه معمالار دوزه لتمیشدیر. اؤ جومله دن:
یونس آدینا:

کوکلوم هلاک بولدی عشقینکی آنکلادی
آخیر باشی دا هر نی که بار ایردی تاشلادی
یئنه ده یونس آدینا:

زولف آچما کی یوزونک دور منکا شمع مجلس
محو قبل تون رقمینی گول یوزیندن ای مونس

بونو دا دنيه كى او زامان معما بو گونكو معنادا يوخ، بلكه يالنيز آدام آدى باره ده اولوردو. بئله كى ايسته نيلن آدم آدى قساباقچادان دئيليب. آنجاق او آدين نه يول ايله او معمادان چيخاريلدينى ايسته نيلر ميش. معما چوخلوقدا شعر (بيت، رباعي و قطعه) قاليبينده دوزه لير. لاكين او شعرين ظاهيري ده معنالى و اوره گه ياتيملى اولمالي و آد صاحيبي نين تعريفيني، ياخشى صفت لريني و خصوصيت لريني اوزونده عكس ائتمه ليدير. هابئله معما آچيلديقدا دا انشيدنى راضى سالماليدير.

دنديگيميز كيمي معمايي لارين اوزلرينه گوره خصوصى اصطلاحلاري و قانونلاري دا واردير. او اصطلاحلارلا تائيش اولماق معمانى آچماقدا چوخ كؤمكليك ائده ييلر. مثلاً سر - تاج - باش - مهر - اوج - دامن و سايره كيمي بو معنانى داشييان كلمه لر معين اولونموش بير كلمه نين ايلك (باش) حرفينه اشاره ائدير. ماه، مه، اورتا، ميان، دل، اوره ك و بو كيمي كلمه لر معما كلمه سي نين اورتا حرفينه دلالت ائدير. پا، آياق، پايان، غايت، نهايت و بو كيمي كلمه لر، معما ماده سي اولان كلمه نين سون حرفينه اشاره ائدير. دل كلمه سي نين بير معناسى قلب اولوب و اونون دا بير معناسى عكس (ترسه) اولدوغونا گوره بعضاً دل كلمه سيندن همان معنا دوشونوله رك كلمه نين عكسى دنمكدير.

زولف كلمه سي بعضاً ل (لام) يا ج (جيم) يا د (دال) حرفلرينه تشبيه اولونور.

معما عمللري دوردور: تحصيلي، تكميلي، تسهيلي و تذييلي و بعضاً ده حساب اوسلوبلاري ايله ايشلنيلير. اوسلوب حرفي، اوسلوب اسمي، اوسلوب احصايي، اوسلوب انحصاري... سايره اصطلاحلاردان تقليب (كلمه نى ترسه دن اوخوماق) تصحيف (نقطه لري الله شديرك) تشبيه (اوخشاتماق) و سايره نى آد آبارماق اولار.

لاكين، سوز يوخدور كى بيز بۇرادا معما درسي و نرملك قصدينده دگيلىك. چونكى معما مسئله سي چتين اولوب و چوخلو تجربه و تمرينه احتياجى وار. بعضاً حتا اونلاري آچماق محال اولور. صرف اونا گوره دير كى بير پارا معمايي لار او جومله دن فضولى بغدادى، بعضى مشهور معمايي لارين مثلاً ميرحسين حسيني نين معمالارينا شرحلر يازميشدالار.

بيز بۇرادا يالنيز بير نئچه معمانى آچيب، شرح و نرديكده لازم اولان ايضاحلاري دا وئره جه ييك. بيلديگيميز كيمي فارس ادبياتيندا اوزونه گئنيش يئر آچان معما صنعتى چوخ چكمه دن تورك شاعيرلري طرفيندن ده قار شيلانيب، منيمسه لئدى، چوخلو تورك شاعيرلري او جومله دن، فضولى بغدادى، احمد معمايي (وجهي) ضيا اوردوبادى، امرى، نابي، مولانا شهاب الدين قاسم كاهي، صبرى، على چلبى، نحيفى چلبى، عبيدى، پاشازاده حسيني، جدى... توركجه گؤزه ل معمالار طرح ائتميشديلر.

لاكين توركجه معمالاردا چوخلوقدا لفظلرين فارسجا و عربجه معنالاري نظره آليئر. شهاب الدين

فارسجا بير شعرينده معما باره ده بئله دئيير:

مکان تعمیه مفهوم آنست
 كلامی دال بر لفظ معین
 نه ایمایی که باز آرد سلاط

معما در لغت اسم مکانست
 بود مقصود در عرف این فن
 ولی شرط است ایما در دلالت

آیری سۆزلە معما داشییان شعر ائشیدنی جاوابا ساری یۇنلتمەلی و عین حالدا ملالت گتیرمەمەلیدیر. یعنی شعرین ظاهری دە گۆزەل و معنالی اۇلمالیدیر.
 معما ایله آرتیق تانیش اۇلوب اونون آچیلیش یۇللارینی آیدینلاشدیرماق اوچون بیر نەچە مثال گتیریپ، لازیم اولان ایضاحلاری وئرهجه ییک.
 بهرام آدینا معما:

چرخه قیلج چکسه او مریخ نام

بیسر اۇلور مهرله ماه تمام

چرخ، فلک معناسینا دیر و مریخ سیاره سی نین بیر آدی دا بهرام دیر. لاکین شاعیر او آدی معما اوزو ایله آچماغی آرتیق نظردە آلمیشدیر. بیژ دە او نوع رفتار اتمک ایسته ییریک.
 بۇرادا آدین نشانلرینی اۇزوندە گیزلدن عبارت یعنی «آد ماده سی» «ماده اسم» شعرین ایکینجی مصرعەسیندادیر.

بیسر اولور مهرله ماه تمام

بیسر اولماق ایکی معنا وئیریر:

۱ - بی عربجه (ب) حرفی نین آدی. سر ایسه «باش» معناسینا دیر. بۇرادا «بیسر اولور مهر» یعنی مهر کلمە سی نین ایلك (باش) حرفی «ب» اولمالیریر. بئله لیک «بهر» اله گلیر. (بۇ ایشه تبدیل دئییلیر)
 ۲ - بیسر کلمە سی «باشسیز» معناسی دا وئیریر. ماه (آی) کلمە سیندن معمادا چوخلوقدا ۳۰ عددی ذهنه گلیر (چونکی آی ۳۰ گوندور) لاکین ۳۰ عددی ابجد حسابی ایله لام (ل) حرفی ایله مطابق اولور. ایندی لام باشسیز اولسا «ام» قالیر و بئله لیکله بهرام کلمە سی اله گلیر. (بۇ نوع حرفلرین سالیمناسینا اسقاط دئییلیر) آیری سۆزلە بۇرادا مهر کلمە سینده تبدیل اولونوب و ماه کلمە سینده اسقاط اولونموشدور.
 بۇرادا معمادا چوخ - چوخ ایشلە نیلن، ابجد (جمل) حسابی ایله آرتیق تانیش اولماق اوچون اولنلاری مختصرجه شرح وئیریریک.

عرب الیفباسیندا اولان ۲۸ حرفدن ۸ کلمە دوزە لینیپ و هر بیرینه بیر عدد وئریلمیشدیر. (عبری و اثرمنی الیفباسیندا دا بۇ ایش گؤرولموشدور)

ابجد هوز حطی

کَلَمَن سَعْفَص

قَرَشَت نَحَد ضَطْع

ایلك اوج کلمە الفدن باشلا یارق «ای» حرفینه دک بیر - بیر آرتیر یعنی الف بیر دیر و «ای» اون ایکینجی ایکی کلمە لرین حرفلری اون - اون یوخاری گئدیر. یعنی ک = ۲۰ و ص = ۹۰ دیر. سون اوج کلمە ایسه ۱۰۰ - ۱۰۰ ارتیرلار یعنی «ق» = ۱۰۰ و غ = ۱۰۰۰ اولور.

ایندی صادق آدینا معما:

لاله زار غمده انیلر، دئرلر ای قاشی کمان

چشم صیادین ایکی تیر ایله صید دل نهان

بۇرادا چشم صياددان مراد «صاد» (ص) حرفى دىر. بىرىكى تىردن بىرىسى «تثبيبه» اوزرە «الف» دئىمك دىر. اۇ بىرىسى ايسه عطارده سيارهسى نىن بىر آدى دا تىر اۇلدوغونا گۆرە «تلميح» اوزرە «دال» حساب اۇلور صاد كلمهسى دوزەلىر. صيد دل ننهان دان مراد ايسه صيد كلمهسى نىن اورتا حرفى نىن گۆتورلنمە سىد بىر كى «صد» قالير. صد يوز معنا سىنا دىر كى ابجد حسابى ايله «ق» حرفى دىر. بئله ليكله صادق كلمهسى اله گلىر.
حسين:

تير غمزە ندىن كۆنول وهم اثيلر اى مه متصل

گۆستىرىسن چون سر زولف امن اۇلور او هام دل

سر زولف ندىن، تثبيبه و تصحيف اوزو ايله «ح» «حا» قصد اۇلونسور. هام دل دئىمك دن مراد ايسه «هام» كلمهسى نىن عكسى يعنى ماه دىر. ماهدان ۳۰ يا فارسجا «سى» كلمهسى نظره آلىنىر. «امن اۇلور او هام دل» دئىمك، امن كلمه سىندە «ام» يثرينە «سى» قويلوب و «ح» حرفى ده باشدا گلسە «حسين» آدى تاپىلىر.
يوسف:

ياردان آيريلما اى غمگين كۆنول صبر قيل اتنديكجه اول جور و جفا

صبرله مشهور اولان دللر گۆرور مهر نى جانانە سىن بولور وفا

صبرله مشهور اولان «ايوب» پىغمبر دىر. اونون دللىرى يعنى اورتا حرفلىرى اۇلور «يو».

«مهر نى جانانە سىن عبارت ندىن» س «سىن» حرفى آلىنمايدىر.

وفا كلمهسى ايسه تحليل اوزو ايله «و - ف» يا زىلا بىلر (واو حرف عاطفه دىر) و «فا» ايسه عربجه ده «ف» حرفى نىن آدى دىر. بئله ليكله يوسف كلمهسى اله گلىر.

بعضاً بىر معمادان نىجه، قايماقدان اعلان اۇلموش، آدلارى چىخارماق اولار؛ مثلاً آشاغىداكى بيتدن امام، امان، بالى، بهارى، بلال، ويس آدلارنى چىخارماق اۇلار:

بــــــــــــــــــــىسر اۇلموش ايكى زولف دلدار

آنلىوب ظولمونو كىمىش كىبى يار

امام آدى: ايكى زولفو، ايكى لام (ل) حرفينه بنزه تسك (لام) بونلار بىسر (باشسىز) اۇلسالار امام كلمهسى قالار.

امان آدى: ايكى زولفو لاما تثبيبه اندىب جمع باغلا ياراق «لامان» دئىمك بۇ باشسىز اولسا امان قالار.
بالى: ايكى زولفون بىرىنى دال حرفينه و بىرىنى لام حرفينه بنزه تسك و لام حرفى ۳۰ = سى اۇلدوغو اوچون «دال سى» عبارتى اله گلىر. ايندى اونلار بىرىنى (دال كلمه سىنى) بى (ب) سر يعنى باش حرفىنى «ب» ائلسك، «بال» اۇلور و سى كلمه سىنى ايسه بىسر (باشسىز) ائىتسك «بى» قالير و بالى آدى آريا چىخىر.

بهارى: ايكى زولفون بىرىنى دال حرفينه بنزه تسك اونون يثرينە ابجد حسابىندا اونون برابرى اولان دۇرد (چهار) كلمه سىنى نظردە آلىب، چهار كلمه سىنى بى (ب) سر ائىتسك «بهار» كلمهسى اله گلىر. ايكىنچى زولفو لام (ل) حرفينه بنزه دىب، اونون يثرينە ۳۰ = سى عددىنى نظره آلىب بىسر (باشسىز) ائىتدكده «بى» قالير و بهارى آدى دوزەلىر.

بلال: ايكى زولفدن بىرىنى لام مەكتوب «ل» حرفىتە بىنزە دىب باشىندا بى (ب) حرفى گىتىرسك «بل» اۆلور. ايكىنجى زولفون مەشەبى اولان دال حرفىدن باش حرفى سالىنسا (اسقاط اۆلسا) ال قالار و بلال آدى الە گلر.

ويس: ايكى كەلمەسى بۇ بىتدە فارسجا «دو» اۆلور و اونون باشى گوتورولسە «و» قالير. سۇترا «زلف دلدار» عبارتدە زولفون مەشەبى اولان «لام» حرفى و اونون بىر بىرى ۳۰ (سى) كەلمە سىنى نظره آلب قلب (مەكوس) اتسك (چونكى دل بۇ مەنادا دا ايشلەنيلير) «يس» اولور و «ويس» آدى اورتايا چىخير. بعضى مەمايى لار بىر بىت شەردن اونلارغا آد چىخارا بىلمىشىلر. مثلاً «امرى» آدى بىر مەمايى بۇ بىتدە ۱۱۱ آد چىخارمىشى.

خوب و زىبا گوشەلردر چشم و دل جانەلرى
هر نه وجهيله ديلرسن قيل تصور اى پىرى
صبرى آدى بىر آبرى مەمايى دا بۇ بىر بىت ايله همانقدر آد چىخارا بىلمىشىدر.
دمبدم اولسون دئىرسن غصەدن آزاد دل
گاه صاف و گاه دُرد باده ايسته متصل
ايندى ده بىر نىچە توركجه مەمالار گىترەرك سۆزوموزە سۇن قويوروق.
صبرى حكيمى آدينا (حسيبى افندى دن)

گۈزۈللر مەنغ ائىدەر بسوس و كئارى
حسيبى سىم بىيحد اۆلمسە يسارى

حسن آدينا:

بىلم نە عجب حالتى وار ابر بهارين
چشماني كىبى گىريه ائدەر عاشق زارين

احمد آدينا:

زلف لؤلؤوارىنى گؤرمكە اول مەپارەنين
ريسمان آسمانين چىقدى چشميندن، بروج

لطيف آدينا:

خيالين اوستونه كامل بىر آى دللر جدال ائتدى
گلوب عرض نگاهين جملە سىنى پايمال ائتدى

يوسف آدينا:

مطلع حسنونده يارين بىر نشان سىر ايتدى كم
گاه مدهوش اۆلدو غمدين گاه هشار آفتاب

تأثیر زبان ترکی بر زبان فارسی (در دوره صفویه)

همسایگان این کشور، بلکه برای اروپا نیز یک واقعه تاریخی مهمی بشمار میرود.^(۲)

«جان کینگلی» (John Kingly)^(۳) مورخ و جامعه‌شناس انگلیسی، در کتاب معروفش، «بکتاش» مینویسد: «فقط محدودی از رجال مهم تاریخ، از شاه اسماعیل، شگفت‌انگیزتر بودند» یکی از نویسندگان آلمانی بنام «هینس والتر»^(۴) راجع به شاه اسماعیل مینویسد: «شخصیت کامل و زودرس او یکی از اعجاب‌انگیزترین و بدیع‌ترین حوادث تاریخ جهان است».

زبان مادری شاه اسماعیل و اجدادش ترکی آذری بود و شاه اسماعیل خود که از قریحه شاعری نیز بی‌بهره نبوده و طبعی روان داشت، بنام خطائی تخلص میکرد و دیوان شعری نیز بنام «دیوان خطائی» به زبان ترکی، از او بر جای مانده است.

باید گفت که قبل از صفویه نیز، مثلاً در دوران سلاجقه، و حتی پیش از آنان، در نواحی مختلف ایران جوامع ترکهای محلی موجود بودند، که با آمدن مغول و تیموریان بر تعداد آنان افزوده شد. از آنجائیکه مغولها آذربایجان را بعنوان مرکز حکومت خود برگزیده و شهرهائی مثل مراغه، تبریز و سلطانیه زنجان را به پایتختی انتخاب کرده بودند، لذا زبان مغولی و قبیجائی، در ترکی آذربایجان تأثیر کرده و زبان فعلی را بوجود آورده است. نه تنها زبان خود شاه اسماعیل، بلکه زبان تمام لشکریانی که در زیر فرمان او بودند ترکی بود و شاه اسماعیل توانست با سپاه ترک زبان و شیعی

● دکتر احمد فروغ
(تولندو - آمریکا)

دوره صفویه یکی از ادوار درخشان تاریخ ایران است. تاریخ‌نویسان معتبر جملگی بر این واقعت متفق‌القولند که «مؤسس این سلسله، نه تنها کشور ایران را از حکومت‌های ملوک‌الطوایفی نجات داده و تمام کشور را تحت حکومت مرکزی در آورد، بلکه توانست با ترویج مذهب شیعه، تأثیر بزرگی در فرهنگ ایران بگذارد. که این خود، موجب اتحاد و اتفاق تمام ملل ساکن در سرزمین ایران گردید. تأثیر اصلاحات شاه اسماعیل، تاکنون در ایران باقی مانده و آشکارا، حس میشود».^(۱)

درباره روی کار آمدن صفویه و سرگذشت مؤسس آن شاه اسماعیل، مورخین اروپائی کتب و مقالات بیشماری نوشته، از این سلسله تمجید کرده‌اند. «ادوارد براون» (Edward Brown) ایرانشناس معروف و مؤلف «تاریخ ادبیات ایران» میگوید پیدایش صفویه نه تنها برای ایران و

۱- بدالله شکری دو مقدمه تاریخ عامه آری حساسی - تهران ۱۲۹۳

۲- تاریخ ادبیات ایران EDWARD BROWN

۳- John Kingly, the Bektashi Order of Dervish.

۴- هینس والتر، تشکیل دولت منی در ایران - ترجمه کیکاروس جهاننداری.

مذهب خود، تشیع را مذهب رسمی ایران بکند. این لشکر «قزل باش» از قبایل و عشایر مختلف ترک که در آذربایجان، ترکیه شرقی، سوریه و عراق زندگی میکردند. تشکیل یافته بود. قبایلی که از آغاز کار شاه اسماعیل با او بودند عبارت بودند از افشار، قاجار، بیات، تکلو، شاملو، موصولو....

رؤسای عشایر اغلب برای «والیگری» ایالات، یا «حکومت» ولایات، منصوب و با تمام ایل خود به محل مأموریت جدید کوچ میکردند. بدین ترتیب «قزل باش» ها و سایر ایلات ترک، در نواحی مختلف ایران سکنی گزیدند و نتیجتاً تماس نزدیک آنها با فارس زبانها، موجب تأثیر زبان ترکی، در زبان فارسی شد. غیر از این، همانگونه که قبلاً گفتیم، وجود جمعیتهای ترک زبان، در مناطق مختلف ایران، حتی پیش از صفویه و سلاجقه نیز تأثیر زیادی در زبان فارسی گذاشته است. گستردگی و انبوهی جماعات ترک زبان در ایران به حدی بوده که توجه سیاحان اروپائی را بخود جلب کرده است. سر توماس (Sir Thomas)^(۱) که در دوره صفویه به ایران مسافرت کرده می نویسد که در این مسافرت که از قفقاز به گیلان، و از آنجا به اصفهان رفته است، در سر راه خود، با شکریان و رعایای شاه تماس میگرفته و زبان آنان همگی ترکی بوده و هیچکدام فارسی نمی دانسته اند.

از آنجائیکه تماس فارسی زبانان محلی اول با حکومتیان و لشکریان بود، لذا ابتدا تأثیر کلمات لشکری و حکومتی نظیر داروغه، یوزباشی، مین باشی آشکار شد و سپس کلمات ترکی و فارسی ترکیب یافته و لغات جدیدی نظیر پسنجه باشی و ده باشی بوجود آوردند. بعد از سکونت کامل این عشایر، کلمات دیگر ترکی

نسب، نظیر چاقو، قیچی، نوکر، قدغن، ییلاق، قشلاق، قاچاق، چاپار، خان، خانم، آقا، و صدها کلمه دیگر بتدریج به زبان فارسی وارد شد که این مقاله حوصله و گنجایش بیان آنها را ندارد. لغات مرکب ترکی و فارسی که خود جای بحث و تحقیق دارد، از جالب ترین پدیده های این تأثیر است. مثلاً کلمه ترکی «کمک» با فعل کمکی «کردن»، ترکیب و فعل مرکب «کمک کردن» را بوجود آورده اند. گاهی نیز، کلمات به عاریت رفته، به معنای بجز مفهوم اصلی خود بکار رفته است، مثلاً کلمه «جلو» که معنای «عنان اسب» را دارد در فارسی به معنای «پیش» استعمال شده است. در حالیکه این کلمه هنوز هم در آذربایجان به معنی «عنان اسب» بکار میرود.

سیاحان اروپائی، که در زمان صفویه به ایران آمده اند از اهمیت زبان ترکی صحبت میکنند. مثلاً شاردن (Chardin)^(۲) و پیتر دلاوال (Pietra Della Valle)^(۳) اشاره میکنند که زبان ترکی در میان تمام طبقات آنچنان معمول بوده که میتوان گفت که «زبان عامه» (Lingua Franca) بوده است. همین مورخین، (۷ - ۶) مشاهده کرده اند که زبان ترکی در بین اشخاص مهم دربار و خود شاه بسی اندازه مورد قدر و منزلت بوده است. اولریوس (Olerius)^(۴) مینویسد که فارس زبانها، با شور و شوق زیادی ترکی یاد میگرفتند. کیمپفر (Keampfer)^(۵) پزشک آلمانی، که در این

۱- Sir Thomas Herbert. some years travel in to Africa and Asia. London (1638). 245 (see Also ref. 10)

۲- Chardin - Pietra Della Valle
۳- مقاله John Perry در کتاب Olerivis in Safavid of Persia

۴- Keampfer Engelbert. Lexicum Lingun Persia - Vocabularium Persicum Etturicum

ایران بوده، امروزه در اثر سوء تدبیر، یا سوء نیست حکومت پهلوی، اهمیت خود را در وطن ما کاملاً از دست داده است. بسیار غم‌انگیز است که قبول کرد در رژیم گذشته، فرزندان آذربایجان در مدارس سرزمین خود، قادر به تکلم زبان خود نبودند و چنین خطائی موجب مجازات جوانان و خانواده آنان میشد. امروز اگر به دانشگاه‌های جهان نظری بیفکنیم می‌بینیم که اغلب کرسی زبان ترکی و خاصه زبان آذری دارند و متأسفانه امروز، نه در دانشگاه تهران و نه در دانشگاه‌های دیگر و طنمان، چنان امکانی موجود نیست. امید بر این است که این نقیصه مهم فرهنگی، در آتیه نزدیک رفع و جبران مافات گردد.

دوره در اصفهان بوده و دربار صفوی را دیده است می‌نویسد: «این زبان، چنان با سرعت از دربار به خانواده‌های معتبر فارس زبان سرایت کرده و مرسوم شده که حالا عملاً ننگ‌آور است که یک دولتمرد، زبان ترکی نداند.» مورخ دیگری بنام جان پری (John Perry) می‌نویسد: «همانگونه که عربی، زبان مبلغین اسلام، بر زبان فارسی تأثیر آشکار گذاشته، پس تعجب‌آور نیست که ترکی زبان مبلغین شیعه نیز، در فارسی و بین فارس زبانان چنین تأثیری بگذارد و بدین ترتیب نفوذ روزافزون ترکی نشان داده که این یک زبان محلی نیست و تأثیر مهمی در زبان فارسی کرده است.» جای تأسف فراوان است که این زبان، که روزی زبان مهم و رسمی ادوار درخشان تاریخ

دوره‌لش

کچن سایمیزدا «وارلیق ۲۰ یاشیندا» باشلیقلی مقاله میزده وارلیق بن قوروجولاری و امکداشلاری حقیقده وقردیگیمیز ایصاحتدا ابکی دگرلی همکاریمیزین آدی اونودولموشدور. بونلارین بیری عزیز محسنی و دیگری رحیم جادینکو (دقیق) دیر.

آقای عزیز محسنی ابلردیر بیزیمله امکداشلیق ائدیر و آوز قیمتلی مقاله لریندن باشقا یئنی چیخان کتابلار باره ده نایتما و ادبی تنقید یازیر. آقای محسنی هئچ بیر مادی قارشیلیق گؤزله مه دن وقتی نین بؤیوک بیر حیصه سینی یئنی چیخان کتابلاری اوخوماغا و اونلار باره ده یازی یازماغا صرف ائدیر.

آقای جادینکو یازدیغی حکایه لرله وارلیق درگیسی ایله امکداشلیق ائدیب درگی نین دها زنگین لشمه سینه کؤمک اتمیشدیر.

دوقتور جواد هیئت

خلیلی (۱)

● محمد علی حسینی (برلین)

ره عشقده خلیلی نه بلا چکدکنی
نظر ایتسک بله سن دفتر دیوانمه
«خلیلی»

۱۶ - ۱۵ - جی عصرلرده عثمانلی اراضی سینده مهاجرت ائدن آذربایجان شاعیرلریندن بیر ده خلیلی

دیر.

شاعیرین ترجمه‌حالی ایله باغلی «اسماعیل حکمت»^(۲) ین ونردیگی منبع لردن کنارا چیخماق امکائی اولمادیغی تقدیرده، گؤستریلن قایناقلاردان، یالنیز «تذکره شعرای آمد»^(۳) دایانماق ایستردیک. تذکره‌نین مؤلفی اولان «علی امیری» خلیلی حقیقده یازدیغی، دیگر تذکره‌لره^(۴) نسبتاً اطرافلی و دقیق دیر. بیز همین معلوماتی معاصر آذربایجان تورکجه سینده موافق لشدیریب و اختصارلا و نرتمه ییمیز مقصدده داها او یغون دور: «...خلیلی نین اثرلرینه دایاناراق، حیاتیندا باش و نرتمیش بعضی حادثه‌لر. اونون هجری ایلی ۸۱۰ - جی ایله دوغولدوغو تخمین ائدیلمیر. عمادالدین نسیمی مکتبینی^۳ دوام ائتدیرن بۇ شیرین زبان شاعیر، سلطان محمد حاکمیتی نین ایلك دؤرلرینده «ازنق»^{۳۳} شهرینه گلیمشیدیر. ^{۳۳۳} ۸۷۰ ده، استانبول گنتمیش و بیر ایل

- ۱- خلیلی و تورکجهده یاشایان دیگر آذربایجان شاعیرلری بارهده وارلیق دا و آذربایجان ادبیاتی تاریخیه بیر باحیش (۲ - حی حیلده) کتابیسیدا قسا معلومات و نرلمیشدیر. بۇ مقالهده شاعیرین ترجمه‌حالی ایله یاناشی ایکی عزلی و نرلمیشدیر. ج. هیش
- ۲- حکمت (ارتیلان)، اسماعیل: آذربایجان ادبیاتی تاریخی، ۱۰ - جی جلد، باکو، آذر. نشر، ۱۹۲۸، ص ۲۳۶ - ۲۲۶
- ۳- امیری علی: تذکره شعرا، آمد [تألیف ۱۲۹۶ هجری]، ۱ - جی جلد، استانبول مطبعه آمدی، ۱۳۲۸ هجری، ص ۲۹۱ - ۲۷۷.
- ۴- باخین،

الف: قسطنطنیله لطیفی: تذکره لطیفی [تألیف: ۹۵۳ هجری] استانبول، ۱۳۱۴، ص ۱۴۸ - ۱۴۷
ب: ادرنلی شهی: تذکره شهی، [تألیف: سلیمان قانوی ۱۵۶۶ - ۱۵۲۰ م دؤری] استانبول، ۱۳۲۵ هجری، ص ۶۵ - ۶۴.
پ: قینانی زاده، حسن چلبی: تذکره الشعراء، [تألیف ۱۵۸۶ م / ۹۹۴ هجری]، ۱ - جی جلد، آنکارا، تورک تاریخ فوروسو، ۱۹۷۸، ص ۳۲۶ - ۳۴۵

د: بورسالی محمد طاهر: عثمانلی مؤلیغری [تألیف: ۱۳۳۳ هجری]، ایکینجی جلد، بیرینجی قسمی، استانبول، مطبعه عامره، ۱۳۳۸، ص ۱۶۰ - ۱۵۹
- نسیمی دن فضولی به قندهر وارد یقدا، اوستاد شاعیرلریمیزین بیر چوخو، ایستر صنعتکارلیق، ایستره ده منکوروی نقطه نظر دن، نسیمی بارادیمجیلیغی نین تاثیریندن اوزاق قالما میشدیر و بۇ تاثیر خلیلی شمرینده بارز شکیلده اوزوسو گؤستر مکده دیر.

- ارنیق: خداوندگار و لایقینه از طغرل سناغانده یکی شهر قضاسته ملحق ناحیه مرکزی بر قصبه اولوب، همنامی اولان کرلک ساحلی شرفیسنده، بروسه تک ۵۵ کیلومتر شمال شرفیسنده، در سعادتک [استانبولون] ۹۰ کیلومتره جنوب شرفیسنده و اسکله‌سی اولان کسلیک ۴۷ کیلومتره شرفیسنده واقعدر. شمدر، شمدریکی حالده کورچک و خراب بۇ قصبه اولوب... (اختصارلا)، ش. سامی، قاموس الاعلام

- عجم ملکنده ایدم علمه متعول او فرودوم گاه فغه و گاه معقول

اۇرادا قالدېقدان سۇنرا، يىننە «زىنىق» قايتمىشىدىر. ۸۰ جەردە ئۆزىنىڭ، بىر مەشھۇر ساھابە ئۇلاراق، خانىگاھ
 صاحىبى اۆلمۈش و تخمىنآ «۸۹ / ۱۴۸۵ - جى ایلدە دە وفات اتمىشىدىر
 ... خىلىلى نىن» فرقتنامە، ادلى بىر اثرى واردور كى زمانىندە و داھا سۇنرالاردا چوق مەشھور ایدى. تصوفە
 داير يازىلان بۇ كىتابى، روم تەكرەلرى، شاعىرىن شىخى حىياتىندا باش و ئرمىش بىر عشق ماجراسى كىمى
 قلمە و ئرمىشلر. فرقتنامە ۸۷۶ - جى ایلدە يازىلمىشىدىر كە او زمان خىلىلى نىن ياشى اۆتمىشىدان چوخ
 ایدى. او، اثرىندە صوفىيانە دىل ایلە دونىانى عالم فرقت، عەقبانى عالم وصلت اعتبار ایلمىشىدىر. مەشارالە بۇ
 كىتابى يازدىقدان آز سۇنرا خانىگاھىن شىخى اۆلمۈش دور...»^(۱)
 بىرلىن كىتابخاناسى نىن ایلارما خىزىنەسىندە ساخلانغان يازىلى ادبى ایدەلریمىزدن بىرى دە خىلىلى نىن
 فرقتنامەسى دىر.^(۲) اۆخوجولاریمىزدا تەقدىم اولان اىكى غزل و بىر مەخمەس ھىمىن گۆزەل و نەفىس نەسخەدن
 اۆلمىشىدىر. بۇ نەسخە درویش حمزەبن حاجى مراد طرفىندىن ۸۹۰ / ۱۴۸۵ - جى ایلدە، اعلانە نەسخە خط ایلە
 كىتابت اۆلمۈش دور.

ای لىبى غنجه نجه جور اده سن جانمزه
 دخى قنمزى^(۳) عجب خوئى كزك قانمزه

نۆله لطف ایلته سن جمعینه سمى ایلرسك
 زلفك اوچئدن اولن^(۴) حال پرىشانمزه

نه روادر قىلهوز^(۵) آه و فغانى دون گون
 سن قولتق دوتمىاسن ناله و افغانمزه
 دل يقب^(۶) جان يقين طيمد [ى] چون فتنه گزك
 نچه گوز^(۷) قساره اذب قصدا اده ايمانمزه

بىر گاه مدرسه گاه جامع ایدى دلمده بىر قدرت لامع ایدى...
 فرقتنامە: ايضاً (تذکره شعراء آمد، ص ۲۷۷).

۱- ايضاً: تذکره شعراء آمد، ص ۲۹۱ - ۲۷۷
 ۲- ایلارمانىن نۇمرەسى. [Deniz A. S. 141] بۇ نەسخە حقیقەتدە راجىن
 Pertsch, Wilhelm: Türkischen Handschriften der Koniglichen Bibliothek, Berlin, 1889, S. 370

۳- قنمزى: دۇبىمازى / قنمىق = قانماق: دۇبىماق
 «دوشدى عشقك اودینه بدى كوكل
 و حدنك قندآینه قندى كوكل»

«نسىمى» (ج فېرمانوف: ا. و. ل.)

۴- آلن = اولان
 حوسى: قاتلى لگرك = گوزون

۵- قىلهوز: قىلاق = روى دگىلدېر كە قىلاق ، دۇن [و] گون: گنجه و گوندور // قولق = قولاق

۶- يقب = ياقب = ياخيپ. ياقمىق = ياخماق: ياندېرماق // طيمد [ى] دۇبىمادى.

۷- بۇ يىننە «گوز» سۆزونون اىكى چىشىمدىلى صورئتدە يازىلماسى. شعرىن ورسى ایلە علاقه نەبىر سىرىنچى مصراعدا
 اولان (گوز) بىر قىسا و بىر اوزون هجىدان (U / go - zun) و اىكىنچى مصراعدا ايسە (گوز) بىر اوزون هجىدان
 تشكىل تاپىر. (goz / -) بۇرادا ورن املايە تاثير اتمىشىدىر و بۇ فايدا عموميتلە رعابت اندىلمىشىدىر بۇ املا مختلف ليگى و

ره عشقکده خلیلی نه بلا چکدکنی
نظر اتسک بله سن دفتر دیوانمه

جانمی یندردی^(۱) [ی] جانا نار هجرانگ سنک
صبرمی ینغمایه وردی چشم فتانک سنک

خاطری مجموعمی آشفته قلذک ای پری
تا که دُشدی بؤینمه زُلف پریشانک سنک

گیجه تسیحیم سچک ذکری و هم وردم شها
صبحدم یاد ایلرم لعل دُر افشانک سنک

نیلرم شول جسم [ی] جانا اولمیه یولکده خاک
یابدم^(۲) شول جانیکم اولمایه قُربانک سنک

چون خلیلی شها اولدور^(۳) سرسن ظلمله
باری تیز طوت چون بودر آیین ارکانک سنک
در مدح محبوب یا مخمس

ای گُنش طلعت قَمَر بَهجَت حیب گلغذار
وی پری پیکر ملک منظر صنوبر بؤیلو یار
سرورا سن شول رخی گلسن که دوری روزگار
سین^(۴) [ی] دوران اچره یوسفدن قُمیشدر یادگار
آب کوثر دُر ططاغوک شریبتندن شرمشار

ای یوزی جَنُّ ططاغکدر شرابسی سلسبیل
غنجهوش لعلوکه جان اولسون فدا قائم سبیل

همچنین دیگر بیر شجه لمت سارهده بیروفسور سورخان گنجهای جنابلاری نین وئردیگی ایضا حلازرا گزوره اؤز درسن
منتداریغیمی بیلدیریرم. «م.ع. حسینی»
۱- بندره [ی] = باندیردی
۲- یاندم = یا نه اندیم / جانیکم = جانی کیم
۳- اؤلدور سرسیس - اولدور چکسی سه اگربوردا (اسرا)، استنبال فورماسی دیر. مثلا: (گلی سر) یعنی گله چکسی، دنمکدیر. مؤ.
عثمانلی و آذربایجان تورکجه سینده ایشلنمیشدیر.
۴- سین = سنی. سینی. (U -). وزنه گزوره بئله بازیلمیشدیر. / اچره = ایچره / قُمشدر = فؤیموشدور / ططاغوک =
دوداغین.

بُو كماليله كه حق ورمش سكا حُسن جميل
عاشقي دل خسته نك حالين [ى] صور قَدْرين [ى] ايل
كِم نَلر چكُميشدر او هجر كَدَه اول ليل و نهار

نيجه كم هجر كَدَه بِن فرياد و افغان ايلدم
مُرخ جاني هر سحر شوقكُله نالان ايلدم
كُوكلمى زُلفك كِبي غَمدن پَریشان ايلدم
بِلَمَزَم نُولدى گُناهم صانيسن قسان ايلدم
كم بنى جوركله هر دم آغلُدَرين زَار و زَار

صُورتك لوحنده مشكين سُنيلك دل ياغِدُر
چشم مُشكُ جان عُشاقه امانسز ياغِدُر
كُويك اى دلبر بُو دل مُرغينه جنت ياغِدُر
گچد [ى] جورك حَدَن اى ظالم ترحم چاغِدُر
غَرَه اولمه حُسنه كم دُنيا دُكُلُدُر بر قَرار

نا كه ضلَميش ذر بنى سندن جُدا دور فلک
نالم ايشيدي فلکده بين ^(۱) زار اغلر ملک
عارضكُده اى گُنش طَلعت لو نول مسكين بنک
اُولدُرر اولسن خَليلى نك كُوزنده مَر دُمک
كم كُروُب شمع جمالک هم يَنر پروانه وار

۱- بين زار اغلر ملک = من زارا اغلار ملک
«بين» ده «سين» كيمي دور. (U) بين اؤزون. بير فيسا هجوادك عبارتدير. «زار» دان سونرا «آ»، «اغلوک» باشينداكى «آ» بيله بيرله شيب. سر حرفيله يازيلميشدير.
مسكين = مشگين. «شين» ين نقطه لىرى گوزدن فناچيريلميشدير مشگين نيك: فناخال / اولدور: او دور / مشگين خايين خيلنى نين گوزونده اولان مردمک او دور. ياخود: مشگين خايين خيللى نين گوزونون قاراسى دير.

نقدی بر کتاب «آذری یا زبان باستان آذربایجان»

● دکتر جواد هیئت

حدود هفتاد سال پیش کتابی بنام «آذری یا زبان باستان آذربایجان» از طرف سیداحمد کسروی در تهران انتشار یافت. این کتاب در آن موقع به عنوان حرف تازه سر و صدائی کرد و چون موافق جریان و جو حاکم سیاسی و فرهنگی و خواسته‌های رژیم وقت بود در بسیاری از خوانندگان که با اصول زبانشناسی و تاریخ زبانهای کشورمان آشنائی کافی نداشتند، تأثیر قابل توجهی داشت که هنوز هم آثار آن کم و بیش ادامه دارد و چون در اینمورد جز نایب و یا سکوت تاکنون جوابی نوشته نشده هنوز هم عده‌ای از هم‌میهنان ما نوشته‌های او را لااقل در این مورد از کشفیات حقایق تاریخی می‌پندارند!

در این اواخر عده‌ای از خوانندگان مجله وارلیق با نامه و یا شفاهاً در بازه نوشته‌های کتاب فوق‌الذکر سؤال می‌کنند و نظر ما را جویا می‌شوند.

با در نظر گرفتن مراتب فوق اینجانب بعد از خواندن کتاب زبان آذری کسروی لازم دیدم برای روشن شدن ذهن خوانندگان مطالب زیر را بطور خلاصه طی مقاله‌ای در مجله وارلیق چاپ نمایم.

نویسنده در دیباچه کتاب «آذری» انگیزه نگارش خود را چنین بیان می‌کند:

بیست و اند سال پیش یکرشته گفتارها در روزنامه‌های تهران، قفقاز و استانبول در پیرامون مردم آذربایجان و زبان آنجا نگارش یافت. در عثمانی در آن زمان دسته اتحاد و ترقی بروی کار آمده و آنان به این می‌کوشیدند که همه ترکان را در هر کجا که هستند با خود همدست گردانند و یک توده ترک بسیار بزرگی پدید آورند و در قفقاز نیز پیروی از اندیشه ایشان می‌نمودند و... بعد می‌گوید: «لیکن در تهران روزنامه‌ها به جوش آمده به پاسخ می‌کوشیدند و چیزهایی می‌نوشتند که اگر نوشتندی بهتر بودی... چنانکه یکی از روزنامه‌های تهران می‌نوشت مغولان چون به ایران آمدند با زور و فشار ترکی را در آذربایجان رواج دادند. این است نمونه‌ای از پاسخ‌هایی که به نویسندگان ترک داده می‌شد و شما چون بسنجید چندین نادرستی در آن پدیدار است زیرا...».

بعد می‌گوید: «و چون سخن از آذربایجان و مردم آنجا می‌رفت و من برخاسته از آذربایجانم بر آن شدم چگونگی را از راهش جستجو کنم و به نتیجه روشنی رسانم.

اینست دفتری بنام آذری یا زبان باستان آذربایجان پدید آوردم»

بعد در زیرنویس همان صفحه اضافه می‌نماید: «پیش از آن برخی از نگارندگان اروپائی «آذری» را ترکی آذربایگان شناخته بودند. چنانکه در آنسیکلوپدی اسلامی در حرف الف که پیش از دفترچه من چاپ شده آذری را به همین معنی آورده و لیکن سپس در حرف تا در گفتگو از تبریز که پس از دفترچه من چاپ یافته

آذری به معنی درست خود آمده».

در مورد اتحاد و ترقی لازم به توضیح است که اتحاد و ترقی نام حزبی است که در اواخر خلافت عثمانی تشکیل و مدتی حکومت را به دست گرفت ولی ایدئولوژی این حزب پان‌تورکیزم نبود بلکه ناسیونالیزم ترک بود. در برابر دولت عثمانی و طبقه حاکم وقت که از اقوام مختلف ترک، عرب، کرد، آرنایود (آلبانیایی) و غیره تشکیل شده بود. این حزب از نظر سیاسی مشروطه‌خواه و مخالف استبداد خلفای عثمانی بود. با اینهمه عنوان کردن این مسئله از طرف مؤلف نشان می‌دهد که کتاب با انگیزه سیاسی نوشته شده است.

۱ - در مورد اصطلاح زبان آذری باید متذکر شوم که هنوز هم در غرب دانشمندان زبان‌شناس «آذری» را نام ترکی آذربایجانی می‌شناسند و گاهی هم به لهجه آذری منظور نظر مؤلف اشاره‌ای می‌کنند (رجوع شود به آنسیکلوپدیهای معاصر انگلیسی، فرانسه و آلمانی و آنسیکلوپدی اسلام و کتابهای تورکولوژی مؤلفین غربی).

- در صفحه ۹ در بحث آذری یا زبان آذربایجان از ابن حوقل چنین نقل می‌نماید: «پسر حوقل که در نیمه یکم سده چهارم کتاب «المسالک والممالک» نوشته در سخن راندن از آذربایجان و آران و ارمنستان چنین می‌گوید: «زبان مردم آذربایجان و زبان بیشتری از مردم ارمنستان فارسی و عربی است لیکن کمتر کسی به عربی سخن گوید و آنانکه به فارسی سخن گویند به عربی نفهمند تنها بازرگانان و زمین‌دارانند که گفتگو با این زبان نیک توانند. برخی تیره‌ها نیز در اینجا و آنجا زبانهای دیگری میدانند. چنانکه مردم ارمنستان به ارمنی و مردم بردعه به ارانی سخن گویند...»

با توجه و دقت به نوشته ابن حوقل و زیرنویس کسروی معلوم میشود که در قرن چهارم هجری هم اران یا بردعه ح: و آذربایجان بشمار می‌آمده است. اگرچه در آزمان هم زبان مردم فارسی و عربی نبوده و در اران زبان اکثریت مردم و زبان رایج ترکی بوده است.^(۱)

- در صفحه ۱۱ از قول یاقوت حموی درباره آذربایجان می‌نویسد: «نیم‌زبانی دارند که آذریه نامیده شود و کسی جز از خودشان نفهمد (معجم البلدان)».

از این سخن یاقوت حموی پیداست که زبان گفتگوی مردم آذربایجان (نیم زبان) در حد لهجه و یا گویشی بوده که برای فارسی‌زبانان هم قابل فهم نبوده است. با وجود این کسروی بعد از نقل و قول یاقوت حموی آذری را شاخه‌ای از فارسی میخواند!

در صفحه ۱۳ در بحث «ترکی چگونه و از کی به آذربایجان راه یافته» می‌نویسد: «از آنچه تا اینجا گفتیم پیداست که آذربایجان تا سده‌های پیشین تاریخ هجری مردمش جز آریان یا ایران و زبانش جز از ریشه آری

۱ - بنابه نوشته موسی کالانکاتر مؤلف آلبانی در قرن ششم میلادی زبان ترکی در آلبان (اران) بقدری شایع شده بود که در سال ۵۲۰ میلادی کنشش مسیحی برای تبلیغ مسیحیت در میان مردم از زبان ترکی استفاده می‌کرد (محمود اسماعیل. آذربایجان تاریخی ۱۹۹۲ - باکو)

همچنین روایت وهب ابن مبه در کتاب التیجاد ابن هشام (جاب حیدرآباد) چنین است که روزی معاویه قبل از قتل‌کنشی به آذربایجان از مشاور خود عبید بن ساریه پرسید که آذربایجان چیست. عبید در جواب گفت اینجا از قدیم کشور ترک‌ان بود.

نبوده و تا سده ششم آذری زبان آنجا بوده...».

۲ - مؤلف در صفحه (۶) مینویسد: «آری ما این را نیز میدانیم که پیش از ایران (آریائیها) بومیان دیگری در آذربایجان می‌نشسته‌اند و ایران چون به آنجا در آمده و بر آن بومیان چیره شده‌اند دو تیره به هم در آمیخته‌اند ولی این در همه جا بوده است و ما در پی آن نیستیم که بگوئیم مردم آذربایجان یا مردم ایران تنها از ریشه ایر بوده‌اند...» با وجود این کسروی نوشته خود را ندیده گرفته و مردم آذربایجان را بطور مطلق آریائی می‌شمارد.

- در صفحه ۱۵ در مبحث «نخستین دسته‌های ترکان در آذربایجان» می‌نویسد «مهاجرت نخستین دسته ترکان به آذربایجان در زمان سلطان محمود غزنوی اتفاق افتاد».

بطوریکه در تواریخ نوشته شده نخستین دسته‌های ترکان قبل از اسلام یعنی در قرنهای ۵ - ۲ میلادی به آذربایجان آمدند (هونها، ساییها، آغاچریها، خزرها و بلغارها، پتچنک‌ها و قبقاقها، کنگرلوها، اؤن اوغور و ساری اوغورها^(۱)).

بعد در زمان انوشیروان (قرن ششم میلادی) دسته‌ای از ترکان گوگ ترک غربی از سپاه ایستمی‌خان به ایران آمدند و با دستور انوشیروان در آذربایجان ساکن شدند (یادداشت‌های انوشیروان، ترجمه رحیم‌زاده صفوی).

- بعد به مهاجرت ترکان در زمان سلجوقیان اشاره می‌کند و می‌گوید: «ما نمی‌توانیم گفت که در زمان مغول بر شماره ترکان در آذربایجان افزود و رهنمونی برای چنان سخنی در دست نمیداریم».

- لازم به یادآوری است که غیر از ترکان اوغوز (غز) که همراه سلجوقیان به ایران آمدند و بیشترشان در آذربایجان و آناتولی سکنی گزیدند انبوه ترکان قبقاق نیز در اواخر قرن نهم میلادی از شمال دریای خزر و قفقازیه به آذربایجان آمده و در آنجا ماندند. ضمناً طبق نوشته‌های مورخین اروپائی و اسلامی (جامع‌التواریخ، و صاف، عبدالله کاشانی و ابن اثیر) بیش از نصف سپاهیان مغولان را ترکان تشکیل میدادند و عده زیادی از فرماندهان ارتش مغول ترک بودند. در زمان هلاکو در حدود دو میلیون ترک با مغولان به ایران آمدند که بیشترشان در آذربایجان اتراق کردند. بنابراین برخلاف نظر کسروی در زمان مغولان بر تعداد ترکان در آذربایجان افزوده شده و زبان عمومی مردم آذربایجان ترکی شده بود. بطوریکه ابن بطوطه و ابن فضل‌الله العمری (سیاحان سفر عرب) که در قرن ۱۴ میلادی از تبریز دیدن کرده‌اند لهالی را ترک زبان توصیف نموده‌اند.

- مؤلف در صفحه ۲۱ صراحتاً اعتراف می‌کند که رواج ترکی در آذربایجان در ۷۰ سال دوران حکومت قره‌قویونلو و آق‌قویونلوها بوده زیرا «در این زمان ترکان با انبوهی بسیار رو به اینجا آوردند و بر شماره ایشان بسیار افزوده...» بعد در صفحه بعدی همگانی شدن ترکی را در آذربایجان در زمان صفویان می‌نگارد. به نظر مؤلفین غربی ترکی از زمان سلاجقه زبان اکثریت مردم شده است ولی دانشمندان شوروی معتقدند که ترکی در قرنهای ۹ - ۷ میلادی یعنی دوم هجری زبان عموم مردم را در آذربایجان تشکیل میداده است

۱- آباس کاتینا، موسی خُرد. K. Kunik, Melanges Asiatiques. V 150. مارکوت، ایرانشهر ص ۹۶.

در صفحه ۲۲ از نسبت مادری شاه اسماعیل که دختر اوزون حسن بوده سخن می‌گوید و اشاره میکند که شعر ترکی را به پیروی از امیرعلیشیر نوائی می‌سروده، ضمناً اعتراف میکند که «پاران او (شاه اسماعیل) جز ایل‌های استاجلو و شاملو و تکلو و ورساق و روملو و ذوالقدر و افشار و قاجار نبوده‌اند و دسته‌هایی نیز از قرچداغ آذربایجان با ایشان بوده‌اند».

- شاه اسماعیل علاوه بر اینکه خودش نوه اوزون حسن پادشاه آق قویونلو بود پدرش سلطان حیدر هم خواهرزاده اوزون حسن بود ولی شعر ترکی را به پیروی از امیرعلیشیر نوائی نمی‌سروده. نوائی تمام اشعارش را به وزن عروضی گفته در صورتیکه اکثریت اشعار شاه اسماعیل خطائی به وزن هجائی یعنی به شکل شعر عامیانه و مردمی (عاشق) است و بیشتر برای ترویج مذهب شیعه در بین ایلات قیزیل باش که جز ترکی نمی‌دانستند سروده شده است.

- در صفحه ۲۴ مؤلف چنین می‌نویسد: «هم باید دانست که پراکندگی زبان ترکی در ایران در زمان صفویان به بالاترین پایگاه خود رسید و چون ایشان سپری شدند پیشرفت ترکی نیز باز ایستاد و سپس رو به پسرفت نهاد. بویژه پس از آغاز مشروطه و پیدایش شور کشورخواهی در ایران و بنیاد یافتن روزنامه‌ها و دبستانها که اینها ترکی را پس می‌برد و از میدان آن میکاهد». بعد می‌گوید: «با آنکه زبان کنونی فارسی بسیار نارساست و بسیاری از معنی‌هایی که به ترکی توان فهمانید این زبان به فهمانیدن آنها توانا نیست و از هر باره بر یک آذربایجانی سخت است که با این زبان سخن راند با اینهمه در آذربایجان آرزوی رواج فارسی در میان خاندانها از سالها روان است».

مؤلف با آنکه اعتراف می‌کند که ترکی به علت آمدن انبوه اقوام ترک و مستحیل شدن مردم بومی در آنها زبان عمومی مردم شده باز میخواهد زبان ترکی را که زبان طبیعی مردم میباشد از بین ببرد (بازپس بزند) و بجای آن نه نیم زبان آذری قدیم را بلکه زبان فارسی را جایگزین نماید. اما این امر تقریباً محال را چگونه می‌خواهد انجام دهد! ضمناً مؤلف در زیرنویس صفحه ۲۵ ادعا می‌کند که نارسائی فارسی را که مربوط به محدودیت اشکال و زمانهای گذشته و حال افعال بوده خود او رفع کرده است!

- اما علت اینکه در اوایل صفویه ترکی در آذربایجان قوت گرفت و بیش از پیش تعمیم یافت، همچنانکه مؤلف در صفحه ۲۴ می‌نویسد آمدن ایلات ترک (شیعه قیزیلباش) استاجلو، شاملو، روملو... همراه شاه اسماعیل برای بدست آوردن پیروزی و برپائی دولت صفویه و همچنین مهاجرت اقوام ترک از شرق آسیای صغیر به آذربایجان بود. با وجود این در همان ابتدای حکومت صفویه نیز فارسی زبان رسمی دولت بود و ترکی در زمان شاه اسماعیل و طهماسب اول در کنار فارسی مقام دوم را داشت و بعد از روی کار آمدن شاه عباس اول و انتقال پایتخت به اصفهان ترکی، به قول مؤلف، بازپس زده و کارها از دست خوانین و بیگهای ترک گرفته و به دست فارس‌های شهری سپرده شد. و اما در دوران اخیر پس از آغاز مشروطه و پیدایش کشورخواهی در ایران ترکی بازپس نرفت زیرا مشروطه نهضت آزادیخواهی بود و برای بریدن زبان مردم برپا نشده بود بلکه بعد از روی کار آمدن رضاشاه و تعطیل مشروطه و ترویج ملی‌گرایی افراطی فارس، ترکی بازپس زده شد!

مؤلف در صفحات ۲۶ و ۲۷ می‌گوید: «باید دانست زبانی که ما امروز سخن می‌گوییم و آنرا فارسی و یا

ایرانی مینامیم همان زبانست که چهار هزار سال پیش از این ایران یا مردم ایر در میهن باستان خود (ایران و بیج) سخن می‌گفته‌اند بعد بوجود دو زبان شمال و جنوب اعتراف میکند و بعد زبانهای پارس، مد، پارت و پهلوی را یکی میداند و میگوید «این چیزی است که ما از روی اندیشه در می‌یابیم».

در زبانشناسی وقتی میتوان دو یا چند زبان را یکی دانست که لااقل برای هم قابل فهم باشند. ما می‌دانیم هیچکدام از این زبانها با آنکه مانند دیگر زبانهای اروپائی از گروه هند و اروپائی میباشند برای یکدیگر قابل فهم نیستند. بنابراین نمی‌توان آنها را یک زبان دانست ولو اینکه ریشه آنها مشترک بوده باشد.

مؤلف بارها بجای گویش، نیم زبان و زبان بکار می‌برد و همه نیم زبانها را که از آمیزش زبان بومی و آریائی بوجود آمده‌اند شاخه‌های یک زبان، ایران (فارسی) می‌انگارد. در صورتیکه این گویشها: آذری، تاتی، هرزی و سمنانی برای فارسی زبان قابل فهم نیست. بنابراین طبق اصول زبانشناسی نمیتوانند گویش یا لهجه‌ای از آن زبان بحساب آیند. مؤلف اغلب اوقات هویت زبان و گویش‌ها را به قول خودش «به اندیشه در می‌یابد» در صورتیکه در زبانشناسی بررسی و مقایسه متون کافی و تدقیق زبانها از نظر فونمیک (اصوات)، مورفولوژی (اشکال تصریفی) و لغات و ساخت جمله‌ها (نحو) برای تشخیص هویت زبانها و خویشی آنها با یکدیگر ضروری است.

مؤلف در صفحه ۳۰ و صفحات قبل دانسته و یا ندانسته فارسی دری را که از آسیای میانه آمده و بوسیله غزنویان و سلجوقیان در ایران رواج یافته و در آذربایجان فقط زبان دیوان و ادب بوده جایگزین زبان یا نیمزبان آذری مینماید. البته اگر خواننده متوجه نشود و همفکر کسروی هم بوده باشد بسیار خوش آیند مینماید.

در صفحه ۳۱ چنین میگوید: «این هم باید گفت که در زبان کنونی آذربایجان کلمه‌های بس فراوانی از فارسی بکار میرود و اینها بی‌گمان بازمانده از آذری است».

مؤلف در اینجا نیز فارسی را با آذری مخلوط می‌کند. کلماتیکه از گویشهای بومی در ترکی راه یافته بسیار ناچیز و برای فارسی زبانان هم قابل فهم نیست ولی کلماتیکه از فارسی وارد ترکی شده از زبان دولتی و ادبی و نوشتار نفوذ نموده است چه تعداد آنها در شهرها بیشتر و در دهات کمتر و در ایلات کوچ نشین حداقل است. اکثریت این کلمات برای مفاهیم مدنی، فرهنگی، مذهبی و دولتی است که از زبان دولت و دولتیان و فرهنگ و ادب فارسی وارد زبان ترکی شده است همچنانکه کلمات عربی وارد فارسی و ترکی گردیده است.

مؤلف چند دوییتی را از کتاب سلسله‌النسب بنام شیخ‌صفی آورده که بعنوان نمونه یکی را عیناً نقل می‌کنیم:

بشتو بر آم‌ریم حاجت روا بور (۱)
دلَم زنده بسنام مصطفی بور

۱- به تو برآمدیم حاجت روا بود

اهـرا دوار ہو ہو دور دام ہو پارسر

هر دو دستم بدامن مرتضیٰ بسور^(۱)

این دو بیت‌ها که نمونه اخیر آن بیشتر به ملمعات آذری فارسی شبیه است به احتمال زیاد از شیخ صفی نیست. زیرا بنوشته خود مؤلف در صفوةالصفا که نزدیک به زمان شیخ صفی نوشته شده چنین آمده است: «شیخ جز یک مصرع از انشای مبارکش معلوم نیست». یعنی شعری نسروده است و کتاب سلسله‌النسب صفوی به متأخر است. دوم اینکه اگر شیخ برای استاد خود شیخ زاهد گیلانی شعری می‌سرود منطقاً باید به زبان فارسی که قابل فهم برای هر دو بود سروده می‌شد نه به گویشی آذری اردبیلی که برای تبریزی هم به زحمت قابل فهم بوده (صفحه ۳۵ و ۳۶) تا چه رسد برای شیخ زاهد گیلانی. سوم اینکه به گفته خود کسروی شیخ صفی سنی بوده در صورتیکه دو بیت بالا نشان می‌دهد که سراینده آن شیعه است.

مؤلف بعد از دادن نمونه‌ها به تفسیر بعضی اسامی رایج در آذربایجان می‌پردازد و بقول خودش به اندیشه و گمان برای آنها ریشه‌یابی میکند. مثلاً نام شهر باکو را باستناد کتابهای ارمنی باکاوان یا باکوان می‌خواند و آنرا از ترکیب باک و وان می‌شمارد و باک را به معنی خدا و بزرگ و وان را مانند گان به معنی جا و زمین و یا پیوستگی می‌گیرد.

- باکو. و باکی در ترکی قدیم (دیوان لغات‌الترک محمود کاشغری نوشته ۱۰۷۲ میلادی) به معنی تپه می‌باشد و چون باکو که از طرف مردم «باکی» تلفظ می‌شود روی تپه ساخته شده به این نام نامیده شده است. باک و باکوس در یونان قدیم نام خدای شراب بوده و با آنشکده موجود در باکو ارتباطی ندارد.

در مورد ارونق و اران نیز این کلمه را با چند بار تجزیه و تفسیر جایگاه آریا یا ایرانی میدانند. در مورد کلمه اران و ارونق دکتر زهتابی شبستری در مقاله‌ای که به همین عنوان نوشته و در مجله وارلیق چاپ شده ثابت کرده است که استباط کسروی غلط است و اران کلمه ترکی است و جمع (ار) می‌باشد که در ترکی قدیم بکار می‌رفته و به معنی گرمسیر است. (رجوع شود به مقاله فوق‌الذکر دکتر زهتابی).

مؤلف همه این نامها را فارسی می‌خواند در صورتیکه اغلب آنها برای فارسی زبان قابل فهم نیست. بعد می‌گوید اسامی هم قبلاً فارسی بوده که توسط ترکان به ترکی ترجمه شده است و مثال می‌آورد: یالقوز آغاج (آنکه یک درخت دارد)، ایستی بولاغ (گرمخانی چشمه)، سوگودلو (بسیدک: آنکه بسید دارد)، قوزلو (جوزدان: آنکه جوز یا گردکان دارد).

قبول نظر نویسنده در این مورد نیز که متکی به اندیشه و گمان ایشان است بسیار مشکل است زیرا چگونگی می‌توان پذیرفت که مردم در قدیم بجای کلمه یالقوز آغاج (آنکه تک درخت دارد) را که یک جمله است بکار برده باشند.

مؤلف در کتاب آذری یا زبان باستان آذربایجان بجای معرفی متون کافی و شرح ویژگیهای زبانی (فونته‌تیک، مورفولوژی و فرامتر، کلمات و نحو زبان) و مقایسه آن با زبانهای آریایی و غیر آریایی بیشتر سعی نموده وجود زبان آذری را ثابت کند. در این راه نیز اصول و روش و ترمینولوژی زبانشناسی را بکار نگرفته و گاهگاه دچار لغزش و اشتباه گردیده است. مثلاً آذری را یک زبان معرفی میکند و در معرفی آن چند

۱- فردا که روز محشر است از من که سوال اعمال کنند دست التجای من به دامن حضرت علی مرتضی (ع) باشد.

جمله و دوبیتی از گویشهای مختلف اردبیلی. خلخالی و هرزنی ارائه میدهد. از نظر زبانشناسی موقعی میتوان لهجه‌ای را زبان نامید که دارای ادبیات و قرامتر و منطقه کاربرد وسیع باشد. آذری کسروی که فاقد ادبیات و قرامتر بوده و در هر شهر و منطقه‌ای بگونه‌ای دیگر بوده است احتمالاً گویشی از زبانهای آریائی است (نه فارسی زیرا از طرف فارسی زبانان هم قابل فهم نیست).

هر زبان و حتی لهجه و گویشی معمولاً بین ۳۰ - ۴۰ فونم (واژک، واج یا صدا) دارد که به صدادار و بیصدا تقسیم میشوند. مؤلف از تمام فونم‌ها فقط از ۶ فونم صحبت میکند: (د، ت، ج، س، ب، پ) که در آذری به ترتیب به (ر، ز، ج، م، ب) تبدیل میشود.

از قواعد دستوری بشرح ۵ قاعده بسنده میکند که در تمام موارد با فارسی متفاوت است و در دو مورد (صفت و موصوف و مضاف و مضاف‌الیه) عین ترکی است (صفحه ۴۹).

در مورد کلمات فقط ۲۶ واژه ارائه میدهد که از آنها ۱۳ واژه مخصوص آذری است. بعد چند جمله دو بیتی از آذری اردبیلی معرفی میکند که خودش هم معنی بعضی از آنها را نمی‌داند. بعد نمونه‌هایی از گویش خلخالی یا تاتی ارائه میدهد که به اعتراف خود آنها با گویش طالشی یکی است و با آذری اردبیلی متفاوت است.

نمونه‌های گویش هرزنی هم با دیگران متفاوت است و در آن کلمات ترکی نیز دیده میشود و بقول خود مؤلف بیشتر به زبان ارمنی نزدیک است - در اینکه در روزگار قدیم گویشهای متعدد و مختلفی در خطه آذربایجان بین مردم متداول بوده شکی نیست البته این گویشها از آمیزش گویشهای مهاجرین آریائی و بومیان بوجود آمده ولی بعد از آمدن اقوام ترک بعلافت اکثریت قاطع ترکان همه این گویشها در زبان اقوام ترک مستحیل شده فقط در چند نقطه دور افتاده که آمیزش با ترک زبانان زیاد نبوده بشکل جزیره‌های زبانی (تاتی، هرزنی و به قول کسروی آذری) باقی مانده است.

آنچه بیشتر مایه تعجب است اینستکه مؤلف که ادعای تحقیق و زبانشناسی هم دارد اصلاً روش زبانشناسی را بکار نمی‌برد و قواعد آنرا رعایت نمی‌کند و در نتیجه‌گیری از استدلالات خود مانند یک سیاستمدار حرفه‌ای مغلطه می‌کند و میخواهد منظور خود را ارائه دهد. مثلاً بعد از آنکه گویشهای مختلف را به نام زبان آذری معرفی میکند آنها را با فارسی یکی میشمارد و نتیجه می‌گیرد که ترکی زبان میلیونها مردم آذربایجان و ایران «پس» زده شود، یعنی متروک شود و به جای آن فارسی جایگزین گردد! یعنی زبان میلیونها مردم را باید عوض کرد. چگونه؟ به چه وسیله و روش (که با اصول آزادی، حقوق بشر و اسلام هم مغایر نباشد) و چرا؟ آیا نمی‌شود بجای این روشهای فاشیستی مانند کشورهای متمدن و آزاد (سوئیس، بلژیک و کانادا) با اصول انسانی و اسلامی، هم زبان مملکت (فارسی) را یاد داد و هم زبان مادری را.

«وارلیق» وارلیغینی

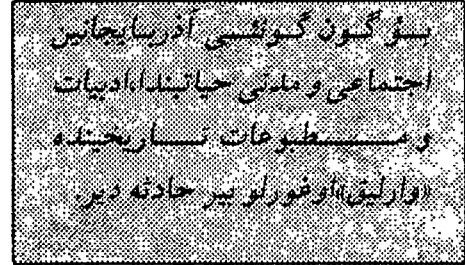
تانییدی

سوی کۆکو و نجاتی ایله دونیایا تانییدیرماغا چالیشیر، نجب مقصدلر گؤدور، اؤخوجولارینی دۇغما آنادیلینی سنومه، ملی مدنیتی ایرهلی آپارماغا روحلاندیریر، هومانست ایدیلار یاییر.

درگی نین ایلك قدملری آذربایجان ضیالیلاری طرفیندن سنوینج و محبتله قارشیلاندینی کیمی، هم ده اووره کلرده درین ایز سالدی. یالنیز ایراندا دنییل، خارجده یاشایان آذربایجانلیلار دا درگی نین تأسیسنی تبریک اندیر، اؤنا آهونه یازیلیر، مقاله و شعرلر گؤنده ریرلر. اوستاد شاعیریمیز م.ح. شهریار درگی یه اؤز خنیر - دو عاسینی «آزادلیق قوشو وارلیق» شعری ایله بیلدیریر و س.

اؤزون ایللر پهلوی حاکمیتی نین تورکلری فارسلاشدیرماق سیاستی نتیجه سینده خلقتین اؤز صیرف ملی - معنوی انکشافیندان محروم ائدیلمیش بۇ بؤیوک حیصه نین، مدنی حیاتین بوتون ساحه لری اوزره انکشاف یوللاری نین معین لشدیریللمه سی و حاضر لانا ساسی کیمی مهم مسئله لر دورور. آذربایجانین واحد تاریخی، ادبیاتی و مدنی نین دیگر ساحه لری نین پروبلنملری خلقه چاتدیریلماسی، یسازیلی و ادبسی دیلین فورمالاشماسی ساحه سینده چتین و مرکب ایش گؤرمه لی ایدی.

بوتون بۇ ایشلرین اساس آغیرلیغینی دوقتور جوواد هیئت اؤز اوزهرینه گؤتورور، وارلیق درگیسی نین نشری یسو مسئولیتلی ایشین باشلانغیجی ایدی. کونئی آذربایجانلیلاری اؤزونه تانییدیرماق، اونلاری اؤز واحد مدنی نین صاحبی ائتمک ایشینده ایلك آددیم کیمی آنادیلی مسئله سینی حل ائتمک ضروری ایدی.

۲۰ یاشین مبارک

● نزاکت رضا قیزی

وارلیق درگیسی نشره باشلایاندا اونون اؤزون عؤمورلو اولماسینا امید ائده نلر آز ایدی. بۇ گون ایسه نجه سایینی چیخاردیغینی دئیه بیللمه سک ده فخرله دئیه بیلهریک کی، وارلیق درگیسی نین آرتیق مطبوعات تاریخیمیزه عؤمورلوک دوشدویو آیدین دیر.

وارلیق درگیسی ایله برابر چوخ مطبوع اورقانلار نشره باشلامیشدیر کی، اونلاری سمادا ساییریشان تک - تک اولدوزلارا بسنزه تسک یانیلماریق. چونکی، تک - تک ساییریشان اولدوزلار تک - تک ده سؤندولر. لاکین وارلیق درگیسی هله ده دان اولدوزو کیمی پارلاماغی باجاردی...

۲۰ ایلدیر کی، وارلیق درگیسی بؤیوک بیر خلقتین دونه نینی و سؤ گونونو، دردینی و کدرینی، آرزو و ایستکلرینی ایفاده اندیر، اؤنو

شاهلیق رژیمی دۇرۇنۇدە تورک دېلنە قارشى آپاریلان تېلیفاتین تأثیرى ایله بىله بىر یانلیش تصور یارادیلیمیشدیر کی، بۇ دېلین قراماتیکاسى یوخدور و بۇ دیل یازى دېلی ذئیل، کوچه - بازار دېلی دیر. بۇ کیمی دوشمنجه سینه اویدورمالاری آرادان قالدیرماق، هم ده اؤخوجولاری دېلیمیزین زنگین قراماتیکاسى ایله تانیش ائتمک اوچون «وارلیق» درگی سینده آذربایجان تورکجه سی قراماتیکاسى نین آز قالا مین ایلیک تاریخه مالیک اؤلما سی، محمود کاشغری نین «دیوان لغات الترک» - ونده اونون پارلاق نمونه سی نین ونریلمه سی یوکسک علمی سویده نومایش ائتدیریلدی. تاریخیمیزی تحریف انده نلره، ساختالاشدیرانلارا، بویوک بیر خلقین دېلینى و وارلیغینی تحریف انده نلره لایقی جاواب ونریلدى. عینی زاماندا آذربایجان تورکجه سی نین سۇن درجه هارمونیک، سیغالی، محکم و علمی قراماتیکایا مالیک اۇلدوغونو گۇستمک مهم ایش ایدی. بۇ جهندن دوقتور حمید نطقى نین سلسله مقاله لری: علمی قیمتى ایله نشر اؤلونماغا باشلادی. بۇ مقاله لر تورکجه نین علمی جهندن اؤیره نیلمه سینه و سیستم لشدیریلمه سینه چوخ بۇیوک یاردیم ائتدی. بۇ مقاله لری اؤخویاندان سۇنرا سانکی آنا دېسلى نین گوزه للیگی، شیرینلیگی، عظمتی چوخلاری نین گۇزلی قارشیسیندا جانلاندى. بۇ گوزه ل دېلین اوستونه آتیلیمیش بهتان و افترا لکه لری یسویولوب تمیزلندی. اؤنون اصلیلیگی، قدرتی، توکنمز امک انلاری دوستا دا، دوشمنه ده بللی اۇلدو.

آذربایجان تورکجه سی اؤز اسکی اعتبارینی تام حالدا اؤ زمان آلا ییلیدى کی، هم ده زنگین و چوخ عصرلیک سۇی خزینه سینه مانیک

اۇلدوغونو ثبوت ایتتیر سین. بۇ شرفلی ایشی درگی نین تأسیجى سی و دگیشمز رهبری دوقتور جواد هیئت میفیک (افسانه وی) قهرمانلار کیمی اوز اوزهرینه گۇتوروردو. اؤنون «آذربایجان ادبیاتی تاریخینه بیر باخیش» سلسله مقاله لری بۇ چتین وظیفه نین عهدہ سیندن آلسی آچیق، اوزو اغ گلدى. بۇ مقاله لر تورک خلق لری نین زنگین مشترک شفاهی ادبیاتا مالیک اۇلدوغونو، یازیلی ادبیاتلارین مختلف یترلرده انکشاف ائتدیکدن سۇنرا هر بیر تورک خلقین، اؤ جومله دن آذربایجان تورکلری نین اؤز لرینه مخصوص ادبیاتی اؤلما سینى، اونون نسیمی، قاضی برهان الدین، کشوری، ختایی، حبیبی، فضولی، قوسی، صائب تبریزی، واقف، بهار شیروانى، نباتی، سیدعظیم شیروانى، صابر، شکوهی، لعلی، خاندن، صراف و اونلارچا باشقا نماینده لری نین قیسا بیوقرافی لرینی و اثرلریندن نمونه لر گتیرمکله دېلیمیزی، ادبیاتیمیزی، بیر سؤزله ملی وارلیغیمیزی انکار انده نلری سوسدورور، معاصر گنجلیگین ملی غرور حسینى جوشدورور.

شفاهی ادبیاتدا «وارلیق» درگی سی نین آردیجیل آراشدیریبی ساحه لریندن اؤلوموشدور. بۇ بۇلدا دوقتور جواد هیئت، دوقتور م.ع. فرزانه، رحمتلیک عبدالکریم منظوری خامنه ای، علی کمالی و س. چالیشانلاری خصوصی قید ائدیلمه لی دیر. آذربایجان شفاهی ادبیاتی «وارلیق» دا هم علمی جهندن آراشدیریلیر، هم ده اونون تۇپلانما سی و نشر اؤلونما سی قایمیسینا قالنلارین سایى گوندن - گونه آرتیردی.

۲۰ ایله یاخین دیرکی، «وارلیق» درگی سی بیر آن بئله یورولماق بیلمه دن خلقینه خدمت ائدیور. بۇ مقدس و شرفلی یۇلدا متین آددیملارلا ایره لیله یین

درگيە ايلک گوندن امکداشلىق ائىدن دوقتور ح.نطقى، دوقتور م.ع.فرزانە، ح.م.ساوالان، پروفورغ.بيگدلى، پروفورح.محمدزادە، عزيز محسنى، ت.پيرهاشمى، عبدالکريم منظورى خامنه‌اي، ميرهدايت حصارى، اسماعيل هادى، ک.مشروطه‌چى (سۇنمز)، ص. سردارى نيا، على كمالى، على تىبرىلى، محمدرضا هينت و دلبرابراهيم پور اولموشلار. درگى نين بوتون دونيايا سىپەلنىش اۇخوجولارى دا اۆز سئويىلى نىرىلرى قارشىسىندا بورجلو قالماير، اونون هر بير اوغورونو مکتوب، تىلئقرام و چاغداش دونيانين باشقا ايله تىشىم (ارتباط) واسيطه‌لرى نين كۆمگى ايله قيد اندىرلر. درگى نين هر ايل دۇنومو اۇخوجولار اوچون بايراما چنوريلير. مبالغه ائتمەدن ئىمک اولار كى، درگيە حصر اندىلمىش شعر، تىرىك، مقاله و ندىقاتلاردان ارتيق بۇيوك بير «وارلىق نامه» تىرىب ائىمک مومكوندور. استاد شىريارين اردىنجا شكار مستعلى، على عىدى، ر.قارتال، شاهمار اكىرزادە، نىرمان حسن زادە، بختيار و اهايزادە، محمدعلى مصدق و اۇنلارجا باشقالارى درگيە شعرلر حصر اندەرک اونون فعاليتىنى بدىمى - استىتىك دەيرىنى و نىرمە يە چالىشمىشلار. ش. مستعلى نين «آنا باياتىسى» شىرىندە دىيىلىر:

قارتال دىر قانادى بركىسىن گرهك
قارتالى هميشه زىروهه گورهك
اونون او مقدس وراقلارىندا
بۇ تايدان او تايا مژده گوندهرك

انلىمىن - اۇيامىن حىياتى دىر او
آتامىن - بابامىن قىراتسى دىر او

قۇروياق «وارلىنى» جانىمىز كىمى،
آنسامىز سۇيله نىن باياتى دىر او
وارلىق درگىسى نين فعاليتى بوتوو بير
ادىياتىشناس، فولكلورشناس، تارىخچى، دىلچى و
س. نسلى نين فورمالاشماسىنا شرايط ياراتمىشىدىر.
درگى دە چاپ اولونموش ادبىسى - بدىمى
ماترىياللارى ندىق اندەرکن درگيدە مقصد بۇنلو بير
موضوع اولدوغو دا آشكارا چىقىر. بونلار اساساً
وطن، يورد، تعصب، مىلى غىيرت، قارداش
طرفكشلىگى دىر. بۇ بوتون وارلىقچىلارين
يارادىجىلىغىندا آپارىجىلىق تشكىل اندىر. درگى نين
اطرافىندا تۇپلانمىش اۇمتىن و مبارز يارادىجى
ضىالييلارين هر بيرى نين حىيات و يارادىجىلىغى
علمى عمومىلشدىرمە اوچون امكان و نىرىر.

بۇ ۲۰ ايلدە منتظم نشر اولونان «وارلىق»
درگىسى نين بۇ ايللر عرضىندە تىكجە آنا دىلى نين
انكشافىندا كى خدمتى و اوغورو مىثلىسىز و عوض
اولونماز دىر. درگى نين احاطه ائتمە يە چالىشىدىغى
پروبلنملر، درج ائىدىگى مقالەلر اىچرىسىندە ان
مهم ىرى شىبه يوخدور كى: بير - بيرى ايله سىخ
باغلى ايكى اساس مقصد توتور: خلقىن منشايى و
وارلىغى و بير دە آنادىلى اوغرونما مبارزه.

«وارلىق» درگىسى ياراندىغى گوندن اۇرادا
أذربايجان ادبىياتى نين تىلىغى مهم ىرلردن بيرىنى
توتاراق درگى نين ان بۇيوك اوغورلارىندان بيرى
دىر. دىرىدن دوشونولموش بۇ ايش اساس اوچ
استقامتدە آپارىلىر: شاعىر و نائلرلر درگى دە گتىش
ىنر و نىرىلىر. ادبىياتىشناسلىغا داير ادبىسى - نظرى
مقالەلر نشر اولونور، ادبى حادئەلرە قىمت و نىرىلىر
و نىهايت ادبىسى - بدىمى نائللىرىمىز خارچىسى
اولكەلردە دە تىلىغ اولونور. أذربايجان ادبىياتىندا
ازلدن بير قايدا اولاراق شعر داها چوخ انكشاف

انتىمىش، محض انىلە بۇ باخىمدان دا «وارلىق» دا شەرە داھا گىنىش يىر و ئرىلمەسى بۇ سېىدن طىبىى حالدىر. بۇ خلقىن طالعى، دىلى، صنعت و مدنىتى اىلە ماراقلانان اۇخوجولار اراسىندا «وارلىق» درگىسى نىن نفوذ و گوندن - گونە آرتىر.

درگى اىرانىن اۇزونده بىشلە بىرى - بىرىندن اۇزاقدا ياشامالارى سېىندن تىز - تىز گۇروشه بىلمەىن تىكجە مکتوب و واسىطەسى اىلە اونسىت ساخلايان مىسلكداش ضىيالارىن، شمر، صنعت دوستلارى نىن، مدنىت خادملرى نىن معناً ياخىتلاشامىندا واسىطە رۇلونو اۇىناىر. بۇ مدت عرضىنده ژورنالىن اوغورلارىندان بىرى دە «سۇنموش چىراق» لارى ياندىرماغا هىمىت گۇسترمەسىندە دىر. درگىدە آدى و صنعتى اۇخوجولارا بللى اۇلمىيان شاعىر و متفكرلرىن حىياتىندان مىلومات، اىرلرىندىن نىمونەلر آراشدىرىلر، تاپىلر، نىر اۇلونوردو. محض انىلە بۇ باخىمدان دا امكداشلارى اصل علمى - تدقىقات اىشى آپارىر، عبث يىرە دنىلمىركى، «وارلىق» بۇ گون مىلى اونونىرستىه وظيفەسىنى داشىىر.

«وارلىق» نى ياندىردىغى «سۇنموش چىراغ» (حاجى رجاى اسكوى)، «وارلىق» گۇرچك هوسلەندىم طبعىم قۇشو اۇخودو» (چ. رحمانى)، «اگر ذوق اهلىى دوشموشدو رمىقدن تىز هوسلەندى» (حسین گوتىلى) و باشقالارى بو حقىقى اىتراف اىتمىشلر:

چىىخارمىشدى يىسادىمدان گىر
آنمامىن لاىسلاسىن دوشمىن،
آنمامىن خۇش دىلىلىلن سىن
مىسنە وئىردىن روان «وارلىق»
بۇ دا ماراغالى اۇخوجو رضا پاشازادە نىن
اورەك سۇزلىرى دىر. «وارلىق» درگىسىندە

پوبلىسىست و ادبىى تنقىدى مقالهلر خلقىمىزىن شرفلى تارىخى كىچىمىشىندىن، هم دە آنا دىلى و مىلى مدنىتىن ترقى سىندىن صحىب آچىلر.

«وارلىق» ادبىيات تارىخىنى، دىسلچىلىك، ادبىياتشناھلىق علمى نىن تشكول و انكشافىنى اۇىرنىك، تدقىق اندىب آراشدىرماق اىسنە بىلر اوچون اىلك مىن رۇلونو اۇىناىر.

«وارلىق» درگىسى ادبىى و مدنىى فعالىتە باشلادىغى بىر زمان بىر نىچە ياشلى يازچىدان باشقا كىمىسە ادبىى دىلمىزده دوزگون مکتوب و يا مقاله يازا بىلمىردى. لاکىن بۇ گون گىنچلرىمىز فخرلە دنه بىلرىك كى، ادبىى دىلى اۇىرنىشلر. يعنى «وارلىق» درگىسى نە اوللر گۇندە رىلن مکتوبلارىن ۹۹٪ فارسجا اىدىسە دە، اىندى عكسىنە، بۇ نىسبت آذرى توركچەسى نىن خىرىنە دە بىشلىمىشىدىر. درگى نىن تىكجە بۇ اوغورو هىچ بىر مىعارلا هىچ بىر اۇلچو و اىدى اىلە اۇلچولە بىلمىز.

«وارلىق» خارجدە نىر اۇلونان درگى و غزىتلرە مىثب تاثير گۇسترمىش. بۇ گون امرىكادا و سونددە چاپ اۇلونان «رنفورم»، «ترىبون» درگىلرى «وارلىق» نى اۇزلىرىسنە اۇرنىك ساىدىقلارىندان يازىرلار.

«وارلىق» نىر اۇلوندىغو ۲۰ اىلدە مىلى معنوى انكشافتان محروم ائدىلمىش بىر خلقىن و اىدى چىاتدىرىلماسى، اۇنون ادبىى فورمالاشماسى يۇلوندا اۇنون امكداشلارى نىن خدىملىرى دە عوض ائدىلمىزدىر. بوتون بۇ سادالادىقلارىمىز و سادالایا بىلمە دىكلرىمىز اۇغورلاردا امكداشلارىن دا خصوهى اۇلاراق اۇزىرى و اردىر.

اورە پىندە وطن، مىلت ستوگىسى، مىملىكت

تعبو داشییان دوقورجوواد هینتی ناشری و راداکتورو اولدوغو «وارلیق» درگیسی نین ۲۰ یاشی تامام اولماسی مناسبتی ایله تبریک اندیر، ملی وارلیق دویغولاری نین ینگینلشمه سینده ملتین و

صنعتین ترقیسی یولوندا بۇرولمادان گرگین امهیینی قیمتلندیررک بۇ یولدا اولنا یننی - یننی اۇخورلار آرزولاییرام ■

وارلیق درگیسی وارلیغیمیزین رمزی و بایراغی اولدو

● پروانه محمدلی

۲۰ - جی عصر ده گونئی آذربایجاندا ملی -اجتماعی فیکرین، ادبی - بدیمی تفکورون انکشافیندا ملی - آزادلیق انقلابلاری اساس زمین اولدوغو کیمی، اؤز مضمون و ماهیتی ایله اجتماعی شعورون دا اساس یونومونو معین ائتمیشدیر. هر بیر انقلاب اؤزو ایله ادبی - مدنی حیباتا یننی بیر دالغا گتیرمیش، ملی اؤزونو تصدیقین ایفاده سینده خدمت ائندن اولنارلارجا مطبوعات نمونه سی میدانا چیخمیشدیر. مطبوعاتین، ادبی - بدیمی فیکرین تاریخی هم ده ملی معنوی یادداشین سالنامه سی کیمی اجتماعی تسونوم کسب اندیر. گونئی آذربایجانین سون ایگیرمی ایلده ملی مدنیتین و ادبیاتین انکشافی

بساخیمیدان ۱۹۷۹ - جو ایل انقلابی، ایراندا شاهلیق مونارخیا (موروثی حاکمیت) سی نین دنوریلمه سی بویوک دنوش یاراتدی. خلقین شعورونداکی سیچراییشلار اوزون ایللر ییغیلیمیش ملی مضمونلر انرژئی اییدی. دۇغما دیلده سؤز اؤخوماق، سؤز انشیتیمک حسرتی سونای ینندی و آنادیللی مطبوعاتین چوخ سالیلی نمونه لری یارانماغا باشلادی.

تهران، تبریز، اردبیل کیمی شهرلرده سیاسی و بدیمی دنو گؤروشو اعتباری ایله یاخین آداملار مختلف درگیلر، غزتلر نشر ائتمگه باشلادیلار. اولکده باش وئرن اجتماعی حادثه لره مناسبتده مختلف موقعلر بۇ نشریه لرین سیاسی استقامتینه، ملی مضمونونا دا تأثیر سیز قالمیردی. «وارلیق»، اونسون آردینجا نشره باشلایان «دده قورقود»، «اولکر»، «کوراوغلو»، «گونش»، «انقلاب یولوندا»، «یولداش» کیمی درگیلر آدلاریندان دا گؤرولدویو کیمی انقلابی بیر اوقاتی عکس انشیدیریدیلر. بۇ درگیلرین بعضیلری نین عؤمرو قیسا اولدو. انله سی اولدو کی، بیر سای ایشیق اوزو گؤردو.

شاهلیق رژیمین شۆبونیست سیاستی یننی فورمالاردا باش قالدیردی و مختلف واسطه لرله تورک دیللی مطبوعاتین گنیش وسعت آلماسینا امکان وئرمه دی. آنادیللی مطبوعاتی یاشاتماق اوچون، هم ده مدریک سیاستچی اولماق لازم اییدی.

ایرانین اجتماعی - سیاسی رئاللیقلارینی نظره
آلمادان حیاتا کئچیریلن هر بیر تدبیر ایکسی قات
مقاومنه راست گلیردی. بۇ باخیمدان خلقین ملی
ماراقلارینی ادبی - بدیمی فیکیره یاشادیب
انکشاف ائتدیرمک اوچون موجود رژیمله
مناسبتلرده تاریخی رئاللیغی نظره آلماغین عیانی
گؤستریمیسی «وارلیق» درگیسی و اونون فعالیتی
دیر.

«وارلیق» درگیسی نین یارانیدیغی ایللر اوز
معنوی وارلیغی نین یاشاماق و یا محو اولماق
احتمالی ایله قارشیلان خلقین سؤز میدانینا
بؤیوک احتیاج واردی. «وارلیق» یونو خلقینه
آشیلماق اوچون یاراندى. بۇ دا آجی بیر حقیقت
ایدی کی، فارسجا تحصیل آلمیش آذربایجان
تورکلری اوچون اوز دیلیرینده یازیب اؤخوماق
پروبلیمی ده واردی. اوتا گۆره ده یارادیلمیش
نشریه ایکسی دیللی اولدو، یازیلارین اکثریتی
آذربایجان تورکجه سینده بیر قسمی ایسه فارسجا
ایدی.

«وارلیق» نین یارادیجیلاری، باشدا دوكتور جواد
هینت اولماقلا بۇ گونه قدر اولچولمز صداقت و
زحمتله دؤغما خلقین معنوی احتیاجلارینی
اؤده مک اوچون چالیشیرلار. اولار صنعت و پئشه
باخیمیندان مختلف ساحلرده چالبشالار
دا (دیبلجی، ژورنالیست، ادبیاتچی و س.) بۇ
یارادیجی ضیالیلاری بیر آمال - دؤغما دیله، خلقه
سؤنوز محبت حسی اونلاری سیخ بیرلشدیریر.
بۇ فداکار انسانلارین بیر چوخو شاه
دیکتاتورلوغو دؤرونده ملی آزادلیق حرکاتینا
قوشولموش سیاسی سببلردن و عقیده لرینه گؤره
ایلار، بعضاً ده ایللرله حبس خانالاردا ذلت
چکمیشلر.

«وارلیق» درگیسی نین یارانیدیغی واخت
جنوبی آذربایجاندا ادبی دیلین شمالدا موجود
اولان اوسلوبلاری یوخ ایدی. فارس تفکور طرزى
ضیالیلارین دانیشیق طرزینده و یازی
اوسلوبلاریندا حاکیم ایدی. اورفوقرافیا (دوزگون
یازیلیش، املا) و اورفونیا (دوزگون
اؤخونوش، تلفوظ) قایدالاری حقیقته تصور
ضعیف ایدی. ان یاشلیجاسی ایسه تورکجه نی
مکمل بیلن ادیب، ژورنالیست کادرلار
جاتیشمیردی.

«وارلیق» نین حل انده جه یی بیرنجی درجه لی
وظیفه ادبی - اجتماعی دیلده یئنی لشمه. رفورم
ائتمک. شمالدا موجود اولان نائلیتلردن بهره لنمک
ایدی.

«وارلیق» ایسلک گونلر یارانمیش دیل -
اوسلوب پسرولنمینی ده تسدیرجاً آرادان
گؤتورموش، نتیجه ده عرب الیفباسی ایله سؤزلرین
تورکجه دوزگون و آسان اؤخونماسی کیمی
واجب مسئله نی حل ائتمیشدیر. بیر مطبوعات
اورقانی کیمی اؤزونه مخصوص دیلی اولوب،
دیگر مطبوعات اورقانلاری اوچون ده اؤرنک
رولونو اویناییر. اورتاق تورکجه سؤزلردن بۇل -
بۇل استفاده ائدن درگی عموم تورک نشریه سینه
چنوریلیمیشدیر.

ایرانداکی آز اؤیره نیلمیش دیگر تورک
خلقلری نین ادبیات، دیل و تاریخلرینی
آراشدیریب دؤغما خلقی نین معنوی دگرلرینه
حصر ائدیگی ماتریاللاردا وارلیق درگی سینده
گئنیش یئر وئرلیر.

درگی ادبی - مدنی و اجتماعی خاراکتر
داشییر. صحیفه لرینده دیل، ادبیات، تاریخ و مدنیته
عاید یازیلار درج اولونور و بۇ ساحه دن اولان

مسئله لره توخونولور.

نئسمر اولونسدوغو ایلک ایللرده آیدا بیر دفعه، سونرالار ایکی ایدان، سون ایللرده ایسه اوچ ایدان بیر چیخان درگی تورک و فارس دیلرینده دیر. تیراژی ایکی مین نسخه یه یاخیندیر.

«وارلیق» درگیسی وارلیغیمیزین رمزی و بایراغی اولدو - بۇ سوزلر حمید نطقین دیر و درگیسینین اجتماعی - ملی مضمونونو و پلاتفورماسینی دقیق عکس ائتدیریر. درگیسینین نشری تاریخی اونون خلقیمیزین مدنیت، ادبیات و اجتماعی - سیاسی فیکیر تاریخینده اوینادیغی کلاسیک خدمتلری عمومی لشدیرمگه امکان وئریر.

«وارلیق» اوز وطنداشلیق و ملی غیرت حسی ایله یاشایان معتبر ضیالیلاری اوز اطرافیندا بیرلشدیریر و ایراندا آذربایجان علمی - ادبی محیطی یاراتماق یولوندا آردیجیل فعالیت گؤستریر. «وارلیق» ملی ادبی دیل بیرلیگی یارادیر. جنوب و شمال آراسیندا ادبی - معنوی، پسیخولوژیک کۆرپو رولوندا «وارلیق» و اونون یارادیجی هیئت تاریخی وطنداشلیق بورجونو یئرینه یئتیریر. «وارلیق» یین هر نؤمره سینى بوتولوکده آشیلایان (و اونون گله جک اوقاتیندا اؤنجه دن خبر وئرن) «حیدر بابا یا سلام» و شهریار رولو بیزیم یالنیز تۇرپاغیمیزی و معنویاتیمیزی یسوخ، تئسارخییمیزی ده بیرلشدیریر و بوتولشدیریر.

«وارلیق» تکجه شمال و جنوب آراسیندا بیرلیک کؤرپوسو اولماییب بتون تورک دونیاسینین کئچمیشی، ایندیسی و گله جه یی حقیقته معتبر علمی، ادبی یازیلار وئرملکه تورک خلقلری یین معنوی بیرلیگینه خدمت ائتدیر. قدیم

تورکلر، اورتا تورکلر، اسلام دؤرو و سونراکی دؤرده تورک ائللری و مدنیتمیز حقیقته سلسله ندقیقاتلار اوز سؤی - کؤکونو اؤیره نمکده هر بیر تورکه یاردیمچی دیر. خصوصاً ایران و آمریکا دا. أوروبا اولکه لرینده یاشایان تورک دیللی خلقلر اوچون بونون ادبی - اجتماعی - سیاسی اهمیتی اولدوقجا بؤیوکدور.

«وارلیق» جنوب فولکلورونو آردیجیل چاپ ائتدیر. «وارلیق» داکی فولکلور و طراوتی، ایلکینلیگی ایله سئچیلیر. خام ماتریال کیمی ملی بدیعی یادداشیمیز حقیقته یسنى ندقیقاتلار تۇپلاماغا گئیش میدان آپیر.

نهایت، «وارلیق» قوزلی آذربایجانین ان واجب، ان آغریلی پروبلنلرینه بؤیوک یانغی و حساسلیقلا یاناشیر. خلقیمیزین دوچار اولدوغو بلالاردان معتبر سویده مناسبینی بیلدیریر. قاراباغ دردی «وارلیق» یین دا دردی دیر. جوادیبگین سلیمان دمیرله مکتوبو، «وارلیق» یین اجتماعی - سیاسی خطینی پارلاق عکس ائتدیریر. شهریارین تئساریخی وظیفه سینى، «وارلیق» لباقتله داوام ائتدیریر. بؤیوک شاعیرین درگی حقیقته آشاغیداکى مصراعلاریندا اوز عکسینی تاپمیش فیکرین بؤیوک حیاتی معناسی زامان اؤتدوکجه آرتیر:

«وارلیق» نه بیزیم تکجه آزادلیق قوشوموزدور بئر سؤده ده وئریش بیزه همکارلیغیمیزدان دیل آجمادا، کارلیق دا کئندهر. کورلوغوموز دا چون لاللیغیمیز دؤغوش اییدی کارلیغیمیزدان

درگی اوچون یازیلیمیش یازیدان توتوموش اونون حاضر و وضعیته گلمه سینه قدهر. حتا اونون

بىلمەدىكى ايشىن عەھدەسىندىن گلە بىلەن درىكى نىن يارادىچى ھىتىنە باشقا اۆلكەلەرىن ضىالىلارى يقىن كى، حسد آپارا يىلەر.

درىكى نىن يايىلدىقى جوغرافى ساھە پە دە نظر سالىق، گۆرەرىك كى، آمىرىكا، أوروپادا دا تسانىمىشدىر. دونىانين ھىر يىئىندە ياساشان آذربايجانلىلار وارلىقى اۆخويور، اونا أبونە ياسايلير، مقالە و شىرلر گۆندەرىر، يازدىقلارى مکتوبلاردا اورەك سۆزلىرىنى، غىمە و سئوینجلىرىنى اونونلا بۆلوشدورورلر.

بۆيوك و كىچىك شىر و منطقلەردە يايىلماسى دا بىر نىچە ھىكارىن اوزەرىسە دوشور. بۇ ايشىن زىھنى اوچون بىر ئومىن بىلە آلمايان، عكسىنە يىرى گلندە اۆرتايا چىخان مىصرفلرى اۆدەمك اوچون امكان داخىلىندە مادى ياردىم گۆسترن رنداكسىا ھىتى نىن فداكارلىقى معاصر دۆرموزدە كئومرسيانين (تىجارت) ھىر يىئە اياق آچاراق قويدوغو قانونلارلا بىر آرايا سىغمىر. بۆيوك مادى چتىن لىكلر معنوى تضىيفلر باھاسىنا عرصە پە گلن بۆيوك بىر علمى - تىدقىقات اىنستىتونون گۆرە

يىنى كىتاب اوچون دارىخمايىن!

«اۆتە مىتاگ» آدىلى بىرلن شىرەندە كى كىتاب يايىنلارى اسماعىل مىتاگىن تىرجىمە اتتىدىكى كىتابلارى نىشردە جىكدىر.

- اوستاد شىرەرىن سىئىلمىش شىرلرى، ايكى جىلد
- سىھراب طاهرىن سىئىلمىش شىرلرى ايكى دىلدە
- على معجزىن سىئىلمىش شىرلرى ايكى دىلدە.
- اۆن سۆز: دوقتور جواد ھىت
- على آقا واحدىن سىئىلمىش شىرلرى ايكى دىلدە
- اۆن سۆز: حسن مچىدزادە «ساوالان»
- الياس نظامى نىن سىئىلمىش شىرلرى دۆرد دىلدە
- آلمانلى تاجرىن سىزى، تىرىزدىن يازدىقلارى ايكى دىلدە
- قىرخ دۆرد ناغىل آذربايجاندىن ايكى دىلدە
- گۆندەلىك جوئەلر، اوچ دىلدە
- دوقتور نصرت الله جىھانشاھلورون خاطرلرى، ايكى دىلدە

ADD: 13597 Berlin - Breite str.6 - Ute Mietag

«اۈزگە كۆلگە سېلە گئدە نېن اۈز و نون كۆلگە سى اولماز»

كرىم مشروطە چى «سۇنمز»لە مصاحبە

● مصاحبە ي آپاران: م. ر. هېت

س - حۇرمەتلى سۇنمز معلم، بېزە گۇندەردىگىنيز «ھىدر بابا يايلا» نىن فارىسجا يايلا تىرجمە سى نېن ۳ - جو نىرىنى المېشىق. مەنۇنىتلە برابر. بۇ يوك اوستاد شېرىرىن ۹۰ - يىللىكى مەنۇنىتلە، اوستادىن بۇ اۈلمز شاھ اترى حقىندە سېزىنلە دانىشماق اىستردىك. خىصوصىلە، تىرجمە نىزىن ۲ - جى نىرىندە سېز، تىرجمە ايشىدن الدە اتىدىگىنيز تىجرىبلەر حقىندە اۈخوجولارىنيزلا دانىشماق و وعدە اىتمىشىدىنيز و سېز بۇ بارەدە سېزىن فېكىرلىرىنيزى گۇزەلە يىردىك.

ج - مەنۇنىتلە، اما، اجازە نىزلە، ھامىدان اول دە يىرلى وارلىق درگىسى نېن ۲۰ - يىللىك دولغون حياتى و فعالىتى مەنۇنىتلە اورە كىدن تىرىك اندەرك بو مدتىن عرضىندە مەجلە مىزدن چوخلو شنى اۈيرىندىگىمە گۇرە درىن مەنۇنىتىمى يىلدىرىمك اىستە يىرىم. اىندى ھارادان ياشلاماقى تىرجىچ اندىرىسىنيز؟

س - يىرىنجى سوال كىمى، اوستاد شېرىرىن ھىدر بابا سى نېن يارانما شىرايطى، مەجبۇتى و اونون اساس ھىمىتى بارەدە فېكىرىنيزى بىلىمك اىستردىك. يىلدىگىنيز كىمى، بەعضىلىرى ھىدر بابا نېن ھىمىتىنى اۈ زامانكى دىل ياساقلىغىنى سىندىردىغىندا گۇرورلر، بەعضىلىرى دە اونون مەمۇنۇنو، گۇزەل فولكلورىك بىر اىشر اۈلدوغونۇ، تەمىز دىلىنى و ساير اۈزەللىكلىرىنى نىظرە آلاق او نا دە يىر و نىرلر. سېز نىچە دوشونورسونوز؟

ج - مەنچە ھىدر بابا نېن ھىمىتى و اونون ادبى - اجتماعى، مىلى - ھومانىستىك دە يىرى، سېزىن اىشارە اىستىدىگىنيز و اىشارە اىستەدىگىنيز عامللر، فاكىتلار، يالنىز بىرىسىدن و يا بىر نىچە سىندن دوغمور. نىرىندن آز بىر زامان كىچىدىكە، اىران توركلرى اىچىندە، انلەجە دە ياشقا تورك دىللى خىلقلر، درىن قاتلارنا نىفۇز ائدن بۇ مەنۇمە نېن يارانما سىندا، گىتىش يايلىماسىندا، اىنانىلماز تىرازلارلا دۇنە - دۇنە چاپ اۈلماسىندا بىر چوخ عامللر بىرلىكەدە تاثيرى اۈلموشدوركى، بۇ عامللر ھانسى نېن داھا چوخ ھىمىتى اۈلدوغونۇ دقتلە مەنۇنىتىمى بىرلىكەدە چىتىن دىر. عالملىرىمىزىن نىظرىندە گۇزە دە يىن گۇرۇش - كونسىپسىا فرقلىرى دە بۇرادان تۇرە نىر. ھەر ھانكى بىر عاملە آرتىق دە يىر و نىر سە نىز، اثرە اۈ بۇ جاقدان باخىپ، اونون مەنۇرە سىنى اۈ باخىمىدان سىر اندە جىكسىنيز، سېزىن اىشارە اىستىدىگىنيز دىل ياساقلىغىنى گۇتورك. دۇغرو دورا، و

دهشتلی یاساقلیغین قالین حصارینی سیندیرماقدا، حیدربابانین اؤنملی رولو اولموشدور. اونا گؤره ده بیزیم نسلین هر هانکی سیندان سؤروشسانیز، بۇ عامله آرتیق دایانا جاقدیر. دوقتور حسین فیض اللہی وحید (اولدوز) او زمان، ارتشده، وظیفه خدمتینی افسرلیک درجه سیله کتچیره رکن، انا دیلی اوزه رینده ایشله بیرمیش، ائله محض اونا گؤره اتهام ائدیلمیش و نظامی محکمه ده اؤزون مدت حبسه محکوم اولموشدور «حقوق بشر» طرفیندن گلیب، زیندانلارا باش چکن بیر مأمور، اوندان سؤروشاندکی سنین

بیزده نه اوچون چؤره ک بۇ قدر مقدس و تۇخونولماز سانیلار و ایاق آلتینا دوشموش بیر پارچا جیق چؤره یی گؤره ن، هر کیمسه، در حال اونو یتردن گؤتوروب، دیوار دیبینه قویار؟ بلکه اونا گؤره کی ایلك اؤنجه یابامیز حضرت آدمی یارادیب جنته بۇرا خارکن، اؤنا دئیبلر کی، بۇرادا سنین اختیاریندا قویولموش سونسوز ناز - نعمتدن حلاجاسینا فایدالانماق ساسان، آنجاق و آنجاق بۇ میوه یه - بوغدا یا ال وورما مالیشان، او، سنین اوچون یاساقدیر! بونا اساساً فیکریمجه، او زمان انا دیل اوزه رینده ایشله یین، و آز - چوخ ملی شعورا مالیک اولان ادبیات شناسلارین بۇ عاملین اوزه رینده آرتیق دایانمالاری دوغرودور. ترجمه ده اشاره ائدیگیم کیمی، شمالی آذربایجاندا دا عینی وضعیتی گؤروروک. اؤرادا خلقی روسلاشdırما سیاستی یورودولن زمان، حیدربابا ایلدیریم کیمی شاخیر، نجه دئیر، کیریمیش عصبله شوک وارد ائله بیر و خلقده مدی ' نیلایا قارشى مبارزه روحونو اویانديرير و يئنی حرکتلرين يارانماسينا سبب اولور. ملی و آگاه آذربایجانلیلار منلیگینی ایتیرمیش وطنداشلارینا اوز توتاراق دئییرلر: باخین! انا دیلده مکتب گؤرمه یین خلقین اللی ایل پهلوی رژیمین ضد ملی سیاستینه قارشى عصیان سسی، اعتراض هارایی و فویادی دیر بو!

مرحوم پروفیسور رستم علییف دئییر کی: فارس دیلی نین عربجه نین استیلا سیندان قورتولوشوندا، فردوسی نین نه کیمی رولو اولوبسا، حیدربابانین دا شمالی آذربایجاندا بیر او قدر تأتیری

سۆن ایللرده پروفیسور یاشار قارایف دنمیشکن. یالیز آذربایجان عالیملری اوز چیخیشلاریندا شهریارا مراجعت التمیر، آذربایجان شاعیری ده دردینی نیسگیلینی سؤیله ینده، حیدربابایا اوز توتور:

حیدربابا وطن قالیپ شوشاسیز...
حیدربابا اسیر دونشور کلبه جر (۲)

ایستر پروفیسور رستم علییفین، ایستر سه ده پروفیسور یاشار قارایف و باشقا عالیملرین بئله بیر قناعته گلیب چاتد بقلاریندا و شهریارا بیر ملی - معنوی خلاصکار گؤزویله باخیب، اونو ستایش اتدی کیرینده، منجه نامامیله حقلی دیر لر.

س - تورکیه ده نجه؟ حیدربابانین اوردان نه کیمی عکس صداسی اۆلموشدور؟

ج - او زمان بیزده کی دیل یاساقلیغینی و شمالی آذربایجاندا آنادیل آزادلیغی اۆلارکن، هله روس دبی نین اوردان رسمی دولت دیلی کیمی حؤکم سوردویونو نظره آلاندا، طبیعی دیر کی، تورکیه ده دیل یاساقلیغی آدیندا بیر پسرولشمین اۆلمسادیغی تقدیره، حیدربابانین نعره لرینین عکس صداسی آذربایجاندا کیندان فرقلی اۆلجاغیدی. اما، نجه دیر، گورولد اما سا، یاغدیرا بیلدی؟ پروفیسور احمد آتش حیدربابانین علمی نشرینی یایتلادی، و پروفیسور محرم ارگین منظومه نی، استانبول اونیورسیتیه سی نین دیل و ادبیات فاکولته سی اوچون، اۆزه ل آذری تورکجه سی نین درسلیک متنی کیمی گؤتوردو و ۲۵۶ صحیفه ده نفیس شکیلده چاپ اتدیردی.

البته بۇ، حیدربابانین ادبی - اجتماعی، ملی - کوتله وی ده ییرلری نین آنجاق بیر جهتی دیر، بؤگونکی گنج نسل، ایراندا تورک دیلی نین یاساق اۆلدوغونو، و شمالی آذربایجاندا، آنادیلی نین هله رسمی دولت دیلی کیمی تان ادیغی دؤره نی کنچیرمه یین، گؤرمه یین نسل، بیزیم نسلین اوره گینده کؤزمه لنمیش دیل یاراسی نین آغری - اجیلارینی، اۆلدوغو کیمی حس انتمه سه لر، اونلار دا حقلی دیر لر، و طبیعی دیر کی، اونلار حیدربابایا باشقا بو جاقلاردان باخیب، سیزین دندیگینیز کیمی، اوندان دیز کیمی دالغالانان فولکلور زنگین لیگینی، «اوسفولره خسومار - خسومار بساخان، داشلی بولاق» کیمی آخیجی لیغی، دیسلین تمیز لیگینی، ایفاده لرین، اوبرازلارین ساده لیگینی، ساده اۆلارکن مضمونلارین درینلیگینی، فیکر لرین دولغونلوغونو، دوم - دورو آینا کیمی آذربایجان کند حیاتی نین رنگارنگ جهتلرینی اوزونده عکس اتدیرمه قابلیتینی، و بیر جوخ باشقا اۆزه ل کیفیت لرینی اوزلری اوچون تدقیق موضوعو گؤتوره چکلر. البته اگر بیز هر هانسی بیر ادبیات شناسین، اۆزه ل بیر شخص اۆلدوغونو قبول ائله سک، اونلارین دایاندیغی، و دقتلرینی اوزونه چکدیگی ده ییرلرین فرقلی اۆلدوغو و حیدربابانین معین بیر خصوصیتنه داها آرتیق ده ییر ونرملری کاملاً طبیعی دیر.

س - بئله ایسه، سیزین اؤز فیکرینیزی بیلمک ایستردیکه.

ج - من، اوستاد شهریارین حیدرباباسینی هم ده بۇ جهتدن اهمیتلی سانیرام کی اۆ یایلاندان سؤنرا، شعر

۱- ر. ا. ح. ز. ملی رکتوریا طورمی ده دیر

۲- تاریخ، داخانداز و اوزافدار، ماکئی، ص. ۳۳۵

استعداددینا مالیک اولان، لاکین اوزونون خبری اولمایان آدمیلار، و یا یازیب - یاراتماق استعداددینا مالیک اولارکن قلمدن - کاغیذدان کوسن شخصلر، حیدربابانین تأثیرینده قلم گؤتوروب، اونا نظیره یازماقلا شخصی استعدادلارینی ایشه سالدییلار. بئله لیکله، یثنی ادبی نسلین یارانماسیندا، حیدربابانین دانیلماز تأثیری اولموشدور.

س - حیدربابانین فارس ادبی درنکلرده نجه سسلندیگی باره ده نه دئییه بیلر سینیز؟
ج - من بۇ باره ده فیکریمی «حیدربابا شاعیری» آدلی شعریمده دئمه گه چالیشمیشام. ^(۱) او زمان بیزیم آنادیلیمیز، دیل یوخ، بلکه «لهجه» سانیلاردی و دیلیمیزه، ادبیاتیمیزا خور باخاردیلار. حیدربابانین یایلماسیله نظرلر ده ییشدی. خصوصیله، اونوئر سیتلرده، فارسی ادبی محفلرده، صلاحیتلی یازیچی و ادبیاتشناس کیمی تانیلمیش بیر شخصیت، اوستاد دوقتور مهدی روشن ضمیرین، حیدربابا یا یازدیغی گؤزله و چوخ جهتلی مقدمه نی اوخویان هر بیر فارس دیللی و طنداش، اثرین زنگین لیگینه و آذربایجان تورکجه سی نین حقیقتده ده بیر مکمل و یتتلی دیل اولدوغونا ایناندیلار. اؤزلری دئین کیمی: آفتاب آمد دلیل آفتاب (گونشین اوزو اوزونه ئوتدور).

یئری گلیمشکن بونو دا دئمک ایسته بیردیم کی، او زمان و حنا سؤنرالار، یالنیز فارس عالیم لری یوخ، آذربایجانلی روحانیلردن بیر سی. بلکه ده ان شهرتلیسی آیت الله سیدکاظم شریعتمداری ده بئله دؤشوردی. هله حیدربابانین نشریندن ۲۵ - ایل کئچدی کده، انقلابدان سؤنرا، تهراندا آذربایجان انجمنی نین قوروجولاریندان بیر سی، و اداره چیسسی مرحوم دوقتور حسینقلی کاتبی، قوم شهرینده، فیضه ده «حقوق تجارت» تدریس انتدیگی مناسبتیله تانیش اولدوغو آیت الله سیدکاظم شریعتمداری به مراجعه اندیر و انجمنین مرانامه سینی اونون حضورونا و نریر. مرانامه ده آذربایجان خلقی اوچون دیل و مدنی آزادلیغی نین ایسته نیلدیگینی اونولا دانیشماق ایسته بیر. آیت الله شریعتمداری اونون سؤزلرینی ائشیددی کده: «آخی، آقای دوقتور، تورک دیلی ده اولدو بیر دیل؟! - دئییر. حالبوکی ایندی قوم شهرینده روحانیلر سیراسیندا دیلیمیز و ادبیاتیمیز اؤغروندا چالیشان شخصیتلر از دنییل و آنادیلده بیر چوخ کتابلارین و ترجمه لرین شاهی اولوروق. بؤگونلرده هله یوز ایل قاباق آذری تورکجه سینده میر محمد کریم موسوی باکوی نین یازدیغی تفسیر قرآن شریفین، تبریز سهند دانشگاهی طرفیندن افست اوصولیله تجدید چاپ اولدوغونو گؤروروک.

آذربایجانلی روحانیلردن بیر سی ده آیت الله سیدجعفر موسوی اردبیلی دیر کی، حیدربابا تأثیرینده و حیدربابا وزینده یازیب، یاراتدیغی «آی ساوالان» منظومه سی و بیر چوخ عرفانی غزللری معاصیر ادبیاتیمیزین ان گؤزله نمونه لریندن دیر. آیت الله سبحانی کلاسیک ادبیاتیمیزا، خصوصیله میرزه علی اکبر صابربین هوپ - هوپ نامه سینده اؤ قدهر مسلط دیر کی، انقلابدان نجه ایل سؤنرا آذربایجان خلق شاعری نین خزر ایله گؤروشونده، صابردن او قدهر شعر اونا اوخویورکی، قوناغینی اوز حافظه سینده حیران اندیر. ^(۲) آیت الله مشکینی، موقتی اولاراق بیر مدت تبریزین امام جماعت مقامیندا جمعه لر نمازدان قاباق چیبخیش ائندنه، خطبه لرینده، شاعیرلریمیزی آنادیلده شعر یازیب، جبهه ده دؤیوشن، وطنی مدافعه ائدن جاوانلاری

۱- وارلیق، شماره ۳ - ۶۹ تاریخ ۱۳۶۷.

۲- یانغ آغ شیمشکلر، نوبی خوری، باکی، یازیجی نشریاتی ۱۹۷۶ - ص ۳۹۲.

روحاناندر ماغا تشويق انديردى. (۱) آيت الله مشكيني بونو ياخشى ييليردى كى آذربايجاندا جبهه لره سفرير اولموش بىيجى لر، سربازلارين اكثرى، ديل ساريدان محروم اولموش و اونا گوره ده فارسجا ساوادي سازلارين ساى باشقا ايلتلردن داها زياده اولان آذربايجان كندلريندن ايدى. اولار فارسجا يازيلمىش مارش لارى - سرودلارى باشا دوشموردولر و اولار اوچون تورك ديلينده مارش يازماق، شعر قوشماق لازيم ايدى!!

س - گورونور كى، سيز ده حيدر بابا نين سرعتله ياييلىپ، بويوك رغبتله آلفيشلانماسيني، اونون مناسب و مساعد زاماندا يازيلماسيله ايضاح انديرسينيز؟

ج - انله دير. اما دندىگيم كيمي، باشقا مهم عامللرين اولمادىغي، و يا ضعيف اولدوغو تقديرده، زامان شرايطى هر نه قدر مساعد اولسا دا، تكلىكده بۇ قدره تاثيرى اولمازدى. زامان ظرف حؤكمنده دير. بير اعلا و شاهانه يوللور بانكايا سۇ دولدوروب، اونون ايچينه مثلاً فينديق توكسن، اوندان سيركه گوتورمزسن. اونا توخوم كيشمىش توكمك لازيم دير. بۇ باره ده فيكرىمى اختصارلا ييفجم دنمك ايسته سم: حيدر بابانى، تاثير باخيمىندان يوكسك زيرولره قالديران عامللر، هاميدان اول، اونون آناديلده، اوزو ده اوستاد شهر يارين اوزهل ساده، صميمى خلق ديلينده يازيلماسى، مضمونجا بنزه رسيوليگى، بير ده مناسب زاماندا ياييلماسى دير. بۇ عامللرين هئچ بيريسيني باشقالارينا ترجيح انده بيلميرم. سيزين آختارديغينيز عامل، بونلارين تركيبيندن دؤغار.

س - بۇ باره ده فيكىرلرينيزه بۇ شكيلده يىنكون وورماغينيز، باشقا بير سوالى منيم ذهنيمده جاسانلانديردى: اوستاد شهر يار حيدر بابانى آناديلده بوخ، فارسجا يازسايدى، و يا حيدر بابا، بوتون اوزه للىكلريله برابر و عىنى شكيلده و آناديلده، اوستاد شهر يارين عوضينه باشقا بير قدرتلى شاعيرين قلمى ايله يازيلسايدى، يىنه ده بۇ اولچوده، يوكسك آلفيشلاناردى مى؟

ج - بيرينجى تقديرده ديه بيله رم كى، بوخ، مطلقاً بنله بير تاثيرى بوراخمازدى. اوستادين ۸۰ - ايلليگى عزيرلеме مراسيمينده مشهور فارس شاعيرى مشفق كاشانى اوستاددان سۇروشور كى، سيز حيدر بابانى نيه فارس ديلينده يازماميسينيز؟

اوستاد بويورور: نچه بند يازديم، اولمادى! (۲) اوستاد شهر يار حيدر بابادا آنيلان، تصوير انديلن خاطيره لر يىن بير نچه سيني، فارسجا ديوانيندا، «هذيان دل» منظومه سينده، اوزو ده اولدوقجا گوزهل اوپرازلارلا گتيرمىش و حيدر بابا نين ترجمه سيني اوستاددان طلب اندنلره سؤيله ميشدير كى، گندين «هذيان دل» منظومه سيني اوخويون! (۳) و بيز ايندى گوروروك كى «هذيان دل» اوزلويونده، فارس شعرى نين، هم ده شهر يار سبكى نين ان گوزهل نمونه لر يىن بيرى اۇلاركن، توركجه - آناديلده مكتبدن محروم اولان، لاكين فارسجاني بعضاً فارس لارين اوزوندن داها ياخشى ييلن آذربايجان ليلار، «هذيان دل» منظومه سيني حيدر بابا عوضينه قبول اتمه ميشلر. اوسته ليك، ادبياتيميزا مارق گؤسترن، و حيدر بابا نين نفوذ دايره سى نين بۇ قدره گننيس و درين اولدوغونا حيران قالان فارس دىللى وطنداشلار، گننه ده ائرين فارسجا ترجمه سيني طلب

۲- كيهان فرهنگى . شماره ۲ ص ۹

۱- وارليق و فروع آزادى

۳- اورادا

اندىرلر. اوستاد دوكتور حسن احمدى. منىم ترجمه مه يازديغى مقدمه ده بۇ مسئله يه توخونموشدور. بىر ده «دليل انسانين انوى دير» دئيبيلر. انولرين ائشىگى بىر - بىرينه بنزه اولسا دا، ايچى، دكوراسيونو اوزه ل خصوصيتلره ماليك اولور. ترجمه موضوعونا عايد دانىشاندا، بۇ تشييه دن آيريلان اينجه ليكلرى لازىمى قدهر اينجه له مك اولار.

سواليميزين ايكنيجى حيصه سى باره ده جاوابيم بۇدور كى: اكر حيدر بابا، بوتون اوزه ل ليكلريله برابر، باشقا، بىر شاعيرين طرفيندن يازيلسايدى، يالنيز بۇ شرط ايلن همان تاثيرى بوراخاردى كى، شهرياردا اولان بوتون خصوصيتلره اوندا توپلانميش اولايدي. او دا انله شهريار اوزوايدى.

منظومه نين بنزه سيزليگى، ائشسيزليگى باره ده دئمه لي يم كى ۱۳۳۲ - جى ايله قدهر حيدر بابا وزنينده شعر يازيلسا دا، شكل و مضمون نقطه نظر دن، ايستر فارس ادبياتيندا، ايستر سه ده تورك ادبياتيندا اونون نظيرى يوخدور. اوستاد دوكتور روشن ضمير، حيدر بابانين بىرينجى نئرى اوچون يازديغى مقدمه ده، انله جه ده سون ايللرده حضورى صحبت لرينده دئيرديلر كى، هارادا اوشاقليق خاطره لريني احتوا ائدن بىر ادبى اثر گوزومه ده ييب، حيدر بابانى خاطر لاركن، اونو دقتله اؤخوموشام و مقايسه ائتديكده، نه شر قده. نه ده غريده، حيدر بابا سويه سينده گوزله بىر منظومه گورمه ميشم.

اثرين مضمون و محتواسينا گلينجه، نظرينيزى اوستاد دوكتور على اكبر ترابى نين (شهريار بدر شعر نوين روستانى) «شهريار، يئنى كند شعري نين آتاسى» عنوانلى مقاله سينه جلب ائديرم. ^(۱) دوكتور ترابى اوزو ققدرتلى شاعير، صلاحيتلى بىر ادبى اتشناس عاليم اولاركن، هم ده سوسيو لوژى علملرى دوكتورودور. او، حيدر بابانين بدىعى اوزه ل ليكلر لىنى يوكسك ده يرلنديرمكله برابر، منظومه نى، بىر جامعه شناس كيمي علمى شكيلده اينجه له ميش، و حقللى اولاراق تدقيقاتينا بله بىر مضموندا يئكون وورموش كى: علمى باخيمدان حيدر بابانين محتواسيني، شكلىنى و اجتماعى اوزولونو - جوهرىنى نظره آلديقدا، بوتون شرق اولكله رينده، شعر ساحه سينده بۇ گونه كيمي كند حياتينا بۇ درجه ده درين نفوذ ائدن بىر شاهكار يارانما ميشدير... و نهايته ده، اوستادى يئنى كند شعري نين آتاسى - بانيسى آدلانديرير، و اوستاد دوكتور مهدى روشن ضميرين فيكرى ايله سسله شهرك، ^(۲) شهريارى «حيدر بابا شاعيرى» كيمي ده يرلنديرير و منىم واختيله (حيدر بابا شاعيرى) عنوانلى يازديغيم شعره، تصديق دامغاسى وورور.

منظومه نين بنزه سيزليگى، هم ده بۇنداير كى، شاعيرين مخاطبى انسان دگيل، طبيعت دير، طبيعتين شاهكارلاريندان بىرى اولان داغ دير، شاعيرين اوشاقليق خاطره لرى نين بنشيجى اولان حيدر بابا داغى! شاعير بۇرادا جانسيز - شعور سوز داغا جان باغيشلاير، شعور آشلاير، و سۇنارد - غمىنى، حسرتىنى - نيسگىلىنى بيره ر - بيره ر اونا سۇيله يير. سانكى يوزلرله، مينلرله دوستو - تانىشى، قوهوم - اقرباسى، و فارس ديلى نهنك پوئزياسى نين پرستشكارى اولاركن، بيرجه نفر «ديل بيلن، سۇز آنلابان» ^(۳) بىر آدم تاپا بيلمير، ناچار اوزونو حيدر بابا داغينا توتوب، جانلى انسانلارين عوضينه اونونلا دانىشديغى نين سببىنى اونا

۱- عصر آزادى، تيريز، سال اول شماره ۱۰.

۲- حيدر بابانين بىرينجى نئرينه يازيلميش مقدمه دد ص ۱۲

۳- على آق واحدد دبر.

سۆيلىه يير:» حيدربابا، يار - يۇلداشلار دۇندولر - بىر بىر سنى چۆلدە قىويوب چۇندولر» اما بۇ «چشمه لرى، چىراغلار سۇن» اۇلو شاعىر، بىر الله مىلسىز، بنزه سىز اثر يارادىر كى، يارىم عصره ياخىن پارلاق غۇمور سوردو كده، بىز اونون گوندىن گونە داها زىياده پارلادىغى نىن، و تورك دىللى خىلقلرىن اورە گىنە، گونەدە ليك حياتىنا، گلە جه گىنە ايشىق و حرارت چىلە دىگى نىن شاهدى اۇلوروق.

شهر يار، كند حياتى نىن رنال صحنه لرىنى او قده درىن، جانلى و گۆزەل تصوير اندىب كى، اوزو تهراند، همان ماحالىن ادبىرور خانلارى نىن بىرى نىس انوينده، حيدربابانى اۇخورموش، منظومه نىن سۇنودا، اۇ گون خانىن انوينده نوكر كىمى ايشلەين، و قاپى نىن دالىندا دوروب شهر يارى دىنلەين كىندىچى، اۇزونو ساخلايا بىلمىر و بىردن آتلىر انوين آراسىنا، خاننا خطاباً قىشقىرىر كى: خان آقا، بۇ كىمدىر، و مى هاردان تانىير كى منىم باشىمىن قىزور - قده رىنى شعره چكىب؟^(۱)

اثرىن مناسب زاماندا يايلىدىغى باره ده بونو دا قىد انىتمك لازىم دىر كى، آذربايجاندا ۱۳۲۵ دن ۱۳۳۲-جى ايسله قدهر، ادبىياتىمىز، نىجه دنىر، بىر فترت دۇره سى، دورغونلوق، سكوت دۇره سى كىچىرىدى، اۇنملى بىر اثر يارانمىردى. آدا - بوددا كىچىك شعرلر يازىلسا دا، عموم خىلقىن الينە چاتدىر ماغا امكان، و سىله، و نشرىه بوخ ايدى. بىر عده وطنپرور گىجىلر فولكلوروموزو آنجاق فارس دىللى نشرىلر ده تىلىغ اندىر. و ارا - سىرا فولكلور نمونه لرىنى توركجه شاهد گىتىرىدىلر. دىمك آنادىللى - مىلى ادبىيات وورغونلارى بىندى ايل تمام اجبارى اۇلاراق اوز روحى اىستىكلىرىنى جىلولايىرلار، اوروج نوتورلار، و نهايت ۱۳۳۲ - جى ايلىن اسفند آينىدا، بىندى ايل اوزون سورموش بۇ اوروج گونو سۇنا چاتىر و خىلقىن گۆزلە دىگى، صبر سىزلىكلە انتظارىندا اۇلدوغو اذان سسى، حيدربابا داغىندان، خشكىناين يوكسك مناره سىندن، اوزو ده شهر يارىن حنجره سىندن «عرش اهلايه اۇجالىر. مىلى ادبىيات باخىمىندان بۇ آج - سوسوز خىلق، حيدربابا ايله افطار اندىر. بۇ افطارىن اهمىتى نىن، ذائقه لر ده، داماقلاردا بوراخدىغى لذىتىنى ايفاده اىتمك اوچون، توركجه ادبىياتىمىزدان هله ليك بىر نمونه ذهنىمده بوخ، ناچار شىرازلى سىمدى نىن مشهور مىلمى نىن مظملى ايله اىضاح اندىرم:

سَلِّ المصانع ركباً تهيمُ فى الفلوات

تسو قدر آب چه دانى كه در كنار فراتى

(قارا چادىرلار بىردن - بىره گۆزه گۆرونمه سى نىن تاثيرىنى. آنجاق او اتلى دان سۇروش كى، سوسوزايكن، قورو قومساللاردا يولو ايتىر مىشدىر - سن فرات چابى نىن كىنارىندا اولاركن، سويون قدر - قىمىتى نى هاردان بىله جكس!) توركجه شعرىمىزده ايندىجه بىر مصراع يادىما دوشدو: زمستان گۆرمەين بولىول باهارىن قدرىنى بىلمىز حقيقته ده حيدربابا، بىندى ايل اوزون سورەن بىر سىرت قىشىن قورتارماسىنى، بىر دهشتلى سكوتون سىندىردىغىنى بىزه موژده و نردى. سانكى بىر اوزون قىسىرلىق دۇره سى كىچىرىندن سۇنرا، آناوطن گۆزەل و انشىسىز، بنزه سىز بىر اوغول دونيامىز اهدىه گىتىردى، او سىرت قىشندان چىخان خىلق ده اوز قدر دانلىغىنى بۇ گوللو - چىچكىلى باهارىن اولو و اولمز باغباينىنا، آنجاق اونون استقبالىنا گىتمىكلە، اۇنا يوزلرله نظيره بازماقلا يىلدىر مىك ايسندى، و بىز اىندى او باغچانىن بىر عظمتلى، شن، و گونو -

۱- روايت آقاي طررمى دن دىر

گوندن داها گلیشن و چیچکله ن گولوستانا دۇندویونو گۇرور و اۇیونوروک.

س - سیزجه اگر اوستاد شهریار فارس شعرینده اوستاد کیمی تاینیمیش بیر شاعیر اولماسایدی، اما حیدربابانی یازسایدی، حیدربابا گنتهده ایندیکی اهمیتی قازانا بیلردی می ؟

ج - سیزین بۇ سوالینزا جاواب ونرمک چتین دیر. حیدربابانین یازیلدیغی ایللرده آذربایجان خلقی نین آنادیلده مکتبدن محروم اولدوغونا گۇره فارسجا ساوادلیسلارین سای، باشقا ایالتلرله مقایسهده چوخ آزایدی، ۳۵ فیاض ایدی و جمعیتین ۶۵ فیاضی ساوادسیزایدی. او زامان اوستاد شهریار آنجاق شهرلرده یاشایان آیدینلار، ساوادلی دولت آداملاری، معلملر و دانشگاه طلبه لری تانیاردیلار، و فارسجا غزللرینی، شعرلرینی هوسله اوخویاردیلار. نهایت، اوستادین، اوزونون ایلك الهام قایناغی آدلاندیردیغی آناسی، اوندان بیر قطعه ده تورک دیلینده آنادیلینده شعر یازماغی طلب اندیر. بئله لیکله حیدربابا یارانی و شهریار اوردادا دنییر کی: تورکی دندیم اوخوسونلار اوزلری. آما، ایستر شهریارین اوز آناسی، و آدلارینی حسرتله چکدیگی ننه قیز و رخشنده لرا، ایستر ده ۶۵ فیاض ساوادسیز جمعیتی تشکیل اندن آتا - آنالار، باجی - قارداشلار، حتا آنادیلده، تورکجه یازیلیمیش منظومه نی ده اوخوماقدان عاجز قالیرلار. آنادیلده ساوادلیسلار، حیدربابانین نشیریندن یئندی ایل قباقی، بیر نهنجه آی تورکجه مکتب گۇره ن آراجیق و طنداشلاردان عبارت ایدی. بئله لیکله شهریارین « تورکی دندیم اوخوسونلار اوزلری » مصرعسیندا گئندن « اوخوسونلار » سوزونو، « باشا دوشسونلر » معناسیندا قبول ائتمه لی بیک. یعنی حیدربابانی هر هانکی بیر ساوادلی آدمدان انشیتسه لر، باشا دوشسونلر. بۇ دهشتلی حالین، ساوادسیزلیغین چاره سی ده، ائله حیدربابانین اوزونده گۇسته ریلیمیشدی. اثرین اولدوقجا ساده لیگی، آخیجی لیغی، خلقی لیگی بۇ بوشلوقو دولدورور و ساوادسیز کوتله بیرجه کره اونو دینله دیکده اۇیره نیر و ازیرله بیردیلر.

بۇ فاکتکلاری نظره آلاراق سوالینیزین جاوابیندا دئییه لرم کی: یوخ، اگر شهریار فارسجا غزلده، شعرده اولدوغو کیمی شهرت قازانماسایدی، و یئنی بیر اوسلوب یاراتماقلا بوتون ساوادلی ادیبورور، شعرسنوره انسانلارین اوره گیته بۇل تاپماسایدی، اۇنلاردا. حیدربابانین ماراقلانمشوازینا چیخماغا مساعد ذهنیت یارانمازدی. آخی، حقیقتده، حیدربابانی اۇنجه خلق ایچینه آپاران دا، ساوادلی آیدیتلار، اونیوترسیته معلملری اولموشلار. اۇنجه اشاره ائدیگیم کیمی، دوقتور روشن ضمیرین و باشقالارین یازدیغی مقاله لر، مقدمه لر، اثرین فارس دیللی محفلرده تاینماسیندا اساس رول اوینامیشدیر. ساوادسیز کوتله آنجاق رادیودان حیدربابانی دینله ییلردی کی، اۇ دا قدغن ایدی. آنادیلده ونریلیش یوخ ایدی.

شهریار قلمی ایله یازیلماسی، اثرین سسلنمه سینده تأثیری اولموشدور. تهرانی توتغون، دومانلی - توستولو سماسینی دنمیرم، آذربایجانین، گنجه لر ماوی، دورو، صاف سماسیندا، اول دورد گنجه لیک آیین، بیر چوخ پارلاق و سایریشان اولدوزلارین آراسیندا داها گۇزه ل گۇرونمه سی کیمی، اوستاد شهریارین حیدرباباسی، سهنده سی ده اونون فارسجا یازیلیمیش یوکسک غزللری نین و اۇزه ل یئنی شیکه گئی شعرلری نین مجموعه سینده داها پارلاق و قاباریق شکیلده گۇرونوردو.

فضولی دن دانیشاندا، اونون اوچ دیلده (فارسجا، تورکجه، عربجه) مکمل دیوان یاراتدیغینی، آخیز دولوسو دئییب اویونوروک مو؟ شهریارین حقیقته ده وضعیت بئله دیر. اوزوندن سۇروشورلار: اگر سیزی مخیر ائده لر

کی فارسجا و تورکجه دیوانلارینیزین آنجاق بیرینی گؤتوره سینیز، سیز هانکیسینی ترجیح انده رسینیز؟ اوستاد شهریار آرجا فیکردن سؤنرا دنییر فارسجا دیوانیمی!

س - شهریارین حیدرباباسی ایله باشقا تورکجه شعرلرینین فرقلری و یونون و یا او بیرسی لری نین اوستون جهتلری نهدن عبارت دیر؟

ج - دوزونو دنسم، ایندی یه کیمی اوستادین شعرلرینی مقایسه نیتی ایله اینجه له مک فکرینه دوشمه میشم. اؤزگه لر اوچون ملاحظه سؤیله مگه، اؤزومده لازیمی صلاحیت گؤرمه میشم، اؤزوم اوچون ده بؤ ایشه احتیاج دویمامیشام. اوستادین هر هانکی شعرینی تکرار اؤخوموشامسا، اوره گیمه یاتیب، عینی زاماندا هر سیندن ده باشقا طعم، باشقا ذوق آلمیشام. منی کدرلندیره نی ده اولوب، داها دوغروسو، ایچیمده سوسموش شخصی کدرلریمی اویاندیرانی. تزه له یه نی ده اولوب، منی فرحلندیره نی ده. منی آغلادانی دا اولوب، بعضاً گولدوره نی ده. اؤزونون واختیله ایشله تدبکی اصطلاحلا دنسم بعضاً ذهنیمی، شعر ایله هایمی «تشحیذ» انده نی ده اولوب، منی درین دوشونجه لره، انگین خیال عالمینه دالدیرانی دا. سوالارینیزی اؤنجه ییلسه ایدیم، تورکجه دیوانینی بؤ باخیمدان بیر داها گؤزدن کتچیردیم، اقلأ اوستادین شاگردی و اؤخوجوسو کیمی فیکرلریمی سیزه دنییردیم. بیز سیزینله آنجاق حیدربابانین فارسجا یا ترجمه سی حقیقنده دانیشماغی قرارا آلمیشدیق.

پلورالیزی انسان توپلوسونون - جمعیتی نین فیکری - روحی حیاتی نین گنرچک و قاشیلماز بیر قایداسی کیمی قبول انله سک، منجه هر هانکی بیر شاعیرین شعر توپلوسوندا، دیوانیندا، اثرلرین هر هسی نین آیری - آیری خصوصیتلر داشیدبغینی قانونا اویغون حساب انتمک لازیم دیر. حیاتی ن دا، بدیمی یارادیجیلیغین دا، بوتون صنعت اثرلری نین ده گؤزه للیگی، انله بؤ پلورالیزم دن، چنشدیلدی لیکدن دوغور، اونسوز بؤ دونیادا، حیاتدا، دؤزولمز درجه ده بوروجو اولار. باغدا هر گولون اؤزوننه مخصوص رایحه سی، رنگی، شکلی و گؤزه للیگی اولدوغو کیمی. شعر دیوانینی تشکیل انده ن اوزونلو - قیسالی شعرلرین ده هر هسی نین اؤزله مضمونو، ایفاده سی، پیغامی و عطری وار دیر. اوستادین تورکجه شعرلرینی پارچا - پارچا اینجه له مک، اولنارین اورتاق جهتلرینی، انله جه ده اؤزله خصوصیتلرینی آیریجا آچیب - آراشدیرماق باشقا گؤروش طلب اندیر. انشالله عؤمور اولسون، بیر داها اوتوروب دانیشاریق.

س - بیلیرسینیز کی، بؤیوک کلاسیکلردن فضولی یه نظیره یازیلیب و سؤنرا میرزه علی اکبر صابری نیتی بیر دؤرون باشلانغیچیندا، ینتی ساتیریک شعریمیزین تملینی قویوب، اونا دا نظیره یازیلیب و یئنه ده یازیلیب. بؤ ادبی عنعنه گلیر، شهریار و اونون حیدربابایا سلام اثرینه چاتیر. ایندی ۵ - یله یاخین دیر کی، حیدربابایا نظیره یازیلیب. سیزجه حیدربابانین تأثیری نین بؤ قدره اؤزون سورمه سی، داوام ائتمه سی نهدن ایره لی گلیر؟ عجباً. باشقا حیدربابالارین یارانماسیندان می، یؤخسا حیدربابانین اؤز گوجوندن می؟

ج - سیزین بیرینچی سوالینیزین حقیقنده دانیشارکن، بؤ باره ده فیکرلریمی سؤیله میشم. نظیره لرین تکرار یارانیلما سینی، حیدربابانین اؤزونون ذاتاً یوکسک ده یه ره مالیک اولدوغونون سستزی کیمی نظره آلمالی ییق. بیزیم آذربایجاندا بیر گؤزه ل دئییم - اصطلاحیمیز وار: «گول انله مک». من شمالی آذربایجانین ادبی منتلرینده. حتا ایضاحلی لغتده بؤ دئییمی گؤرمه میشم. نظیره لرین داوامی باره ده دنیه ییله رم

كى، حيدر باباين استقبالىنا گىتىمكى جىرمانى نىن اوزون سورمەسى بوندىن ايرەلى گىلمىشىدىر كى، يازىلان نظىرەلر نىن ھىچ بىرىسى حيدر باباين ياندىدا گول انلەمەدى، جلۈلنەمدى، بىر قاشىق ساوالان بالى يىتىدىن سۇنرا، بىرچە دىلېم علمدار قۇھونو آغزىنا قويسان، دىئە جىكسەن كى، قۇھون عىجب دادسىز دىر! حيدر باباين دىلىتىدىن بوتون نظىرە يازانلار، اۇ جوملەدن اوزومە خىتاباً پۇتتىك بىر نصىحت انلەسم، دىئەرم:

سنىن اوخون مەنە چاتماز، اوزونو يورما، آى اوچو - كى زىرۈدە اوزومە آشيانە باغلامىشام من^(۱)
و بىللەلىكلە اوستاد بىچى شىدانىن فىكرى اىلە سىلەشەرم، او، واخىتلىە «فروغ آزادى» غىزىتىندە شىمر ھوسكارلار نىن خىتاباً يازمىشىدى كى، بىر داھا بىزە حيدر باباين نظىرە گۇندەرسەن، غىزىتىندە درج انتمە يەجە بىك، من ۱۳۵۶ - جى اىلدە «آغىر اىللىر» آدىلى پۇنئامى، ظاھراً اوشاقلار نىن خىتاباً يازىپ قورتاردىقدا، ھەلە اثرى چاپ انندىرمەدن اول، انستەتىك ذوقونە ايتاندىغىم بىر دوستا ونىرىپ، مستظومە نىن حقىندە نظىرىنى اىستەد دىم، دوستوم منظومە نى اۇخوياندىن سۇنرا: «حىف اولسون كى بونو حيدر بابا شىكىندە يازىسان!» دىدى، دوستوم اوز نظىرىندە تامامىلە حقلى اىدى، اما نىچە دىئە، ايش ايشىدىن كىچىمىشىدى، حتا باشقا بىر مضموندا يازىلمىش ھەر ھانكى بىر اثرى حيدر بابا شىكىندە و وزىنىدە (۵ مىصرالى قوشما شىكىندە) قلمە آلسان، اىستەر - اىستەمىز سنىن يازدىغىن بۇ شاھ اثرىن كۆلگەسىندە قالاچاق دىر. (اوزگە نىن كۆلگەسىندە گىندىن آدامىن كۆلگەسى اۇلمازا) دىيىلەر، انسان ذھىنە حاكىم كىسلىن تداعىلەر سىستىمى، عىنى فورمادا يازىلان آيرى - آيرى اثرلر نى تىقىقىندە، اۇ قەدەر مانەلەر تۇرەدەر كى...^(۲)

اوستاد شىدانىن حربە - زورباسى، ظاھراً بىر چوخونون ذائقەسىنە آجى گىلسە و خىلق دىنىمى اىلە دىنسىم، دىندىغىنا دەيسە دە، سۇنرالار اوستاددان مەنون اۇلاچاق دىر، چونكى بو سرت داورانىشدا بىر بۇيوك حىقىت باتىر، اۇ دىمكى اىستەرى كى، يارانىشدا تام اوزەل و «اوزون» اۇلدوغون كىمى يارادىچىلىغىندا دا چالىش كى «اوزون» اۇلاسان!

سنىن عمرون سنىلى كىچىسىن
اوزون كىمى بىر اىل ياشا^(۳)

...دىنمەن نىلە، چالىش آنچاق
اوزگەلر تىك مىن اىل آزدىر

اۇز اىلھامىتلا، اۇز اىتكارىتلا بىرچە قىتئە شىمر يازسان اون قىتئە نظىرە يازماقدان داھا فايدالى، داھا دەلىلى دىر.

قاباقدا اشارە انندىگىم كىمى اوستاد شىھرىار نىن دا حافاظلە يازدىغى نظىرەلر، حافاظ نىن غىزىللىرى نىن قارشىسىندا گول انلەسە، و بعضىلرى حافاظدن داھا اوستون نظىرە گىلسە دە، محض نظىرە اۇلدوغون گۇزە ادبىياتشناسلار نىن، تىھلىلچىلر نىن تىقىق موضوعو اۇلمايىپ، نظىرەلر نى فورماسىندا، مىندىرچەسىندە اصلى شاعىرىن مەنىن درجەدە دانىلماز بىر حقى وار، عدالتلى ادبىياتشناس بىر شاعىرىن يارادىچىلىغىنى اىنچەلەر كىن بۇ حقى رعايتە چالىشار و اوزگە نىن امەبى، استعدادى حىسابىنا، تىھلىل انندىگى شاعىرە شىھرت قازاندىرماز. اوستاد دوكتور تىرابى نىن قاباقدا اشارە انندىگىم مقالهسىندە كىتەردىگى مىثاللار نىن، شاھىدلر نى سىراسىندا،

۱- آمان داغلار - ص ۶۱.

۲- آغىر اىللىرىن اىكىچى نىشى اوچون يازدىغىم مەقدەدەن دىر.

۳- آمان داغلار ص ۵۴.

ھمان نظىرلەرىن ھىچ بىرىسى نىن گۇرۇنمەمەسى. تھلىل چى نىن عادلانە و علمى باخىشىندان ھىكابت اندر.
س - دانىشىدىغىنىز عامىللىردن باشقا، داھا نە كىمى مھم عامىللىر شېرىارىن و ھىدرىبابانىن يوكسك سۈيەدە
سۈيلىدىگىنە سبب اولموشدور؟

ج - چوخ مەشكۇم كى، بۇ سوالىنىزلا اونوتدو غوموز بىر مۇطلبى منىم يادىما سالدىنىز. اۇ دا شېرىارىن
اۋزونون يوكسك شىخسىنى، نىجىبلىگى، قىچىلماز جاذبەسى، كىلامى نىن نىفۇذ قىدرنى و ھامىدان اول
كاراكتىرچە بىر ھومانىست - انسان سئوھر شاعىر اولدو غودور. خلقى اورە كىدن سئوھن آدم، قىطعىا اۋزودە خلىق
طرفىندىن سئوھلر مھبىت، نىجە دئىر، اىكى باشلى، قارشىلىقلى بىر جوىان دىر. بىر بازاردىر كى، اۋراد (ھىر نە
ونرسن، ونردىگىنچە آلاسان». و منىم نۇزىمچە شېرىارىن اىنچە روحى، گوجلو ھومانىزمى پۇنۇزىياسى نىن
سئوھلمەسىندە تاثيرسىز اولمايىب. نھنگ فارسجا ديوانى بىر يانا دورسون - توركچە يازىب - ياراتدىنى
اثرلر ھومانىزم دويغولارىلا دالغالاتماقدا دىر. مصاحبە ھىصرا تىدىگىنىز صحىفەلر نىن وسىتى اجازە ونرسە
ايدى، بىر چوخ شاھىدلر سىنچىب قىدا تىمك اولاردى. ھىلەلىك يادىما دوشىن اىكىچە مصراعسىلە
اۋخوجوسونا بىر دونيا معنوىت آشىلايىر: اما گىنچە ناماز دا قىلىرسان ياواشجا قىل - قوى زھىمت اىلە
ھوشلانا اولسا اويانماسىن.

شېرىارىن كۆورەك اورە يىندە انسان قايغىسى اۋ قىدەر گوجلودور كى. اۋ، انسان ھىقوتونو، انسان
راحاتلىغىنى، انسان آزادلىغىنى، بعضا اولو تانرى نىن عبادىتىدىن اوستون تونور، و گىنچە، اۋجا سىن اىلە
اۋخونمالى معىن دوغانى، نمازى، قونشودا زھىمتلە ھوشلانا مسلمان باجى - قارداش، يا بىر خىستە يوخودان
اۋيانماسىن دئىھ ياواشجادان اۋخونماسىنى تاپشىرىر.

شېرىار شىخسى حياتىندا و جمعىتلە علاقەدە، انسان سئوھر، ھومانىست اولوب، اونا گۆرە دە پۇنۇزىياسى نىن
تاثير دايرەسى بۇ قىدەر زىنگىن، بلكە دە سۇنسوز اولوب. ھىصرا تىدىگىن (ص) نىن مشھور اخلاقى درسىنى
دفعەلرلە ائىتىمىشكىك. بىر انا، خرما نىمكىدە افراطا اوغرايان اوشاغىنى ھىصرتىن ھىصروننا آپارىر اوندىن
خواھىش اندىر كى، اوشاغى نصىحت ائەلسىن. ھىصرت بوپورور گىندىن صاباح گلدىن. چونكى من اۋزوم بو
گون چوخلو خرما نىمىشم و نصىحتى مەن اوشاقتا تاثيرى اولماز. يازدىنى كىمى ياشايان، ياشادىغى كىمى
يازان شاعىرلر، صنەتكارلار نىن طالعى دە بئەلە دىر. شاعىر اۋزو ھومانىست اولماسا، انسانلار ھومانىزمە دعوت
انتمە ھىقى يوخذور. دعوت ائەلسە دە آنچاق اۋزو دئىىب، اۋزو ائىشىدەر.

س - اوستادىن بۇ بارەدە شىخسى حياتىندان نە سۇيلىھە بىلرسىنىز؟

ج - بۇ گونە كىمى اونون بارەسىندە او قىدەر خاطرلەر يازىلىپ كى... اما اىندىھىچن، ھىنچ بىر يىندە
گۆرمەدىگىم، ائىتمەدىگىم بىر خاطرلەرنى سىز اوچون دئىھ بىلەرم، تىرىزە سفىرلرىمىن بىرىندە، اوستاد شىدانىن
باشچىلىغى اىلە تىشكىل اولونموش شاعىرلر مجلسىنە گىتىشىدىم. مجلسدن - داھا دوغروسو قھوھخانادان!
چىخان كىمى جاوان شاعىرلردن بىرىسى دە چىخىب سىنە قوشولدى، و اۋزونون گۆز خىستەلىگىندىن
اوزولدى و بونو. ايشىدن - توخوجولوق ايشىدىن قالدىغىنى سۇيلىھەدى و دندى كى اوستاد شېرىاردان بىختىار
و ھابىزادە نىن عنوانى بىر مەكتوب آلمىشام، بلكە اونون ياردىمى اىلە باكى يە گىندىب: اۋرادا گۆزلىرىمى مەالجە
اندىرە بىلىم. سىز بۇ مەكتوبو بىختىار مەلىمە گۆندەرسەنيز و مەنى اونا تاپشىرسانىز، اولدو قچا مەنون اولارام. اۋ

زمان ۱۳۶۵ - جی ایلهده پروفیسور بختیار وهازاده ایله، یازیشمام اولوردو. من مکتوبو او جاوان شاعیردن آلیب، بختیار معلمه گۆندهردیم. آز بیر مدت کئچمه دی کی، بۇ جاوان شاعیریمیزی باکی به دعوت اتدیلر و ایندی ییلدیگیمه گۆره، معالجه اولاندان سؤنرا، اورادا قالاسی اولوب. سؤنرالار دا باکیدان گلن آراجیق غزتلرده اونون امضاسیله گۆزله شعرلرین اوخوجوسو اولموشام.

اوستاد شهریارین گۆزله خطی ایله یازیلیمیش بۇ مکتوبون تصویرینی - فۇتوسونو وارلیق درگیسی نین حؤرمتملی اوخوجولارینا هدیه اندیریم و اونون مندرجه سینده دالغالانان گیزلین و یا آیدین هومانستی دیوغلارین آجیب آراشدیرماسینی دقتلی اوخوجولارا بۇراخیرام.

تبریز

۲۵ / دیمه / ۱۳۶۵

استاد بزرگوار شعر و ادب آذربایجان و برادر دینی این مخلص حضرت بختیار وهازاده با سلام و درود تصدیع میدهد: شأن شما که با این حرفها محدود به توصیف نیست. غرض از این غریضه یک موضوع انسانی است که مجبور شدم زحمت بدهم:

از شعرای جوان تبریز یکی هست بنام (محمد امیری) فرزند علی اکبر که شاعر بسیار با قریحه و کارگر قالیباف بوده متأسفانه از هر دو چشم میرود که بکلی نابینا بشود. قریبه چشم است که بسیار صعب‌العلاج است. از طرف اولیای مجله (وارلیق) در تهران به معاینه رفته و کحالهای درجه اول تهران گفته اند فوراً باید عمل جراحی بشود. اما این طفلک فاقد همه چیز و مُفسس فی‌امان‌الله است. حتی کار هم دیگر نمی‌تواند بکند. از قراریکه خودش تحقیق کرده این عمل جراحی فقط در بادکوبه امکان دارد که کحالی آنجا پیشرفته تر و ابزارکار جدیدی هست.

حالاً نمی‌دانم که این کاغذ را خواهد توانست خدمت شما برساند یا نه.

به هر جهت اگر مقدورتان باشد که این جوان را نجات دهید مثل این است که جهان بشریت را زنده کرده‌اید (آیه قران) است.

این مخلص بی‌مقدار هم بی‌نهایت متشکر خواهم بود. اضافه می‌کنم که اگر مجانی نتوانستید بقبولانید، گویا بنده جهت حق‌التألیف اشعار ترکی بنده مثل حیدر با با ؟ منظور کرده‌اند. تنها شرطش این است که همانجا هم خرج شود. طبق این نوشته به حضرت‌تعالی وکالت می‌دهم که در صورت اجبار از آن پس‌انداز می‌توانید استفاده کنید و اختیار آن مبلغ با شماست. (این شاعر متخلص به ارغوان است. مورد تأیید روزنامه فروغ آزادی تبریز هم هست. چشمم درست نمی‌بیند از بدی خط و ربط نامه عذر می‌خواهم.

مخلص و مرید دیرین شما

سید محمد حسین شهریار

(امضا)

پروفیسور غلامحسین بیگدلی نین اؤلومو مناسبتیلہ

● دوكتور جواد هيت

وارليق يين گۆركملى يازيچىسى، يازيچىلار هيتى نين عضوو، وارليق يين ۲۰ ايللىك امكداشى و قايغى كشى دوشنبه گونو ۲۶ / ۵ / ۱۳۷۷ سحر تئزدن انى اورهك دورماسى (قلب سكتةسى) ايله وفات اتتى و بوتون عائله - ائل، دوست، امكداشلارى و قلمداشلار يني ماتمه بورودو.

پروفيسور بيگدلى منيم ۶۰ - ايللىك دۇستوم و ۲۰ ايلدن برى ده هم دوست هم ده وارليق دا امكداشيم ايدى.

پروفيسور بيگدلى نين آجى اؤلوم خبرى منه خسته خانادا چاتدى. اۇ سیرادا من بود سوميو باشى مينىغى اوچون ينى عمليات اؤلوموشدوم. اۇنا گۆره ده جنازه و ماتم مراسيملرينده حاضير اۇلا بيلمهديم. بو دا منيم كدر يمي داها دا آرتيردى.

پروفيسور بيگدلى زامانه ميزده آز گورولن شخصيتلر دندى. اۇ بويوك عالم، اديب، شاعر. آراشديريچى و گۆركملى يازيچى ايدى.

بيگدلى اۇشاقليقدان يوكسك ذكاء و چاليشقانلىغى سايه سينده اۇخودوغو ابتدائى، اورتا و عالى حرب مکتبلرينده بيرينچى اؤلوموش و معلملىرى و قوماندانلارى نين دقتىنى جلب اتميشدى. رحمتلىك بيگدلى حقينده بۇ ساييميزدا تفصيلاتلى مقاله و ترجمه حالى درج اؤلونموش و اۇنا يازيلان شعرلردن نمونه لر وئريلميشدير. اۇنا گۆره ده من عينى سؤزلرى تکرار اتمك ايسته ميرم. آنجاق بۇنو دنملى يم كى، غلامحسین بيگدلى نين يئرى وارليق دا و آراميزدا هميشه بۇش قالاچاق و اۇنون خاطره سى هنج بير زامان اۇنودولما ياجاقدير. بيگدلى چوخ طوفانلى حيات ياشادى، چوخ چاليشدى و داواملى مبارزه ايسله گنچن ياشايشيندا، ايستر سيبيرى زيندانلاريندا، ايستر باكى آكادئمياسيندا و يا تهراندا وارليق لا امكداشلىق انتديگى ايللرده هنج بير واخت خلقىنى و وطنىنى اۇنوتمادى. اۇنون علمى - ادبى چاليشمالارى و وئردىگى قيمتلى اثرلر اۇنو ابديته قووشدورموشدور. اؤللو تاتريدان اۇنا رحمت و حؤرمتلى عائله سينه خصوصيله اۇنون حيات يۇلداشى و قايغى كشى خانم دوكتور بيگدلى به و اولادلار يينا ساغليق و دوزوم ديله بيريك.

وداع با سیمرغ

یادنامه شادروان پروفیسور غلامحسین بیگدلی

● دکتر رحیم چاووش اکبری

«من هم اینک هرچه باشم مسلماً قادر
نخواهم بود از روی سایه خود بپرم»

پروفیسور انشتین

در سال ۱۳۴۵ خورشیدی دانشجوی دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز بودم. روزی اعلام شد که تعداد زیادی از نشریات دانشگاه تبریز را به قیمت نیم بها به دانشجویان ادبیات می‌فروشند و از این رهگذر گنجینه گرانبهای بر کتابخانه من افزوده شد. علاوه بر دهها جلد کتابهای ارزشمند از آثار استادانم شادروانان دکتر عبدالرسول خیام‌پور، استاد ادیب طوسی، ا. ا. احمد ترجانی‌زاده و دانشمند کبیر روانشاد سیدحسن قاضی طباطبائی و دوره کامل نشریه دانشکده ادبیات فارسی را هم خریداری کردم.

در یکی از شماره‌های همان نشریات مقاله‌ای به قلم غلامحسین بیگدلی در رابطه با صناعات ادبی خواندم. و این نخستین باری بود که نام این مرد بزرگ به چشمن من می‌خورد.

در سال ۱۳۵۷ بعنوان مدرس مدارس ایرانی در امارات متحده عربی انتخاب و به ابوظبی اعزام شدم و در بهمن ماه همان سال انقلاب شکوهمند اسلامی به پیروزی رسید و درد دوری از وطن که فرانسوی‌ها آن درد را نستانوی می‌نامند آزارم می‌داد. همدم من هر شب اخبار ساعت ۲۴ رادیو ایران بود که می‌گفت: «اخبار

این ساعت را با سلام به هم میهنان مقیم خارج از کشور آغاز می‌کنم» با شنیدن نام «ایران جاویدان» اشکهایم به مستی از خاک وطن که با خود برده بودم می‌ریخت. و همه روز، روزنامه اطلاعات یا کیهان را می‌خریدیم که با چند روز فاصله به ابوظبی می‌رسید در یکی از شماره‌های یکی از این دو روزنامه خواندم که ماهنامه‌ای به نام «وارلیق» به زبان مادری من (ترکی آذربایجانی) منتشر میشود. به دوست دیرینم جناب آقای خلیل مستوفی، مدیریت محترم کتابخانه مستوفی نامه‌ای نوشتم و از ایشان خواستم که تا بازگشت من به وطن تمام شماره‌های آن ماهنامه را برای من خریداری کنند.

در سال ۱۳۵۹ مدت خدمت من در ابوظبی تمام شد و به همراه خانواده‌ام به بهشت روی زمین یعنی ایران جاویدان برگشتم.

شماره‌های چاپ شده «وارلیق» را از آقای مستوفی گرفتم. در چند شماره پی در پی سلسله مقالاتی با عنوان: «تاریخچه تصوف» به قلم دکتر غلامحسین بیگدلی چاپ شده بود.

در ضمن آن سلسله مقالات مبحثی با عنوان «تأثیر آئین زرتشت در پیدایش تصوف» درج شده بود. روزی به کتابخانه فرزانه رفته بودم، مردی موقر با موهای جوگندمی در گوشه‌ای ایستاده و آخرین شماره وارلیق را در دست داشت. در قیافه‌اش دقت کردم. من عکس ایشان را در کتابی دیده بودم و می‌بایست همان پروفیسور بیگدلی باشد. سلام کردم و بعد از معرفی خود گفتم: اگر اشتباه نکنم شما همان دکتر بیگدلی هستید که مقالاتی در نشریه دانشکده ادبیات تبریز هم داشتید جواب داد: آفرین به حافظه شما که با این فاصله زمانی دور این مطالب در یاد شما مانده است.

با عرض معذرت از صداقت و جسارت خود گفتم: سلسله مقالات شما درباره تصوف بسیار عالمانه است ولی باید مرا ببخشید که به صراحت عرض می‌کنم شما از زرتشت چیزی نمی‌دانید.

انتظار داشتم که استاد پرخاش کنند که یک جوان طفل مکتب بر استادی جهان‌دیده انتقاد می‌کند. ولی برخلاف انتظارم لبخندی حاکی از تواضع بر لبانش نقش بست و گفت: سپاسگزار خواهم بود که اطلاعاتی از اندیشه‌های زرتشت در اختیار من بگذارید، و آیا شما زرتشتی هستید؟

عرض کردم. من کوچکتر از آنم که گفتار بنده به عنوان اطلاعات علمی تصور شود و دیگر اینکه من مسلمانم و افتخار دامادی مولایم علی (ع) را دارم. اما روی علاقه به ادبیات باستانی، اوستا خوانده‌ام و گاتهای زرتشت را به اعتبار منظوم بودن آنها در متن به شعر پارسی ترجمه کرده‌ام.

وقتی جواب بنده را شنیدند، گفتند: در آن قهوه‌خانه دو استکان چایی بخوریم و با هم گپ بزنیم. نخستین نشست ما حدود یک ساعت به طول انجامید. همانجا شماره تلفن منزل من و استاد تبادل شد، همان شب زنگ زدند و گفتند: رحیم آقا (در تمام طول زندگی مرا مثل فرزندی به نام کوچکم رحیم صدا می‌کرد) دلم برایت تنگ شده فردا عصر به خانه بیا تا همدیگر را ببینیم. در دل به خود گفتم:

به پیر مغان است دردی کسان را

به میخانه اندر کند میزبانی

«بسنای تبریزی»

خانه‌اش در خیابان شهید سرتیپ فکوری بود. فردا رفتم وقتی زنگ زد، گوشی را برداشتم و

گفت: رحیم آقا بیا بالا، طبقه سوم.

وقتی به خانه وارد شدم، همه جا کتاب بود و دیوارها پر از عکس و اسناد و خطوط زیبا. تا نشستم گفت: ملوک خانم بیا پسرمان رحیم آقا آمده است. خانم دکتر تاج الملوک بیگدلی همسر گرانمایه استاد با سه استکان چایی آمدند. نمی دانم چه الهامی بود که بلند شدم و گفتم: سلام «آنا». من که مادرم را در بیچگی از دست داده ام بی اختیار محبت «آنا» بر دلم پرکشید. و آن قطعه‌ی «کودک یتیم» پروین اعتصامی یادم آمد:

خواندم از شوق هر که را مادر

گفت با من که مادر من نیست

خوشبختانه مصداق حال من نشد. «آنا» فرمودند: «خوش آمدی پسر» از آن روز دنیای من عوض شد. همان روز سخن از شعر و شاعری پیش آمد. استاد پرسیدند: شما شهریار را تا چه حدی می شناسید؟ گفتم عمری است افتخار شاگردی استاد را دارم و گواهی شاعری من هم با دست خط شهریار صادر شده است. دیدم که شهریار مشوق استاد در بازگشت به میهن بوده است.

وطندن آیری دوشن اؤلادیم قایت وطنه

قایت کی، گؤز یولا تیکمیش آنان قایتیدی سنه

«آنا» (خانم دکتر تاج الملوک بیگدلی م، مثل خود پروفیسور انسان والایی است که با آن سن و سال، سالهای متمادی به اسلامشهر می رفت و بدون دریافت حقوق یا ویزیت بیماران را رایگان معاینه و معالجه می کرد. بدین ترتیب این افتخار نصیب من شد که در مدت ۱۸ سال در سفر و حضر در التزام پروفیسور باشم. ایشان داستانهای دردناکی از هفت سال زندانی شدن در «کالما» (در قطب شمال) در سینه داشتند که به دوستان و نزدیکان تعریف میکردند در کتابی مستند به نام «از گرداب پهلوی تا سراب سوسیالیسم» از سوی انتشارات روزنامه ایران به زودی منتشر خواهد شد.

در تاریخ ۲۷ شهریور ۱۳۶۷ که استاد شهریار در بیمارستان مهر (در تهران) درگذشت، پروفیسور بیگدلی از معدود کسانی بود که در حمل جنازه استاد به تبریز و تشییع جنازه و ختم و بزرگداشتها حضور داشت. یکروز که به خانه‌ی پروفیسور بیگدلی رفته بودم - اغلب هر هفته روزهای جمعه می رفتم - آن روز سخن از محفل انس دوستان بود. پروفیسور گفتند من از سی و پنج سال پیش دکتر روشن ضمیر را می شناسم، خودشان را ندیده ام، اما این من بودم که برای اولین بار شهریار و حیدربابا و مقدمه‌ی دکتر روشن ضمیر را در جمهوری آذربایجان به مردم معرفی کردم و قرار شد به همراه من به دیدار دکتر روشن ضمیر برویم. نخستین دیدار این دو دانشمند در مجلس بزرگداشت استاد شهریار در دانشگاه تهران روی داد.

از میان هشت جلد کتاب که پروفیسور بیگدلی در ظرف این سه سال به بنده مرحمت فرموده اند، علاوه بر تاریخ بیگدلی، دو سه جلد دیگر هم بنظرم جالب است:

نخست «کهلینگه سلام» اثر طبع پروفیسور بیگدلی که در استقبال «حیدر بابایه سلام» شهریار سروده شده است و همان طوریکه میدانید، تاکنون بیش از بیست بار از حیدربابا استقبال و پیروی شده است ولی هیچکدام از دیدگاه هنری بیای حیدربابای شهریار نرسیده است، حتی ترجمه‌های حیدربابا بزبان فارسی.

بنظرم خود پروفیسور بیگدلی، که مرد منصفی در مسائل ادبی بنظر میرسند، تصدیق بفرمایند که تقلید از حیدریا با نظیر تقلید از گلستان سعدی است که تا کنون، بنا به بررسیهای دانشمند فقید حاجی میرزا جعفر آقا سلطان القرائی، به بیست فقره رسیده است و شاید هم فراتر رفته، ولی هیچکدام بپایه گلستان جاویدان مصون از خزان سعدی نرسیده است. با اینهمه در «کهلنگه سلام» ابیات احساس برانگیز فراوان بچشم می خورد:

خان سارایینی گؤر نه گونه قالیبدی!
فلک اونو گؤر نه گونه سالیبدی!
آسلانلار بیئرینی تولکو آلیبدی!
قارقیش سنه ای و فاسیز روزگارا
گؤزلر یمدن یاش یئرینه قان یاغارا

سنن سننیم خاطره لر بنشیم
قارار گاهیم، یوردوم، یووام، انشیم!
کیم چکیب دیر سندن باشقا کنشیم؟
تؤیوم سنده، یاسیم سنده، اولوب دور
سوموک، ایلیک، دامار قانلا دولوب دور!

زامان اونون قاش - باشین دا آغاردیب
دیشین تۆکوب، رنگ و روخون سارالدیب
آغ گونونو نامرد دنیا قارالدیب
آنجا ق سیماسیندا بؤیوک بیر وقار
اوز - گؤزوندن گول تۆکولور، نور یاغار...
زامان اونون قاش - باشین دا آغاردیب

دیگر کتابی بنام «ای وای آنام» ترجمه از اشعار برگزیده شهریار بزبان ترکی. این برگردانها بیاری دوازده تن از شاعران انجام گرفته است که یکی از آنها «ای وای آنام» برگردان «ای وای مادرم» شهریار است:

پیلله لرین یانیندان یننه آهسته گنچدی
اوره گسی سککه لی، قولافی سه گنچدی
بالام او یانماسین قوی، دئییه چاتیلدی قاشی
خیالیندا خسته نین یئنه سبزه سی، آشی...

برگردان دو غزل اثر طبع پروفیسور بیگدلی است که یکی غزل معروف «نیامدی!» است از استاد شهریار:

باز امشب ای ستاره تایان نیامدی!
باز ای سپیده شب هجران نیامدی!...

شعر انتظار:

بخت اولدوزوم نه اولدو کی ایوانه گلمه دین ای مهوشیم نه دن شب هیجرانه گلمه دین!؟
شمعیم یانیردی تا کی گوله گول جمالینا، پروانه تک، گوزله بؤ شېستانه گلمه دین؟!...

چون یکی از موضوعهای بسیار جالب شعر یاد گذشته و از آن جمله «نیامدی» است، من و پسرم چندین قطعه شعر از شاعران داخلی و خارجی در همین موضوع گردآوری کرده و به ارزیابی و داوری درباره آنها پرداخته ایم، در اینجا به همین اندک بسنده می‌کنیم و خوانندگان با ذوق را به گلگشت «بررسیهای ابدی» فرا می‌خوانیم.

اما از میان اشعار فراوانی که اثر طبع خود پروفیسور بیگدلی است و به این بنده مرحمت فرموده اند یک قطعه شعر به سبک دوبیتی‌های مسلسل است به زبان مادری و بنام «گوروش قیرخ ایلدن سونرا» یعنی «دیدار پس از چهل سال» که از نظر ابتکار موضوع، تأثرانگیزی، واقع‌بینی و هنر توصیف، شایان کمال توجه است و به نظر من شاهکار شعری او به شمار می‌رود. دو بند نخست آنرا در اینجا برای نمونه می‌آورم و باقی را احاله می‌کنم به گلگشت «بررسیهای ادبی» با ترجمه شعر به پارسی و سنجش با شعر معروف رنسا با ترجمه آن به شعر فارسی از فریدون توللی. اینک دو بند آن برای نمونه:

گوروش قیرخ ایلدن سونرا:

حیف او ایلاهی قوسی قاشلارا
اؤ عطیرلر ساچان سونبول ساچلارا

□ □

من انله بیلیردیم او آی بسنیزلیم
اؤ آغیز، اؤ سورون، اؤ دیش، اؤ دوداق

دیگر از آثار پژوهشی پروفیسور بیگدلی «چهره اسکندر» است که انتشار آن مقارن بود با کنگره جهانی بزرگداشت حکیم نظامی در دانشگاه تبریز (۱۳۷۰) این کتاب شایسته مطالعه و بررسی دقیق است، بویژه مقایسه اسکندر در شاهنامه فردوسی و اسکندرنامه نظامی.

پروفیسور بیگدلی در تواضع هم بی‌نظیر بود. در آن جلسات ادبی ماهانه، اولین کسی بودند که می‌آمدند و کوتاهترین مکالمه تلفنی هم از آن ایشان بود، دقیقاً حرفی که لازم بود می‌گفتند.

روزی در خانه‌ی من بودند و برای دیدن کتابهایم به اطاق خود من آمدند. در مقابل کمده‌ی یادگارهای شادروانان «پدر و مادرم» در آن قرار دارد ایستادند و پرسیدند که اینها چیست؟ توضیح دادم که اینها یادگارهای مقدس عزیزان من است. بیشتر از هر چیز به وسایل کار پدرم توجه داشت. گفتم اینها ابزار

پالاندوزی پدر من است. من با سربلندی در «دومانلی داغ» نوشته‌ام که: «این چهار بند دربارهی پدرم» شادروان حاج آقا چاوش اکبری است.

مرحوم هشتاد سال عمر عزیزش را با فراز و نشیب و مبارزه با ستمگران طاغوتی (محمدرضا پهلوی و استالین) و کسب علم و معرفت و دریافت مقام شامخ پروفیسوری و عضویت آکادمی، سپری کرد. ولی شاهکار او - علاوه بر ۴۵ جلد تألیف و تصنیف و ترجمه - زندگانی او بود. فهرست کتابهای آن بزرگمرد به قرار زیر است:

- ۱- اوحدی‌نین حیات و یاراد بچیلیغی (رفرات) روسی باکو، ۱۹۵۹، ۳۰ صفحه
- ۲- اوحدی‌نین حیات و یاراد بچیلیغی مونوگرافی - ترکی - فارسی - باکو ۱۹۶۲ - ۱۹۲ صفحه
- ۳- ترجمهٔ منثور داستان خسرو و شیرین نظامی - ترکی - باکو ۱۹۶۲ - ۳۷۸ صفحه
- ۴- محمدحسین شهریار مونوگرافی - ترکی - باکو - ۱۹۶۳ - ۴۰ صفحه
- ۵- شاعرین سسی (نظامی) اثر تدقیقی - ترکی - باکو ۱۹۶۴ - ۱۸۶ صفحه
- ۶- شهریارین سنجیلیمیش اثر لری - منظوم ترجمه لری - ترکی - باکو ۱۹۶۶ - ۲۸۵ صفحه
- ۷- ترجمهٔ منثور «اقبالنامه» نظامی گنجوی - ترکی - باکو ۱۹۶۴ - ۲۸۰ صفحه
- ۸- ترجمهٔ منثور «شرفنامه» نظامی گنجوی - ترکی - باکو - ۱۹۶۷ - ۴۲۸ صفحه
- ۹- شرق ادبیاتیندا خسرو و شیرین موضوعو - رفرات - روسی - باکو - ۱۹۶۸ - ۷۴ صفحه
- ۱۰- شرق ادبیاتیندا خسرو شیرین موضوعو - فوق دکترا - ترکی - باکو ۱۹۷۰ - ۳۷۰ صفحه
- ۱۱- ترجمهٔ منظوم مثنوی «جام جم» اوحدی بمعیت خلیل یوسفلی - ترکی - باکو - ۱۹۷۰ - ۲۲۸ صفحه
- ۱۲- داستانه‌های جلیل محمدقلیزاده (ترجمه) فارسی - باکو - ۱۹۷۳ - ۶۰ صفحه
- ۱۳- ترجمهٔ منثور کتاب (احسن التواریخ) حسن بیگ روملو^(۱) فارسی - به ترکی - باکو ۱۹۷۲ - ۸۵۰ صفحه
- ۱۴- ترجمهٔ منثور دیوان قطران تبریزی - فارسی به ترکی - باکو ۱۹۶۷ - ۴۲۰ صفحه
- ۱۵- امان آیریلیق به معیت پروفیسور حمید محمدزاده - ترکی - باکو ۱۹۷۶ - ۲۰۰ صفحه
- ۱۶- آذربایجان شعرینده عروض به معیت دکتر فاضل سیداف - ترکی آمادهٔ چاپ - ۳۰۰
- ۱۷- مُدریک سوزلر به معیت قهرمانزاده چنگیز ساسانی - ترکی - باکو ۱۹۷۹ - ۱۸۸ صفحه
- ۱۸- شهریار و حیدربابا - مکتوبلار و نظیره لری - گروهی - ترکی - تهران ۱۳۵۸ - ۱۶۴ صفحه
- ۱۹- شهریار لاگوروش^(۲) - فارسی - ترکی - تهران ۱۳۵۸ - ۸۲ صفحه
- ۲۰- گذر عمر - فارسی - ترکی - تهران ۱۳۶۰ - ۱۱۳ + ۵۰ صفحه
- ۲۱- شهریارنامه عثمان مختاری غزنوی - اثر تدقیقی فارسی - تهران ۱۳۷۷
- ۲۲- لغتنامه «هندوشاه نخجوانی» هندوشاه نخجوانی^(۳) - فارسی - ترکی - عربی - تهران ۱۳۶۱ - ۴۷۴ صفحه
- ۲۳- لغتنامه «صحاح المعجم» نعمت الله - فارسی، ترکی، عربی، تهران ۱۳۶۶، ۴۷۴
- ۲۴- کهلیگه سلام^(۴) ترکی - کهله - تهران ۱۳۵۹ - ۸۶ صفحه
- ۲۵- دیوان لطفعلی بیگ آذر بیگدلی به معیت سادات ناصری - فارسی - تهران ۱۳۶۶، ۶۳۱ صفحه
- ۲۶- چهرهٔ اسکندر «شاهنامهٔ فردوسی و «اسکندرنامه» نظامی فارسی - تهران ۱۹۷۳
- ۲۷- تاریخ شعرا و خوشنویسان بیگدلی آمادهٔ چاپ - فارسی - تهران.

۱- این ترجمه چاپ شده و در آرشیو آکادمی علوم جمهوری آذربایجان نگهداری می‌شود.

۲- با دست خط خود مرحوم

۳- یا دستخط خود مرحوم

- ۲۸- تاریخ بیگدلی - مدارک و اسناد محتوی ۳۸۰ فقره سند - فارسی - تهران ۱۳۶۷، ۱۰۷۲ صفحه
- ۲۹- تاریخ بیگدلی - شاملو - جلد اول و دوم - فارسی - تهران ۱۳۷۲ - ۱۲۵۵ صفحه
- ۳۰- تاریخ بیگدلی - شاملو - جلد سوم - فارسی - تهران ۱۳۷۴ - ۸۲۰ صفحه
- ۳۱- ترجمه بیانات حضرت آیت الله خمینی ارسالی به گورباچف - روسی - تهران
- ۳۲- جهاد سازندگی - ترجمه به روسی تهران - ۱۳۵۸ - ۱۶ صفحه
- ۳۳- سپاه پاسداران انقلاب اسلامی - ترجمه به روسی - تهران - ۱۳۵۷ - ۱۶ صفحه
- ۳۴- «ای وای آنام» ترجمه اشعار فارسی شهریار - ترکی - تبریز - ۱۳۶۲ - ۲۳۲
- ۳۵- دیوان حاج محمدصادق خان بیگدلی (حصاری) فارسی - تهران ۱۳۶۸ - ۲۲۴ صفحه
- ۳۶- منظومه «جمشید و خورشید» مستور بیگدلی به اتفاق بانو حشمت‌الملوک بیگدلی آذری - فارسی - تهران ۱۳۷۳ - ۲۲۴ صفحه
- ۳۷- دیوان عمادالدین نسیمی - فارسی - تهران ۱۳۶۲ - ۳۸۴ صفحه
- ۳۸- از گرداب پهلوی تا سراب سوسیالیسم - فارسی - تهران زیر چاپ
- ۳۹- شهریارنامه عثمان مختاری غزنوی - فارسی - تهران ۱۳۵۸ و ۱۳۷۷
- ۴۰- مثنوی «یوسف و زلیخا»ی آذر بیگدلی - فارسی - تهران زیر چاپ
- ۴۱- ستاره‌ای که زود غروب کرد - زندگینامه محمدباقر ضیائی بیگدلی - فارسی - گروهی تهران - ۱۳۷۳ - ۴۰ صفحه
- ۴۲- ترجمه منظوم «جام جم» اوحدی مراغه‌ای به اتفاق دکتر پروفیسور خلیل یوسفلی - ترکی - تبریز ۱۳۶۴ - ۱۹۸ صفحه
- ۴۳- دیوان بیگدلی - فارسی - ترکی زیر چاپ.
- ۴۴- پیش از پانصد مقاله علمی و ادبی به زبانهای ترکی، فارسی، روسی و تاجیکی

روزشمار زندگی دکتر غلامحسین بیگدلی:

- ۱- تولد: تهران ۱۲۹۷ / ۱۲ / ۲۴ خورشیدی
- ۲- شاگرد اول کلاس ششم ابتدایی در کل مدارس کشور - از دبستان نظام (عکس و تفصیلات) در روزنامه‌ی اطلاعات سال ۱۳۰۹ چاپ شده است.
- ۳- فارغ‌التحصیل از دانشکده‌ی افسری، در شهریور ۱۳۲۰
- ۴- ازدواج با خانم تاج‌الملوک بیگدلی ۱۳۲۱
- ۵- ورود به خاک اتحاد جماهیر شوروی بتاريخ ۲۲ آذر ماه ۱۳۲۵
- ۶- ورود به شهر باکو، اواسط بهار ۱۳۲۶ و شروع به تحصیلات دانشگاهی
- ۷- دستگیری از طرف (ک.گ.ب) به دسیسه‌ی غلام یحیی در سال ۱۳۲۷ برابر با دوم اکتبر ۱۹۴۸ به اتهام واهی جاسوسی و ده ماه زندانی در سیاه‌چال تاریک و مخوف که در یادنامه آن مرحوم آمده است.
- ۸- بدون محاکمه از طرف هیئت سه نفری مسکو (ترویکا) محکوم به ۲۵ سال زندان و ۵ سال محرومیت از حقوق اجتماعی
- ۹- اهزام به زندان و اردوی کار اجباری در کالما، منتهی‌الیه قطب شمال
- ۱۰- مرگ دیکتاتور محض شوروی «ژوزف استالین» در سال ۱۹۵۳ (خانم دکتر تاج‌الملوک بیگدلی با مراجعه به مسکو مقدمات بازگشت همسرشان را فراهم میکنند.
- ۱۱- بازگشت وضع شوروی به حال عادی و برگشت پروفیسور به باکو در سال ۱۹۵۴
- ۱۲- طی ۱۴ هزار کیلومتر راه و رسیدن به مسکو و دو ماه معالجه و عذرخواهی دولت از ایشان.
- ۱۳- بعد از ۷ سال زندانی شدن در کالما و رسیدن به خانواده در سال ۱۹۵۴
- ۱۴- دریافت درجه‌ی دکترای ادبیات ملل شرق در سال ۱۹۵۷
- ۱۵- دریافت گواهی اختصاصی از مسکو جهت کار و تدریس در دانشگاههای شوروی، در ۱۵ جولای ۱۹۶۹

- ۱۶ - در سال ۱۹۹۵ دریافت دیپلم استادی ادبیات دانشگاه بین‌المللی باکو
 ۱۷ - دریافت دیپلم عضویت در آکادمی ملی آذربایجان
 ۱۸ - بازگشت به آغوش وطن بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در تاریخ ۱۶ / ۵ / ۱۳۵۸ خورشیدی
 ۱۹ - ادامه خدمت در دانشگاه تهران و وزارت فرهنگ و علوم
 ۲۰ - تألیف و ترجمه چندین کتاب در تبریز و تهران
 ۲۱ - در ساعت ۴ صبح روز دوشنبه ۲۶ / ۵ / ۱۳۷۷ خورشیدی، پرواز به سوی ابدیت.

همکار دانشمند و فداکارم در مجله وارلیق نه چنانست که بتوان در این چند سطر به بیان آید. من از شصت سال پیش غلامحسین بیگدلی را در مدرسه نظام می‌شناختم. او شاگرد اول و ارشد دبیرستان ما بود و موقعیت ممتازی داشت. بطوریکه ما دانش آموزان آذربایجانی بوجود او افتخار میکردیم. او بدون شک یکی از نوابغ و چهره‌های درخشان و جوان ارتش ایران بود. با عواطف شدید انساندوستی و وطنخواهی که داشت نتوانست در برابر طوفان حوادث آنروز مقاومت کند و با آنکه عزیز دربار بود جبهه دوم و پایرهنه‌ها را ترجیح داد و خود را به امواج طوفان سهمگین و خانمان‌برانداز آنروز سپرد و ناگزیر به ترک وطن شد. در ۲۵ سال دربدری در غربت و تحمل سالها اعمال شاقه در زندان سیبری چه سختیها که نکشید و چه ناملایمتها که ندید. ولی آن مرحوم در برابر تمام این شکنجه‌های مردافکن مردانه مقاومت کرد و پس از برالت و خروج از زندان استالینی دوباره بخود و خانواده‌اش به تحصیل پرداختند و او به درجات دکترا و پروفسوری ادبیات فارسی و ترکی نائل شد. بعد از آن، سالها در آکادمی علوم آذربایجان شوروی سابق به تدریس و تحقیق پرداخت و بسیاری از شاگردانش را به درجه پروفسوری رسانید. در این مدت دیوان شعرای طراز اول ایران و آذربایجان

پیام دکتر جواد هیئت بمناسبت درگذشت دکتر بیگدلی

بنام خدا

اناالله و اناالیه راجعون

شرکت کنندگان عزیز و غمزده مراسم بزرگداشت مرحوم پروفسور غلامحسین بیگدلی! خانواده داغدیده عزیز!

از اینکه بعلت عمل جراحی نتوانستم تخت بیمارستان را ترک و حضوراً در این مراسم روحانی همراه شما شرکت کنندگان عزیز در سوگ آن بزرگمرد معاصر اشک بریزم بسیار متأسفم. ولی علیرغم محدودیتهای بیماری میخواهم چند کلمه‌ای از احوال او که فقدانش مرا اینچنین غمزده و بی‌تاب نموده برای شما شرح دهم. غم جانکاه مرگ ناگهانی رفیق شصت ساله و

مانند قطران تبریزی، اوحدی مراغه‌ای و ... را به نظم ترکی درآورد و در شناساندن استاد شهریار کوشش بلیغ نمود.

وی بلافاصله پس از پیروزی انقلاب اسلامی به همراه خانواده‌اش به میهن عزیز بازگشت و به جمع مجله وارلیق پیوست. در وارلیق مقالات عدیده علمی و تحقیقی می‌نوشت و در ضمن نقش مصحح را هم ایفا میکرد. در تهران تاریخ مفصل ایل بیگدلی را تألیف کرد و بیش از ۴۰۰ مقاله و ۱۰۰ کتاب از خود به یادگار گذاشت. او دانشمندی کم‌نظیر و محقق خستگی‌ناپذیر بود. همیشه در کارهایش مرتب و با انضباط بود. در این اواخر قدرت کارش بسیار کم شده بود ولی تا میتوانست می‌خواند و می‌نوشت و هنوز آخرین کتابش بنام «از گرداب پهلوی تا سراب سوسیالیزم» که دربر گیرنده خاطراتش میباشد زیر چاپ است.

شادروان بیگدلی هم عاشق ایران بود و هم آذربایجان. او آذریهای شمالی را هم برادران خود میدانست و در غم آنها غمین و در شادی‌شان شاد میشد. فقدان او برای جامعه وارلیق بویژه برای شخص من وحشت‌انگیز و جبران‌ناپذیر است. من این فاجعه عظیم را ابتدا به خانم دکتر بیگدلی همسر محترم، فاضله و فداکارشان که حق بزرگی بگردن فقید سعید دارد و به فرزندان خلفشان و برادر عزیزش و بالاخره به خاندان بزرگ بیگدلی، جامعه وارلیق و جامعه ادب میهن عزیزمان تسلیت گفته، از درگاه باری تعالی برای آن مرحوم طلب رحمت و برای بازماندگان صبر و سلامت مسألت می‌نمایم. روحش شاد و یادش گرامی باد.

بیمارستان خانواده ارتش

بهر روزی بشر می‌اندیشد. مطالعه تاریخ، میل به دانستن وقایع، عبرت‌آموزی و کسب تجربه در راه خدمت به میهن و ملت است.

تاریخ، تلاش، اقتدار و آثار نیاکان و پدران ما را جاودانگی می‌بخشد و مورخ با تدقیق، تحقیق و ثبت رخدادها، مانع از فراموشی سرگذشتها می‌شود.

بی‌شک خدمت تاریخ‌نویسان هوشمند و آگاه که عالمانه به این مهم می‌پردازند، کم از نقش تاریخ‌سازان بزرگ نیست.

مورخینی که به احیاء ارزشها شخصیتها و عظمت‌های ملتی می‌پردازند و موجبات سرافرازی و افتخار آنها را فراهم می‌کنند به عبادتی پرداخته‌اند که خالصانه سر بر آستان ربوبی گذارده‌اند. لذا

بلور خاطره‌ها

● محمدرضا بیگدلی

عمرش دراز باد کسی، کو به روزگار
در فکر زنده کردن محصول عمرهاست

تاریخ، شرح زندگانی اجتماعی انسان در گذشته است. تاریخ آموزگاری بزرگ برای اذهان جستجوگر و کنجکاو است که به ترقی، سعادت و

تکریم مورخ حقیقت‌جو و دانشمند، تکریم و تعظیم انسان وارسته‌ خدایی است.

پروفسور دکتر غلامحسین بیگدلی، از اعظام علمی و ادبی ایران و از جمله محققین فرزانه و شایسته‌ای بود که با نوشتن دهها کتاب و صدها مقاله، تمام سعی خود را در راه احیاء گذشته پیشینان، و تاریخ هزار ساله دودمان بیگدلی معطوف کرد.

او با صفای باطن، همت والا و با سعه صدر به کنجکاوی علمی پرداخت و با جوهر عشق، هستی و همدلی را از قلم توانای خود روانه صفحه ماندگار تاریخ نمود. او برای

فرزندان، شاگردان، دوستان و خویشاوندان خود مصداق روشنی از یک انسان کامل بود. او که با معرفت خود، هارفانه به خدا می‌اندیشید و عاشقانه به بندگان خدا خدمت می‌کرد، او که پیمانۀ سکوتش، سرشار از گفته‌های ناب بود، او که بلند می‌اندیشید کوتاه سخن می‌گفت...

او از میان ما رفت و در بهشت برین مأوا گرفت ولی نسام نیکش در خاطره‌ها همچون بلوری درخشان زنده خواهد بود.

نقش کردم رخ زیبای تو بر خانه دل
خانه ویران شد و آن نقش به دیوار بماند

یثرده - علملر آکادمیاسی نامزدی آدینا ادبیات اینستیتوسوندا چیگین - چیگینه چالیشمیشدیق.
ایران اسلام انفلایندان سونرا او یورد
یثری، آتا- بابا او جاعی - تهرانا قایتدی و علمی
فعالیتی اوردادا داوام اتدیردی. لاکین باکینی دا
اوزونه وطن ساییردی، تنز - تنز باکیبا گلردی، انله
عموم اولکه سویهلی ادبی - اجتماعی سمپوزیوم و
کونفرانس اولموردو کی، بیگدلی معلم اوز جدی
اهمیت کسب اتسدهن معروضه‌لری ایله اوردادا
اشتراک انتمه‌سین. حساس، قسایغی کش بیر
انسان، ایشیقلی بسیر قلب صاحبی
ایدی. کومکلیگینی هنج کسدن اسیرگه مزدی...

ادبیاتا بیر چوخلاریمیزدان فرقلی اولاراق
مرکب، انیشلی - یوخوشلو یوللاردان کنجه‌رک
گلمیشدی. واختی ایله حربی خادیم اولماغا
حاضیرلاشیردی. مکمل حربی تحصیل گورموش،
عالی ضابط رتبه‌سی قازاتمیشدی.

تسهرانسدا ایسری مولکدار عائله‌سینده

سنی اؤنوتما ریق اوستاد

● پروفسور ر. آزاده

بۇ گونلرده دوست اولکهدن دوست ایتگیسی
حقیقته آجی بیر خبر آلدیق. کلاسیک ادبی
ارثی میزین گورکملی تدقیقاتچیسی، آذربایجان
یازیچیلار اتقاقی نین عضو، فیلولوژی علملری
دوقتورور، پروفسور غلامحسین بیگدلی ابدینه
قوووشدو...

همکاریمیز ایدی، ایگیرمی ایلدن آرتیق بیر

آذربایجان ادبیاتی نین قطران تبریزی، مهستی خانیم، نسیمی، شمس تبریزی کیمی نماینده لری حقینده نئچه - نئچه ماراتاق دۇغوران تددقیقاتین مۇلفی دیر.

بیگدلی معلمین آذربایجان علملر آکادمیاسی نشریاتی خطیله چاپدان چیخیمیش «اوحدی» مونوقرافیاسی (۱۹۶۲) ۱۵ - ۱۳ - جی عصرلرده یاشاییب - یاراتمیش بۇ گۇرکملی سۆز اوستادیمیز حقینده ایلك ایری حجملی اثر کیمی واختیله یوکسک قیمت لندیریلیمشدر. اؤنو دا دنیم کی، بیگدلی معلمه قدهر ادبیات تاریخیمیزده اوحدی نین حیات و یارادیجیلیغی چوخ جزئی ایشیقلا ندیریلیمیش، شاعیرین ادبی - بدیعی ارئی احاطه لی تددقیق اندیلمه میشدی.

بیگدلی معلمین آذربایجان ادبیاتی تاریخی اوچون اوحدی ارئی اطرافیندا کی خدمت لری تکجه بۇ مونوقرافیا ایله بیتیمیر. علمی و دؤری مطبوعاتدا مختلیف ایسلرده اؤنون اوحدی صنعتی نین پروبلملری ایله باغلی مختلیف بیچیمده و مضموندا نئچه - نئچه یازیلاری درج اؤلونموشدور. ۱۹۷۰ - جی ایسلده بیگدلی شاعیرین «جام جم» اثرینی فارسجادان آذربایجان تورکجه سینه چئوریب چاپ ائتدیردی. (خلیل حمید اوغلو ایله بیرلیکده) ایلك دفعه اولاراق اؤخوجو کوتله سی ۱۶ - ۱۳ یوزایللیکلرین مقتدر صنعتکارینی آنا دیلینده اؤخودو، اؤنون فیکیرو و شعر دونیاسینی گزدی. بیگدلی نین گھونئی آذربایجانیمیزین سایملی عالمی م. نئخجوانی طرفیندن ۱۳۳۳ - جو هجری ایسلینده تبریزده سککیز الیازما نئسخه سی اساسیندا ترتیب اؤلونموش قطران تبریزی «دیوان» نینی آنا دیسلینه ترجمه ائتمه سی و نشری ده خصوصی اهمیت

دۇغولموشدو. لاکین هله چوخ کیچیک ایکن محیط ایله مناقیسه ده اولموش، آج و چیلپاق هموطن لری نین مدافعه سینه قالمیشدی. ایگیری دورد یاشیندا ایران «خلق پارتیاسی» حزب توده» یه عضو سنجیلیمیش، شاه ارتجاع قۇرولوشونا قارشى مبارزه ده میدانا آتیلیمشدی. ۱۹۴۵ - جی ایل معلوم گھونئی آذربایجان حادئه لری زامانی اؤ، حربی بااتالیون کوماندانسی (گردان فرماندهی)، سؤنرا ایسه حربی ضابطلر مکتبینه مدیر معاوینی وظیفه سی داشییردی.

۱۹۴۶ - جی ایسلده غ. بیگدلی آرتیق باکیدا سیاسی مهاجر ایدی. لاکین سابق سووتلر بیرلیگینده کی توتالیتار رژیم بیگدلی معلمین ده یان اؤتمه دی، بیر چۇخلاری کیمی اؤ دا تعقیبلره معروض قالدی، سورگون حیاتی کنچیردی. سیبیری نین سرت اقلیمی و دۇزولمز حبس دوشرگه لری نین عقله سیغماز چتینلیکلریندن اؤنو یالنیز حربچی سرتلیگی خلاص ائتدی...

... ادبیات ایله بیر مستخصص کیمی اؤغراشماسی ۵۰ - جی ایللرین آخیرلارینا تصادف ائدیر و انله اؤ واختدان حیاتی نین سؤن آنینا قدهر بیگدلی معلم یورولماق بیلمه دن ادبیاتیمیزین تددقیقی، نشری و تبلیغی ایله مشغول اؤلوموشدور. یارادیجیلیغی نین موضوع و احاطه دایره سی گئنیش ایدی. کلاسیک آذربایجان و فارس شعر نین تاریخچسی و ترجمه چی، متن شناس و لئکسیکوقراف اونون عالم شخصیتینده وحدت تشکیل ائتدیردی. قلمی نین محصولو اولان اثرلر - مونوقرافیلار، مقاله لر، ترتیبلر، ترجمه لر یاخین و اورتا شرقین اکثر اؤلکهلرینده رغبتله قارشیلانیر، اؤخسونور، قیمت لندیریلیردی. بیگدلی معلم کلاسیک

كسب الئدئر. بئگدلى معلمئن ئرجمه چئلك فعاىلىتى ساحة سئنده داها بئر خدتمى: لاكئن بو، پؤئىتك ارئئمئزه عاىد دئئبل، ئارىخى كئچمئشئمئزئ بئر سئرا قارائلىق صحئفه لرنئ ائشئقلاندىرماق اوچون واجئب واسئطه لردن بئرئ اؤلان ۳۰ چاپ ورقسى حجمئنده كائتال «احسن التوارئخ» (ئارىخلرنئ سئچئلمئشى) اثرئ نئن ئرجمه سئ دئر.

بئگدلى معلمئن يارادئچئلق اؤغورلارئندا بحت آچاركن اؤنون «شرق ادبائئندا خسرو و شئئرئن موضوعو» آدانان مؤونمئتال مونوقرافئسئنى خصوصئ فئدائتمك لازئمدئر. بؤ الوان و زئنگئن نظامئ «خمسه» سئ نئن سائ باخئمئندان ائكئنجئ اثرئ - «خسرو و شئئرئن» ئئن كؤكو و شرق خلقلرئ شئئرئنه ئائئئرئ - عنئنه، بئنى لئكچئلك و علاقلر - سلف - خلف پئروبلئمنه حصر ائدئلمئش جدئ تدقئقات اثرئ دئر - يازئلئشئندان ائلر كئچسه ده اهمئئئنى بؤ گون ده ائئئرئمئر. مؤلف پئروبلئشه ئارىخئ - خورولوزئ باخئمدان نظر سائلر. ائلك منبئ و مآخذلر اساسئندا موضوعون نظامئ به قده ركئ تشكول و انكشاف يؤللارئنى، نظامئ يارادئچئلئغئندا كئ تونوم، معنا، مقصد و صنعت چالارئنى و نظامئ دن سؤنراكئ تكاملول دئنامئكاسئنى ائزله بئر.

بئگدلى معلمئن ادبئ علاقلر پئروبلئمئ باخئمئندان دا بئر سئرا دقتئ جلب ائدن يازئلارئن مؤلفئ دئر. اؤنون «صابر فارس دئلئنده»، ج. محمدقلئزاده اثرلرنئ نئن فارس دئلئنه ئرجمه سئ» كئمئ يازئلارئ ئئنى دؤر ادبائئمئزئن ائراندا كئ ئشر كئفئتلرئ اوزه رئسنه ائشئق چئله بئر. زمانه مئزئن بؤ يوك شئاعرئ شئئرئارئن

يارادئچئلئنى، بئدئمئ ارئئ نئن تبئلئنى و تدقئقئ بئگدلى معلمئن ادبئ فعاىلئئنده خصوصئ مرحله تشكئل ائدئر. اؤ، شئئرئار شئئرئ نئن فئكرئ - بئدئمئ پئروبلئملرنه دائر بئر نئچه اثرئن مؤلفئ دئر. قوزئى آذربائجاندا - باكئدا ائلك دفعه اؤلاراق شئئرئارئن «سئچئلمئش اثرلرئ» محض غ. بئگدلى نئن ئرئبئئنده ئشر اؤلونموشدور (۱۹۶۶). ئئنه محض بئگدلى معلمئن تشبؤو ائله شئاعرئن اوز دؤغما آنا دئلئنده قلمه آلدئنى اؤلمز «حئدر بابا با سلام» پؤنماسئ بئر نئچه دفعه اؤلكه مئزده ائشئق اوزو گؤرموشدور.

بئگدلى معلمئن سابق عموم اتفاق ائرانئناسئلق كئگره لرنئ نئن فعاال عضو ائدئ - ۱۹۶۴ - جو ائلده داشكئنده كئچئرئلن ۴ - جو، ۱۹۶۶ - جئ ائلده دوشئبه ده اؤلان ۵ - جئ، ۱۹۷۰ - جئ ائلده ئئفئلسئده كئ ۶ - جئ عموم اتفاق ائرانئناسئلق كئگره لرنئ نئن چاپ اؤلونموش علمئ ماترئاللارئ آراسئندا بئز بئگدلى معلمئن ده مهم موضوعلاردا معروضه لرنئ نئن ئئزئسلرنئ گؤروروك.

دوئا كتابخانالارئ نئن رفلرنئده حفظ ائدئلن كلاسئك مدئئ ارئئمئزئن ئادئر اليازما نئسخه لرنئ نئن فئوشكئللرنئ، يـاخود مئكرو فئلم لرنئ آذربائجاندا مئركزلشدرئمك ساحة سئنده ده بئگدلى معلمئن خدتملرنئ اؤنوتماق اؤلماز. اؤ، خاقانئ شئروائئ «كئلئائئ» نئن ئهراندا خصوصئ كتابخانادا ساخالئئلان ۸۶۰ صحئفه لئك اليازماسئ نئن مئكرو فئلمئنى باكئئا گئئر مكله خاقانئ شناسئلق علمئنه گؤزله بئر هده به بخش ائئمئشدرئ. بئغدادلئ بئگدلى معلمئن تشبؤو سابه سئنده ۱۲ - جئ عصر مشهور آذربائجان موسئقئ شناس عالئمئ صفئ اللدئن اورمؤئ نئن «الادوار» اثرئ نئن عراقدا ساخالئئلان مئكرو فئلمئ

الده اندىلمىشىدىر. يوردوموزون اورتا عصرلر ادبياتىنى تديق اندن متخصصلىرى ۱۶ - جى عصر شاعىرىمىز عارف اردىبىلى نىن «فرهادنامه» اثرى نىن توركىده - «ايصوفيا» كىتابخانا سىندا ساخلايىلان يگانه اليازما نىسخه سى نىن ميكروفىلمى اوچون ده بىگدىلى معلمه بورجلودور.

اؤنون هر بير علمى اعزامىتى كلاسيك اثرىمىزىن اليازمالارى خزينه سىنى يىنى بير صنعت ائىسىرى ايسله دولغونلاشديرىب زنگىن لىشديرىدى. كازان، لىنگراد، داشكند، دوشنبه اليازما فوندىلارىندا بىگدىلى معلمى ادبى كئچىمىمىزه داير نه قدهر يىنى - يىنى ماترياللار اوزه چىخارمىشىدىر. بۇ باخىمدان عالمىن عشق آباد فوندىلارىندان آشكار ائىدىكى نىسىمى «ديوان»ى نىن يىنى اليازماسى دقتى جلب ائىدىر. مشهور «اوغوزنامه» اليازماسى نىن كازان واريانتى دا بىگدىلى معلمى طرفىندن تاپىلمىشىدىر. ۱۶ - ۱۳ - جى عصر آذربايجان عالمى هندوشاه نىخجوانى نىن ۵۰۰۰ سۆزدن عبارت فارس - تورك لغتى اؤلان «صحيح المعجم» اثرى نىن كازان و برىست اليازمالارى يىنه بىگدىلى معلمىن آختارمىشلىرى نىتىجه سىنده الده اندىلمىشىدىر. ۱۷ - ۱۵ عصرلرده ياشايبىب - ياراتدىغى تخمىن ائىدىلن آذربايجان شاعىرى بدىرى قادىرى «ديوان»ى نىن اوزه چىخارىلماسىندا دا بىگدىلى معلمىن خدمتى واردىر.

بۇيوك گورجو شاعىرى شوتا روستاوتلى «پىلنگ دريسى گنىمىش پهلوان» اثرى نىن مقدمه سىنده اؤز پوئىمىسىنى فارسجا يازىلمىش بير ائىردن اقتباس ائىدىكىنى اعتراف ائىدىر. شرق شناسلىقتا بو اثرىن ۱۱ عصرده يازىلمىش،

مؤلىفى نامعلوم «شهر يارنامه» مشوىسى اؤلدوغو تخمىن ائىدىلىرىدى. بير عصره ياخىن مدت ايدى كى، همىن اثرىن هر هانسى بير اليازما نىسخه سى آختارمىشلىرى، آرانلىرى، نىتىجه يوخ ايدى. غ. بىگدىلى دوشنبه اليازمالارى اينستىتوسوندا ائىرىن اليازماسى نىن بير نىسخه سىنى آشكار ائىدى. بۇ، ايرانشناسلىقتا بير كىشف ايدى. اليازماسى نىن فوتو صورتى مسكو و ايا - «نايك» نىشرياتىنا گۆندىرىلدى. لاكىن تأسف كى، سىكان - دوخسانىنچى ايللرىن سىياسى - اجتماعى اؤلايلار بۇرولغانىندا همىن كىشف ايشىق اوزو گۆرمه دى...

چوخ جهتلى و چوخ چالارلى زنگىن بير پالىتراسى واردى بىگدىلى معلمىن. اؤ، هم ده گۆزه ل خطاط - كاللىقراف ايدى. اؤنون عرب حرفلىله كلاسيكادان قلمه آلدىغى خط نوعلىرى - نفىس اليازمالارى اصل صنعت اثرى تائىرى باغىشلايبىر. نه ياخشى كى، مهستى خانىمىن روىاعى لرى، شهر يارىن «حىدر بابا با سلام» پوئىمىسى بۇ معجوز يازمالارلا ايشىق اوزو گۆرموشدور.

ايللر ايدى كى، اوندان آيرىلمىشىدىق. لاكىن بىگدىلى معلمىن ايكىنچى وطن بىلدىگى، اؤز جىگىر پاراسى - قىزى مهشىد خانىمى عائله سى ايله باكىيا تاپشىرىب گنتدىگى اؤزاقلاردان دا علمى - بدىمى فعالىتى ايله بىزى همىشه سئوئىندىرىدى. تهراندان اؤنون ايرى حىملى «فردوسى صورتى» آدىلى مونوقرافىياسى و داها نىنچە اثرلرى درج ائىدىلدى. «وارلىق» درگىسى نىن آپارىجى مۆلىفلرىندن ايدى و آردىجىل اؤلاراق دولغون، مضمونلو مقاله لرله بۇرادا چىخىشلار ائىدىرىدى.

هله نه قدهر ايشىق اوزو گۆرمه مىش يازىلارى

واردی. اجل امکان وئرمەدی. تسلییمیز اونون
امکان تاپیب خلقی، وطنی، دوغما ادبیات عالمی
اوچون گۆردوکلری دیر.

پروفیسور غلامحسین بیگدلی نین رحمتہ گتتمەسی مناسبتیلہ

مرحوم جناب پروفیسور غلامحسین بیگدلی نین وفاتی مناسبتیلہ باکی شہریندہ آذربایجانین علملر
آکادئمیا سیندا قلم صاحیبی عالیملر و اؤ مرحومون قلمداشلاری طرفیندن تشکیل اولموش یاس مجلسیندن
بیر خبر.

بو خبری باکیدا چیخان ادبیات غزتی نین ۳۳ - جو نؤمرہ سیندن کؤچورموشوک. اؤرادا یازیلیر:
تہراندان گلن آجی خبر ییزی کدرلندیردی:

همکاریمیز فیلولوؤزی علملری دوقتورو پروفیسور غلامحسین بیگدلی وفات انتمیشدیر. بیگدلی
معلیمین (باکیدا قلم یولداشلاری آراسیندا بئله تانییردی) چتین حیات یولو عصریمیزین اؤرتالاریندان بۇ یانا
شماللی - جنوبلو آذربایجانین مصیبت چکمیش و تعقیبلرہ معروض قالمیش ضیالیلاری نین کئچدیگی
دورومدان نشان وئریر. هله ایراندا اولدوغو چاغلاردا جمعیتین قارشسی - قارشیا دوران طبقہلری نین
احوالینی یاخشی ییلن بیگدلی سیاسی مبارزہ یه گیریشہرک آذربایجان دموکرات جمہوریتی اوغروندا
حرکاتا قوشولماغا مئیل اندیدیر. پارلادینی کیمی اوغورسوزلوقا قووشان دموکرات حرکاتی نین
اشتراکچیلاری شمالی آذربایجاندا سیغیناجاق تاپدیقدان سؤنرا بیر چوخلاری اؤ سیرادان بیگدلی توتالیتار
رژیمین تعقیبنہ معروض قالیر. اؤ سبیرانین سرت اقلیمی نین و سورگون حاکیملری نین سرت
باخیشلاری نین آجسینی دادماغا مجبور اندیلیر.

۵۰ - جی ایللردن سؤنرا بیگدلی آذربایجان ادبیاتی نین اؤیرہ نلمہسی ساحہ سیندہ علمی ایشلر گؤرمگہ
مشغول اولور. فارس دیلینی مکمل ییلن تdqیقَاتچِی بیگدلی، کلاسیک آذربایجان شاعیرلری نین ادبی، بدیی
انرلری نین چاغداش نسیللرہ چاتدیر یلماسیندا بؤیوک فعالیت گؤستریر.

عالیمین دوقتورلوق دیسترتاسیاسی (تنز) شرق ادبیاتیندا «خسرو و شیرین» موضوعسو آیربجا مونوقرافیا
حالیندا نشر اندیلیمیش و اؤخوجولارین رغبتینی قازانمیشدیر. اؤ، اؤزون مدت نظامی ادینا ادبیات
انستیتوسوندا چالیشمیش، همکارلارینا و گنج آراشدیر یجیلارا قارشسی صمیمی و مہربان رفتاری ایله

سئچىلمىشىدۇر. يىگدىلى معلمىمى علمى تىدقىقاتلار آپارماقلا ياناشى، فارس دىللى پوتىتىك نمونىلر تىذكره و قايناقلارىن توركجه يه ترجمه اندىلمه سىله ده مشغول اولموشدور. قطران تىبرىزى دىوانى نىن ترجمه سى، ماراغالى اوحدى نىن «جام جم» پونماسى نىن پوتىتىك ترجمه سى بۇ ساحه ده گورولموش اىلكىن ايشلردندىر. شمالى آذربايجاندا اىلك دفعه اولراق م. شىرىيارىن حىدربابا يسلام و اثرلرىندىن سئچىلمىش نمونىلرىن نشرى يىگدىلى يه مخصوصدور.

ايراندا باش وئرمىش اسلام انقلابىندان سونرا يىگدىلى نهراندا آتا - بابا يوردونا كؤچهرىك علمى و پنداقوزىك فعالىتىنى داوام ائتدىرمىشىدۇر. بۇ دۇرده اونون چاپ ائتتىردىگى شاهنامه سىنده و نظامى گنجوى نىن اسكندرنامه سىنده اسكندرى صورتى آدىلى مونوقرافىياسى يىگدىلى لى نىسلى نىن سؤى - كؤكو و شىجره سى حقىنده كتابلار و باشقا اثرلر اونون تىدقىقاتچىلىق فعالىتى نىن گىتىش لىگىندن خىبر وئرىر. عالىم، وارلىق درگىسى نىن آپارىجى مؤلفلرىندىن بىرى كىمى زورنالىن صحىفه لىرىنده ماراقلى و يىشى يازىلارلا اوخوجولارى سئويندىرىدى.

يىگدىلى ايراندا آذربايجان ادبىياتى نىن تىبلىغاتچىلارىندان بىرى كىمى چىخىش ائدىردى. ۱۹۹۴ - جو اىلده ماراغادا اوحدى نىن يويلىشى نىن كئچىرىلمه سى اىله باغلى تىدبىرلرىن حاضىرلانماسىندا او فعال شكىلده اشتراك ائتمىشىدۇر. يىگدىلى معلمىمى آذربايجان جمهورىتى نىن حىياتى اىله همىشه ماراقلاندىر، ادبى حىياتىمىزىن بوتون ماقاملارىنى اىزله يىردى.

فرصت دوشدوكجه باكى نىن و همكارلارى نىن گوروشونه گلن يىگدىلى ايراندا دا بىزى چوخ بؤيوك مهربانچىلىقلا قارشىلايىردى.

همىشه حرىكاتدا و فعالىتىده اولان بىگدىلى معلمىمى، اوزو دنمىشكن «بقا عالمىنه كؤچمه سىله» بىزدن آيرىلمىر. او اثرلرى، عمللرى و خوش تىسومو اىله يانمىزدادىر. قبرى نورلا دولسون.

آيرىلدى

انسلىن گونون اهل كمال اولادى
تهرانىندان - تىبرىزىندن آيرىلدى

بىر اوزو آغ بىرى قارا دونىانين
گنجىسىندن گونودوزوندن آيرىلدى

طىسالىنى اوز يوردونا باغلايان
اتل دردىسندن مىن بىر گوزله آغلايان

قىلمىندن گور چشمىلر قىبنايان
انسلىن خىزر دنمىزىندن آيرىلدى

بۇ دۇنيادا قىيىلەگىسى بىكى ايدى
بىرى تىرىزى، بىرى گۈزەل باكى ايدى
بىر آلتى بىر چاي تىك اۇ دا پاك ايدى
آزاد فىكىرىن كىرىزىندىن آيرىلدى

قىلم چالدى عۇمرون ازل چاغىندىن
وار گۇتوردو دوھالارىن باغىندىن
آچدىسا دا نىچە ھىجران داغىندىن
بار آباغى بار ايزىندىن آيرىلدى

گۈۈھلىرىك كىتاب - كىتاب سۇزۈنە
قارالمىيان اوجاغىنا، كۇزۈنە
باش قويدى ساوالانىن دىزىنە
ار باباين نىر دىزىندىن آيرىلدى

چۈخ چكىمىشىدى جىفاسىنى خوش گونون
چىگىنىمىزدە داغ بىكو وار بىشش گونون
نۈۈ گۇروب چىچىك آچان عشقىنن
لالەسىندىن نىرگىزىندىن آيرىلدى

قانىندا ايدى ستارخالىن غىرتى
گۇزۈندە يدى شىھرىارىن حىرتى
قالدى قارداش قىلىمىزدە صورتى
حىف اۇزۈدە بىر اوزۈندىن آيرىلدى

ادىيات غۇننى ۳۳ - جو سايى ۲۸ / آوقوست ۹۸

يازان: امامونردى حمىدوف

كۇچۈرەن: ح.م. ساوالان

خوشما گلن و منی چکیب اوزونه باغلیان بیزیم
موغاملاریمیز دیر. دئییهلرم انله بونا گوره
چالیشمیشام کیچیک یاشلاریمدان موغام و
ردیفلریمیزی اؤیره.م. خصوصیه بیزیم جانیمیزا و
قسانیمیزا ایشله یین موغام اوزره اؤخونان
مرثیهلریمیزی ده یاخشی اؤیره.نمیشم.

منجه بیزیم موغاملاریمیز گوجلو بیر نظمه
مالیک اؤلدوغونندان باشقا، دنیا موسیقی لری
آراسیندا درین تأثیرلی، جانا سینهر، روح اوخشار
بیر نفوذ قووه سینه مالیکدیر کی انسانی
دوشوندورور، روحو و دوشونجهنی صافالدير،
یوخاری چکیر. من ده باشقا خادیملریمیزین
کیچیک بیر شاگردی کیمی خدمت میدانینا کئچیب
روحومون و جانیمین ایسته یینه مثبت بیر جاواب
اؤلاراق عمل ایش و خدمته باشلامیشام. مثلاً
تهرانین معروف سالونلاریندا، بؤ سؤن واختلار
تبریزده کنسرت گنجهلری قوروشام. گله جکده ده
آلاهیین کؤمه ییله قصدیم وار یئنه تهران، تبریز،
اورمییه، اردبیل، ماراغا، زنجان و... آذربایجانین بیر
چوخ شهرلرینده کنسرتلر ترتیب اندهم. داها
دوغروسو اؤز جوانلاریمیزی اؤز مدنیتیمیز و
اینجه صنعتیمیزین یاخشیلیقلاری و گؤزه للیکلری
ایله تانیش اندم. گؤزلری و مستیملری نین
داغینیقلیقدان، اؤزگه لرین مسموم ایشلریندن
قورونماسینا یاردیم انده بیلیم. حؤرمتلی ارشاد
اسلامی وزیر ی آقای مهاجرانی جنابلاری ایله ده
بیر سیرا دانیشیقلا ریمیز اؤلدو و بوتون فانی شیغمیز
ایران اسلام جمهوریسینین بیرینجی کانالیندان
یا ییلدی.

س - انشیتدیگیمه گوره سیزین بو بؤیوک

بیر موسیقیچی

شخصیه

دانیشیق

● مصاحبه نی آپاران: ح.م. ساوالان

س: جناب آقای اسداللهی سیز شهریور
آیسی نین سگگیزینده یکشنبه گونو شهبستان
سفره خاناسیندا شاعیر، ادیب، ضیالی، او تایللی - بؤ
تایللی موسیقی صنعتکارلارینی بیر آریا گئیریپ
صمیمی بیر موسیقیلی شعر آخشامی تشکیل
وئر میشدینیز.

اولاً مجلسین اؤ یاخشیلیقدان ادبی، مدنی، ایران
اسلام جمهوریتی نین قانون چرچیوه سینده اعلا
و ضمیمه کئچمه سی اوچون، سیزین بئله باجاریق و
لیاقتینیزی تحسین اندیب و بئله گؤزه ل محفلین
قوروماسی اوچون چکدیگینیز زحمتلردن هامی
دهوتلیلر ممنون اؤلدوغو کیمی من ده اؤز
ممنونلوغومو و تشکورو مو بیلدیریرم.

س: لطفاً بو یرون کی بو زحمتلی اما ثواب ایشه
ال قویوب تشبوت گؤسترمه یینیزین اساس سببی نه
دن عبارت دیر؟

ج: من اوشاقلیغیمدان آذربایجان موسیقیسی
داها دوغروسو اؤز موسیقیمیزه چوخ هوسلی
ایدیم. خوشوم گلردی. گنت گنده من بؤیوکجه بؤ
هوس و علاقه ده گوجلندی خصوصیه بؤ

سالونوندا تیر آیی نین ۲۵ و ۲۶ - سیندا بیر ۲۵ نفرلیک اورکستر دسته سی ایله کنسرتیمیز اولدو. بۇ اورکستر اعضاسی نین یکی تار، بیر قارمان چالان و ایکسی نفر اوخویانی او تایلی و قالانلارین هامیسی بو تایدان ایدیلر کی اؤز مؤسسهمیزده تعلیم آلمیشدیلار.

س - لطفأ دانشیمیزین سؤنوندا بو یوراسیز یئنه کنسرت قویاجاقسیز و هارالاردا کنسرت قویماق ایسته ییرسیز؟

ج - بیزیم انشال الله یئنه کنسرتلریمیز اولاجاق. انله بۇ یاخینلاردا اولاسی کنسرتیمیزین ایکسی گونو ۶۰ نفر اورکستر اعضاسی ایله اولاجاق. بو ۶۰ نفرلیک اورکستر دسته سینده اؤز جاوان اؤیره نجیلریمیزدن باشقا بیر قارمان، بیر تار و ایکسی مغنی آذربایجان جمهوریتیندن استاد مغنی تیمور مصطفی یئف و اوختای حاجی یئف اولاجاق.

ایندی تهراندا بیزیم هر آی بیر دفعه موسیقیلی شعر آخشا بیمیز اولور و بۇ ایش داوام انده جکدیر و بیزیم موسیقی مکتبیمیزین آدی یوردوموزدا سنویملی داغیمیز ساوالان آلدیدیر.

مدنی ایشیتیزین بیر قیسمی موسیقی تعلیمی دیر. یعنی آز باشلی جاوان اوشاقلار، یئنی یئتمه لره موسیقی صنعتینی درس وئیرر سینیز، نئچه کی شهبان سفره خاناسیندا سیزین موسسه ده اؤیره نمیش شاگردلرین نه قدر گؤزل، یاخشی ایفالاریلا هامینی حیران انله دیکلرینی گؤردوم. هانسی موسیقی آلتلرینی اؤیره نیرلر و استادلاری کیملر دیر؟!

ج - من او تای - بۇ تای موسیقی اوستادلاریندان بۇ ایش اوچون دعوت انله میشم. مثلاً آذربایجان جمهوریتی نین بؤیوک اوستاد موسیقی صنعتکارلاریندان او جومله دن تار اوستادی واله رحیموف، فرهاد پاشایئف و میرخالد سالایئف، ناغارا اوستادی آلماس قولی یئف، طاهر حسینوف، بابایئف، قارمان اوستادلاریندان چنگیز علی یئف، علی بالا آغایئف، کامانچا اوستادلاریندان هلال محمدوف و آذربایجانین معروف و مشهور مغنی لریندن یعقوب محمدوف، تیمور مصطفی یئف، اوختای حاجی یئف، ذاکر علی یئف کیمی نهنگ موسیقی عالیملرینی دعوت انله میشم، هم کنسرتلر قویموشوق هم ده شاگرد تعلیم وئریب اؤیره تمیشیک.

س - آقای اسداللهی نئچه وخت قهاباق تبریزده و تهراندا چوخ سایی اورکستر دسته سی ایله انله کنسرتلر وئریسیز کی، دادی داماقلاردا قالیب، سسی دیلره دوشوبدور. لطفأ بو یوراسیز جمعأ بو اورکستر دسته سی نئچه نفرلیک اییدی، اونلاردان نئچه نفری اؤز موسسه نیزده اؤیره نمیش و نئچه نفری آذربایجان جمهوریتیندن گلیمشیدیلر و کیملر ایدیلر؟!

ج - ۷۷ - جی ایلده تبریزده و تهرانین رودکی

تبریکلر

وارلیق درگیسی نین ناشری و باش رئاكتورو
دوقتور جواد هیئتته،
درگی نین بوتون یازادیجی هیئتینه!

محترم آقای جواد هیئت!

وارلیق درگیسی نین بیرینجی نؤمرهسی نین چاپدان چیخماسی نین ۲۰ ایلیلگی نین تامام اولماسی مناسبتله سیزی - آذربایجان مطبوعات تاریخی نین قیزیل فوندونا داخیل اولموش «وارلیق» درگیسی نین امکپور و جفاکش بانیسینی - اوره کدن تبریک اندیریک. بۇ تایداکی بوتون یازیچیلار، مدنیت و صنعت خادملری «وارلیق» نین بۇ ایگیرمی ایلده داوام ائتمه سینده کی بوتون زحمت و خدمت صاحیبلری نین قدرینی بیلیر، بۇ یارادیجی هیئتین آذربایجانین ادبیاتی، دیلی، فولکلورو، اسلامی مدنیتی، تاریخی اوچون دهیرلی فعالیتینی بوسکک قیمتلندیررلر.

وارلیق درگیسی ۱۹۷۹ - جو ایلین باهاریدا، تزهجه غالب گلیمیش ایزان اسلام انقلابی نین ایلك گونلرینده یاراندی. آذربایجان و ایران مدنیتلری نین سارسیلماز وحدت رمزی اولان شهریار دوهاسی نین خیر - دوعاسی ایله ایشیق اوزو گوردو.

وارلیق نین مدیرک ناشری، سؤز و مدنیت فهلهسی جواد هیئت ده سانکی خلقین مدیرکیلیگی اورتایا گتیریشدی. قاینایب جوشان انقلابی تهران محیطینده او، درگی یارادیجیسی تمکینلی و اوزاق گوره ن بیر موقع توتوب، حقه و خلقه آرخلاندی.

جواد هیئت ن تمکینی و یولو ایله گندن وارلیق اوز ایدئالینی و مرامینی ملی مدنیتده و ادبیات خزینه سینده آختاریب تاپدی. وارلیق نین یولو و عقیده سی بۇدور! آلاه بۇ عقیده یه قوت و نرسین!

وارلیق اورتایا آتیلدیغی واختدان تورک و مسلمان مدنیتی میدانلاریندا اوزونه بین الخلق بیر نفوذ قازانمیش، محمد حسین شهریار، بختیار و اهابزاده، حمید نطقی، یاشار قارایف، م.ع. فرزانه، حمید محمدزاده، غلام حسین بیگدلی، ساوالان و بالاش آذراوغلو کیمی یارادیجی شخصیتلری اوز اطرافینا نؤپلادی.

وارلیق اوز صحیفه لرینده فارسجا یازان مؤلیقلرین اثرلرینه ده یتر و ترمکله آذربایجان و ایران مدنیتی و ادبیاتی نین قیریلماز تاریخی باغلارینی قورویوب و داوام ائتدیریر. آذربایجان ادبیاتی و علمی نین فارس دیلینده یارانمیش نمونه لرینی چاپ ائتدیرمک استقامتینده ده وارلیق مهم ایشلر گورموش و شهبه سیز کی، بوندان سونرا دا گوره چکدیر.

وارلیق شرفلی و چتین بیر یول کتچمیشدیر. بۇ گون اونون اطرافینداکی یارادیجی هیئت - اوتالی - بۇ

تایلی مدنیتیمیزین صرافی دیر. بۇگونکو جنوبی آذربایجان مطبوعاتی نین و یارادیجی ضیالیلار اوردوسونون
آغساقالی اولان دوققور جواد هیئتین رهبرلیگی ایله وارلیقین بوتون کؤللیکتیوینه آلاهدان قوت و
قدرت، محکم جان ساغلیغی، ملی ادبیاتیمیز، مدنیتیمیز و وارلیغیمیز نامینه ینشی - ینشی اوغورلار آرزولاییریق.

آذربایجان یازیچیلار بیرلیگی

باکی - ۱۹۹۸ / ۱۲ / ۲۲

وارلیق ژورنالی نین حؤرمتملی باش رنداكتورونا و رنداكسيا عضولرینه

آرتیق ۲۰ ایل دیر کی، «وارلیق» آدلی ادبی - بدبعی ژورنال دایانمادان، یورولمادان فعالیت گؤستیر، آذری
تورکلری نین چوخ یوز ایللیک و چاغداش ادبیات خزینه سینا اؤز صحیفه لرینده داشیبیر. زامانه نین هر جور
ایستی - سویوغونا دؤزوب یاشایان و ملتین معنوی ثروتلرینی ده یاشادان «وارلیق» یالقیز سرو آغاجینا
بنزه ییر. لاکین فرقی اؤراسیندا دیر کی، سرو آغاجی میوه سیز اؤلدوغو حالدا، سیزین ژورنالینیز بارلی - بهره لی
دیر. بیزجه اونون ۲۰ ایله اوینادیغی رولو آذربایجان و ایرانداکی آزادلیق حرکاتلاری ایله مقایسه اتمک
اولار.

ادبیاتیمیزین، دیلیمیزین، وطنیمیزین هر طرفلی انکشافی اوغروندا قداکار جاسینا مبارزه آپاران
ستویملی «وارلیق» ژورنالینا و باشدا جواد هیئت جسابلاری اؤلماقلا بوتون رنداكسيا عضولرینه
ساغلاملیق، ساغلام فیکیر، اوزون عؤمور آرزولاییریق. «وارلیق» ابدی وار اولسون.

آذربایجان علملر آکادمیاسی نظامی آدینا ادبیات

ایستیتوسو جنوبی آذربایجان ادبیاتی شعبه سی نین امکدانشلاری:

پروفسور تیمور احمدوف، دوققور رحیم علی یف، صابر امیروف،

ناظم رضوان، اسلام غریبلی، ماهزر خانیم مهدی بیگ، او،

خورامان خانیم قولی یثوا، پروانه خاتیم محمدلی

۱۰ / دئکابر / ۱۹۹۸ - باکی

وارلىق درگىسى نىن خۇرمىتى مىشۇل مەدىرى و يازىچىلار ھىتى!

سلام و سۇگى دن سۇنرا:

درگىمىزىن ۲۰ ياشىنا گىرمەسى مىناسىتەلە، سىزلىرى و وارلىغىنى وارلىق دان قازانان بوتون
وطنداشلاريمىزى تېرىك اندىرىك.

آرخاينلىقلا اينانيرىق، چىكىدىگىنىز زىمىتلەر بۇشا گىتمە يىب و آذربايجانين ادبى، مىدىنى تارىخىندە ان
گۇركىملى يىرى توتوموش سونوز مىلى تارىخىمىز وارلىقلا افتخار اندە چىك، مىلتىمىزىن سىزە اينام و گىوونى
گوندىن - گونە آرتا جاقدىر.

سىزە تاترىدان ياردىم و اللرىنىزە ساغلىق دىلە يىرىك.

گونى آذربايجان آيدىنلار جىمىتى نىن مىدىرى
بۇيوك رسول اوغلو

ايراندا «وارلىق» درگىسىنى يايىنلايان اىستىكلى سۇيداشلاريمىز!

عزىزىمىز جوادىگ!

ھەر شىدىن اۇنچە سىزىن شىخىنىز دە «وارلىق» درگىسى نىن عرسە يە گلەمە سىندە مىنىلسىز خىدمەت گۇمىترن
رنداكسىانين بوتون امكداشلارينا، انلە جە دە شىخىمىز سىزە سۇنسوز سۇگى و سايقىلاريمىزى گۇندە رىرىك.
ايراندا اولدوغو كىمى، قوزنى آذربايجان مطبوعاتىندا دا بۇيوك رۇل اۇىنامىش، علم و مىدىنىتىمىزىن
يايىلىپ تىلىغ اندىلمە سىندە اۇزون مدت عوضىمىز خىدمەت گۇمىترىمىش، اونون انكشافىندا جىسارتلە يىتى
يۇللار آچان يوردىستورە ضىياليلارى اۇز اطرافىندا تۇپلايان «وارلىق» نىن اۇز يىرى، اۇز دست خىلى وار.

خۇرمىتى جوادىگ!

بۇ ياخىنلاردا «وارلىق» درگىسى نىن داواملى اۇلاراق ۲۰ ايل يايىنلانماسى ايلە علاقە دار يويىلى
مىراسىمى نىن كىچىرلە جە يىنى انشىتىدىك، انلە بۇ مىراملا دا اۇزون مدت مىنوياتىمىزىن پارلاق گوزگوسونە
چىئورلىمىش «وارلىق» يمىزىن ۲۰ ياشىنى تېرىك اندىر، رنداكسىانين بوتون امكداشلارينا اولو تاترى دان بىر
داھا اوغورلار، جان ساغلىغى و داھا اۇزون عۇمور دىلە يىرىك.

شىخىنىزە درىن خۇرمىتلە

آذربايجان علملر آكادىمىاسى ح.م. عبداللەيف آدىنا
نخجوان رىنگيونال (بۇلگەسل) علمى مىركىزى نىن مىدىرى
ا.د.د. عىسوف

وارلىق درگىسى نىن يۇنە تىجىلىرى و يازارلارينا

ايران نوركلرى نىن سسى و آذربايجان سەنئىتى نىن تىمىلچىسى اولان درگىنىزىن ۲۵ - جى يىلى نىن (اىلى نىن) تاماملانماسىنى سۆيىنچلە قارشىلىيور، سىزى اورە كىدن تىرىك ائدىيوروز. وارلىق نىن بوندىن سۇنرا دا آذربايجان دىل و ادبىياتىنى لياقتلە تىمىل ائندە جگىنە اينانيوروز. درگىنىزىن داها نىچە يىللار وارلىغىنى سوردورمەسىنى يوجە تانرىدان دىلر، ساغلىق، و سەادت دىلكلرىمىزى و سونكى و ساغىلارمىزى سۇناريز. وار اولونا!

«قارداش ادبىياتلار» درگىسى آدىنا
باووز آق پىنار

سلام، حۆرمىتلى جواد آقا،

سىزىن ناخوشلادىغىنىزى محمد رضا دان انشىدىب خىلى ناراحات اولدوم. اوزونوز بىلدىگىنىز كىمى بۇ قوجا دونيا هر جور حادثەلردن خالى دئىل. انسان اولادى ياشايا - ياشايا هر دقىقە امتحان و نىرىر، هر گون سىناقلاردان چىخىر و حضرت على (ع) دنمىشكن عۆمرون بىش گونو بىزە طرف، بىش گونو ايسە بىزە قارشى اولدوغوندا، بىزە قارشى اولان بىش گونە دوزمەلى يىك.

حۆرمىتلى، سنىملى عالمىمىز، معلمىمىز، سىزىن سىجىنىزە گۆره تك من يوخ، يقىن كى، بوتون آذربايجان، ايران و آدىنىزى انشىدن، الينىزىن شىقتىنى دويان، معجلە نىزى اۇخويان بوتون اولكەلرلىن خىلقلىرى ناراحات دىرلار.

حۆرمىتلى جواد هىت، من سىزى دونيانىن بىر قاپسىندان گىلىب، اۇ بىرى قاپسىندان سى سىزجە گندە نلردن سايمايرام، چونكى اولو آلاهمىن عىنايتى اىلە و فوق العاده بىلىگىنىز سايە سىندە ساغالتدىغىنىز انسانلار بۇ يوكلو يونوزو اعتراف ائندە ركن، سىز «وارلىق» كىمى عموم دونيا شىرتلى بىر درگى نىن دە يارادىجىسىنا چشور بىلدىنىز. اىگىرمى ابلدن برى اولدو - آلۇولو، شاختالى - چۇوغونلو يۇللاردان كىچمىش بۇ درگى نىن اىزلە يە بىلدىگىم نۇمرەلرى مندە بىلە قناعت ياراتى كى، «وارلىق» معىن معنادا «ملا نصرالدين» ژورنالى نىن وارنى و سىز دە رنداكتور كىمى جلىل محمد قلىزادە نىن دوغما اولادى سىنيز.

يادىمدا دىر كى، ۱۹۷۹ - جو اىل انقلابىندان سۇنرا ايراندا آنادىللى غزىلت - ژورناللار فواره ووروردو. لاكىن، داھى سىنكتارىمىز، رحمتلىك شىرىار يالنىز سىزىن ژورنالىنيزا مکتوب و شىعر (آزادلىق

قوشو وارلیق) گۆندره رک آلقیشلادی، عۇمرنونن اۇزون اۇلاجاغینی بیلدیردی. اونون آقیشی دا، ایسانی دا اۇزون دوغرولتدو. چونکی دنیا گۇروموش، بصیرت گۇزو ایله حتا گۇزه گۇرونمز اینجه نکتەلری سئجیب ایران اوستاد شهریار جواد هیئتین کیملیگینی دریندن - درینه دۇیموشدو. اوستاد شهریار سیزی و درگینیزی واختیله میرزه جلیل و «ملانصرالدین» ژورنالینی قیمتلندیردیگی کیمی ده یرلندیردی. من اولو شهریارین فیکرینه تامامیله شریکم و «وارلیق» یسن ایراندا، آذربایجاندا اۇینادیغی بۇیوک ادبی، سیاسی، اجتماعی رولونو لایقینجه قیمتلندیرمه یه بیلمەرم.

بۇ درگی ۲۰ ایلدن پری دیر کی، اطرافیا تۇپلادیغی تحریریه و مخبرلر هیئت ایله فوق العاده ایسلر گۇرمکده دیر. «وارلیق» حقدن یانمیش بیر اوجاغی خاطرلادیر. حقدن یانمیش بیر اوجاغی ایسه هنج بیر کوله ک سۇندوره بیلمز.

خلقىمیزین لیاقتلی اوغلو جواد آقا، نسه قدهر کی، «وارلیق» فعالیت گۇستریر، آذربایجان و ایران حقیقتلرینه، قدیم و چاغداش وطن ادبیاتینا گوزگو توتور، دیلیمیزین قدرتینی هم اۇزوموزه، هم ده باشقا خلقلره نبوت اندیر، وطنین ده، ملتین ده قدی اگیلمه یه جکدیر. بوتون علمی تدقیقاتلار گۇستریب کی، باشقا ادبیاتلاردان فرقلی اولاراق، جنوبی اذربایجان ادبیاتی همیشه تاریخین اۇنوندە گئندیب، اونا پروگرام وئریب. همین ادبیاتین داشییجیسی کیمی «وارلیق» یسن اصیل قیمتینی یقین کی، عالیملر ده، تاریخ ده وئره جکدیر.

من شبهه انتمیرم کی، هر بیر اثرین، اؤ جومله دن غزفت - ژورنالین قازاندیغی اوغور اونون یارادیجیسی ایله باغلی دیر. دنمه لی، خلقه یۇ قدهر خدمت انتمیش، شهرت قازانمیش «وارلیق» ین وارلیغی دا سیزیته باغلی دیر.

خلقىمیزین لیاقتلی اوغلو، عزیز معلیمیمیز جواد هیئت، یاراتدیغینیز و رنداکتورلوق انتدیگینیز «وارلیق» ژورنالینی ۲۰ - جی ایل دۇنومونو بوتون وارلیغیملر تیریک اتمکله یاناشی، سیزه جان ساغلیغی، اۇزون عۇمور، یارادیجیلیق اوغورلاری، عایله نیزله برابر سۇنسوز سعادت آرزولاییرام. آلاهیین نظرینده مقامینیز اؤجا اولسون!

حۇرمته ناظم رضوان

۱۰ / دسامبر / ۱۹۹۸ - باکی

گۇگ تانری نین آدیلا

سایین وارلیق درگی سی نین باش یازارلاری: بوللو سایغیلار و سالاملارلا، آذربایجانین ابدیته قوووشموش بۇیوک اوپراتیستی و یازیجیسی «عزیر حاجی بیگوف» ون بیوقرافیسینده بنله بیر ماراقلی ماجرا واردیر: بیر گون سیاح عزیز بیگه توش گلیر و اونولا چننیدلی دانیشیقلار آپاریر. اروپا اولکەلرینده درگیلرین چوخ و

چىشىدلى اۆلدوغونو بىلدىردىكىدىن سۇنرا، ھزىردىن سۇرۇشوركى، سىزىن بۇ اۆلكەدە نىچە گوندىلىك و درگى واردىر؟ (او چاغدا ۱۹۰۶) آذربايجاندا يالنىز ملانصرالدىن چىخىردى). ھزىر دىئىر: بىر دنە. بىۇ سۇز سىياحا چوخ غرىبە گلير «گۆرەسن بۇ درگى نە قەدەر ماراقلى دىر كى ملت اوندان چىگرە مەيب، بىزار اۆلمورلار» - دىئە تەجبلە سورۇشور: اوچ مىليون اھالى نىن ھامىسى (او چاغدا آذربايجانين اوچ مىليون ياشىن نفوسو وارايدى). بونو اۆخويورلارمى؟ ھزىر دىئىر: «بىر آز اشاخى گلينىز».

سىياح - ايكى مىليون نفر.

ھزىر - بىر آز اشاخى گلينىز.

سىياح - بىر مىليون نفر.

نھايت ھر دۇنە قاتلاردان اسگيلە - اسگيلە اۆخويانلارين ساىى او چاغدا ۱۸۰۰ نىسخەدە چىخان ملانصرالدىن تىراژىنا گلېب چاتىرلار. ھزىر سۇندا دىئىر: اكر ملانصرالدىن يىن بوتون بوراخىلان تىراژلارى اۆخونسا، اوچ مىليونلوق بىر مىلتين يالنىز ۱۸۰۰ نفرى درگى اۆخويورلار».

بۇ جرياننى اۆن سۇز گتىر مكدن اىستەگىمىز نە دىر؟

بۇ سۇز بۇگون بىزىم ملتىمىزدە توركجە درگى اۆخويانلارين ساىى نىن وارلىق درگىسى اىلە بىر اۆلدوغونو دىئىر. بۇ سۇز و گتىر مكد بىزىم نە سويەدە مظلومىتە اوغرا دىغىمىزى گۇستىر.

۳۰ مىليونلوق بىر ملتىن معنوى وارلىغىنى گۇستىر درگى يالنىز وارلىق دىر. بونا گۆرە دە بىلە بىر دۇزولمز دورومدا وارلىق نە سويەدە يوكسك يىر توتدوغونو و نىچە قىمتلى اۆلدوغونو داھا آرتىق دوشونوروك. بىز يىنى نىسل، وارلىغىمىزىن درىندن تانىماسى نىن بۇ يوك بۇلومونو وارلىغىمىزى تىمىل ائىدن وارلىق درگى سىندن آسىلى گۇروروك و اونون ۲۰ ياشىنا دۇلماسىنى، يىنى دوشونجەلى نىسلىمىزىن ۲۰ ياشىنا دۇلماسى كىمى دە يىرلندىر يىر ك. اومودوموز وار بۇ نىسل وارلىق اىلە گلېشىپ مادى و معنوى وارلىقلاريمىزى بوتونلوكلە الدە اتسىنلر.

ھابىلە اۆز صىمىمى تشكورلرېمىزى وارلىق درگى سىندە آغىر امەيە قاتلاشان آغساققال و گىنج بازارلاريمىزدا بىلدىرەرك اونون گوندىن - گونە گۆزەل و گوجلۇ بوراخىلماسىنى اۆركدىن دىلە بىر يىك. سىزى اورە كدىن سويىپ، آلفىشلايانلار.

اورمو بىلىك يوردونون اۆيرەنجىلرى

۱۳۷۷ / ۹ / ۲۱

حۆرمتملى «وارلىق» درگىسى نىن مديرى و آذربايجان ادبياتى نىن گۆركملى عالمى دوكتور هيئت جنابلارى

وارلىق درگىسى نىن ايگيرىمى ايله آياق قويماسى چيچكلر قورولوشو طرفىندىن آذربايجان ادبياتىندا قلم چالان شاعير، يازيچى و تدقيقا تچىلار نىن بۆيوك بايرامى كيمي ده يرلندىر يلىر. ايگيرىمى ايل اونسجه وارلىق درگىسى نىن نشره باشلاماسى چوخ اهميتلى عىنى حالدا آغير ايش ايدى. بوندان داها اهميتلىسى اونون ايندييه قدهر احتشاملا داوام ائتمهسى و دوغما ديليميزده درين و دولغون مقاله لرله خلقمىز ايچينده بايلىماسيدىر.

وارلىق درگىسى ايگيرىمى ايل عرضينده دوغما ديليميزده چوخلو يازيچى و شاعر يئتىشىد ير ميشد ير. بيز اينانيرىق، وارلىق درگىسى و بۇ درگيده اينام و ايمانلا چالیشان انسانلار نىن آدلارى آذربايجان ادبيات تاريخينده ابدى اولاراق قالا جاقدير.

چيچكلر قورولوشو وارلىق درگىسى نىن ايگيرىمى باشا گيرمه سىنى آذربايجان خلقينه تبرىك انده رك وارلىق اولدوزوموزون ايللر بويو ايشيق ساچماسىنى اوره كدن آرزولايير.

چيچكلر قورولوشونون مدير لر هيئتى
نوشين موسوى، حسن راشدى، اكبر آزاد

بىر روحانى ايدى، اؤ. اوغلو نون دا روحانى
اؤلما سىنى آرزولاييردى، لاکين گنج محمدامين
باشقا يۇل سئجدى. «رسولزاده آتاسى نىن يانيندا
فارس و عرب ديسللىرىنى اؤيرندى كدن
سؤنرا، ايلکين تحصيلاتىنى باكىدا تاماملایيب و
عالى تحصيل آلماغا باشلادی»^(۱) لاکين مادی
چىتىنلىكلر اوزون سدن تحصيلىنى قورتارا
بىلمه دى. محمدامين رسولزاده «اؤز سياسى -
اجتماعى فعاليتلىرىنى شرق روس غزئتینده» باكىدان
مکتوب «آدلى بىر مقاله ايله باشلادی»^(۲).

محمدامين نىن گنجلىك ايللىرى ۲۰ - جى

محمدامين

رسولزاده ايراندا

● مهرداد سرکش

محمدامين رسولزاده ۱۸۸۴ - جو ایلده باکی
شهرى نىن نوخانى كندینده آنادان اولموش، آتاسى
حاجى ملا على اكبر تهراندا و عتباتدا اولموش

۱- تاريخ هجده ساله آذربايجان، سيد احمد كسرى
۲- فضولى از تاريخ مبارزات سياسى و اجتماعى ايران
- جنبشهاى چپ - ضياءالدين المونى

عصرین ایلیک ایلرینه، سوسیالیسم حرکاتی نین روسیه نى بورودویو بیر زامانا تصادف الدير. اؤ سوردهده باکی شهرى روسیه نین بعضى شهرلری کیمی صنعتی لشمکده ایدی. بۇ شرایطده فهله لره قارشى تضييقلر آرتیر و فهله حرکاتی گوجلنمه یه باشلاير. عین زاماندا بعضى مارکسیست غورپلارین روسیه دن باکییا سورگون اندیلمه سی فهله لری تشکیلاتلانديریردی.

ماراقلیدير کی چار روسیه سینده بیرینجی اؤنملی اعتصاب ۱۹۰۴ - جو ایلده باکیدا، شهرین بلشویک کمیته سی نین رهبرلیگی آلتیندا، تشکیل اؤلونموش و اوغورلا سؤنا چاتمیشدی. بۇ اعتصاب انقلابین شدت لشمه سیله نتیجه لندی. بئله بیر شرایطده ۱۹۰۴ - جو ایلده روسیه سوسیال دموکرات پارتیاسی نین آذربایجان شعبه سی سایلان همت پارتیاسی نیریمان نریمانوفون واسیطه سیله یارادیلیر. (بۇ پارتیا بیر ایل اؤنجه یارادیلیمش روسیه سوسیال دموکرات پارتیاسی ایله سیخ علاقه ده اؤلدوغو حالدا، بیر حدودا قده ده استقلاللا مالیک ایدی.)

محمدامین رسولزاده ۱۹۰۴ - جو ایلده «همت» سیرالارینا کئچیر ؛ دوقتور فریدون آدمیتین «فکر دموکراسی اجتماعی در نهضت مشروطیت ایران» آدلی کتاییندا، یسازدیغینا گوره، همتین آدلیم عضولریندن اؤلور. ۱۹۰۶ - جی ایلده همت پارتیاسی نین اورقانی اولان «تکامل» غزنتینده مقاله لر یازیر و بئله لیکله سیاسی بیر یازیچی کیمی ایشه باشلاير. محمدامین رسولزاده «تکامل» غزنتی نین رتسداکتورو ایدی. اؤ بیر مدت سؤنرا، تکاملون یولونو ایزله یین «ارشاد» غزنتینی نشر ائتدی. رسولزاده نین مقاله لری تکامل و ارشادان علاوه «یولداش»، «ترقی» و باشقا غزنتلرده

ده چاپ اؤلوردی. ۱۹۰۷ - جی ایلده «یولداش» غزنتی نین مخبری کیمی رشته گلیر و رنپورتاژلاری «یولداش» غزنتینده، چاپ اؤلونور. باکییا قسایتدیقدان سؤنرا، نبریز و اورمیه یه گئدیر و گؤنده دیکلری رنپورتاژلار، یولداشدا درج اؤلونور. (تکامل، ارشاد، یولداش و ترقی غزنتلرینده، ایران مشروطه حرکاتی باره ده مقاله لر چاپ اؤلوردو و بئله لیکله بۇ غزنتلر، شمالی آذربایجانلیلاری هسانله، اؤرادا یاشایان ایرانلیلاری، مشروطه حرکاتیله تانیش اندیردی.) نهایت محمدامین باکییا دؤندوکدن سؤنرا اؤرادا یاشایان ایرانلی مشروطه چیلرله علاقه ده اؤلوموش و حنا محمدامین - عاید اولان (مطبعه ده) مشروطه چیلرین اعلاتلارینی چاپ اندیردی. محمدامین رسولزاده روسیه سوسیال دموکرات پارتیاسی نین قافقاز شعبه سی نین سفارشیله بولغار مشروطه چی پانوف لاگیلانلی مشروطه چیلر آراسیندا اختلاف چیخدیغی اوچون، واسیطه چی و انلجه ده ناظیر کیمی، اورجونیکیدزه ایله بیرگه رشته گلیر و اختلافلارا سؤن قوبور. محمدامین گیلانلیلی مجاهدلرله تهرانین فتنچینده اشتراک ائدیر و بئله لیکله الهه اندیلیمش آزادلیق شرایطینده اؤز سیاسی فعالیتینی داوام ائتدیریر.

«ایران نو» غزنتی نین بیرینجی نؤمره سی نین نشریندن اعتباراً محمدامین رسولزاده اؤ غزنتین یازیچیلاری سیراسینا کئچیر. بۇ غزنتین امتیاز صاحبی، رادیکال یازیچی سید محمود شیبستری (ابوالضیاء) ایدی. ادوارد براونین «ایران مطبوعاتی و ادبیات تاریخی مشروطیت دؤرونده» آدلی کتاییندا یازیلدیغینا گوره، بۇ غزنتین اساس یازیچیسى محمدامین رسولزاده ایدی. ادوارد براون بۇ کتابدا یازیر کی «ایران نو» غزنتی ایراندا

قورتولوشوندا بۇيوك رولا مالىك اۇلماسىنى ايسته يىردى. اتحاديه نىن يازديغىنا گۇره محمدامين، امپرياليزمه قارشى بىرلشديرىجى عامل كىمى اسلامدان استفاده اندىردى. (آرتىق بللى دىركى محمدامين رسولزاده سىدجمالالدىن اسداآبادى نىن فيكرلرىنى اۇيره نىمشىدى).

محمدامين رسولزاده نىن باشقا اۇنملى مقاله لرلردن، ايران دموكرات حزبى نىن مرانامه سىنه يازديغى مقدمه دىر. محمدامين بۇ مقاله ده يازير كى، «دونىا انكشافى چوخالديقجا، آبرى - آبرى ملتلىرىن آزادلىق حرکاتى... تام آيدىنلىقلا گنشىله نىر.

... ۲۰ - جى عصر، شرق دونياسىنا، ۱۷ - جى عصرىن غرب دونياسى اوچون اۇلدوغو كىمى دىر. بۇ دۇر بىر تجدد دۇرودوركى آسيا حرکهت گلب فتوداليزم بورادا اۇز دۇرونو، يئنى بىر قوه يه تحویل وئرىپ كاپىتاليزم تسليم اولور... ايران دا... بو ضرورى تحوللره، محكوم اۇلمايا بىلمز... ايراندا، تجدد قاچىنىلماز دىر و گرهك بشرىت عانلله سىنى كىچىدىگى بوتون رتبه لردن گنچىسىن... اورتا عصرلرىن اوصولو انيله گنچىسى بىر مملكت بئله نچى ياشايا بىلمه يه جگىنى دويدوغو اوچون قانون اۆلكه سى حالينه گلمه سىنى ايسته يىر. فقط بىر طرفدن بۇ تحوله لازىم اولان وسايلىن اۇلماماسى، باشقا طرفدن خارجى سرمايه نىن رقايتى، اونو (ايرانى) تضىيق آلتىندا قىويوب بۇيوك چىتىنلىكلره قارشىلاشدىرير... ايرانى دوز يۇللا اداره اتمك و انقلاب ايللرىنده يارانمىش آنارشى حسىنى اۇزاقلاشدىرماق لازىمدى. گوجلوقانون حكومتى يارانمالى و اساسى اصلاحات آپارىلمايدى. ايران دموكرات فرقه سى وطن گله جه يى نىن سعادتىنى مملكتىن

بۇيوك تىرازدا و آروپا سبكىنده چىخان ان اۇنملى غزئت ايدى و باشقا غزئتلره اۆرنك اۇلموشدو. ايران نو غزئتى، سول موقعىنده دا يانمىش و اۇ غزئته سوسىاليزم حقىنده آرا - سىرا مقاله لر چاپ اۇلونوردو.

«ايران نو» غزئتى نىن، دموكرات فرقه سى نىن اورقانى اۇلدوغو قىد اۇلونمادىغى حالدا فاكتىكى اۇلاراق (عمللا) بۇ فرقه نىن اورقانىنا چنور بىلمىشىدى. مثال اوچون «ايران نو» غزئتى، ايران دموكرات فرقه سى نىن بياننامه، انتباهنامه و پارلمانى شىعبه سى نىن بياناتىنى چاپ ائتمىش و «اتحاد مقدس» آدى بىر مقاله ده، آدى چكىلن فرقه نى دستكله مىشىدى.

گنج محمدامين، ايران دموكرات فرقه سى نىن قوروجولارىندان اۇلموش و بۇ فرقه نىن مركزى شوراسى نىن عضوى ايدى. رسولزاده دموكرات فرقه سى نىن، تئورى سىبىنى سايليدى. دوكتور فرىدون آدميت، دموكرات فرقه سى نىن يگانه مثبت طرفىنى، انله بۇ پارتىيانىن تئورىسى نىن انلجه ده سوسىيال دموكراسى مفكوره سى و منورلىگىن يايلىماسى بىلير.

منصوره اتحاديه «پىدايش و تحول احزاب سىياسى مشروطيت» آدى كىتابىندا يازير كى رسولزاده دموكرات فرقه سى نىن تاكتىكى نىن تعين ائىدىلمه سىنده و بۇ فرقه نىن مرامى نىن آچىقلا نىماسىندا بۇيوك نفوذا مالك ايدى. اتحاديه نىن يازديغىنا گۇره، رسولزاده نىن اجتماع، پارتيا، تاريخ، اقتصاد و اصلاحات حقىنده دوشونجه لرى ماركسىزم مفكوره سى نىن تاثيرى آلتىندا ايدى. اۇ يازير كى، محمدامين رسولزاده وطن سنورلىگه ايسانيدى و ايران وطن سنوره لرى نىن، ايرانىن استبداد و استعماردان

بیرلیگینده گزورور. تجده دوزرو ایره لیله مکده اولان ایرانا، دموکرات دولت ایسته بیر و حاکمیت بوتون ملتین اینده اولمالیدی.»

۱۹۱۱ - جی ایل، مای آیی نین سؤنلاریندا، یئتیججه حاکمیته گلیمیش و اعتدالیونا یاخین اولان محمدولیخان تسکابنی و روسلارین ترضیقی نتیجه سینده (ایران نو غزنتینده یازدیغی کسگین تئقدیرلی اوچون) محمدامین رسولزاده ایراندان سورگون اولونور. محمدامین عثمانلییه یوللانیر و اوردان، بیر زامانلار رنداکتورو اولدوغو «ایران نو» غزنتینه «عثمانلی سیاسی فرقه لری»، (فرقه های سیاسی عثمانی) و «قره طاق مسأله سی» (مسأله قره طاق؟) آدلی مقاله لر گؤنده ریر. محمدامین رسولزاده ایرانی ترک انتدیکن سؤنرا، ایران دموکرات فرقه سی نین فعال عضولریندن اولان پیلوسییان، تقی زاده یه گؤنده ردیگی مکتوبدا یازیر کی رسولزاده سورگون اولاندان بری دموکرات حزبی آرتیق اؤز نظم، فعالیت و دیسیپلینی ایتیریدی.

عبدالحسین نوائی، محمد امین یین خارا کتریندن (فتح تهران کتاییندا) سؤز آچاراق یازیر کی اؤ شرق دونیاسی نین فیکیرلی انسانلاریندان ایدی. نوائی، تقی زاده دن نقل ائدی کی «محمدامین شرق دونیاسیندا، تابسیز بیر انسان ایدی». نوائی کتایی نین داوامیندا یازیر کی رسولزاده، قدرتلی دلیل و منطق صاحیبی، یالان دانیشمایان، بوش یتره احساسات و

مبالغه ایشلتمه یین، سویوق قانلی، انصافلی و یولوندان دؤنمزایدی. فریدون آدمیت ایسه، «فکر دموکراسی اجتماعی در نهضت مشروطیت ایران» آدلی کتاییندا یازیر کی محمدامین رسولزاده سیاسی فلسفه درسینی اؤخوموشدو. اونون سوسیالیزمین اوصولو و غرب دونیاسی نین تحولو حقیقنده، گنیش بیلگیسی وار ایدی. اؤ، یوکسک سویه ده، اخلاقی فضیلته مالیک ایدی و اینانیدیغی عقیده لره صادق قالیردی. اؤ هر آن، آزادلیق و ملی حکومت نامینه، سیاسی استبداد و بیگانه لرین سلطه سینه قارشی دؤیوشدو. ایستر، چارلارین استبدادی اولسون، ایستر سه روس کمونیزمی. او هیچ ظالمین اراده سینه تسلیم اولمادی.

قایناقلار:

- ۱ - تاریخ هجده ساله آذربایجان - سیداحمد کسروی.
- ۲ - فصولی از تاریخ مبارزات سیاسی - اجتماعی ایران - جنبشهای چپ - ضیالالدین الموتی.
- ۳ - فکر دموکراسی اجتماعی در نهضت مشروطه ایران - فریدون آدمیت.
- ۴ - وارلیق سای ۴ - ۹۱، محمدامین رسولزاده بنیانگذار جمهوری آذربایجان - مهندس حسین علمی.
- ۵ - حیدرخان عمی اوغلی در گذر از طوفانها - رحیم رئیس نیا.
- ۶ - پیدایش و تحول احزاب سیاسی مشروطیت - منصوره اتحادیه.

امین عابد و اونون ادبیات تاریخی نین طالعی

● علی شامیل

الیفامیزا کۆچوره: علیرضا تبریزی

آذربایجان س.س.ر معاریف کومیسارلیغی
۱۹۲۳ - جو ایلده «آذربایجان ادبیاتی تاریخی» نی
یازماغی امین عابده تاپشیر میشدیر. امین عابد کیم
ایدی؟ بئله مسئول ایش نییه محض اونا
تاپشیر یلمیشدیر؟

عابد مطلب اوغلو احمدوف ۱۸۹۸ - جی ایلده
باکیدا آنادان اولوب. آتاسی ساوادسیز داش یونان
اولسا دا، اولادلاری نین ساوادلانماسی اوچون
الیندن گلنه نی اسیرگه مه ییب. عابد، ایلك تحصیلیتی
آناسی ملاریحانین ائوده آجدیغی مکتبده
آلیب. سونرا باکیداکى اوچونجو الکساندر کیشی
گیمنازیاسیندا (اورتا مکتب) اؤخویوب. قارداشی
علی عباس مذنبین یایینلاتدیغی «دیریلیک»،
«بابایی امیر» و سایر درگیلرده چالیشیب ۱۸ -
۱۹۱۲ - جی ایللرده قافقازدا، تورکجه
یایینلانان «مکتب»، «کلنیات»، «لک لک»،
«مزه لی»، «ملانصرالدین» درگیلرینده

«بصیرت»، «اقبال»، «یسنی اقبال»، «سوقات»
غزئتلرینده اونلارلا شعر، حکایه، مقاله، و روس
دیلیندن ترجمه لر یایینلایب. اونون اوشاقلیق و
گنج لیک ایبلرینده یازدیغی بوتون اثرلرده، حتا
انتدیگی ترجمه لرده ده اساس موضوع
یسوردسئوه لیکدیر. مثلاً انتقام شعرلریندن
آشاغیداکى بنده:

یؤخلامیشدیم دون گنجه گوردوم دئییر لر کیم منه
توتماق ایسترسن جهاندا سن ده گر عالی مقام
غفلت انتمه اقالغ آیاغادوشمن بی دین دن
انتقام آل، انتقام آل، انتقام آل، انتقام^(۱)

و یاخود و. بئریوسوفدان ترجمه انتدیگی
«ملتپرور بیر اوشاق» حکایه سینه نظر سالماق
کفایتدیر. حکایه نین قیسا مضمونو بئله دیر: ۱۸۵۹ -
جو اوتریش - ایتالیا ساواشی زامانی ۱۲ یاشلی
کیمسه سیز بیر ایتالیان اوشاغی اوتریشلی لرین
گمیسیندن گنده سی اولور. گمیده کیلرین اوشاغا
یازدیغی گلیب اونا یؤل پؤل، یتمک پولو
تؤپلاییلار. سونرا دا ایتالیالارین گئری
قالمیش، مسدنیت سیز بیر خلق اولدوغوندان
دانیشماغا باشلایلار. خلقی نین حقیقنده پیس
دانیشیلماسینا دؤزمه یین اوشاق، پوللاری و یتمگی
اوتریشلی لرین اوستونه آتاراق دئییر: - گؤتورون
پولونوز و امنیم عزیز وطنیمی و سئوگیلی ملتیمی
تحقیر ائده ن آدامین کؤمگی منه لازیم دئییل.^(۲)
ساتیریک «بابایی امیر» درگمیسینده «شاپالاق»
باشلیغی آلتیندا درج ائتدیردیگی شعرلرین بیرینده
ایسه اؤز دیلینه خور باخان علی معلم حقیقنده

۱- ع. مطلب زاده «انتقام»، «دیریلیک» درگیسی. ۱۹۱۴ -
نؤمره ۵ - صحیفه ۶۷
۲- ع. مطلب زاده «ملتپرور بیر اوشاق»، «مکتب» درگیسی
۱۹۱۵ - نؤمره ۵ - ص ۷۲.

یازیب:

- تانییر سینیژی، اؤنؤ؟ کیمدیر؟

- آخوندوف علی بیگ!

- بیگ خطا اینله بیر سن! روس دور بو

آی کبلا غلام!

- یوخ دنیبل روس! بس اوروسجادانیشر

آکیشی

بو معلم علی دیر، غم ینمه آی کبلا سلام!^(۱)

ادبیات تاریخی یازیلما میشدیر، بو ساحه ده
ف. کؤچرلی نین ۱۹۰۳ - جو ایلده تیفلیده
روسجا یایینلاتدیغی «آذربایجان تاتارلاری نین
ادبیاتی» و یوسف وزیروفون (ی. و چمن زمینلی نین
- ع. ش) ۱۹۱۹ - جو ایلده استانبولدا یایینلاتدیغی
«آذربایجان ادبیاتینا بیر نظر» کتابچالاری ایلک
آدیملار ایدی.

۱۹۲۳ - جو ایلده تحصیلینی باشا ووروب
باکی یا دؤنن عابد مطلب زاده نی آذربایجان
س. س. ر. معاریف کومیسارلیغی استانبول
اونیورسیتیه سی نین تاریخ - ادبیات فاکولته سینده
اؤخوماغا گؤنلردی، هم ده اونا «آذربایجان ادبیاتی
تاریخی» درس لیگینی یازماق تاپشیریلدی.

محمد فؤاد کؤپرولوزاده نین استانبولدا تشکیل
اتدیگی «تورکیات جمعیتی» نین فعال عضولریندن
اولان عابد آذربایجان ادبیاتی تاریخینه دایر
محاضره لر حاضیرلاییب اؤخویور. «ثروت فنون»
(استانبول)، «تورک یوردو»، «حیات» (آنکارا) کیمی
درگیلره علمی مقاله لرین «شباب»، «اینجی»،
«سوس»، «خدمت عمومیت»، «یارین استانبول»
(تورکیه) درگیلرینده بدیعی یازیلارینی درج
التدیریردی. گؤنئی قافقازین، ایرانین، تورکیه نین
کتابخانالارینداکی، آیری - آیری شخصلرده کی
آذربایجان ادبیاتینا دایر ماتریاللارلا تانیش
اولان، بوداپست، ویانا (وین) شهرلرینه علمی
اعزامیلره گئدن شرقشناس عالیم لرله گؤرؤشوب
فیکیر مبادله سی ائندن عابد مطلب زاده همین
ایلردن آراشدیرمالارینی «امین عابد» امضاسیلا
یایینلانماغا باشلامیشدیر.

۱۹۲۶ - جو ایلده استانبول دارالفنونوندا امین

۱۷ - ۱۵ یاشلی عابد مطلب زاده نین
وؤلتنردن، ژان - ژاک روسودان، ژلفونتن دن،
ا. ا. قوربونوف دان، لئو تولستوی دان،
آ. س. پوشکین دن، ن. قوقول دان و... انتدیگی
ترجمه لر - کیچیک اؤلسا دا عبرت آمیز دیر. عابد
۱۹۱۸ - جی ایلده استانبولدا گئنده رک اؤرادا
دارالمعلم عالییه ده یایینلانان غزنت و
درگیلرده «عابد مطلب اوغلو»، «مطلب زاده عابد
آلپ» و سایر امضالارلا یازیلار، علمی مقاله لر
یایینلادی. ۱۹۲۰ - جی ایلدن سؤنرا آذربایجان
عالی مکتبلری نین، تکنیکوملارین، عموم تحصیل
مکتبلری نین سایه سرعتله آرتدی. آنجاق بو
مکتبلرده درس لیک، آوادانلیق و معلم
چاتیشمیردی. معاریف کومیسارلیغی بؤلشویک
دنسوریمیندن اؤنجه فریدون بیگ کؤچرلی نین
«آذربایجان تورک ادبیاتی» نین، حسین افندی
غایب اوفون «آذربایجاندا مشهور اولان شعرانین
اشعارینا مجموعه دیر» تؤولوسونون بیر درسلیک
کیمی نه درجه ده یارارلی اولدوغونو
معین لشدیرمک اوچون کومیسون آیریمیشدیر.
اؤبیری طرفدن ده آیری - آیری مؤلیقلره
درس لیک لر حاضیرلماق باره ده سفارش لر
ولرمیشدیر.

آذربایجان ادبیاتی تاریخینه دایر تذکره لرده
معین ییگی لر اؤلسا دا، اؤواختا قدر آوروپا نیلی

۱ - فؤز قۇراب بیگ «کلا سلام ایله کبلا غلام»، «بابایی
امیر» درگیسی ۱۹۱۵ نؤمره ۶ ص ۵

عابد» آذربایجان ادبیاتی تاریخی» موضوعسوندا دیپلم ایشی^(۱) مدافعه اندیر. زاقافازیا مرکزی اجرانیه کومیتیه‌سی نین و خلق کومیسارلار سووتی نین اورقانی اولان «یشی فیکیر» غزتی نین استانبول مخبری «آذربایجان تورکلری نین ادبیاتی تاریخی» نى نظرده توتاراق یازیر: «...بۇ واختا قدر آذربایجان اولدوغو کیمی تورکیه محیطینده تاینما میشدیر. تاینیدر ماغا چالیشمیشسا دا او دا مختلف غایه لرله واقع اولدوغوندان یالان، یانلیش بیر فیکیر وئریلمیشدیر. امین عابدین بۇ اثری آذربایجان مدنیتی اوچون احتوا استدیگی قیمت شویله دورسون، آذریلری دارالفنون کیمی یوکسک بیر مؤسسیه تاینیدر ماسی جهتدن ده بویوک اهمیته حایز دیر. بۇ مهم اثری وجوده گتیرمه یه چالیشماقلا، آذری مدنیتی تاریخینده گورولن بویوک بوشلوقو امین عابد یولداشیمیز قسماً دۆلدورموش بولونویور. دارالفنوندا قبول اندیلن اثری، کتابی نین سون عصره عاید یالیز بیر جلدی دیر و عمومی اثر آلتی جلددن عبارتدیر».

علمی یارادیجیلیقلا مشغول اولنادک امین عابدین دۆری مطبوعاتدا یاینلاتدیغی و یاینلادا ییلمه دیگی بدیمی یازیلارین، ترجمه لرین حجمی مؤلیف ورقی حجمینده دیر. تورکیه ده یاینلاتدیغی آراشدیرمالارین ۸-۷ مؤلیف ورقیندن آزدئیل بۇ ۱۲۰-۱۰۰ صحیفه لیک کتاب دئمکدیر.

اشهبازوف باشقا بیر مقاله سینده یازیر: «...امین عابد یولداشین مآذونیت تنزی اولاراق وجودا گتیردیگی «آذربایجان تورکلری نین ادبیاتی تاریخی» اثری دارالفنون امتحان هیئتى طرفیندن قبول اندیلدی. امین اوصوللارا استناداً یازیلان نتیج نامه مجلس مدرسین (پروفیسورلار مجلسی) طرفیندن تقدیر اولوناراق طبع اولونماسینا

قرار وئریلدی». مخبرین یازدیغینا گؤره آلتی جلددن عبارت اولان اثرین خلاصه سی گنج مجار شرقشناسی مارگیت پاللو طرفیندن مجارجایا ترجمه اندیلیب (بۇ ترجمه نین طالعی حقیقده هنج بیر بیلگی الله انده بیلمه میشک، علی شامل) اثره گؤره معاریف کومیسارلیغی امین عابده تقدیر مندالی وئره جکدیر. «اما امین عابده نه اینکی» تقدیر مندالی «هنج نورمال بیر ایش ده وئرمه دیلر. او، باکیا دؤندوکدن سؤنرا گاه تنکنیکومدا معلم ایشله دی، گاه باکی اونورسپته سینده «کومونست» غزتی نین ادبیات شعبه سینده مصلحتچی کیمی چالیشدی. سؤنرا دا ساکیدان تامام اوزاقلاشدیریلدی. اعدام، قویا کیمی شهرلرده پنداقولوق (تعلیم تربیه چی) اتمه به باشلادی.

۱۹۲۶ - ۱۹۳۰ - جی ایللرده درگیلرده، غزتلرده، تویلاتیلاردا اونو پان تورکیزمه «دونکها امین تعلیمینی مارکسیزمه قارشى قویماقدا، تورک خلقلری ادبیاتی نین علاقهلی اویرنمکده سؤچانلادیریب، حتا» علمی آفریست» آدلاندیردیلار. تنز - تنز ایشدن آزاد ائدیلمه سی نین، مرکزدن اوزاقلاراً گؤنده ریلمه سی نین، تعقیب و تضییقلره معروض قالماسی نین اصلی سببى ایسه ۸۰ - جی ایللرین سؤنلاریندا دولت تهلکه سیزلیک کومیتیه سی نین آرشیلوری آچیلاندا اویرندیک. د. ت. ک طرفیندن گؤز آلتینا آلمیش «گنج آذر» گیزلی تشکیلاتی نین رهبرلریندن، هاشم اصلان و فو استنطاق زامانی دئییب:

«امین عابد ۲۸ - ۱۹۲۷ - جی ایللرده صیغنده تورک شاعیری «عمر سیف الدین» یسن «بومبا» حکایه سینى اؤخودو... امین عابد اؤزونه

۱- لیسانس آلماق ارچون یاریلان رساله. (وارلیق).

باخین بیلدیگی شاگردلره همیشه تکلیف اندیردی کی، تورک شاعیرلری نین پان تورکیست اثرلرینی اؤخوسونلار». دولت تهلکه سیزلیک کومیته سی نین صدری ن. رضاینف آذربایجان کومونست پارتیاسی مرکزی کومیته سی کاتیب لیگینه یازیردی... «پندا قوژی تمیزلمه زامانی اساس دقتی مکتبلر ده ملتچی شورونیزمی داها فعال بیایان معلملره: تورک ادبیاتی، اجتماعیت و جوغرافیا معلم لرینه یونلتمک لازیمدیر».

خلقین ادبیاتی تاریخی نین دریندن اؤیره نن و تبلیغ ائتمه یه چالیشان امین عابدین دونسیا گوروشو، یسایینلاندیغی آراشدیرمالار، اؤخودوغو محاضیره لر سوونت کومو پولیت مأمورلارینی قانع ائتمیردی. اونو دائمی نظارتده ساخلاماغی، ایشدن چاغیرماغی، سسیخیشدیرماغی دولت تهلکه سیزلیک کومیته سیندن تاپشیریدیلار.

بونون بۇ تضييق و تعقیبلره باخما یاراق امین عابد ادبیات تاریخی میزی اؤیره نیر، درین مضمونلو علمی آراشدیرمالار ایله اجتماعی فیکری فورمالاشدیرماغا چالیشیردی. هله استامبولدا ایکن باکیدا یسایینلانان «معاریف و مدنیت» درگی سینه گؤنده ردیگی «آذربایجان ادبیاتیندا تورکجه نین تکاملو» مقاله سینه رلداکیا آشاغیداکسی قئیدی علاوه ائتمیشدی... «امین عابد آرکاداشیمیزین بۇ اولینجی مقاله سینی کئندی سینده ینی اوروپا علمی سیسنمی الله اندیب محاکمه سینی تامامیله علمی اساسلار اوزه ریسنده قوروماغا جهد ائتمه سی سؤیله دیگی فیکیرلری هر جوره نقل شکلیندن چیبخاراراق علمی طرزده سؤیلمه سی مقاله صاحبی اوچون قیمتی مزیت لردندیر».

آراشدیرمالاری یوکسک قیمت لندیریلدیگی،

درگیلر ده یساینلاندیغی حالدا، نه اوچون «آذربایجان تورکلری نین ادبیاتی تاریخی» باسیلما میشدیر؟ بلکه بنله بیر اثر اولما میش، «یشنی فیکیر» یین مخبری یانلیشلیغا یول ونرمیشدی؟

امین عابد ۱۹۲۷ - جی ایله «معاریف ایشچیسی» درگیسینده یساینلاندیغی «اوکتیابر انقلابی نین آذربایجان ادبیاتینا تأثیری» مقاله سینده اوزونون یازمیش اولدوغو «آذربایجان تورکلری نین ادبیاتی تاریخی» اثری نین اوچونجو جلدینی ده قاناتا گؤستریر. ۱۹۲۹ - جو ایله «دان ییلدیزی» (تغلیس) درگیسینده یساینلاندیغی تورک انل ادبیاتینا علمی بیر باخیش اوغوزنامه مقاله سینده کی قیده ده «آذربایجان تورکلری نین ادبیاتی تاریخی» نین بیر جلدینی آذربایجان س.س.ری معاریف کومیساری روح الله آخوندووا نردیگینی گؤستریر. دؤری مطبوعاتدا امین عابدین بۇ قئیدلرینی یالانا چبخاران هنج بیر یازیا راست گلمه دیک. دلمک امین عابدین اوزو ده چوخ جلدلیک ادبیات تاریخی یازدیغینی تصدیق ائتمیش اولور.

امین عابدین یارادبجیلیغی، عؤمور یولو ایله هله طبله لیک ایبلرینده «۱۹۷۳ - ۱۹۶۸) ماراقلانیردیم. اؤنون قوهوملارینی اختاریر، بیلگی آلماغا چالیشیردیم. طلبه یولداشیم اسماعیل قوربانوفلا علی عباس مذنبین اوغلو حسین نجدتین ائوبنی تاپدیق. ج. نجدت ۱۹۵۶ - جی ایله وفات ائتمیشدی. اونون ملیتجه روس اولان آروادی و. آپازدیشیوا بیزی عائله آرشوی ایله تانیش ائندی. بورادا نه اینکی ح. نجدت، ع. مذنب، ا. عابد، حتا بۇ عائله ایله قوهوم علاقه سی اولمایان شخصلرله ده بساغلی خیلی سند، الیازما، شکیل و سایر واردی. تاپیتی باره ده

آذربایجان دولت مرکزی ادبیات و اینجه صنعت آرشیوی نین مدیر معاونی غلام محمدلی (۱۹۷۰ - جی ایل) معلومات و نردیک. همین سند (آرشیو اوچون آئیندی. بنله لیکله ا. عابد آرشیوده کی فونددو خیلی زنگین لشدی. امین عابدین «آذربایجان تورکلری نین ادبیاتی تاریخیندن» اثری نین بیرینجی جلدی فونددو قورونوب ساخلانیلیر. شاگرد دفترى و رقیته قارا مرکبله سلیقلی و شیرک خطله، عرب الی قبا سیندا یازیلیمیش الیازما ۳۱۶ صحیفه دیر. آذربایجان ادبیاتی تاریخینه دایر سؤنرالار نئجه - نئجه کتاب چاپ اولونموشدور. اما ندنسه امین عابدین اثری دقتدن کناردا قالمیشدیر. اونا گوره ده بۇرادا الیازمانین تصویرینی بیر آز گئنیش ایشیقلا ندیر ماغا چالیشاجاغیق.

الیازما «فهرست» له باشلاییر. او دا آشاغیداکی بۆلمه لره آیریلیر: ۱ - بیر نئجه سۆز ۲ - باشلانغیج آذربایجان - آذری. او قید تعبیرلری عمومی طبع دیر. ۳ - روسیه، تورکیه و آذربایجان مطبوعاتیندا ادبیاتیمیزا عاید یاپیلان تدقیقات حقیقته تنقیدی بیلیوقرافیا سی.

«مخخل»؟ آدلاندیریلان فصیل ایکسی بۆلمه آیریلیر: آذربایجان و قافقاز تورکلری نین منشاء لری نه قیسا بیر باخیش. بۇ بۆلومون داخیلی باشلیقلاری بنله دیر. الف - اسکی اوزوز تورکلری نین یاشادیقی یشرب - اقتصادی حیات ج - تۆپونیم چیلیک د - حاکسیم اولان دیلر. ایکینجی بۆلوم «اسکی اوزوزلار» آدلانیر و داخیلی باشلیقلاری بنله دیر. پ - آغیز ادبیاتی ای - یازیلی ادبیات ز - وزنلی نثر و هجا وزنی ح - ایکسی هجا وزنلری ت - خلق شاعرلری «بیرینجی پارچا» آدلاندیریلان فصل اوچ بۆلمه یه

آیریلیر: ۱ - قافقاز و آذربایجاندا ادبی حیاتین باشلانغیجی ۲ - یالانچی هورلرین تأثیری ۳ - چسادی ادبیاتی: عشیرت آریستوکراتیاسی نین وجودا گتیردیگی ادبیات بۇ بۆلومون داخیلی باشلیقلاری بنله دیر: ای - «اوزونامه» موضوع و ماهیت ت - اوزوزخان منقبه سی م - میلادی ۱۲ - جی عصرینده کوراوغلو منقبه سی.

«ایکینجی پارچا» آدلاندیریلان فصیل دؤرد بۆلمه یه آیریلیر: ۱ - آذربایجانین و قافقازین عربلر طرفیندن استیلا سی ۲ - قرآن ادبیاتی نین ادبیاتیمیزا تأثیری و باشلانماسی ۳ - اسلاملاشمیش «اوزونامه» کتاب ددهم قورقود علی لسانی طایفه اوزوزان» بۇ بۆلومون داخیلی باشلیقلاری بنله دیر. م): درؤذدن متنی و اونون اطرافیندا یاپیلان تدقیقاتلاری ماهیتی، سایره قورقودون شخصیتی و مورائی؟ خزر تورکلری و آنادولو آذربایجان تورکلری آراسینداکی موقع و نفوذ، سایره) قورقود منقبه لری نین بحث ائتدیگی ینرلر ییزیم ایسندیکی مملکتیمیزله لهجه میزین یاپیلدیغی ساحه لردن عبارت اولدوغونا عاید تدقیقلف - قورقود اثری حقیقته عمومی تحلیل، مندرجاتی، دیلجه ماهیتی، بدیعی قیمتی، غیر اسلامی حوصیتی.

الیازما «نتیجه» و علاوه منتلره بیتسه ده، اونون تاماملاندیغی آیدین گؤرونور.

امین عابدین ۱۹۳۴ - جی ایله ده س. س. ری علملر آکادمیاسی آذربایجان فیلیالی نین ادبیات بۆلمه سینده ایشه گئیرمک اوچون دؤلدوردوغو فورمدا یاپیلانمایان اثرلری سیراسیندا «آذربایجان تورکلری نین ادبیاتی تاریخی» نین ادینی دا قید ائسیدیر و اونون ۳۰ مۆلیف و رقیسی حجمینده اولدوغونو گؤستریر. آراشدیریمچیا گوره نه ایسکی آذربایجان جمهوریتینده ایسران سین

قوزنىندە، ئانادولودا، عراقدا، حتى الجزايردە ياشايان
اورغوزلار يىن دانىشىدىغى دىبل بۇ گونكو
توركلرى نىن دانىشىدىغى دىبلە چوخ ياخىن دىر.

آراشدىرىجى قىدىم و اورتا يوز ايللردە
يارادىلمىش ادبى اورتاكلرى حتا ۱۹ - جو ايلدە
ياشامىش ميرزە فتحلى آخوندوفون اثرلرىنى دە
تحليل اندىركن اونا عموم تورك ادبىياتى نىن بىر
پارچاسى كىمى باخىر. اۇنون ۷۰ ايل اۇنجه كى
ياناشما منتودونا ادبىيات شناسلار يىمىز ۱۹۹۰ - جى
ايللردە قايتمالى اولدولار. آذربايجان ادبىياتىنى
اۇرتاق تورك ادبىياتى نىن بىر پارچاسى كىمى
اۇسرەنن امىن عابد اۇرخون يىنىنى سى
آبىدەلرى نىن «قوتادغوبىلىگى» يىن «ديوان اللغات
الترك» ون ادبىياتىمىزدا اتتىگىنىدن گىنىش صحبت
آچىر و اونلار قارشىلاشدىرماقلا آراشدىرىر.

امىن عابد يىن، آذربايجاندا، گورجوستاندا،
داغىستاندا، اۇزبىكستاندا، توركپدە يايىلانان
درگىلردە اوتوزدان چوخ علمى مقاله سى
چىخمىشدىر. اونلار بىر يىنرە تۇپلاساق، ۴۰
مؤلىف ورقىنىدن چوخ
اولار. عاليم يىن بىلىمىنل (عالىمانە) اثرلرى نىن
عمومى حجمى ايسە يوز مؤلىف ورقىنىدن
آرتىقدىر.

ادبىيات ايلسىرامىزى - تارىخىمىزى گۇزدن
كتچىردىكده دفعەلرلە بۇ موضوعو، بۇ فىكرى
اىلك دفعە امىن عابد سؤيله مىشدىر. سونوچونا
گىلىرىك، اۇ، آذربايجاندا قورقود
بىلىجى ليگىن، آخوندوف شناسلىغىن تىملىنى
قويانلاردا نىدىر. دۇرى يايىتلاردا چاپ
اتدىردىگى «فضولى نىن تىدقىق اندىلمە مىش بىر
اثرى» نده «صحبت الامار» يىن محمد فضولى نىن
اۇلدوغونو ثبوت ائتمە سىنە چالىشىشدىر.

۱۹۲۸ - جى ايلدە ۵۰۰۰ تورك، تاتار، اۇزىك،
تساقاووز و ساير دۇردولوكلىرىنى آذربايجان
باياتىلارى ايله قارشىلاشدىرماقلى تحلىل اندن امىن
عابد اولدوقجا دىرلى بىر اثر اورتايا
قويموشدور. اونون «هجا و زنى نىن
تسارىخى»، «ادبىيات و علم»، «موللا
نصرالدىن» و «چارسنئوراس»، «م.ف. آخوندوفون
مطبوعات مناقشەلرى» و ساير مقاله لرى دگرلرىنى
بۇگون دە ايتىر مە يىب .

۱۹۲۸ - جى ايلدن آردىجىل اۇلاراق
م.ف. آخوندوفون حىيات و يارادىجىلىغىنى
آراشدىران آرشيونى سھمانا سالىب تصويىرىنى
ونرن امىن عابدى دە ۱۹۳۴ - جى ايلدە
م.ف. آخوندوفون تام موللىياتىنى ؟ حاضىرلاياجاق
قروپون تىركىيىنە سالىرلار. اۇ تاپشىرىلان ايشى
واختىندا اوغورلا باشا چاتدىرىر. بىرىنچى جىلدە
اۇن سۇزدە يازىر. م.ف. آخوندوفون اوچ جىلدلىك
اثرلرى نىن تام كلىياتى ۱۹۳۵ - جى ايلدە باسىلماق
اوجون «آذر نىشە» تحويل و تىرىلىر. مطبەدە يىغىلسا
دا، تارىخە ۱۹۳۷ - جى ايلين توت ها تونو كىمى
داخىل اۇلموش قاراگونلر كىتابىن ائله جە دە امىن
عابد يىن «م.ف. آخوندوفون حىياتى و
يسارادىجىلىغى» سۇنوقرافىياسى نىن ايشىق اوزو
گۇرمە سى نىن قارشىسىنى آلير. امىن عابد يىن ۱۹۳۴ -
جى ايلدە آذر نىشە يىن باسدىغى ابوالقاسم
فردوسى (شاهنامە) كىتابى نىن باشلانغىچىندا
وتىرىلمىش ايرى حجملى «فردوسى و آذربايجان
ادبىياتى» مقاله سى چاغداشلارنى نىن دا دقتىنى
چكىمىشدى. م.ف. فؤاد كۆپرولوزادە، چىنلتو
صالح، يعقوب قدرى، آ. بار تولد، س. سومولويوچ،
على ناظم كىمى تانىتمىش يىلىم اوزمانلارى امىن
عابد يىن يارادىجىلىغى دوزرولتوسوندا يوكسك

فيكيير سۇيەلمەشلىرى. ادبىياتىمىزدا دايىر يانلىشىلىغا راست گىلەندە مەلىمىنە، دوستونا، نەفۇدۇلۇ آراشدىرىجىلاردا بىلە گەزىشتە گەتتىمىز.

بۇيۇك سوولت آنسىكلوپىدىياسى كىمى نەفۇدۇلۇ يايىنىن يانلىشىلىغىنى گۇستىر. مەلىمى م.ف. كۇپرۇلۇزادە ايله هابىلە ادبىياتچىلاردان علمى نەزىمى، ا.ا. سەيدۇزادە ايله جەدى علمى مەناقشە يە گىرىز.

ھردن اۇزۇ دە يانلىشىلىغا يۇل وئردىكە ايسە سۇنراكى يازىلاردا ھىمىن يانلىشىلارنى بوينونا آلىپ دوزەلتمىشىدىر. علملر آكادىمىياسى نىن ادبىيات بۇلمەسىندە ايشلەدىگى (۳۷ - ۱۹۳۵). نەنجە دىئىرلر، نورمال علمى فەالىت گۇستىر مومكۇن اۇلدۇغۇ بىر ايل يارىمدا «امىن عابد ھانسى آراشدىر مالارى ابارمىشىدىر؟» سواليغا جاواب وئره بىلمەسك دە ۱۹۳۵ - ۱۹۲۶ - جى ايللر اياردىغى آراشدىر مالارى نىن يايىنلانما يانلارنى نىن آز بىر ھىصەسى نىن آدىنى و ھىجىمىنى قىد ائتمەيى لازىم بىلدىك.

۱- «مىرزە فەتھەلى آخۇندوفون علمى و ادبى فەالىتى» ۲۰ مۇلف ورقى

۲- «آذربايجان ادبىياتىندا مىرزە شەنجىبىن ىرى» ۵ مۇلف ورقى.

۳- «ھىبىي نىن اثرلرى» ۱۰ مۇلف ورقى.

۴- «نسىمى نىن ھرىجە و فارسجا شەرلرى» ۳ مۇلف ورقى.

۵- «مىلانپە واقف» ۳ مۇلف ورقى

۶- «آذربايجان ادبىياتىندا شەر نورمالارى نىن انكشافى ھقىندە» ۳ مۇلف ورقى

۷- «آذربايجان ادبىياتشەناسلىغىن انكشافىندا مەتودولوژى سەھولرىمىز» ۳ مۇلف ورقى

۸- «آذربايجان» سۇزۇ تارىخەدە ھىمىن

سۇزۇلرە علاقەدار علمى ادبىياتدا جىريانلار» ۳ مۇلف ورقى

۹- «آذربايجان فولكلورۇ» ۳ مۇلف ورقى و ساىر

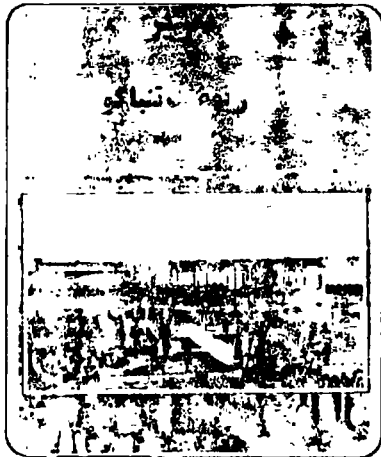
روس ارتجەاعى ھقىندە نەصور ياراتماق اوچۇن ايكى (بىلكەند) اۇرنك و نرە جە بىك. ۱۹۳۷- جى ايله عايد بىرىنجى بىلكە اجتمەاعى خاسىت نامەدە امىن عابد چالىشقان، اۇنجۇل اۇلدۇغۇ، سىياسى تەھسىلە آرديجىل قاتىلدىغى، تەپۇلوسال خەط اوزرە بۇلمە استەھسالات مەشاورەسى نىن صدرى اۇلدۇغۇ گۇستىر بىر سە، اوندان بىر آز سۇنرا وئرىلمىش بىلكە دە (مەردە) دىئىللىر: «ا.م. اھمەدوف اىنستىتوتون طلبەلر نە جاواب وئرمەدىگى اوچۇن ايشدن آزاد اندىلسىن». ھر ايكى بىلكەنى عىنى ادارە «علملر آكادىمىياسى نىن» اءلانان مۇسسە وئرىپ.

بىز بۇ يازىدا اۇلوسال (ملى) كادىرلار نىن تەقىب و بىاسقىنلار اوغىرادىغى دۇنمەدە ياشامىش، عۇمرو نو آذربايجان ادبىياتى نىن اۇيرىلمەسىنە ھىصرا ائتمىش بىر آراشدىرىجى نىن فەالىتى بارەدە نەصور ياراتماغا چالىشىدىق. ۱۹۳۷- جى ايلدە آراشدىرىجى امىن عابد نىن تۇتۇقلانىپ سىبىرە سورۇلدۇ. استانبۇلدا ائولندىگى شاعىرە نابغە عابد دە ھىس اۇلۇندۇ. امىن عابد ۱۹۳۸ - جى ايلدە اوكتۇبرون ۲۱ - دە ساعاى ۲۱/۳۰ دا گوللەلندى. ۱۹۵۶ - جى ايلدە ايسە ھىقسىز ھىس اندىلدىگى بىلدىرىلدى. ھىمىن واخىدان اۇتن ايللر اىچرىسىندە نە امىن عابد نىن خەدمەتى لايىقەنجە قىمەتلەندىرىلىپ نە دە اثرلرى چاپ اۇلۇندۇ.

قايناقلار:

- ۸ - «گنج آذر» استنطاق ماتریال‌لاری اورره آذربایجان دولت نشریاتی، باکی ۱۹۹۳ صفحه ۳۳ - ۱۳
- ۹ - امین عابد «آذربایجان ادبیاتیندا تورکجه‌یین تکاملو»، «معاریف» و «مدنیست» درگیسی ۱۹۲۶ - حی ایل نؤمره ۳ - ۲ سای ۱۷ - ۲۲.
- ۱۰ - آذربایجانین مرکزی دولت ادبیات و ایجه‌صعت آرشیوی، قوبه ۱۷۰.
- ۱۱ - انبار ما عرب الیفباییدا اولدوغونا گؤره داخیلی شایینلاردا اؤتون الیفبا سراسیبا اویغون دورولوب
- ۱۲ - امین عابد «تورک خلقلری ادبیاتیندا امامی سوغو و آذربایجان سانسابلاری» بین خصوصیت‌لری «آذربایجان اؤیرنمه یؤلوه» درگیسی ۱۹۳۰ - حی ایل ۵ - ۲

- ۴ - ف. کؤچرلی بیب آدی چکیلی اثری ۱۹۲۶ - حی ایله باکیدا عرب الیفباییدا یکی جیلده «آذربایجانین ماتریال‌لاری» آدی آلتییدا، ۱۹۸۰ - ۱۹۸۱ - حی ایلدرده یئنه ده باکیدا کبری الیفباییدا یکی جیلده «آذربایجان ادبیاتی» آدی آلتییدا بایئلا نئینسلیر
- ۵ - ح افندی عاب او فون «آذربایجاندا مشهور اولان شعر این اشعارینا مجموعه دیر» کتابی باکیدا کبری الیفباییدا بئر جیلده ۱۹۸۶ - حی ایله بایئلا نئینسلیر
- ۶ - علی شاهاروف «استامول» - ترکیه جمهوریتینده بئر آذربایجانلی «یئنی فکر» غرنتی ۱۹۲۶ - حی ایل ۲۰ ایول.
- ۷ - علی شاهاروف «استامول دارالنفوسدا آدی ادبیاتی تاریخی» «یئنی فکر» غرنتی ۱۹۲۶ - حی ایل ۹ زایرب.

یئنی چیخان کتابلار

● عزیز محسنی

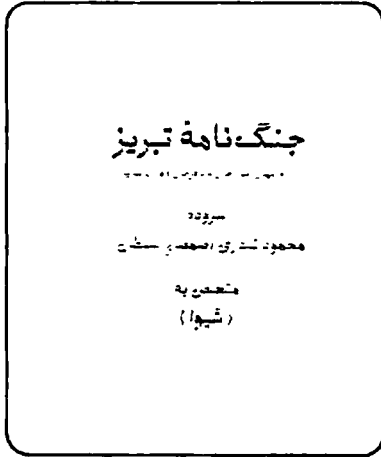
کتاب فارس دیلینده یازیلیب و ۱۹ مقاله‌دن عبارت‌دیر. کتابدا تنباکو نهضتی (حرکاتی) دؤرونده تبریزین آیاغا قالخماسیندان و استبدادین تبریزدن قورخوسو باره‌سینده دانیشیلیر. مؤلف تنباکو نهضتینی، مشروطیت انقلابی‌نین یارانماسینا بئر باشلانغیج حساب اندیر. کتاب، گؤزه دگر سندلر و

- کتابین آدی: تبریز در نهضت تنباکو
مؤلیف: صمد سرداری‌لیا
قطع: وزیر
چاپ نؤبه‌سی: اول - ۱۳۷۷
تیراژ: ۳۰۰۰ نسخه
ناشر: انتشارات آشنا - تبریز
قیمت: ۶۵۰ تومن

و نئردن آد آپاریر. کتایین ۲۲۶۵ - جی ماده سینده
«حیدروبايه سلام» جهانشمول کتابی به لهجهٔ ملی
آذربایجان آدلاندیریرا هر حالدا خانم حبیبی آزاد
یو تۇپلانماسیندا بویوک زحمت چکییدیلر کی، هر
نوع تقدیره لایق دیر.

- کتایین آدی: جنگ نامه تبریز
یازان: محمود تندری (مصمصام السلطان)
تخلصو شیوا

چاپ تۇبه سی: اول
نشر تاریخی: ۱۳۷۶
تیراژ: ۳۰۰۰ نسخه
ناشر: صفی علیشاه
قطع: وزیری
صفحه: ۲۵۴

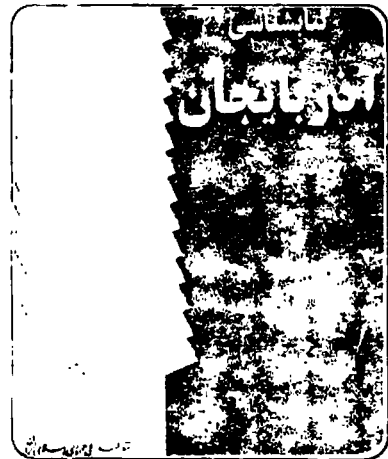

کتاب فارس دبلنده نظمه چکیلیب، مقدمه و
شاعیرین ترجمهٔ حالیتدان سوئرا، مشروطیت
تاریخی، خصوصیه آذربایجانلیلارین، قوجاقلیق،
مردانه لیک، وطنپرورلیک لریندن، چوخ بویوک
قدرت و احتراصلا منظره لر یارادیلیب. آقای صمد
سرداری نسیا، کتایین مقدمه سینده بئله یازیر: «بۇ
قدرتلی شاعیرین تبریز و تبریزلی لرین دریندن

شکیل لرله دۇلغون دور. کتابدا تبریز قادینلاری نین
بۇ نهضتده رولونو گؤستریر، خصوصیه آدی دیلر
آزیری اولان مبارز و قورخماز تبریزلی قادین
زینب پاشا حقینده آنادیلیمیزده سؤیله نیلن
شعرلردن نمونه لر گؤستریر:

اؤلدو زینب پاشا خلقیمین دایاغی
نهضتین قویمادی سؤنسون اوجاغی
خلفه خاطر، الینه آلدی زوپا
دیزه دک باغلادی محکم پاتاوا.

- کتایین آدی: کتابشناسی آذربایجان
تۇپلایان: خانم ناهد حبیبی آزاد
ناشر: کتابخانهٔ ملی جمهوری اسلامی ایران
تیراژ: ۲۰۰۰
نشر تاریخی: ۱۳۷۶
قیمت: ۱۲۰۰ تومن
قطع: وزیری
صفحه: ۵۰۸

کتاب آذربایجان حقینده یازیلان مختلف،
نشریه، درگی و کتاب باره سینده دانیشیر و
آذربایجان ادبیاتی باره سینده فارسجا یازیلان نظم

يازير: حورمتلى اۇخوجولاريم! سىزىن «قانلى سحر عنوانلى كىتابىما اندازەدن ارتىق علاقە گۈستردىگىتىز، بۇ كىتابىن ايكىنجى دۈنە نىشر اولماسىنا سىب اولدۇ».

يارالى دورنا دا مختلف عنوانلار آلتىندا شاعىر اۈز اورەك سۆزلىرىنى يازىپ، «آشنايمىن» آدلى شەرىندىن بۇرادا بىر نىچە بىت نقل اندىرىك:

دىل دىوانە تك عقلىم دە چاشسا، عىبى بوخ چاشسىن نە جاھىم وار پوزا دىوانەلىك نە مۇلك و مالىم وار دۇ داغىمدان سكوئىن مۇھرونو سىندىر آياغىلن كە كىچ سىنەدە مەجوس اولان مىن قىل و قىالىم وار

- كىتابىن آدى: بۇيور اددىم آت (قوى)

شاعىر: اسماعىل مددى (اولكر)

قطم: رقمى

تىراژ: ۳۰۰۰

چاپ اىلى: كونش اىلى ۱۳۷۷

قىمت: ۹۰۰ تومىن

كىتابداكى شەرلر سربىست دىر. نەمونە اولاراق «قارداشىم منصور» عنوانلى شەرى بىلە باشلايىر:

تائىنماسىندا زىنگىن مەلۇماتى واردىر. شاعىر، تىرىزلى لرىن شجاعىتىدىن، ظولمە قارشى آپاردىقلارى مبارزەدن، اولنارلىق و وطنپورلىك و عدالت سەۋەلىكلرىندىن، خلقىن حىياتىندا، قانۇنون حوكم سورمەسىندىن نظم اىلە سۆز آچىر و بىلە دىئىر:

بىبايد بىە تىرىز از ما درود
كە او داد را در بىە كىشور گىشود

- كىتابىن آدى: يارالى دورنا

شاعىر: عاصم اردبىلى

چاپ نۆبەسى: اول

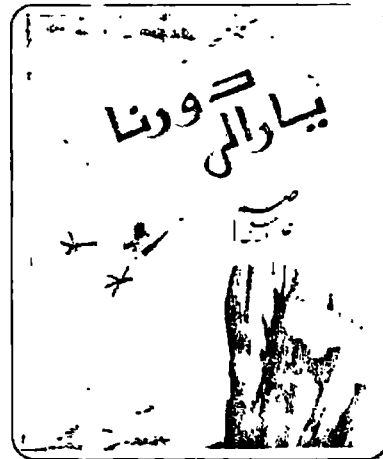
نىشر اىلى: ۱۳۷۷

تىراژ: ۳۰۰۰ نىسخە

ناشر: انتشارات آذر كهن

قىمت: ۶۰۰ تومىن

قطم: رقمى

كىتاب دۇغما آنادىلىمىز دە دىر. شاعىر بۇ كىتابدان اول «قانلى سحر آدلى» باشقا بىر كىتاب دا نىشر اتتىر بىدىر. شاعىر كىتابىن مەقدەمە سىندە بىلە

هر گوروشده پاییز - پاییز قوجالیق
هر قوجوشدا قوجاق - قوجاق نیسگیل
هر باخیشدا قالاق - قالاق آجیلین

هر اؤپوشده دۇداق - دۇداق ایشگیل
کتابین سۇنۇندا چتین لغتلری ایضاح اتمک
اوچون «سۇزلوک» قۇبولوبدور.

کتاب تنقیدی

مشروطه انقلابی نین تدقیقینده قیمتی منبع

ترجمه: رحیم رئیس نیا
تهران، چاپ سپهر نقش،
نشر ایلی: ۱۳۷۷
صحیفه: ۳۶۰
قیمت: ۱۴۰۰ تومن

۲۰ - جی عصرین گۆرکملی اجتماعی سیاسی و دولت خادمی، استعدادلی عالیم و قاقازین بیرینجی درجهلی شخصیت لریندن، یاشاییشی ایران مشروطه انقلابی نین حساس دۇرلری ایله باغلی اولموش محمدامین رسولزاده نین حیاتی، یارادیجیلیگی و انقلابی فعالیتی ایران اؤخوجولارینا او قسده ده دریندن تانیش دئییلدیر. حؤرمتلی اوستاد عالیم رحیم رئیس نیا محمدامین رسولزاده نین ۱۹۰۹ - ۱۹۰۳ - جو ایللرده ایران حقیقنده وئردیگی و همین دۇرلرده بساکیدا نشر اولونان غزنت و درگیلرده درج اولونموش معلوماتلاری، معین ۷۵ مقاله و اوزون و قیسا معلوماتلاری پروفیسور شیرمحمد حسینوفون

● دوكتور عين الله مددلی

کتابین آدی: گزارشهایی از انقلاب
مشروطیت ایران
مؤلف: محمدامین رسولزاده

باکیدا، آذربایجان دولت نشریاتی طرفیندن ۱۹۹۲ - جی ایله نشر اندلمیش «محمدامین رسولزاده اثرلری، بیرینجی جیلد، ۱۹۰۹ - ۱۹۰۳» اثریندن تورکجه دن فارسجا یا ترجمه اتمیشدیر.

اوستاد رحیم رئیس نیا کتابین مقدمه سینده یازدیغی کیمی باکیدا نشر اولونان محمدامین رسولزاده اثرلری، بیرینجی جیلدینده عرب الیفبا سیندان کیریله چتوریلرکن بعضی سوزلرین اؤخونوشونداکی خطالاری دا آرادان قالدیرماغا سعی گؤستمیشدیر. لاکین رئیس نیانین یازدیغی کیمی «بؤ سهو و خطالار جزئی دیر و اثرین اهمیتی آزالتمیر»^(۱).

اوستاد رحیم رئیس نیانین ایکینجی مهم خدمتی بوندان عبارتدیر کی، مختلیف ادبیاتلاردان استفاده ائنده رک «ترجمه چی نین اؤن سوزو» باشلیغی آلتیندا محمدامین رسولزاده نین حیات و یارادیجیلیغینا حصر ائتدیگی ۱۵ صحیفه حجمینده یازسی مستقل تدقیقات و علمی ایشدیر. اصلینده بنله بیر «اؤن سوز» باشلیغی ایله، پروفور شیر محمد حسین اوفون باکیدا نشر ائتدیردیگی اثره یازدیغی «اؤن سوز» دن تامایله فرقله نیر. هم ده باکیدا نشر اولونوش «محمدامین رسولزاده اثرلری، بیرینجی جیلد ۱۹۰۹ - ۱۹۰۳» آدلی کتابین ۱۲ - ۶ - جی صحیفه لرینده محمدامین رسولزاده باشلیغی آلتیندا یازی میرزه بالا محمدزاده نین آذربایجان مجموعه سی نین (نؤمره ۱۲) (۳۶) (۱۹۵۵) تاریخلی سایندا و نرددیگی عینی مقاله دیر. حالبوکی، اوستاد رحیم رئیس نیا محمدامین رسولزاده نین حیات و یارادیجیلیغینا عاید حصر ائتدیگی «اؤن سوز» اوستادین خصوصی علمی تدقیقات و یارادیجیلیغی نین محصولودور.

چوخ سئویندیریجی خالدیرکی اوستاد رحیم رئیس نیا اؤزو شخصاً محمدامین رسولزاده نین حیاتی نین مختلیف دؤرلرینه و اثرلرینه عاید (در تکاپوی دموکراسی و استقلال) «دموکراتیا و استقلالیت آختاریشیندا» باشلیغی آلتیندا اثر یازیب حاضرلامیش و یاخین زامانلاردا چاپدان چیخاراجاغینی وعد اتمیشدیر.^(۲) بیز ایندین ایتابیریک کی اوستادین قلمیندن چیخان بؤ اثر گنیش علمی اجتماعاتین دقتینی اؤزونه جلب ائده جکدیر.

اوستاد رحیم رئیس نیانین اوچونجو بؤیوک علمی خدمتی بوندان عبارتدیر کی باکی چاپندان «الیفا اوزره آدلارین گؤستریجیسی» باشلیغی آلتیندا کی علاوه دن (ص ۴۵۸ - ۴۴۷) فرقلی اولاراق «توضیحات و تعلیقات» باشلیغی آلتیندا اثره ۳۳ صحیفه علمی شرح و ایضا حلازل و نریشدیر. (ص ۳۳۸ - ۳۰۵) اوستادین دوردونجو خدمتی اوندادیر کی الیفا سیراسیله گؤستریجیده «فهرست اعلام» (شخص، جوغرافی، غزنت، مجموعه، نشریات، انجمن، کتاب، کتابخانا، پارتیا، داستان و سایرلرین آدلاری و نریلمیشدیر.

یوخاریدا قید ائتدیگیمیز کیمی، اوستاد رحیم رئیس نیا، باکی چاپیندا اسکلی الیفبا دان کیریل الیفبا سینا چتوریرکن سهو گتمیش یازیلاری دا دوزلتمیشدیر. مثلاً خزریلر تیمچه سی عوضینه فرضیلر نیمگه سی، سبزه میدان عوضینه سبزه میدان، سفاخرا الملک - مخافرا الملوک، حیدری، نعمتی، حیدر و لغتی، احضار - ایظهار،

۱ - ساخ گزارشهای از انقلاب منروطیت ایران - صحیفه ۲۴
۲ - همین کتاب، پیشگفتار، ص ۱۱، حاضیه دل

ناصرالملک - نصیرالملک، بادامک - بادامین، کرج - گرج، عضدالملک - عضدالدوله، مجدالدوله - نجدالدوله، شمیرانات - شومرانات، فهمالملک - فهمالملک، کمیته ستار - کمیته ستار، سویس - سولوس، و سایرینی قید انتمک اولارکی حورمتلی اوستاد رحیم رئیس نیا اسکى الیفباده کی ترقی غزنت لری نین اوریزینالینی گورمه در کیریل الیفباسیندا چاپ اندیلمیش متنده کی سهولری دوزه لتمیشدیر.

ترقی غزنت لرینده کی مقاله لر (محمد امین رسولزاده نین ایرانندان یازدیغی مکتوبلار ایران مشروطه انقلابی نین موافق دورونو علمی صورتده و هر طرفلی تدقیق انتمک اوچون میثلسیز ماتریال و سند حساب اولوناییلر. چونکی محمد امین رسولزاده روایتلر اساسیندا دگیل مشاهده و حتی اشترک انتدیگی حادثه لری قلمه آلاراق. اکثر واختلاردا خصوصی مخبر کیمی تهران، تبریز، رشت، اورمیه، جولفا و سایر شهرلردن مکتوب و تلگرافلار واسیطه سیله «ارشاد»، «تکامل» و «ترقی» غزنت لرینه گونده ومیشدیر. بیزیم فیکریمیزجه محمد امین رسولزاده نین مقاله و مکتوبلاریندا مشروطه حرکاتینا عاید اوز عکسینی ناپمیش حادثه لره، ماتریال و فاکتلارا ایران مشروطه انقلابینا عاید یازیلیمیش اثرلرده، او جومله دن سیداحمد کسروی نین «تاریخ مشروطه ایران» اثرینده چتین راست گلیمک اولار. محض بونا گوره ده همین معلومانلارین اوریزیناللیغینا شبهه اولایلمز.

بیر مسئله نی ده قید انتمک لازیم گلیرکی اوستاد رحیم رئیس نیا یازیر کی محمد امین رسولزاده نین یازدیغی «تستقید فرقه اعتدالیون» کتابچاسی مرحوم محمدعلی مصدق

طرفیندن ترجمه اندیلیب بیر نمنجه ایبل بوندان اؤنجه دن چاپا حاضیر اولوبدور و موجود چتین لیکلر اوزوندن اونو ترتیب اتده نلری - حسین اف و سون واختلار الی دونیادان اوزولموش محمدعلی مصدقین ایلنده قالمیشدیر.^۱ لاکین پروفور خانم ثقی خاتمی فارس دپلیندن تورک دلیینه ترجمه انتدیگی «تغید فرقه اعتدالیون» کتابچاسی باکیدا ۱۹۹۷ - جی ایلده چاپدان چیخمیش و همین کتابین بیر نسخه سینى پروفور شمیرمحمد حسین اوف بیزه گونده رمیشدیر.

البته اثرین ترجمه سینده بعضی خطا لارادا یول وئرلمیشدیر: مثلاً باکی چاپیندا «ایراندا حیات اولوبدور» ص ۱۱۸ یازیلیمیش فارسجا ترجمه ده «ایران مرده است» (ص ۳۴) یازیلیمیشدیر. ایران اراضی آدیدیر اراضی اولمور. حیات اوله ییلر. باکی چاپیندا بنله بیر جومله یازیلیمیشدیر: «قان ایچمگه عادت اتدن ایران قوللوقچولاری نین دست ظالیمانلریندن یوزه کیمی بی گناه جانلار تلف اولموشدور» ص ۴۹ فارسجا ترجمه ده ایسه: «نزدیک به صد نفر بی گناه به دست نوکران خونخوار به قتل رسیده. ص ۳۶. باکی چاپیندا: «هر یاندا صدای حریتپورانسه اوجالیب آزادلیقت و سرپستلیک میلی اورتماقدادیر.

تاریخ مدنیتده اولینجی ینر اتخاذ ائدن روسیا انقلاب کبیری بیر چوخ ایشلره حسن تأثیر اندیب، نتیجه گستر اولماقدادیر» (ص ۵۲) فارسجا ترجمه ده ایسه: «در هر جای بانگ آزادیخواهانان جایگاه را به دست آورده، در امور زیادی حسن

۱ - بناخ، محمد امین رسولزاده، گزارشهایی از انقلاب مشروطه ایران، ترجمه رحیم رئیس نیا، ص ۲۵ - ۲۴.

تأثير گذاشته، در حال نشان دادن نتیجه است» (ص ۳۷)

شبهه سیز بۇ كىچىك ترجمه خطالارى اوستاد رحيم رئيس نيائين تورك دىلیندن فارس دىلینه ترجمه اتندیگی کتابین یوکسک علمی ده گرینى

ذره قده آرالتمیر. آرزو اندیریک اوستاد رحیم رئیس نیائین «در تکاپوی دموکراسی و استقلال» اثری ده تنزلیکه ایشیق اوزو گوروب گئیش اوخو جو کوتله سی نین دقتینی جلب اتسین.

بیر ترلانتین بره سینده تۇر قۇردوم،
دئدیم بلکه تۇرا گله، گلمه دی.

بئله گۆزل اولماز خلد برینده،
عاغیلی، کمالی، هوشو سرینده.
«مجنون» کیمی دردوم وعده یئرینده،
«لیلی» کیمی گئندی دیله گلمه دی.

گئته یادا دوشدو اؤ سرو نازیم.
شأنسینه قافییه غزللر یازیم.
باغلادی تسویقونوم، شاهین، شاهبازیم.
ونردی شیکاریندیم بئله گلمه دی.
«دیسلغم» آیری دوشدو غنچه دهانندان،
عطیر بنتوشه دن گول ریحانندان،
جنت رضوانندان، حورو - قیلمانندان،
الفضل اولان بؤ موشکوله گلمه دی.

یحیی بیگ دیلغم، بویوک آغا اؤغلو ۱۸ - جی
عصرین ایکینجی و ۱۹ - جو عصرین بیرینجی
یاریسیندا «دلایلر جیرداخان» اوباسیندا آنادان
اؤلوب. شعرلری نین بیرینده اؤز آناسی بیر ده
آروادی تئلی نین آناسی نین نشان وثریر.

عاشیق

یحیی بیگ (دیلغم)

● ناصر احمدی

لاچین بره سیندن، کور قیراغیندان،
گئندی تئلی سؤنم گۆله گلمه دی
ایسته دیم کی اونون تعریفین یازام.
سیغیشیب قلمه، دیله گلمه دی.

جان ونردیم جانانین یؤلوندا دردوم،
اؤ داغلی دویونو سینمه ووردوم.

من «دىلغىم» م بۇيوك آغا بالاسى،
بىئردە قالماس نالاسى.

«تىللى» خانىم «نەسىب» خانىن بالاسى،

جاوان ياشىندان سازا، سۆزە كۆنول ونرىب
«عاشىق حسين شىمكىرلى» يە دۇنە - دۇنە قولاق
آسارمىش. گاهدان دا وچدە گىلىب قوشقولار
قوشارمىش. اما اونو عاشىق اتلەين. سازا - سۆزە
باغلايان بختى نىن دۇنوب قارا اۆلماسىدیر.

دنىرلر يحيى بىگ، نەسىب بىگىن قىزى «تىللى»
ايەلە سئويشىر. بىر - بىرىنە ياراشان بۇ گىتچلر بۇيوك
بىر تۇى توتورلار اما اون ايلدن آرتىق ياشاسالار
دا، بونلار بىن اۆلادى اۆلمور. سۇنرا خىردا بىر اۆمۇ -
كوسو نىتىجە سىندە «تىللى» خانىمىن قىلى
سپىنر. باش گۆتوروب آتاسى نىن ائويىنە
قايدىدیر. داها دوغروسو بىئە روایت ائىلە بىرلر
كى «تىللى» خانىم حىبەتدە جامىش ساغىرمىش
يحيى بىگ دە بۇ منظرەنى سئىر ائىلە بىرمىش. بىردن
كل چە بۇرنو ايەلە سرنىكدە كى سودو ووروب
داغىدیر. «تىللى» خانىم دا آجىغى توتوب سرنىگى
ضرب ايەلە كلچە نىن باشىنا وورور. بۇ حركت
يحيى بىگە خوش گلمىر. قايدىركى:

- سنىن اۆز بالان اولسايدى او دىلسىز -
آغىزسىز حيوانى ائىلە وورمازدىن. ائىلە بۇ سۆزدن
اونلار بىن آراسىنا آيرىلىق دوشور. «تىللى» خانىمىن
سنىق اولان كۆنلو تمام قىرىلىپ تۆكولور. سۇنرا
يحيى بىگ باشدا يازدىغىمىز «گلمەدى» ردىقلى
قوشماسىنى يازىر. قوشمانىن تاپشىر ماسىندا
اۆز ونە «دىلغىم» آدى ونرىر.

دئىر «دىلغىم» ايەلە «تىللى» بىر دىقە يايلاقدا
راستلاشىرلار. دىلغىم نە قدەر دىل - آغىز ائىلە بىر
نىتىجە حاصل اۆلمور. بۇ گۆرۈش دىن تائىرلەن

«دىلغىم» گىنە «گلمەدى» ردىقلى بىر قوشما يازىر.
وعدە اۆلدو خلاف، ايللر دۆلانسىدى،
قضا نە اوز ونردى نازلىم گلمەدى؟
بىر نىچە قاصددىن، بىباد صبادان،
عرضە قوللوغونا يازدىم گلمەدى.

اۆلدن او شىرىن - شىرىن دانىشىدى
اينىدى اوزو دۇندو جىمىم آلىشىدى.
ابىرووش جىلوەلى، لاچىن باخىشىدى
يوز ناز ايەلە خومار گۆزلوم گلمەدى

بىزدن ياد اۆلموشدو پىمانەلر تك،
اينىدى اوزو دۇندو بىگانهلر تك،
«لىلا» سىز مچنونام دىوانەلر تك،
دوشدوم صحرالارا گىزدىم گلمەدى.

بىر وعدە مئىمەلە انىتىدى آشنالىق،
بىلىم نىدن اۆلدو بۇ بىوفالىق.
اغىار آرايىغا سالىب جىدالىق،
ظالىم اۆلدو، شىرىن سۆزلوم گلمەدى.

گۆزوم قالدى اونون هندو خالىندا،
هلال قاشلارىندا، ماھ جىمالىندا.
اونسون تكى بىوفانين يىولوندا،
دىلغىم جىانمى اوزدوم گلمەدى.

بوتون مئىتە گىندە نلرە «تىللى» خانىمىن بىر
جاوابى اۆلور:

- من دىلغىمى قىلىمدە ياشا دىرام، آنجاق
بارىشماغىمىز مومكون دئىيل.

دىلغىم سۇنرالار بىر كىرە ائىلە نىر. اما گىنە دە
اۆلاد اوزونە حسرت قالىر. او دوركى تىزدن تىللى

خانىما ايسماريش گۆندەرىر.متچى سالىر.اما اونو
يۇلاگتيره بىلمير.

يىجى يىگ دىلغىمىن آدى انلىن،يورودون ان
بۇيوك صنعتكارلارنىن آراسىندا چكىلىر.
بوزالتانلى عاشىق حسين دئيرمىش كى نىسكىلى
دستانلارنىن ايجىنده دىلغىم له كرمىن غم يوكو انله
باش - باشاگلر.

دىلغىمىن دوزوب قوشدوقلارىنا دقتله باخاندا
بىللى اۇلور كى يىجى يىگ.ساز - سۇز -
دونياسى نىن كامل بىلجى لرىندن اۇلوب.تشبه
سچمكده،مطلب مرامى ايهام قانادىندا يىننيرمكده
اونا تاي تاپلان از اۇلوب.

«لىلى»جمالىنى گۇرەنده دلبر.
«سجئون»تك انىله دىن ديوانه مى
عشقىن زنجيرىنى آچما بويتومدان.
بساغيشلا او عهد و پيمانه مى.

ازلدىن حسونە اۇلدوم قىلتدر.
لاجىن تك قىيا باخ،اوز بىرى دۇندو
بىاتىرام اودونما مثل سمندر،
گۇرسه قانلار آغلار»پروانه»مى.

جمالىن شىلمەسى نىزاکت انىلر.
كىيرىگىن قىان نۇكر قىامت انىلر.
گۇزلىرىن سائيله هدايت انىلر،
قىاشلارنىن گىتيره ايمانە مى.

بىنوا دىلغىمىن ترسا داغىندا.
بولبول قىغان انىلر غم پوتاغىندا.
كۇنول قوشو اويستار يارىن باغىندا،
دۇندەردىن او شىخ صنعانه مى.

درد اۇوتوماقدا،غم سۇيوتوماقدا تايى -
برابرى اۇلمايان»دىلغىمى» هاواسى،يىجى يىگىن
يادگارى دىر.بۇ هاوانىن يارانماسىنا سبب آبرى بىر
روايت ده وار:

بىله كى دىلغىمىن آتاسى»بۇيوك آغا»،اوغلونون
غمىندن هر يىرده آه چكىب آغلايىر.اۇ عاشىق
حسین شمكىرلى دن خواهىش انله بىر كى دىلغىمىن
آدىنا بىر ساز هاواسى ياراتسىن.عاشىق حسين
ده»دىلغىمى» هاواسىنى دوزەلدىر بۇيوك آقا بۇ
هاوانى دىنله يىندن سۇنرا دويونجا آغلايىر.عاشىق
حسین - ده جوخلو انعام ونورىر.يوز ايلدىن آرتىق
دىر كى»دىلغىمى» هاواسى دىلغىمىن دردىنى اتل
ايجىتده باشادىر.

عاشىق دىلغىم دىلمەلرله تىللى خانىمىن
دالىسىنجا گده بىگه،لاجىن^(۱) يايلاغىنا گىتدى.
بولاغىن باشىندا اوتوروب»تىللى»نى گۇزله دى.
ساعاتلارلا بولاغىن باشىندا ياتان»دىلغىم» ستەلجم
اولوب اۇردا اۇلور.دىلغىمى انله همىن يايلاقدا دىن
انله بىرلر. او : ۱۹۳۰ - جو ايلده وفات اتمىشىدىر.

※ فايدالانما يىرى:باكى رادىوسونون مختلف
پروقراملارى

۱-گد:بىگ و لاجىن قىزىن آغرايىچاندا دىر

بیزه گلن مکتوبلار

● مشگین شهر - عسگر زینالی: تهرانا گلدیگینیزده بیزیم اوچون بۇراخدیغینیز قیدلری اوخودوق. «سخنوران چند زبانه آذربایجان» ادلی مقاله نیزی گۆنده رین و گله جک مکتوبلارینیزدا، حاضیرلاما قدا اولدوغونوز سۇزلوک حقیقته ده بیزه بیلگی وئرین. ساتیریق قارار آلدیغیمیز گونئی آذربایجان دیالکتولوژیسی پروژه سینده بیزه یاردیمچی اولاجاق سینیز.

● نخجوان - مصطفی قلیزاده «مهاجر»: عزیز قارداشیمیز! محبتلی مکتوبونوزو آلدیق. وارلیقین نخجوانلی قارداشلاریمیز آراسیندا یاییلماسی ایشینده چکدیگینیز زحمتلردن دولایسی مستداریق. گۆنردیگینیز شعر چاپا وئریلدی. لطفاً «وارلیق» چیلارین سلامینی بوتون دوستلاریمیزا چاتدیرین. ساغ اولون.

● تایوان - کاوه نجف پور سراپی - حۇرمتلی دوستوموز! اۇزاق یۇللاردان بیزی خاطر لاییب مکتوب گۆنده ردیگینیز اوچون تشکور اندیر، سیزه اوغورلار دیله بیریک. یننه ده بیزه مکتوب یازین.

● اورمی - محمد احمدیه: مکتوبونوزو آلدیق. آنجاق مکتوبون ظرفینه «پاکت» چوخلو یاپیشقان ووردوغونوز اوچون مکتوبو ساغلام چیخارامادیق. ایکینجی مکتوبداکی یازبیز چوخ ماراقلی ایدی. فقط اونون داها اینجه بیر نثرله یازسایدینیز یاخشی اولاردی. باشقا یازیلارینیزی گۆزله بیریک.

● تهران - غیاث نعمت پور «قار»: مکتوب و شعرلرینیزی آلدیق. مکتوبدا خواهیش اندیر سینیزکی آشاغیداکی جومله نی چاپ اندهک: «وقتی رسانه لر بیزی قولقدان آپاریب کی «فارسی را پاس بداریم» چرا ترکی را پاس نداریم». عزیز اۇخوجوموز! بیر دیلی قوروماق اوچون ایلك نۇبه ده مکتب، اونوئر سته، آکادمی و... و داها سۇترا جدی بیر تشبوت و غیرت لازیم دیر. بودورکی، دیلیمیزی قوروماق اوچون بوخاریدا سۇیله دیکلریمیزین هامیسینی بئرینه بئیرمه لی بیک. حالبوکی بیز برش ایله و آز سایى ایله دیلیمیزی قوروماغا قالمیشیق. آلاسه بیز و بیزیم گۆنوموزده اولان بوتون انسانلارا یاردیمچی اولسون. شعرلرینیز شعر مسئولونا وئریلدی. ساغ اولون.

● سلماس - موسی کریم اوغلو: صمیمی مکتوبونوزو شعرلرینیزله بیرگه آلدیق. سیزه توتودوغونوز مقدس یۇلدا و اؤیره تمنلیک ایشینده اوغورلار دیله بیریک. شعرلرینیز اویغون گۇرونسه باسیلاجاق دیر.

● یناب - بهبود محمدزاده و برهان مستوفی: سئوگیلی قارداشلاریمیز! وارلیق درگیسینه آبونه اولماق اوچون یاشادیغینیز شهرین ملی بانکی واسیطه سیله ۱۷۰۰ تومن (۱۳۷۷ - جی ایل) وارلیقین حسابینا یاتیریب مقبوضونو آدر سینیزله بیرلیکده درگیمیزه گۆنده رمه لی سینیز. ایسته دیگینیز ساییلار بیزده بۇلورسا گۆنردیله جک دیر. بیزیمله علاقه ساخلایین. ساغ اولون.

● تبریز - داود کوهی: عزیز دوستوموز! گۆزله تورکجه و گۆزله خطله یازدیغینیز محبتلی مکتوبونوزو اۇخودوق. اۇهنری دن اتدیگینیز ترجمه نی چاپا وئر دیک. سونراکی ترجمه لرینیزده (حکایه و داستان

تسرحمەسىندە) نىشىن بىدىمى لېگىنە داھا چىوخ دقت الدىن و ىنىنى اثرلر نىزى دە بىزە گۇندەرىن.
بۇرادا، وارلىق ىن ۱۹ ياشىنى قورتارماسى و ۲۰ ياشىنا گىرمەسى مناسىتىلە سىزىن مەكتوبونوزدان بىر پارچانى
نقل اندىرىك:

«حۆرمەتلى وارلىق... سلام! ىندى سن دىل باغىمىزدا بۇيا - باشا چاتمىش كۆكلو بىر آغاج كىمى سن و
سنىن مەربان باغبانىن جواد هىنت اورەك قانىيلا بشجر تمىش بۇ آغاجىن كۆلگە سىندە افتخارلا دايانىدىر. سنىن
دوغولماغىن بۇيوك بىر مەجزە اىدى و سن دوغوردان دا بىزە وارلىق سىندى اۆلدون. گۇستردىن كى هله ده
وارىق، هله ده نفس چكىرىك و هله ده ياشا بىرىق، بۇيوكلوك آنلامىنى ايناندىران يگانە بىر درگى «سن» و
يالىز «سن» سن. آرتىق ۱۹ ايل وارلىق ىن يىلماسىندان سۇروشسا دا بۇ درگى سىنوبلە - سىنوبلە خلق اىچرە
اوخونماقدادىر. گونلر، آيلار و ايللر اۆتدوكچە ادى - سانى يوكسەلىر، سىنىرلارى آشىر و سىنوبلە نىن
اورەسىندە ىتر اچىر. آنچاق گىنج نىللىر اونون «بۇيوك انا» سى جواد هىنت جىنابلارىنى اذربايجانىمىزىن بۇيوك
شخصىتلىرى سىراسىنا داخل اتمەكلە اونون چكىدىگى فايغىلارىنى و قىلارنى امە ىنىنى ابدىلەشدىرچىكلر....

آبونە فورمو

آبونە اولماق اىستە ىن عزيز وطنداشلارىمىزدان ۱۳۷۷ - جى ايلىن آبونە
پولونو (۱۷۰۰ تومن) «بانك مىلى شەبە داربوش، خىايان بهار، دىكتر جواد هىنت،
۲۱۶۳» نۇمرەلى حسابا ياتىرىب، قىبضىنى بۇ فورمىلا بىرلىكدە آشاغىداكى آدرسە
گۇندەرمەلرى خواهىش اۆلوتور.

آدرس: تەهران - فىلسطىن شىمالى، ساختمان ۱۵۱ - مطب دىكتر جواد هىنت. تىلفن: ۶۴۶۶۳۶۶

آد و سۇى آد

آدرس

پوست نۇمرەسى

شعر

بيگدلى گنتميشدى جهاندان

قان آخلا گوزوم بيگدلى گنتميشدى جهاندان
قان اول اوره بيم، بير بئله بيداد زامانندان
آذر انلى نين، ايشيقلى بير اولدوزو باتدى
يوز قانلى گونش اولسا اندهنمز اونو حيران
بير بئيله صداقتلى بير انسان هانى ايندى؟
بير بئيله وطن عشقينه حيران هانى ايندى؟
خلقين غم و درديله پریشان هانى ايندى؟
اولمازدى اوسون مثلى كيمي سايهلى انسان
خلق خدمتى اولموشدور اونا پيشه ازندن
خلقه كؤمك انتمك اونا نوش ايدى عسلدن
انسائلىق ايله باج آپارامردى او گوزهلدن
فخر ايله اونو ياد اندهجك انل دل و جانندان
دريا كيمي صاف، علم و هنرله دؤلو انسان
طبعى اوجا، بير همى عالي اولو انسان
بير عؤمر آزادلىق چاغيران آرزولو انسان
حسرتله دؤلو، جسمى ايدى روحونا زندان
فرىاد فللك! ظولم لرین باغريمى كسبى
هيهاث كى خزان گلدى يئنه سام يئلى اسدى
تكرار انديرم بير داها قليمده كى قصدى
قان آخلا گوزوم، بيگدلى گنتميشدى جهاندان

● ميرهدايت حصارى

ھىجران باياتىلارى

عزىزىم بىگىلى
ئىلىمىن شىرىن دىلى
اگىلىدى كامان اولدو
آذربىن سىنىز بىنلى

□ □

مىن عاشىق اولدو داغلار
چىچكىلى گوللو باغلار
بىگىلى دىنىيە - دىنىيە
ئىل سىنى اوخشار اغلار

□ □

مەشىد قىزىم جان قىزىم
گىل سىنە قوربان قىزىم
گىل آتان جان اوستە دىر
يىوبانما بىر ان قىزىم

□ □

عزىزىم سىنىق سازىم
دردىمى كىمە يازىم
بىلمەدىم گولوم سۇلار
پىياز اوغىرار يازىم

□ □

عزىزىم مەشىدىم
آبىرىلما مىنەن دىدىم
مىنى سىنەن آيىردى
قارقىمىش فىلك نىدىم

□ □

مىوغاندا قالان ئىللر
ماتمە دالان ئىللر
سارانسى سىلەن آلدى
گىلمەدى چوبان ئىللر

□ □

عزىزىم نىزالى يار
اولدو سىنە دونىيا دار
سىنەن گىتتىن ياسا باتدى
گىلوز بەبەيىن شەھىيار

□ □

ھىسانسى يۇلو اىزلەدىن
گىتتىن داھا گىلمەدىن
گىلوزلرىن يۇلدا قۇيدون
ارسىلانين، احمەدىن

□ □

عزىزىم آتساجان
اورەك اولدو لاخىستا قان
اولدو سىنىز مەشىدە
دونىيا بىر، قارا زىندان

□ □

گىلوزەل آنا جان آنا
گىل دردىمى قان، آنا
گىلوزلرىن سىل ياشىن
جان سىنە قوربان آنا

□ □

عزىزىم قىزىم مەشىدىم
سانما سىنەن اىنجىدىم
اجىل آمان ونىرمەدى
مىن سىنى گىرۇوب گىتتىم

□ □

عزىزىم دونىيا مەنچدى
غم دۇنۇن بىزە بىچدى
بىگىلىن حىياتى
كىدەرلە غمەلە كىنچدى

□ □

عزىزىم آغلاما
اورەيىمى داغلاما
بىر سىنەركار قارى دىر
دونىيا، بىل باغلاما

□ □

سىنىز آنا غملى دى
غملى دى ماتملى دى
آتاسىز نىيە قۇيدون؟
عزىز اوغىلون جىمىدى

□ □

عزىزىم بىيۇبو بىستە
اغىز گول ، دۇداق پوستە
بىسار گىتتىد گىلمز اولدو
غم قالاندى غم اوستە

م.آذر مازندرانى

ای خاک عزیز دارش

این پرسش است و شاید پاسخ نباشد آن را
فرزند خاک ازتان فریاد کرد و پرسید:
خالق تویی و من خلق
عالم تویی و من جهل
بگشای راز و برگوی
تا چند لاله چیدن؟
تا چند عندهایی از باغ گل ریودن
یا نور اختری را از آسمان زدودن
آخر تو نیک دانی چشمان ما منور
از نور آن قمر بود
بر ما رواندیدی آینه محبت
صبری دگر نمانده من بی قرارم ای دل
آتش به شعر من زد این درد نابهنگام
از بیگدلی بخاطر جز علم و معرفت نیست
بخشنده اصالت در نام و هستیم کیست؟
در پیچ و تاب ایام هرگز نمیرد آنکس
کو نام او در آمیخت با زهد و علم و تقوی
اهل هنر به محفل هر دم کنند از او یاد
آن پیر و مرشد ما بادا روان او شاد

آفتاب بی غروب

با حق حق گلویم
می گویم از درونم
از های های سینه
از تلخی زمانه
صد تکه پاره گشته بس خون دل که خورده
یارب کجایی امشب؟ دادم ستانی از غم
کو ماه شب فروغت؟ یا کهکشان نورت؟
غمگین دلم ز وحشت اندوهبار و تنهاست
کابوس تلخ مرگی غمبار و پر ز درد است
صیاد مرگ را دوش اذن تو رهنما شد
ما را بدین تباهی تدبیر تو چنین کرد
بزم خجسته بادا عالیجناب یزدان
گلچین نمودی از باغ آن شاخه پر از یار
کو آفتاب صحبت؟ تا بردمد به عالم
بیدار بایدم کرد زین خواب نامبارک
شرح کمال و وصفش اندر زبان نیاید
تنها توان همین گفت:
کان مردمان دانش سیاراند و وی شمس
خورشید بی غروب است
مهتاب شب فروز است
مهمان تو عزیز است
ای خاک عزیز دارش

● ایرج بیگدلی

فيكرى نين يىلكەنى توفانلى دىنيزلردە اوزور
 سۆز قاتار دورنالارى شعر سىماسىندا سوزور
 شانلى مەكۇرەسى احساس تىلىنە اينجى دوزور
 شىمەردن ايلھام ألان ذوقلو وولقان اولمز
 اولمەيب بىگدلى تىك دويغولو انسان اولمز
 او زامانلارلا مەكانلاردان اۇتىن تىرلايدى
 قىلى اينجىلە دۆلو دالغا ووران عىمانيدى
 باشقالار جىسم اولالى بىگدلى ايسە جانيدى
 زامان الفاسىنا جىسم اوغراسا دا جان اولمز
 اولمەيب بىگدلى تىك دويغولو انسان اولمز

اىلمىزىن اولمز اوغلو

پروفىسور بىگدلى نىن

نىسكىللى اولومو

مناسبتىلە

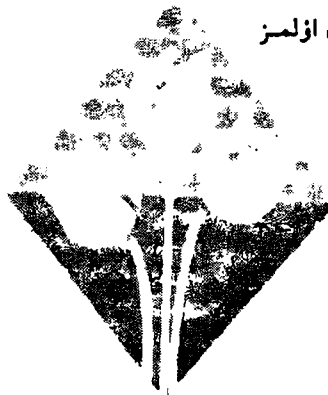
وطنىن سئودى او بىر غنچە گولون آل چىچگىن
 جىراچىسى اولدو مەجتىلە مەقدىس دىلەبىن
 شىمەرىلە، نىغمە ايسلە كەھلىگە آچدى اورەبىن
 ائلىتە وورغون اورەك اولسا دا شان - شان اولمز
 اولمەيب بىگدلى تىك دويغولو انسان اولمز

بۇيلە بىر آيرىلىغا ايندى «سەھندە» اغلاسا دا
 «ساوالان» ياسە باتىب باشە قارا باغلاسا دا
 «ساپلاق» ين قلىبىنى ھىجران آلۇوو داغلاسا دا
 آرزى سايچىللى امل دالغالى عىمان اولمز
 اولمەيب بىگدلى تىك دويغولو انسان اولمز.

● خىراللە حق بىگى «ساپلاق»

ائىللىرىم فخر ائىلەبىر اوغلونون اولمز آدىنا
 او شىرىن دىل داغى نىن اولدو دىنمە فرھادىنا
 ياراشارمى ھىچ اولوم بىر بىشلە سۆز اوستادىنا
 عشىقلە ئىبت اولونان دىفتر و دىوان اولمز
 اولمەيب بىگدلى تىك دويغولو انسان اولمز

اوانلىن مەشەلدىر شەلە نىب نور ساچاقاق
 اوگونشدىر قارا ظولمتلر اۋنوندىن قاچاقاق
 او نىسلىدىن نىسەلە آيدىن ايشىق يۇل آچاقاق
 كىچە قات - قات دا زامان دونيادا لقمان اولمز
 اولمەيب بىگدلى تىك دويغولو انسان اولمز

بېگدلى گئىدى

گونش ساياق پارلاق ايدى گلنده
عزت تاجى باشيندايدى اولنده
وطن سىنه در و گوهر گتىردى
كىم دنىير كى اوغلون سنى ايتىردى

آلدىن فللك سن گولومو ايلمدن
ايرى سالدېن سن يارىمى ائليمدن
بېگدلى نىن ادى دوشمىز دىلېمدن
بۇ ظلموندىن گئىدىم فللك هارايى
فللك سنى كاش چولقاياىم قارايى

پروفور گنجىه گوندوز چالېشىدى
ائىل تارىخىن يازا يازا اېلىشىدى
ائىل اوبادان كوشموش ايدى بارېشىدى
سۇز مخزنى تورپاق آلتىدا قايىدىر
سۇز اوستاسى دار مزاردا ياتىدىر

جىمشىد، سئويل بۇ ماتمه آغلاير
تاج الملوک اوره يىنى داغلاير
مەشىد نىرگىز باشا قارا باغلاير
حكيم مەشىد آتاسىنى گورمەدى
غرىبلىكده وفا گولون درمەدى

بۇ ماتمه مەشىد باشىن ساغ اولسون
تاج الملوک سىنىن اوزون آغ اولسون
بۇ غم سىزه آخىرىنچى داغ اولسون
بۇ ماتمه قىلم آغلاير گوز آغلاير
رضائىن دا اوره يىنى غم داغلاير

حكيم مەشىد منى يادا سالمىرسان
قارداشيوين سن قىدىنه فالىمىرسان
اورىين دن درد و غمىن المىرسان
بىرلىكده سىز قوناق گىلىن بىزلره
بىز ده بىر گون قوناق گىللىك سىزلره

اوره يىمدن باكى عىشقىن آتمارام
ائىل اوبامى من دوشمانا ساتمارام
اوزگه سئودا بۇ سئودا يا قاتمارام
شىل اولايىدى سنى مىندن آلان ال
ايرىلىقى آرامسىزا سالان ال

● رضا پاشازاده

قارا بولود نولوبدو قان آغلاير
ايرىلىغىن اودو سىنه داغلاير
يارالارا فللك دوزو باغلاير
اجىل بىزدن بىگدلىنى ايسىدىر
ائىل اوبايا شىن شىوهنى سالىدىر

فللك سالدېن ايرىلىقى آرايا
ائىل اوبامى چكىدىن فللك قارايى
كىمسه بوخودور يىتتىشىن بۇ هارايى
كاش اجلىن قوردو گوروم سوسوبدور
اوره يىمدن اجىل قانين قوسوبدور

اوتوز اوچ ايل غرىبلىكى آنىب دىر
وطن عىشقىن غرىبتلرده قانىب دىر
ايرىلىغىن اوجاغىندا يانىب دىر
گىلمىش ايدى ائىل - اوبادان دانىشىن
مىجتىن اوجاغىندا الىشىن

ظولم اليندىن قاچمىش ايدى غرىبه
غرىت يىترده دوشموشىدى ذلتە
سۇن قۇيان بۇخ غرىبتلرده نكتە
سورگون اولدو قافقازىندان كالمایا
بىلكه دىبله ايران آدىن المایا

اوزاقلاردا گوزون تىكىدى وطنه
دوشمان سالدى وطن اوغلون محنه
دومانلىقدا دوشموشىدى پىين چنه
پوسقولاردا وطن عىشقىن آتمادى
ايران عىشقىن ايرى عىشفه قاتمادى

غرىبتلرده ايران آدىن اوجالدى
وطنىزلىك بىگدلىنى قوجالدى
دوشمانىنا گىش حىياتى دارالدى
خىلف اولاد آتاسىنى آتناماز
اصلان اولان اوز اولكەسىن ساتناماز

پوسقولاردا چاغىر مىشدىر اى وطن
اصلان كىمى باغىر مىشدىر اى وطن
سندن اوزاق دازىخ مىشدىر اى وطن
گىلدى وطن قوجاغىندا بوخلاسىن
آنا وطن دوشمانىنى اۇخلاسىن

اولدوز كىمى سۇنموش ايدى گلنده

بیگدلی نی آلدی فلک

در جوانی هم بدک داغ برادر دیده‌ای
هم تو خود داخی شدی بر قلب یاران بیگدلی
گرچه عمری را بسر کردی ولی افسوس و آه
نیمش اندر حسرت و نیمش به حرمان بیگدلی
بهترین ایام عمرت را به غربت در فراق
گه به کالما، گه به سبیری، گه به زندان بیگدلی
سینه پُردرد تو ناگفته‌ها بسیار داشت
مخزن الاسرار عشق و گنج عرفان بیگدلی
أسوة علم و ادب هم هیکل و ارستگی
دیده‌ها دیگر نبیند چون تو انسان بیگدلی
رفتی و عشق وطن بیرون نکردی از دلت
ای تو فخر دودمان و فخر ایران بیگدلی
چونکه تاریخ وزیسی از تبار و ایل خود
همت والای تو هم داده سامان بیگدلی
سمی‌تان تا در «باکو»، «حیدرآباد» را شهره کرد
هم به سامان از تو شعر «شهریاران» بیگدلی
تو به سوگ «شهریار» عشق ماتم خوان شدی
کاش میبود او هم اکنون دیده گریان بیگدلی
نام زیبایت از آنرو نقش دلها گشته است
اهل دل را یار بودی از دل و جان بیگدلی
چون کند وصف ترا طبع سترون چون منی
من گدای خوشه‌چین، اما تو سلطان بیگدلی
از تحسّر سر به جیب غم فرو دارد همه
کل «آذربایجان» و هم تبریز و تهران بیگدلی

بسنه ده اؤرتسالیغا آیریلیغی سالدی فلک
سنوگیلی قلبلره سونگوسونو چالدی فلک
باخمادی گؤز یا شا، یا اینکی سینیق قلبلره
هنج گلن قالمادی آنجاق کی اوزو قالدی فلک
توتمادی مظلوم الین، حقه دایاق دورمادی هنج
انله ییل اصلیده، کار، کور، یا داکسی لالدی فلک
یاخی یاغ اوسته تۆکوب، یارمانی یاغسیز قویدو
چوخ تمجبدی بو یا شلا، هله ده کالدی فلک
همیشه اهل دیلی درده گرفتار اتمیش
ایمیزدن نتیجه گؤره بیگدلی، «نی آلدی فلک
اؤ ادب بزمینه بسیر شمع فروزانیدی
رحمسیز گؤتدون آپاردین نتیجه بیر حالدی فلک؟
بئله لیکله نه روادیر کی گوه‌نین «سرمده»
رستم و زال نریمانی یسیخان زالدی فلک
● جمفر قره‌پور «سرمده»

بیگدلی رفت

در فراق دیده‌ها گسردیده گریان بیگدلی
چون کند با درد هجران رفیقان بیگدلی
نلمه‌ای شد مرگ تو در عالم علم و ادب
کس نبیند مثل تو مردی به دوران بیگدلی
پهر عزّ مهنت گشتی جدا از خاک وی
زهر غربت را چشیدی با دل و جان بیگدلی

اوستادا، در غمت تنها نه «سرمدا» از «مغان» تسلیت بسادا، به ایلی و خاندان محترم
اشک میریزند، اهل «نور» و «زنجان» بیگدلی هم شود محشور با نیکان و پاکان بیگدلی

● جعفر قره پور «سرمدا»

چکیل چکیل

چکیل چکیل اوره ییمدن کنارا گنت
من کؤلگه نین آغیر لیغین چکه نمیریم

شورو چیخدی قورولوقدا دیریلیگین
دا بیر ده شور سو دریادان ایچه نمیریم

گون ده یوکون چاندی بیزیم چیگنیمیزه
یانا - یانا بیر قور تولوب توکه نمیریم

دومان اولوب باغلاناندا اتکلره
چیخیب داها داغ باشینا کؤچه نمیریم

غروروموز قاتلانیدی مین بؤلومه
هر گلنه نین قاباغیندا داها دیزه چوکه نمیریم

تیکان باتیب هم الیمه هم دلیمه
سؤزون گولون قورو چؤلّه اکه نمیریم

باغلی، آچیق سؤز دئییلیب داها سؤزو
اشاره تین اؤرتویونه بوکه نمیریم

ایک کلفچه نین باشی ایتدی یننه
اوجون تاپیب دوداغی دا تیکه نمیریم.

● فرانک فرید (ایپک)

وارلىق یمیزین دۇغوم گونو مبارک

اۇن دوققوز ایل بوندان قاباق اتلین قانیله یۇغورلان
مقدس بیر انقلابین هم ده ایچیندن دۇغولان
اتلیمیزین سینه سینه جانلی بیر نفس گتیره
دیریلیکدن خیر وئره ن اۆلمه یه جک مس گتیره
تورکون اوغلو دۇغولاندا باجاریقدان آد وئریلر
آدی نە اۆلورسا اونسون، لیاقتیدن گۆرولر
دوغوم گونو بىللى ایدی گله جکده نە اۇلاجاق
اتلیمین جوخ گره یینی وئره جک یۇ قۇتسال اوجاق
گلیب اتلین اره نلری وئردی اونا وارلىق آدین
چونکو بیلیردیله نە دیر لیاقتی بۇ اۆلادین
ایشیق دونیا یا آجدی گۆز یام - یاشیللی بیر ایلك باهار
باخما اونون گنجلیگینه اوندان پیرلرین عاغلی وار
دیلیمیزین قیزیل سۆز و اراقلاریندا تۇپلاشیپ
اونون گور سسی، شهرتی سینیرلاری چوخدان آشپ
نثریمیزین، شعریمیزین نە شور و حالی اۇندا دیر
عاغیللی مُدریکلریمین عاغلی، کمالی اۇندا دیر
کنچمیشیمیز، سئوینچیمیز، غصه میز، شیرین - شوروموز
عادیمیز، عنعنه میز، دیل، قرامنر، دستوروموز
بۇ سیس دومانلیقدا الیم یالنیز اونو گونش سانیر
سطیرلرین اۇخویارکن انسان ذهنی ایشیقلا نیر
ای اومیدیم، ای گونشیم، شعاعلارین ساچاق - ساچاق
اتلیم سنی ایزله یه جک حق حیاتا یۇل آچاجاق^(۱)
الده قلم، بدننده جان، هاجاناجاق اۆلسا اینان
کنشیکینده دوراجاقدیر حیاتی وارکن ساوالان
قوتلو بیر انقلاب ایله اون دوققوز ووروب باشا
قۇیدون آیاق ایگیرمی یاشا، دئییرم کی، مین ایل یاشا

● ح.م. ساوالان

۱- حق حیاتا یۇل آچاجاق = حق اولان مدنی و کولتورل حیاتا چاتیب ایسته دییی و لایق اۆلدوغو وضعیته نائل اۇلاجاق. انشاءالله

قربانیان هیزم شکن پیرحم

● مسعود فیوضات

اساس نژادپرستی افراطی و شوونیزم شکل گرفته بود و حشمتا کترین جنگ تاریخ بشریت را موجب گسردید و باعث از بین رفتن میلیونها انسان، فلاکت، ویرانی و آوارگی ملتها و کشورها شد و در نهایت بسا شکست آلمان هیتلری اندیشه‌های نازیسم نیز زیر خروارها خاکستر آتش جنگ ناعادلانه مدفون گردید. نتیجه این جنگ فاجعه آمیز شش ساله ضربه خوردن شدید ثروت و حیات ملی و معنوی ملت آلمان و نیز بوجود آمدن حس دشمنی و کینه عمیق ملل مورد تجاوز و زیان دیده علیه ملت آلمان و همچنین تشکیل دولت صهیونیزم بود و طبیعی است که این دستاورد اصلی اندیشه‌های شوونستی نازیسم بود.

جنبش‌های افراطی ناسیونالیستی و نژادپرستانه بوجود آمده در کشورهایمانند ایتالیا، ژاپن، اسپانیا، آفریقای جنوبی و سایر کشورها نیز به سرنوشتی این چنین مبتلا گردید. فجایعی نظیر این که در تاریخ بشریت روی داده است برای شوونستهای وطنی ما نیز می‌بایست درس بزرگی باشد. یکی از نمونه‌های روشن و آشکار زیان و ضرر اعمال شوونستها علیه مردم فارسی زبان ایران تضعیف و نهایتاً محو لهجه‌های اصیل و زیبا و گسجینه فولکلور این مردمان است. اعمال

دیر زمانی است که در خصوص دشمنی بی‌امان شوونیزم علیه زبان، فرهنگ و بطور کلی ثروت معنوی قومیت‌های غیر فارسی زبان سخن‌ها گفته شده و صدای اعتراض علیه این بی‌عدالتی و تضييع حقوق انسانها بلند گردیده است. بخصوص که هدف اصلی این دشمنی‌ها همواره ترکهای ایرانی بوده است. اما صرف‌نظر از اینکه اندیشه‌های تاریک شوونیزم در ظاهر برای حفظ و تقویت زبان و فرهنگ فارسی و پایداری اقتدار قومیت و آقایی فارسی زبانها بوجود آمده است، ما همواره از ضرر و زیان این اندیشه‌ها در عمل علیه ثروت‌های ملی و معنوی، زبان و فرهنگ ملت فارسی زبان سخن رانده ایم. اصولاً هر اندیشه افراطی و ناهماهنگ با حقوق بشری علیه همه انسانها بوده و به منافع همه خلفها ضربه می‌زند، علیرغم اینکه این اندیشه‌ها برای حفظ منافع مادی و معنوی ملت بخصوصی بوجود آمده باشد شکست کلیه جنبش‌ها و اندیشه‌های شوونستی و ناسیونالیستی افراطی که تاکنون در دنیا روی داده است برای کلیه ملل و انسانهای ساکن در روی کره خاکی درس عبرت به شمار می‌رود. نیم قرن قبل با وجود آمدن نهضت نازیسم به رهبری آدلف هیتلر در آلمان که اندیشه‌هایی بر

شونویستها را می‌توان به خاصیت داروهای آنتی‌بیوتیک تشبیه نمود. این داروها برای از بین بردن زبان و فرهنگ اقوام غیرفارسی زبان تزریق شده است. اما در کنار آن مانند آنتی‌بیوتیکهایی که سلولهای بدن را نیز تضعیف می‌نماید ثروت معنوی ملل فارس زبان را نیز فرسایش می‌دهد. بعنوان مثال لطیفه‌ها و جوکهای زشت و توهین آمیزی که قسمت اعظم آن برای تحقیر مردمان ترک زبان ساخته می‌شود قسمتی نیز (البته نه به آن زشتی) لهجه، عاداتها و طرز زندگی هموطنان رشتی، اصفهانی، کاشانی، مشهدی، یزدی و... را مورد هدف قرار میدهد. بعضاً اهالی این شهرها که به تهران مهاجرت میکنند ایستادگی در مقابل این حرکات دفاع از خود را بی‌فایده یا غیرلازم دانسته و یا خود نیز به این حرکت پیوسته، چنین لطیفه‌هایی را تکرار کرده و با دیگران همکاری میکنند. متأسفانه برخی از همزبانان ناآگاه ما نیز به این جریان می‌پیوندند. ما یقین داریم که ملت ما در سایه کسب و ارتقای شعور ملی به این وضعیت خاتمه خواهد داد. نکته‌ای که جای دقت و تأمل دارد این است که هموطنان مسلمان فارسی زبان یا دارای یکی از لهجه‌های زبان فارسی ساکن شهرهایی مانند شیراز، اصفهان، رشت، ساری و ... عمدتاً به حرکت غیرفرهنگی تحقیر زبان و لهجه‌های سایر اقوام یا ساکنین سایر مناطق کشور از طریق جوک‌سازی یا سایر سوژه‌ها ملحق نمی‌گردند و یا بسیار ضعیف می‌پیوندند اما در شهر تهران یعنی در مرکز اصلی زندگی و پخش تبلیغات شونویستی این جریان صورتی بسیار قوی و پیشرفته دارد. نگارنده خود به دفعات در شهرهایی که مردمان آن فارس زبان یا دارای یکی از لهجه‌های این زبان هستند حضور داشته است و

برای او این موضوع به اثبات رسیده است. اهالی این مناطق در برابر باران تهاجم فرهنگی که از تهران آنها را مورد هدف قرار داده است، درمانده گشته‌اند و به همین خاطر است که می‌بینیم در استانهایی مانند گیلان و مازندران مردم شریف این مناطق لهجه اصیل خود را کم کم به فراموشی سپرده و روند فارس شدن را پیشه کرده‌اند (البته فارس شدن به شیوه تهران). نگارنده خود با چند هموطن شیرازی همکار می‌باشد. همانطوریکه می‌دانید شیرازی‌ها به لهجه بخصوص فارسی تکلم می‌نمایند. بنده پس از مدتی که با این همکاران عزیز در ارتباط کاری بودم متوجه گردیدم که آنها مانند تهرانی‌ها صحبت میکنند و این مرا به تعجب واداشت. پرسیدم شما چرا به لهجه شیرازی صحبت نمی‌کنید؟ یکی از آنها پس از قدری درنگ جواب داد ما آن زمانهایی که تازه به تهران آمده بودیم به لهجه خودمان صحبت می‌کردیم اما همیشه تهرانی‌ها ما را مسخره میکردند و به همین خاطر ناچار شدیم لهجه خودمان را تغییر دهیم.

بله، این یک واقعیت آشکار است. مثال دیگری برایستان می‌آورم. یکی از واحدهای همسایه آپارتمان ما اهل لاهیجان است. شبی در منزل آنها میهمان بودیم. دوست لاهیجانی ما با همسرش به زبان فارسی صحبت می‌کرد آنشب او بخاطر کاری که با یکی از اقوام خود داشت با لاهیجان تماس گرفت با اینکه با فامیلش گیلکی صحبت می‌کرد ما مکالمات او را براحتی می‌فهمیدیم (مانند ساکنین یا میهمانان فارسی زبان که در تبریز برنامه‌های به اصطلاح ترکی رادیو - تلویزیون تبریز را بخوبی می‌فهمند) پس از خاتمه مکالمه تلفنی او، من پرسیدم زبان گیلکی شما چقدر

راحت است مثل اینکه به فارسی خیلی نزدیک است؟ او جواب داد: نه ماها گیلکی را با فارسی خیلی قاطی کردیم. الان وقتی افراد مسن و یا ساکنین روستاها و نقاط دور افتاده گیلان صحبت می‌کنند ما جوانها صحبت‌های آنها را متوجه نمی‌شویم.

جای بسی تأسف است که تبر تیز شوونستهای دشمن اسلام و مسلمین درخت دستاوردهای ملی و معنوی مردمان مسلمان ترک‌زبان و سایر اقوام غیر فارسی زبان را از بن قطع میکنند. لیکن تیغه تیز آن تنه درختان سایر اقوام فارسی زبان ایران را نیز زخمی کرده و شاخ و برگهای آن را قطع میکنند. می‌توان به صراحت گفت این مردمان قربانیان اعمال شوونیسیم، این هیزم شکن بی‌رحم می‌باشد. ما به حافظان و متولیان صدیق و اصیل زبان فارسی هشدار میدهیم که صفوف خود را از شوونستها این دشمنان قسم خورده اسلام و فرهنگ اصیل این مرز و بوم جدا کرده و اجازه ندهند که ثروت معنوی مردمان فارسی زبان این دیار همراه با سایر

ایرانیان غیر فارسی زبان هدف توطئه‌های شوم، غیرانسانی و فرهنگ‌ستیز این دشمنان گردد. زیرا که می‌توان چنین اعمالی که به مثابه ضایعه و زبانی نه فقط برای فرهنگ خلقهای ایران بلکه برای گنجینه معنویات بشریت تلقی نمود. چندین سال قبل با مرگ یک پیرمرد سرخپوست آمریکایی زبان یک قبیله قدیمی سرخپوستی از بین رفت و سازمان یونسکو این حادثه را برای فرهنگ بشری به سان ضایعه‌ای بزرگ ارزیابی نمود. اما اکنون در کشور ما وضعیتی بوجود آمده است که بنام وحدت ملی و حفظ تمامیت ارضی دستاوردها و گنجینه حیات معنوی مردمان این مرز و بوم در معرض نابودی است. ما امیدواریم که در زیر پرچم جمهوری اسلامی ایران و با تکیه بر میراث خون شهدا یعنی قانون اساسی این جمهوری همه مردمان ساکن ایران حقوق واقعی ملی، قومی، مادی و معنوی خود را بدست آورده و با تکیه بر دوستی و صمیمیت عمیق در راه آزادی و آبادانی میهن عزیزمان ایران کوشش نمایند.

فرجام برخی از خان‌نشین‌ها

● صمد سرداری نیا

پس از شروع جنگ‌های ایران و روس، حکمرانان ولایات مختلف قفقاز، چون اغلب مسلمان بودند، بیشتر تمایل به ایران داشتند و اکثر آن‌ها در مقابل روس‌ها ایستادگی کردند و به همین علت بود که به قول سعید نفیسی: «یرمولوف جد و جهد فراوانی در استقرار حکومت روسیه در نواحی که به موجب عهدنامه گلستان به روس‌ها تعلق گرفته بود به کار برده و از جمله کارهای وی، اخراج و تبعید حکمرانانی بوده است که از استیلای روسیه ناراضی بوده و مانع پیشرفت مقاصد او می‌شده‌اند.»^(۱)

«منطقه قره‌باغ بیش از دو هزار نفر از چابک‌سواران ایرانی به صورت دسته‌های پراکنده در مرزهای روسیه مستقر و در داخل نیز از طرفداری عدهٔ زیادتری برخوردار بودند. فرمانده سپاه روسی در این منطقه، وظیفه داشت هم در داخل و هم در خارج، مراقب مرزداران و هواخواهان ایرانی باشد.»^(۲)

در بین حکمرانان قفقاز، بیش از همه، جوادخان حاکم گنجه و فاداری به ایران نشان داد و چنانکه دیدیم، در مقابله با روس‌ها جان باخت. جوادخان از تیره زیادلو یا زیاداوغلوی ایلی قاجار بود که از زمان صفویه در این شهر سمت بیگلربیگی داشتند. قبل از پرداختن به سرنوشت اولاد وی، پس از کشته شدنش، لازم است که به نوشته دکتر محمدامین ریاحی درباره پیشینه این خاندان اشاره شود:

«زیاد اوغلو، تیره‌ای از ایلی قاجار، و به تعبیر اسکندربیگ منشی، از امرا و صوفیان و صوفی‌زادگان سلسله صفویه بودند و نزدیک به سیصدسال از اوایل صفویه تا استیلای روس‌ها به گنجه، سمت بیگلربیگی قراباغ را که مرکز آن گنجه بود داشتند.

قاجارها ظاهراً مقارن با قیام شاه اسماعیل در گنجه ساکن شده‌اند و زیاداوغلوها از دوره شاه طهماسب در گنجه حکومت یافته‌اند. در تاریخ‌های صفویه، مخصوصاً در عالم‌آرای عباسی تألیف اسکندربیگ منشی، جای جای ذکر حکومت تعدادی از سران آن خانواده در گنجه و کوشش‌های آنان در جنگ‌ها آمده است.

نخستین بار شاهوژدی سلطان زیاداوغلوی قاجار را می‌بینیم که از امرای شاه طهماسب و حاکم قراباغ بود. بعد از او ابراهیم سلطان، بعد از او یوسف خلیفه پسر شاهوژدی سلطان بود و بعد از او شاه اسماعیل دوم پیکر سلطان پسر عموی او را حاکم کرد.

در ۹۹۵ محمدخان پسر خلیلخان پسر شاهوژدی خان بیگلربیگی قراباغ گردید. او نامدارترین و

۱- سعید نفیسی - پیشین - (ج ۲) - ص ۱۰۷.

۲- خانک عشقی - پیشین - ص ۱۷۷.

نیرومندترین امیر از خاندان خود بود و بیش از سی سال لاقلاً تا ۱۰۲۵ (باستثنای بیست سالی که گنجه در اشغال عثمانی‌ها بود) بیگلربیگی قراباغ و گنجه بود و پسرانش مرشدقلی بیگ و مهدی‌قلی بیگ هم در آن سال‌ها سمت‌هایی داشتند.

در ۹۹۷ فرهادپاشا سردار عثمانی، آشفتنگی وضع داخلی ایران را در آغاز جلوس شاه‌عباس اول غنیمت شمرد و از زر سوی، سپاهیان عثمانی را به خاک ایران سرازیر کرد و گنجه را هم از محمدخان زیاداوغلو گرفت.

به نوشته نصرالله فلسفی در سال ۹۹۸ که شاه‌عباس با دولت عثمانی از در صلح در آمده بود محمدخان زیاداوغلو قاجار و جمعی از امیران قراباغ، قلعه گنجه را محاصره کردند تا دست ترکان را از وطن موروثی خود کوتاه کنند. شاه‌عباس برای این که بهانه‌ای به دست دربار عثمانی ندهد، نامه‌ای به آنان نوشت و فرمان داد که دست از محاصره گنجه بردارند و مخصوصاً گوشزد کرد که امروز ما ناچار قراباغ را به ترکان می‌دهیم، ولی این ولایت از میان نخواهد رفت و به خواست خدا باز روزی به آسانی به دست ما خواهد افتاد. (زندگانی شاه‌عباس (ج ۱) ص ۱۵۳)

محمدخان و امرای دیگر در اجرای فرمان شاه‌عباس، محاصره گنجه را پایان دادند. محمدخان را عثمانی‌ها گرفتند و به استانبول بردند و بعد از مبادله پیمان صلح آزاد شد و به ایران آمد. بعد از بیست سال که شاه عباس، ولایات از دست رفته را از عثمانی‌ها بازپس گرفت و گنجه نیز در ۱۰۱۵ آزاد شد محمدخان مجدداً بیگلربیگی گنجه و قراباغ گردید. (عالم‌آرای عباسی: ص ۴۱۶ - ۴۱۷ و ۷۱۵).

بعد از محمدخان، محمدقلی‌خان این سمت را یافت که در ۱۰۳۶ معزول شد. علاقه‌مندان می‌توانند به فهرست عالم‌آرای عباسی رجوع فرمایند.

در اواخر دوره شاه‌عباس دوم (متوفی ۱۰۷۷) مرتضی‌قلیخان و بعد از او اوغوزخان حاکم گنجه بودند. (عباسنامه، چاپ ابراهیم دهگان: ص ۳۳۴)

این که در نیم قرن آخر سلطنت صفویه، چه کسانی از این خاندان در قراباغ حکومت داشته‌اند، نیازمند بررسی و جستجوی بیشتری است. ولی همین که بعدها در دوره نادر و قاجاریه نیز زیاداوغلو حکام گنجه بوده‌اند، می‌توان حدس زد که رشته حکومت آن‌ها در آن سال‌ها هم گسیخته نشده است.

محمدکاظم مروی، نام آخرین سپهسالاری را که شاه سلطان حسین در ۱۱۲۹ برای سرکوبی ابدالی‌ها و بازپس‌گیری هرات فرستاد صفی‌قلیخان زیاداوغلو نوشته، اما در جهانگشا لقب او ترکستان‌اوغلو ذکر شده و ظاهراً صحیح همان است.

به هر صورت، از همان آغاز فرمانروایی نادر در سال ۱۱۴۸ کلبعلی‌خان و دو پسرش اغورلوخان و حسنعلی‌خان در کنار نادر بودند (ص ۳۹۷ متن). بعد از مرگ کلبعلی‌خان ابتدا اغورلوخان و بعد حسنعلی‌خان حاکم گنجه شدند (صفحات ۶۶۹، ۸۶۰ متن)

در سفرنامه صنیع‌الدوله اعتمادالسلطنه (ص ۳۸) می‌خوانیم: «لاقبیر حسنعلی‌خان بن کلبعلی‌خان قاجار بیگلربیگی گنجه و قراباغ متوفی ۱۱۵۶ در مسجد گنجه است.»

در اوایل کار کریم‌خان زند، در سال‌هایی که او بر آذربایجان تسلط یافت، به نوشته مجمل‌التواریخ شاه‌نوردی‌خان زیاداوغلو بیگلربیگی گنجه بود و کریم‌خان برادر او رضاقلی‌خان را همراه خود به گروگان به شیراز برد.

آخرین فرد این خاندان، جوادخان پسر شاه‌نوردی‌خان بود که در حمله سیسیانف به گنجه پس از سه ساعت

جنگ دلاورانه با یک پسر خود در اول شوال ۱۲۱۹ کشته شد و روس‌ها سه روز شهر را قتل‌عام کردند و با این حادثه گنججه برای همیشه از دست ایران رفت.^(۱)

خانواده جوادخان که پس از کشته شدن وی در زندان بودند، به دست مارکز پاولوچی همراه به چند تن از خان‌های قزلباش آزاد می‌شوند.^(۲) و در آغاز جنگ دوم روس و ایران (۱۲۴۳ - ۱۲۴۱ هـ.ق) یکی از پسرهای جوادخان به نام اغورلوخان که روس‌ها به واسطه کمی سن، او را در سال ۱۲۱۸ هـ.ق نکشته بودند در این هنگام، بزرگ شده بود با روس‌ها جنگیده غالب آمد و در گنججه تسلط و استقلال یافت، ولی تمام این عملیات، از طرف او و سپاه ایران موقتی بود، زیرا روس‌ها چندی بعد آمده، گنججه را دوباره متصرف شدند و پس از اشغال گنججه از طرف روس‌ها، طایفه زیادوخلو به زیادخانوف شهرت پیدا کردند.^(۳)

اغورلوخان پسر جوادخان و بازماندگان او به ایران آمدند و در خوی ساکن شدند مرحوم سرلشکر صادق کوپال ظاهراً از همین خاندان بود.^(۴)

دکتر مهدی مجتهدی شرح حال سرلشکر کوپال را که هنگام تألیف کتاب «رجال آذربایجان در عصر مشروطیت» هنوز زنده بود (۱۳۲۷ شمسی) در این کتاب نوشته است که بخش‌هایی از آن را نقل می‌کنیم: «امیر لشکر محمدصادق خان کوپال از لایق‌ترین، پاکدامن‌ترین، شجاع‌ترین، با معلومات‌ترین و وطنپرست‌ترین صاحب‌منصبان قشون ایران است. وی در خوی متولد شده و تحصیلات ابتدائی را در آن شهر به پایان رسانیده. با پدرش آقامیرزا محمد که تاجر بوده به استانبول رفته، تحصیلات متوسطه و عالی را در ساحل بسفور تمام کرده است.

کوپال از محصلین مدرسه حریبه استانبول است، در رشته توپخانه آن مدرسه تحصیل نموده با رجال و ژنرال‌های بزرگ ترک هم‌مدرسه یا همدرس بوده و از آن زمان با آن‌ها رفاقت داشته و امروز هم دارد. در بین آن‌ها عصمت‌پاشا (ایتونو) و کاظم‌پاشا و مصطفی‌کمال‌پاشا (آتاتورک) با کوپال صمیمیت کامل داشته و دارند... کوپال در سال ۱۳۱۰ قمری متولد شده است. خاطرات خود را از نه سالگی به این طرف نوشته است. این خاطرات می‌توان گفت تنها به وی تعلق ندارد، بلکه متعلق به ایران است. با مطالعه آن می‌توان یک دوره از تاریخ معاصر ایران را در تاریخ حیات یک نفر صاحب منصب وطن‌پرست تعقیب نمود. وقتی که وی به دفترچه خاطرات خود نظر می‌افکند متأثر می‌شود، مدتی خود را فراموش می‌کند.»^(۵)

پیکر پاک جوادخان را همراه با عده‌ای از یارانش، در مسجد جمعه گنججه به خاک می‌سپارند تا در اوایل دهه ۱۹۶۰ میلادی حادثه‌ای رخ می‌دهد و نام آن رادمرد را بر سر زبان‌های می‌اندازد. احمد عیسی‌اف این رویداد را در کتاب «گنججه و گنججه‌لیلر» چنین شرح می‌دهد:

«این حادثه قبل از آن که من به گنججه بیایم اتفاق افتاده است. خیلی جلوتر در اوایل دهه ۱۹۶۰. لکن پس از سپری شدن ۱۵ - ۱۰ سال، باز هم در باره آن صحبت‌ها ادامه داشت. آن هم به تندی و بلند. در اصل این رخداد تلخ سبب گردید که جوادخان مجدداً در بین اهالی گنججه مطرح و خاطره‌اش زنده گردد.

می‌خواستند در نزدیکی حمام «چوکک»، در حیاط مسجد جمعه، فواره‌ای بسازند. تراکتور ناهمواری‌های زمین را هم از مکه که ناگهان به مانع، برخورد، نگاه کردند قهر بزرگ دیدند. هم چهار طرفش، مثلاً صندوق

۱- تعلیقات دکتر ریاحی بر عالم‌آرای نادری - (ج ۳) - ص ۱۳۰۶.

۲- میرزاآدی گوزل‌بیگ - قره‌باغ‌نامه

۳- تعلیقات دکتر ریاحی - پیشین.

۴- دکتر مهدی مجتهدی - رجال آذربایجان در عصر مشروطیت - ص ۲۰۶.

بتونی بود! همه می دانستند که در آن پیرامون، قبر زیاد است، ولی بی آن که توجه کنند زمین را می کنند. این بار ممکن نشد. هر کاری کردند که بچاندند و از جا بلند کنند نتوانستند به نوشته سنگ مزار نگاه کردند. چه دیدند؟ این که آرامگاه جوادخان است. تراکتورچی دست از کار کشید و رفت: «گناه است، من به این دست نمی زنم». خیلی ها دست نگهداشتند! این که یک اثر تاریخی است. اجازه بدهید کارشناسان ببینند، بعد...»
به کمیته حزبی شهر خبر دادند و به آکادمی علوم تلگرافی مخابره می کردند. به هر جایی که گمان می رفت، اطلاع داده شد. سه روز، پنج روز، کمی منتظر شدند، کسی نیامد... یک روز صاحب اختیار شهر آمد، دست هایش را به کمر زده و شکم گنده اش را جلو داده:

- آخر جوادخان کیست؟ گفت - دوره خان، بیگ خیلی وقت است که سپری شده، از بین ببردش. نتوانستند بتون را داغان کنند. از هر کجا بود دینامیت پیدا کرده، آوردند و قبر را منفجر کردند. صبح آن روز دیدند که یکی از دو مناره مسجد جمعه که زینت بخش شهر بود کج شده است. گفتم که کج شد. آن هنگام اندکی مشخص می شد، ولی الان به طور کامل دیده می شود. این هم دردی شد از آن موقع. اکنون کارشناسان هر چه سعی و تلاش می کنند به جایی نمی رسند. بی خود نگفته اند که آنچه آدمی به خود می کند، دیگری نمی تواند بکند حداقل امروز باید بیدار شویم.^(۱)

چون سخن از مسجد جامع گنجه و مزار جوادخان در حیاط آن مسجد به میان آمد، باید گفت گرچه این مسجد قبل از جوادخان بوده، ولی وی آن را تعمیر و مرمت نموده است. در این زمینه اعتمادالسلطنه، اطلاعات جالبی به دست می دهد. وی می نویسد:

«این مسجد از بناهای شاه عباس اول است که در سال ۱۰۱۵ بنا نموده و تاریخ آن مطابق است با تاریخ فتح گنجه، چنانکه یکی از شعرا گفته: تاریخ فتح گنجه کلید شماخی است. معمار این مسجد شیخ بهائی علیه الرحمه می باشد و از روی کمال علم و استادی، طوری حیاط و دیوار مسجد را ساخته اند که در وقت ظهر، سایه به یک اندازه معینی از دیوار به زمین می افتد که فی الحقیقه از روی همان سایه نصف النهار را تشخیص می دهند. گویند روس ها که به سبک معمول در اروپا دسته ساعت خود را از نصف النهار قرار می دهند، به این مسجد آمده، از روی سایه دیوار، ساعت خود را کوک می کنند و اعتمادی کامل به صحت این فقره دارند. خلاصه اگر در این مسئله آخره تردیدی باشد، درباری مسجد هیچ تردید نیست. زیرا که خود شیخ بهائی علیه الرحمه تفصیل بنای مسجد را در سنگی مرتسم نموده، بعد ظاهراً قراباغی ها خراب کرده اند. زیرا که معین است مسجد و منبر را قشون قراباغی منهدم ساخته و مدتی هم به حالت خرابی باقی بوده تا در سال ۱۲۰۹ در عهد سلطنت... آقا محمد شاه قاجار... جوادخان زیاد او غلو قاجار بیگلربیگی و صاحب اختیار الگاء گنجه و قراباغ، مسجد و منبر را مرمت و تعمیر نموده است و تاریخ این مرمت و اسم تعمیر کننده در منبر این مسجد که چوب و منبت است مرتسم می باشد.

اطراف مسجد، مدرسه است به این معنی که اصل مسجد مثل مدفن امامزاده در وسط صحن وسیعی در تحت قبه مرتفع واقع و دور صحن حجرات است که جای طلاب و محصلین علوم می باشد. در مسجد سوای اوقات نماز دائماً مقلل است. محراب آئینه کاری است. فرش مسجد حصیر، ولی پاک و تمیز است. چنارهای بلند و کهن در اطراف مسجد یعنی مابین گنبد و محراب دیده می شود که در قدیم ایام غرس نموده اند. چهار طرف مدرسه حوض ساخته اند که آب در آن ها جاری است. در ایوان جلو مسجد سنگ مرمری است که مقبره حسعلی خان کلعلی خان قاجار بیگلربیگی گنجه و قراباغ است که در سنه ۱۰۵۶ وفات کرده. در دو

۱- احمد عیسی اف - گنجه و گنجه‌لی لر - آذر نشر - ناگر - ۱۹۹۱ - ص ۸۵.

طرف سردر مسجد دو گلدسته بلند است که به مناره شباهت دارد. جلو مسجد، خیابان بسیار عریض طولی است شبیه به خیابان قزوین که اطراف آن را در زمان قدیم چنار کاشته‌اند و از قراین معلوم است که از بناهای صفویه است. دکاکین اطراف، وقف مدرسه می‌باشد. از قرار تقریر متولی، سالی چهار هزار منات، منافع موقوفات مدرسه است.^(۱)

پس از کشته شدن جوادخان، روس‌ها مردم گنجه را سه روز قتل عام کردند و این کشت و کشتار برای ترساندن سایر امراء و خوانین قفقاز بود که در آینده در مقابل هجوم روس‌ها از خود مقاومتی نشان ندهند که به سرنوشت اهالی گنجه گرفتار خواهند شد و به محض این که خوانین از کشتار سه روز گنجه مطلع گردیدند با سیسیانوف به طریق مدارا حرکت می‌کردند. در این بین حسینقلی خان حاکم باکو که در ظاهر با سیسیانوف طریق مدارا در پیش گرفته بود، در باطن نقشه قتل او را می‌کشید و بالاخره هم موفق شد که سیسیانوف را از بین ببرد. در این زمینه مهدی بامداد می‌نویسد:

«حسینقلی خان حاکم بادکوبه از حکام وطنخواه و جدی ایران بوده و چون ایران از سال ۱۲۱۸ هـ ق در جبهه‌های مختلف نواحی قفقاز سرگرم جنگ با روسیه بود نتوانست یاری شایسته‌ای نسبت به او بعمل آورد و او را از تعرضات روس‌ها مصون و محفوظ بدارد، لکن خود او تا جایی که برایش امکان داشت در مقابل روس‌ها ایستادگی کرد و سرانجام مغلوب و با اهل و عیال و بستگان خود از بادکوبه که به تصرف روسیه در آمده بود در سال ۱۲۲۱ هـ ق به ایران آمد و مورد محبت و تفقد امنای دولت ایران واقع شد و در تبریز ساکن گردید.

بیرون آمدن حسینقلی خان از بادکوبه به این ترتیب صورت گرفت که در سال ۱۲۲۱ هـ ق مأمورین مخفی روسیه به عناوین گوناگون و طورهائی که خودشان می‌دانستند و به طور کلی با وسائلی که اروپائیان همیشه ممالک مشرق زمین در دست دارند، اهالی بادکوبه را بر علیه حسینقلی خان بشوراندیدند و پس از شورش اهالی، او مجبور گردید که با اهل و عیال و بستگان خود به تبریز آمده در آنجا سکونت اختیار نماید.

در سال ۱۲۲۰ هـ ق سیسیانوف سردار روس که در نواحی مختلف قفقاز داخل در جنگ با ایران بود برای این که ایرانیان را در جبهه‌های گوناگون سرگرم جنگ و ناتوان کند، چند فروند کشتی جنگی با عده‌ای افسر و سرپاز به گیلان فرستاد و بندر انزلی را گرفتند لکن بعد روس‌ها در مقابل مبارزه دلیرانه گیلانیان با دادن تلفاتی چند در کشتی‌های خود نشسته به سمت بادکوبه رهسپار شدند. حسینقلی خان حاکم بادکوبه برای این که مبادا روس‌ها پس از بازگشت خود از گیلان به بادکوبه آمده و صدمات و خساراتی به شهر و اهالی آنجا وارد آورند از دولت مرکزی استمداد کرد. فتحعلیشاه هم عسکرخان افشار ارومی را با جمعی به یاری او فرستاد. اتفاقاً پیش‌بینی حسینقلی خان خیلی درست و بجا بود، زیرا هنگامی که روس‌ها به نزدیکی بادکوبه رسیدند خواستند که به آن شهر دست‌اندازی کنند. عسکرخان و حسینقلی خان سخت با روس‌ها جنگیدند و در این هنگام، حکام و خوانین دیگر قفقاز از قبیل شیخ‌علیخان قبه، نوح‌بیگ پسر سرخای خان لگزی و غیره با لشکریان خود به کمک حسینقلی خان آمدند و این بار سرکرده روس را منهزم کرده و او را از این حدود خارج ساختند.

سیسیانوف سردار اعزامی روسیه به قفقاز در مدت اقامت خود با اکثر خوانین و امرای قفقازیه که زیر نظر ایران بودند به مرور به عناوین گوناگون مرآده پیدا کرده و آنان را بر علیه ایران تشویق و تسلیح می‌کرد. از جمله خوانسین و حکام، حسینقلی خان بادکوبه‌ای بود که با او نیز بنای مرآده و مماشات را

گذاشت. حسینقلی خان به ظاهر با او سازش کرد، لکن در باطن جداً با اعمال او مخالف و دشمن خونی او بود. یکی از روزها، سسیانوف طالب ملاقات وی گردید و او هم پذیرفته و ملاقات بین دو طرف در نزدیک قلعه بادکوبه صورت گرفت. در این هنگام، ابراهیم خان پسر عموی حسینقلی خان نیز که در آن مجلس حضور داشت از پشت سر او را هدف گلوله قرار داد و او را کشت. پس از کشتن سسیانوف، سر و دست او را بریده به تهران نزد شاه فرستادند.

اعقاب و بستگان حسینقلی خان که در بادکوبه زندگانی می‌کنند نام خانوادگی خود را باکیخانوف قرار داده‌اند. هنگامی که حسینقلی خان به ایران وارد شد، ابراهیم خان نیز با او آمد و در دستگاه عباس میرزا نایب‌السلطنه در آذربایجان مشغول به خدمت گردید. در سال ۱۲۳۸ هـ ق شهر زوراز عثمانی‌ها گرفته شد. ابراهیم خان به نظم آن ولایت مأمور گشت.^(۱) حسینقلی خان ظاهراً پس از جنگ‌های اول ایران و روسیه به عراق عجم و شهر سلطان‌آباد که امروزه اراک خوانده می‌شود منتقل شد و گویا در همان شهر درگذشت. بازماندگانش که هنوز در این شهر سکونت دارند، عنوان خانوادگی «بادکوبه» را برگزیده‌اند.^(۲) همچنین «سلیم خان در زمان سلطنت فتحعلیشاه قاجار حکمران شکی بود. در سال ۱۲۲۱ هـ ق که شکی در معرض دست‌اندازی و تهاجم روس‌ها واقع شده بود، فتحعلی شاه به خیال خود برای جلوگیری از روس‌ها فرج‌الله که از رؤسای بزرگ ایل شاهسون بود به یاری او فرستاد ولی در قبال تعرضات روس‌ها کاری از پیش نبردند و عاقبت همان بساطی که از طرف روس‌ها برای حسینقلی خان حاکم بادکوبه چیده شد به این معنی که اهالی شهر را بر علیه او شوراندند برای سلیم خان حاکم شکی هم‌نظیر پیدا کرد. اهالی شکی بر او شوریده و او مجبور کرد که مانند حسینقلی خان خاک آبا و اجدادی خود را ترک کرده با اهل و عیال و بستگان به تبریز آید و در آنجا ساکن شود.»^(۳)

«شیخ علی خان حکمران قبه و دربند نیز از بزرگان آن سوی ارس بود که در طول دوره اول جنگ‌های ایران و روس، در کنار سایر ایرانیان دلاورانه جنگید. او متولد ۱۱۹۲ هـ ق پسر فتحعلی خان بود که پدر وی داعیه شروانشاهی را داشت. او در سال ۱۲۰۶ در ۱۳ سالگی به حکومت رسید و در همان آغاز کار با حملات و مداخلات روس‌ها رو به رو گردید و با حمایت عباس میرزا جنگ و مقاومت آغاز نهاد. در سال ۱۲۲۴ روس‌ها شهر قبه را متصرف شدند و شیخ علی خان به جنگ و ستیز با روس‌ها ادامه داد و در سال ۱۲۳۵ از روس‌ها شکست خورد و به دربار ایران پناهنده گردند.»

۱- مهدی بامداد - شرح حال رجال ایران (ج ۱) - ص ۴۴۶ (ج ۲) ص ۱۱۲.

۲- همانجا

۳- مهدی بامداد - شرح حال رجال ایران (ج ۱) - ص ۴۴۶ (ج ۲) ص ۱۱۲

بسم الله الرحمن الرحيم

ایچینده کیلر

- دده قورقود داستانلاری نین دیلینده تورکیه تورکجه سی اؤزه للیکلری - دوقتور جواد هیئت ۳
- نیم نگاه ی به اثر «رند و زاهد» مولانا ملامحمد فضولی - عزیز محسنی ۸
- اشکانی تورکلری نین ایراندا ۴۸۰ - ایلیک حاکمیت لری - میرهدایت حصاری ۱۸
- «سؤنیز» نین لیریکاسی - ناظم رضوان ۲۸
- تأثیر تبریزی - محمدعلی حسینی ۳۴
- ایراندا محلی، منطقه ای و عموم اؤلکه دیل لری - حسن راشدی ۳۹
- سلماس عاشیق لاری (۲) عاشیق مناف - توحید ملک زاده، کاظم عباسی ۴۳
- آفشین عزیز زاده نین موسیقی دونیاسی - دوقتور زومرود داداش زاده ۴۹
- ایران تورکلری نین تاریخینه دایر قیمتلی تدقیقات اثری - دوقتور عین الله مددلی ۵۵
- دوقتور محمدتقی زهتابی نین گؤزله نیلمز اولومو مناسبتی له - وارلیق ۶۱
- باش ساغلیخی ۶۲
- بؤیوک عالم، دیلچی و تاریخچی دوقتور محمدتقی زهتابی نین ماتمینده - حسن راشدی ۶۵
- خبرلر ۶۷
- ایراندا بیرینجی بین الخلق آذربایجان شناسلیق سمپوزیومو ۶۸
- شعر ۶۹
- تبریزی موللا جواد مُذنب ۷۵
- یئنی چیخان کتابلار ۷۷
- هندی سبکی یوخسا تورک سبکی - محمد مرادی ۸۱
- اؤرگه کؤلگه سیله گئده نین اؤزونون کؤلگه سی اولماز - کریم مشروطه چی له مضاحجه (۲) ۸۷
- م.ر. هیئت ۸۷
- تبریک ۹۹
- قره باغ در جنگ های ایران و روسیه ۱۰۰
- آبونه فورمو ۱۱۴

دده قورقود

داستانلارین دیلینده

تورکیه تورکجهسی اؤزه للیکلری*

● دوکتور جواد هیث

«قانسى» کیمی.

دده قورقود داستانلاری، کؤکو اورتا آسیا یا قدهر اۇزاتان و آذربایجان و شرقی آنادولودا داوام ائدن حادثه و ماجرالارین انکشاف ائدهرک بۇ - داستان شکیلینی آلمیش حکایه لردیر. دیل باخیمیندان داخی آذری و آنادولو تورکجهسی نین دهاا بیر - بیریندن آیریلمامیش زامانا عاید اولان اوغوز تورکجهسی دیر. جومله ترکیبی و سؤزلر آذری تورکجهسی نی خاطر لاتدیغی کیمی آنادولودا ایشله ن بیر چوخ سؤزلر و ترکیب لری ده احتوا ائتمکده دیر. یئرلر (گنجه، پردخ، الینجه قالاسی، گؤیچه گؤل، درشام و دربند) آذربایجان اؤلکه سی نه عاید دیر. اما آنادولونون شرقی ولایستلریندن (تسرابزون، بایورد، ماردین...) ده کافر (گاور) قوشوشو یئرلری کیمی بحث ائدیلمکده دیر. بۇ دا بیزه حادثه لرین تاریخی حقیقته تقریبی بیر معلومات وئره بیلر، یعنی

حۆرمتی قورولتای اشتراکچیلاری، دگرلی عالیملر، سؤزه باشلارکن دده قورقودون دیلی حقیقته بیر - ایکی نکته نی سیزلره خاطر لاتماق ایسته ییرم.

دده قورقود داستانلاری نین دیلی آذربایجان و آنادولو تورکجه سی نه دگر تورک دیل و لهجه لریندن دهاا یاخین دیر. البته دده قورقودون دیلی بۇ گونکو دیلمیزدن بیر آز فرقلی دیر. لاکین ۱۲ - ۱۱ - جی عصرلرده بۇ بؤلگه لرده یاشایان اوغوزلارین دانیشدیغی دیلین عینی دیر.

دده قورقود دیلینده فارسجا و هرجه سؤزلر چوخ آزدیر، اۇنلارین یئرینه تورکجه سؤزلر ایشلنمیشدیر. مثلاً «عاشیق» یئرینه «اۇزان»، «حیله» یئرینه «أل»، «دوعا» یئرینه «آلقیش»، «خسته» یئرینه «سایرو» و «اذان» یئرینه «بان» سؤزلری ایشلنمیشدیر. بعضی سؤزلرین ده تلفوظو بۇ گونکوندن فرقلی دیر. مثلاً: «هانکی» یئرینه

حادثة لرين بۇ يئرلر داھا توركلر طرفيندن آلينيب
مسلمان و توركلشديريلمه لر يندن اول جريان
انتديگيني گؤسترير.

من گنچن ايللر آنكارا و باكي دا برپا اولونان
دده قورقود قورولتايلا ريندا كي چيخيشلار يمدادده
قورقود داستانلار ي نين ديلي، تاريخي و
جوغرافياس ي حقينده آپارد يغي م تديقلر يمين
نتيجه لر يني ايضاح ائتميشم، بۇ چيخيشلار يمداد
داستانلار ي نين ديلي حقينده خصوصيله ايشلە ن
سؤزلر و اولنلار ي ن آذرى و يا آنادولو توركجه لر يله
اولان علاقه و مناسبتلر يني بيلد يرم يشم. بۇ گونكو
مقاله ده دده قورقود داستانلار ي نين ديلينده
آنادولو (توركيه) توركجه س ي خصوصيتلر يندن
بسحت ائسده جگم. حؤرم تلي دوستوم دوتتور
محمدعل ي فرزانه ده عيني داستانلار دا كي آذرى
توركجه س ي اؤزه لليك لريندن بسحت ائسده جكدير.

من بۇ موضوعو اؤز موقعيمي ديلچي ليك
ياخي ميندان نظرده توتاراق سئچد يم و تديق
ائد يم. چونكي من بير آذربايجان توركو اولدوغوم
حالدا توركيه توركجه س يني آناديليم قده ر
بيلديگيمي سانيرام.

دده قورقود داستانلار يندا توركيه توركجه س ي
اؤزه لليك لريندن بسحت ائسده ركن بسۇ گونكو
توركجه ن ي نظرده توتورام و بسۇ ائسجه له مده
سؤزلر ي، قرامر ي، نحوي و سؤز بيرلشمه لر يني
نظردن گنچير يرم.

۱ - سوزلر: دده قورقود دا كي سؤزلر ي ن چوخو
بۇ گون ده توركيه و آذربايجاندا ايشلە ن سؤزلر ي ن
عيني دير، آنجاق اوچ بوزه ياخي ن سؤز بۇ گونكو
ديليم يزه ايشلە ن مير، بعض ي سؤزلر ي ن ده تلفوظو بۇ
گونكو توركجه ده دگيشم يشدير. بورادا آنجاق بسۇ

گونكو توركيه توركجه س ينده ايشلە ن سؤزلر ي ن
بسحت ائسده ج ييك. بۇ چنشي د سؤزلر ي ن سا ي ۱۰۶
حدودوندا دير و بونلار دان عبار تدير: بۇ سؤزلر ي ن
۱۵٪ لهجه فرقي له آذرى توركجه س ينده ده
وارد يمر (سؤزلوك مقالە نين سؤنوندا
وئريله جكدير).

۲ - قرامر خصوصيتلر ي: قرامر خصوصيتلر ي
بير آذ فرقلي اولماقلا ياناش ي اسكي آنادولو
توركجه س ينه داھا ياخي ن دير.

فعللر ي ن تصريفينده بسۇ گونكو زامان
(حال) اوچون يۇر (you) شكي لچي سي ظه ور
ائتم يشدير. مثلاً: نلر اولدو يور.

سسلر ي ن اؤيوشماس ي (أهنگ قانونو) ضعيف
دير و عموميتله يوورالاق سس (دودافلانا) حاكيم
دير: وئردوم، بۇلدم، يئتيردم....

آدلار دا و سۇن اك لردە (شكي لچيلر) ده عيني
وضعيت گسؤر ولمكده دير. مثلاً: آلتون، قو لپ،
خير سوز (اؤغرو) انيۇ EYU (ياخي ن)، سنون،
آتوندان، قارشو...

گسروند يوم (ظرف فعل) لار دان (اؤپ UP) و
(بان BAN) وارد ير: آلوب، وئرو ب، آلويان. جومله
قورولوشو قديم آنادولو توركجه س ينه ياخي ن
دير. تك - توك يئرلردە فارسجادان آلينان (كي =
كه) وارد ير. مثلاً: اوغوز زامانيندا قايدا بۇ ايد ي كه
بير ييگيت كي انولنسه اوق آتار ايد ي. اوق نره يه
دوشسه اوردا گرده ك خسانه (كورده كن چاد يري)
ديكر لر ايد ي (كامبوره ييگ اوغلو بامس ي بيرك
بۇ يو ۳).

عموميتله جومله قورولوشو بۇ گونكوندن
بير آذ فرقلي دير و داھا ساده و آيد ين دير.
سؤز تسكر كيبلر ي و ايفاده شكي للر ي،
قاليبلاشم يش سؤز گسروپلار ي: دده قورقود

داستانلاریندا بیر چوخ سۆز بیرلشمه لری و ایفاده شکیللری بۇ گونکو تورکیه تورکجه سی نین عینی دیر. بورادا داستانلاردا سیراسیله، قید الندیگیمیز سۆز ترکیبلیرنی و ایفاده شکیللرینی نقل اندیریک: مقدمه دن:

بۇ انوی خراب اولاسی ار.

نیجه بونا بتزه سۆز سۆیلهدی.

تیکا باسایتر: سولوق، داراشلیق، دوینوجا

اوج اوتوز (۹۰) یاشینی دۆلدورسا.

مقدمه ده تورکیه تورکجه سینه مخصوص آلتی

سۆز واردیر.

۱ - دیرسه خان اوغلو بۇغاج بۇیوندا:

اۆلدورسه نه دندیلر

سنون نه نه گره ک.

گئییک (مارال) آتار گیبی اولور.

چیتسین بنوم گورور گوزوم.

آتون اۆکجه له دی (مهمیز له دی).

بۇ قضالار سنه نردن گلدی.

قیلیچ قوشانور اۆلدو (قیلیچ باغلا دی)

بابان (آتان) سنه قیدیسا سن بابانا قیما گیل (بۇ

گون گیل شکیلچیسى حذف اولموشدور).

بته یازوق (حیف) دگیل.

بۇ بوی (داستان) دا عینی چتشیددن ۱۹ سۆز

واردیر.

۲ - سالور قازان انوی یاغمالاندوغو بۇیو:

چاقماق چاقوب اۆد یاقدی (یاندیردی)

اۆلوموسون، دیری می سین، بۇ مودور.

سنون قیزوندان اوغلو دوغسون.

آلتون کوپه لو (قیزیل سیرغالی)

بۇ بۇیدا عینی چتشیددن ۱۳ سۆز واردیر.

۳ - بامسی بیرک بۇیو:

آما سورماق (سوروشماق) عیب اۆلماسین.

دیون (توی) قوتلو (مبارک) اۆلسون، دندی.

قولتوغونا قیسیلماغا گلیمشیم.

آلاه عشقینه قاپویو آج چیقاییم دندی (سنی

آلاه قاپینی آج چیقیم).

سسوزونو آلیقو، آروغونو قۇیو ونر

دندی (کۆکونو قۇی، آریغینی ونر). آذری

تورکجه سینده (قو، ونر) کومکچیسى فعل کیمی

ایشلنمز، آلی قو یئرینه ال، قۇیو ونر یئرینه ده قۇی

دنییلیر.

یۆلون قیبی سین آلمیشلار.

بۇ بۇیدا عینی چتشیددن ۱۱ سۆز واردیر.

۴ - قازان بیگین اوغلو اؤروز بیگین تۇتساق

اۆلدوغو بۇیو:

اۆلماز سۆزلر سۆیلپه.

اره وارماق عیب اۆلور، دندی (اره گتتمک)

آه بیگ بابا (آی آتا)

دؤنه - دؤنه ساواشایین (بۇ گون: ساواشاییم).

یورویو ونردیلر (یتریدیلر)

دیلی - داماغی قوروسون (سۆیوش و قارقیش

کیمی).

قولاغون چینلار (قولاغین سییریر).

در اندیم، آناسی دؤیما دین (دان) آل آلتیندان

یورودور.

منی (بۇ گون: بنی) کؤکره دی (آذربایجانین

بعضی یئرلرینده کؤکره دی سۆزو

ایشله نیر) (باغیردی) بۇ بۇیدا تورکیه تورکجه سینه

مخصوص ۱۳ سۆز واردیر.

۵ - دلی دؤمرول بۇیو:

بسنیزی سارارتگیل (بۇ گون گیل حذف

اۆلموشدور، یاناغینی سارارت)

توتار اللرى توتماز اولدو.

نه بگنمز سين (نييه بينمير سين)

قاپويو قاپانگ (بوگون قاپاتين، آذرى

توركجه سينده: قاپيني باغلاين).

خارجا يور اولسام (خرج الله سم)

منى (بوگون: بنى) سوقسون (منى چالسين).

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن ۸ سۇز واردير.

۶ - قان تورالى بۇيو:

آغ بيلكلرين سيفادى (بوگون: سيوادى، آذرى

توركجه سينده: چيرمالادى).

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن ۱۴ سۇز واردير.

۷ - قازليق قوجا اوغلو ينگه نك بۇيو:

واريب بابانى كافر اليندن قورتارسانا (گنت

آتانى كافر اليندن قورتارگين)

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن ۱۰ كلمه واردير.

۸ - باسات تپه گوزو اولدور دويو بۇيو:

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن ۶ كلمه واردير.

۹ - بگيل اوغلو امره نين بۇيو:

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن ايكي كلمه واردير.

۱۰ - اوشون قوجا اوغلو سئگره ك بۇيو:

گومبور - گومبور داووللار چاليندى.

قالايا تيكدى (حلقه يه سالدى).

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن ايكي سۇز واردير.

۱۱ - سالور قازان توتساق اولوب اوغلو

اوروز چيقاردىنى بۇيو:

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن ۴ سۇز واردير.

۱۲ - ايچ اوغوزا تاش اوغوز عاصى اولوب

بيره ك اولدويو بۇيو:

بۇ بۇيدا عيني چنشىددن يئنى سۇز يۇخدور.

توركيه توركجه سينه مخصوص سۇز لر.

آلان: ميدان

آيا: الين ايچى

آلتون ← آلتين: قيزيل

بابا (اصلى فارمجا): آتا

بنيز: ياناق، اوز

بۇيوك: دسته، گروپ

بوچوق: ياريم، يارى

بۇلوشماق: گۇروشمك

بينار ← بينار: چشمه، بولاق

بۇنالدى: باشى دۇندى، عقلىنى ايتيردى

به بك: بالا

چاروش: اون باشى

چيرچيلاق: لاپ لوت

چينلار (قولاغيم): قولاغيم سييرير

دانشما يينجا: مصلحتلشمه دن، گنيشمه دن

درديم: دئيهرديم

دده: بابا

دۇناتماق: بزه مك، ياراقلاماق

دويون: تۇي

اوهت: بلى

انسه: پنى سر

ايو (ايي): ياخشى

اره ن: عارف، يئتيشن

ايهر: يهر

فيرلادى: آتلادى، سرعتله چيخدى

گارور: كافر، غير مسلم

گرده ك: كوره كن

گنيك: مارال

گۇوده: بدن، اگين

گوربوز: گوجلو، ايرى - يارى

گۇمليك: كۇينك

گومبور - گومبور: گور ها گور، اوجادان

گوره شمك: گولشمك

همن: فوراً، هجله

خير سير: اۇغرو

ايله توبين: يئتيريب، آپاريب

ايله توبىن: يىتتىرىب، آپارىب
 ايسمارلاماق: تاپشیرماق
 ايسسىز: چۇل، تنھا
 نسنه: شىئى
 نەردن: ھاردان
 قاپلان: پىلنگ
 قاوغا: ساواش
 قىلىچ قوشانماق: قىلىچ باغلاماق
 قاپاماق: ئۇرتمك، باغلاماق
 كوپە: سىرغا
 كوكرەدى: باغیردى
 كندو ← كندى: ئۇزو
 كومە: نىن
 كدى: پىشىك
 قوزغون: قارا قارغا
 قوتلو: مبارك، اوغورلو
 قولپ: دستە، قىلپ
 اۇدا: اوتاق
 اۆكسوز: يىتتىم، آناسى اۆلموش
 اۆتەكى: او يىرىنى
 اۆگون: نوبت، پاي، اۆينە
 اۆگىلن: گون اورتا
 اۆكجە: داپان
 اۆكجەلەدى: مەھمىزلەدى
 پۇسو: كىمىن، پوسفو
 پارالالدى: پارچالاندى
 پاشا: امير، ژۇئال
 شموز ← سمىز: كۆك
 ساپا يتر: يۇل اوستونده اۆلمايان يتر
 سيفادى ← سيوادى: چىرمالادى
 ساپان: سومك
 سوروسا: سوروشسا

سانجاق بىگى: بۆلگەبىگى، ناحىيە رئيسى
 ساقلاماق: گىزلىتمك
 سيرت (Sirt): دالى، كورەك
 سوچ: گوناھ
 سىنەك: مېلىچك
 سۇلوماق: نفس چىكمك
 سۇندان يثرو ← پرى: بوندان سۇنرا
 تانىق: شاھد
 تاش: داش
 تىكا باسا: دۇيونجا
 تورفان: نوپىر (نوبار)
 اۆلو: اۇجا
 اۆيارماق: تحريك ائتمك، خىردارلىق وئرمك
 اۆيلوق: بۇد
 اون: شەرت
 اوشندىرمك: ناراحات ائتمك
 وارماق: گىتمك
 ياپماق: دوزلىتمك، قايرماق، ائتمك
 ياناشىب: ياخىنلاشىب
 ياحنى: بىير چىشىد بۇزباش
 ياوروم: بالام
 يالین آياق: آياق يالین
 يازىق: حىف
 يايان - يايا: پىادە
 يارىن: صاباح
 ياقىشىدى: ياراشدى
 يوزوك: ئوزوك
 يىگىت: اىگىت
 ياساق: قاداغان
 يوز: اوز
 يىنگە: بۇيوك قارداش قادىنى، يىنگە
 يىشردى: ياشىللاندى

* بۇ مقاله باكىدا برپا اۆلوناچاق دده قورقود سمپوزيومونا حاضىرلانمىشىدىر.

نیم‌نگاهی به اثر «رند و زاهد» مولانا ملامحمد فضولی

● عزیز محسنی

مولانا ملامحمد فضولی بزرگترین و درخشانترین چهره ادبیات آذربایجان بنابه بعضی روایات در سال ۱۴۹۴ میلادی در شهر کربلا دیده به جهان گشوده و در سال ۱۵۵۶ در اثر بیماری طاعون دارفانی را بدرود گفته است. این شاعر و عارف بزرگ به سه زبان زنده و مهم عصر خود، عربی، فارسی و ترکی ۱۹ اثر جاودانی از خود به یادگار گذاشته است. فضولی در آثار گسترانهای خود درباره بسیاری از مسایل اجتماعی، فلسفی، دینی و اخلاقی سخن به میان آورد و آرزوها و امیدهای مردم زمان خود را به زبان فاخر و قابل فهم بیان کرده است. ما در اینجا درباره اثر

لایموت «رند و زاهد» که متن انتقادی آن در سال ۱۹۵۶ میلادی توسط «کمال ادیب کورکچی اوغلو» استاد اسلام‌شناسی دانشگاه آنکارا تهیه گردیده و سپس در ایران در سال ۱۳۵۴ شمسی با مقدمه آقای ح. صدیق انتشار یافته بحث خواهیم کرد. اما پیش از آنکه به اصل مطلب پردازیم بجاست که درباره معانی کلمه رند مختصری سخن گفته شود. رند در ادبیات فارسی دارای معانی زیادی است، از جمله مرد مخیل و زیرک، غدار و حيله باز، هرزه گرد، بی‌نماز، هواپرست، منکر و لاپالی و بی‌قید، هوشمند، باهوش، هوشیار، آنکه با تیزی و ذکاوت خاص خود، سالوسان و ریاکاران را چنانکه هستند شناسد نه چون مردم عامی. در اصطلاح عرفا رند کسی است که کلیه صفات رذیله را از خود دور کرده و سرفراز عالم و آدم است که مرتبت هیچ مخلوقی به مرتبت رفیع او نمی‌رسد. رند در مقابل هیچ قانون و قاعده عرف و عادت سر فرود نمی‌آورد. ظاهر خود را چنان نگاه میدارد که مورد ملامت دیگران واقع گردد ولی دارای باطن تمیز و سالمی است. غیر از خدای

تعالی به هیچ جنبنده‌ای وقعی نمی‌گذارد، زیباییها را می‌بیند و یک آن عمر خود را بدون تدقیق و تحقیق نمی‌گذراند(از فرهنگهای مختلف، برهان قاطع، آندراج ناظم الاطباء، لغت‌نامه دهخدا و...

لغت رند و رندی در شعر و ادبیات زبان فارسی از عمر خیام شاعر بزرگ ایران آغاز می‌شود و شاعر گرانقدر سنائی غزنوی نیز رند را به معنایی که عرفا بکار می‌برند بکار برده است. در دیوان لسان الغیب حافظ شیرازی این کلمه بیش از ۱۵۰ بار بکار رفته و حافظ این شاعر آزاداندیش از حصار تعبّد و تقلید بیرون جسته، هیچ شریعتی یا طریقتی را محقّ یا ناحق بحساب نیآورده و اساس و پایه‌های رندی را عبارت از انسانیت دانسته است. ما بهم اگر بخواهیم بهتر بگوئیم باید اذعان کنیم که رندی «آزادی مطلق» است. حیرت، پایه و اساس زندگی و شریعت رندها است.

به این معنا فضولی هم خودش رند است، زیرا او میخواهد در هیچ چهارچوبی نگنجد، او هم راه حافظ را پیش می‌گیرد و به دریای حیرت می‌افتد.

ای فضولی! قالمیشام حیرتده بیلمم نسیله ییم

دهر ظالم، بخت نافرجام، طلب چوخ، عؤمر آز

شاعر بدین طریق از شیب و فرازها و ظلمت‌ها و تاریکی‌ها می‌گذرد و به عالم رندی قدم می‌گذارد و می‌خواهد در این عالم که به آن رسیده در از هر غوغا و فتنه و شور و شر آسوده باشد:

فضولی رند و شیدادیر، همیشه خُلقه رسوا دیر

سُورون کیم بؤنه سئودادیر، بؤ سئودادان اؤسانمازمی؟

و اما بحث ما درباره کتاب «رند و زاهد» که با این چهار مصرع آغاز میشود:

ای بر تو سجود زاهدان وقت نماز

وی رغبت رندان بتو هنگام نیاز

گر اهل حقیقت است ورا عمل مجاز

هر کس به زبانی به تو میگوید راز

سپس فضولی آفریننده بزرگ را مخاطب قرار داده چنین می‌گوید:

یارب تو مرا زاهد مغرور نکن

رندی که بسود ز حضرتت دور مکن

آن کسن که به نیستی برآرم نامی

در رندی و زاهدیم مشهور مکن

بعد از درود و ثنا به پروردگار جهان‌آفرین و حضرت ختمی مرتبت رسول خدا و حضرت علی بن

ابیطالب، فرزندان و یاران وفادار او بحث رند و زاهد چنین آغاز میشود:

در دیار عجم زاهدی بود بغایت متقی و پرهیزگار و فارغ از غوغای جهان زندگی میکرد، او فرزند

برومندی بنام رند داشت که تازه قدم به دوران جوانی می‌گذاشت و با همه جوانی، هشیاری و فراست از

ناحیه‌اش پدیدار بود. زاهد میخواست شغل مناسبی برای فرزند جوان خود پیدا کند. پس با فرزند خود می‌نشیند و درباره زندگی و مسائل آینده با او به سخن می‌پردازد. فضولی از قول زاهد می‌گوید ای فرزند بدان که زندگی بسیار پیچیده است و هر کس با سعی و کوشش خود میتواند به کمال برسد و آنانکه عالم و دانشمندند هرگز با نادانان مساوی نیستند. اکنون «عنصر لطیف تو که باطناً مخزن جواهر صنایع است محلی است که ظاهراً مقتضی اظهار آن شود» رند بعد از شنیدن سخن‌های پیچیده و دور از ذهن رو به پدر کرده می‌گوید: درهای هنر را به روی من گشودی و در سخن گفتن داد فصاحت دادی، ولی چنان پیچیده و دور از ذهن و با کلمات مُفلق و غیرمفهوم با من سخن رانندی که اصل موضوع سخن معلوم نگردد. فضولی در اینجا از زبان رند می‌گوید که باید هرگز معنی و مضمون را فدای لفظ نکرد و سخن چنان گفت که همه مردم عامی آنرا بفهمند و در سخن گفتن آنچه که اهمیت دارد معنی و مفهوم آنست نه زیبایی‌های دور از ذهن و ظاهر سرشار از کلمات غیرمتجانس و اظهار فضل.

اصل معنی است نه تزئین کلام

سخن آنست که فهمند عوام

بحث بین پدر و پسر (زاهد و رند) آغاز میشود. فضولی این شاعر متفکر و نابغه از قول این پدر و پسر نگرش‌های خود را در باره جامعه، زندگی، مسائل فلسفی و عقیدتی دوران خود با تسلط و احاطه فراوان بر تمام علوم زمان خود، از جامعه‌شناسی گرفته، تا کسب معاش و خدمت شاهان و درباره زبان نثر و نظم با چنان مهارتی بیان میکند که خواننده را به شگفتی وامیدارد.

در قرون وسطی بعضی از محافل مذهبی شعر را مذموم میدانستند و گاهی شاعر را ملحد و لامذهب و گاهی بیکاره و طفیلی میخواندند. در نظر این محافل، شاعر دورغگوست و بگفته و سروده او نباید وقعی گذاشت. رند بر شعر و شاعر ارج می‌نهد و شعر را که توصیف حال مردم و منعکس‌کننده آرزوها و امیال و شادیها و حسرتها و نگرانیهای انسانهای جامعه است، مفید و سودبخش میداند و میگوید اینکه میگویند شعر پر از کذب و دروغ و از نقطه نظر شرع غیرمقبول است حرف غیرمنطقی و بی‌پایه‌ایست. این افتخار برای شعر بس که عموم مردم آنرا می‌پسندند، زمزمه میکنند، میخوانند و لذت می‌برند و حتی گاهی از آن الهام هم میگیرند. زاهد میگوید، از تحسین مردم در گذر باید هنری شریف‌تر و بهتر از شعر و شاعری آموخت که در زندگی جهانی موجب سرافرازی و اعتبار و پس از مرگ نامی نیکو از آدم یادگار بگذارد. امروز ترا که جوان و تندرست و بر هر کاری توانا هستی اما فردا که پیری از راه برسد و اعضای بدن فرسوده گردد، قدرت از آدمی سلب شود و هنر تاختن در میدان زندگی از او غایب می‌گردد. رند در برابر این کلمات زاهد می‌گوید، بسیار نکوگفتی مرا راهنمایی و ارشاد بکن من که هنوز جوان و بی‌تجربه هستم و از قاعده و قانون این عالم خبری ندارم و تو عمری در این جهان گذرانده‌ای و کسب علم و تجربه کرده‌ای به من بگو که باید چه بکنم و بچه کاری دست بزنم. زاهد او را بسوی دانش رهنمون می‌گردد و می‌گوید تو با دانش خود میتوانی به اسرار الهی پی ببری:

علم بحر است کز آن می‌گردد

گهر معرفت حق حاصل

رتبۀ علم ز دانایان پرس

لذت علم چه داند جاهل

رند، حرف زاهد را می‌پذیرد و می‌گوید مرا تعلیمی بده که از فروغ آن شمع روانم را روشن گردانم. زاهد اعتلای خرد و زیبایی سخن گفتن را در یاد گرفتن ستاره‌شناسی، نحو و صرف و فقه و فلسفه میداند و برای دانستن این علوم آموختن خوش‌نویسی را مقدم می‌شمارد و میگوید گذشتگان با نوشتار و خط‌نویسی، میراث گرانبهای خود را به آیندگان واگذار میکنند. فضولی درباره خط - خوشنویسی - که صورت ظاهر را نیکو پیرایه‌ایست از قول زاهد چنین می‌گوید:

از صنعت خط اگر نبودی اثری

از علم نسبی بما که دادی خبری

چون خط سبب بقای اهل هنر است

بالله که نیست خوشتر از خط هنری

رند میگوید: معلوم است آشنائی با خط منجر به مطالعه کتابها و نامه‌ها میشود و مطالعه نامه و کتاب سرمنشاء اختلاف و اختلاف منشاء سرگردانی و سرگردانی را دلیل نادانی می‌شمارد و بر این باور است مطالعه بیشتر موجب کثرت شبهه و تردید خواهد بود. زاهد در برابر این استدلال رند می‌گوید، این علم شریف و فن لطیف را نه برای مطالعه و تحقیق بیاموز، تو میتوانی با دارا بودن این هنر بزرگ به دربار شاهان تقرب پیدا کنی که اکثر وزراء و منشیان عالی‌مقدار در نتیجه داشتن این هنر بزرگ به مقام‌های والا رسیده و شاهد موفقیت را در آغوش گرفته‌اند. فضولی از زبان رند در پاسخ زاهد چنین می‌گوید: شرف و مزیت دانش که انجام آن به خطا و گناه پیوندد هرگز مورد قبول خردمندان واقع نشود و نادان غافل از قدر و قیمت سلطنت و فرمانروائی بر دانشمند طرفدار سلاطین و فرمانروایان برتری دارد و در برابر کلام زاهد که معتقد است خدمت پادشاهان و فرمانروایان متضمن سعادت و پایه ملک و سلطنت است، میگوید غرض از وجود مخلوق عبادت خالق است، عبادت مخلوق نه لایق است وجه ترجیح و مزیت انسان بر انسان دیگر معرفت الهی است نه مرتبه‌گدائی و پادشاهی... زاهد، او را بسوی زراعت کردن و کسب و تجارت می‌خواند و می‌گوید زراعت طریقتی است به سر منزل ثواب هر که تخمی به مزرعه انداخت خانه دو جهان معمور ساخت. رند در جواب پدر خود زاهد می‌گوید، ای زاهد زراعت خسارتی است به امید بدست آوردن سود. باید تخمی کاشت و منتظر محصول آن بود و این غیر از نقصان زندگی و وعده مرگ چیز دیگری نیست، حقیقت این کار معلوم است و در نزد عرفا مذموم. زاهد می‌گوید اگر کار کشت و زرع سخت است و کوشش در آن بیجا، برو سوداگری پیشه کن که با اینوسیله می‌توانی در رفاه و آسایش بسر ببری و احتیاج و نیاز مردم را رفع کنی. رند می‌گوید ای زاهد! تجارت و سوداگری یعنی سود خود و زیان دیگران را خواستن، تردیدی نیست که این شیوه به قیمت گرانتر فروختن مایحتاج به مردم و اشخاص است و دور از مروت و انصاف. بعد از شنیدن این پاسخ‌ها، زاهد رو به پسر خود کرده می‌گوید: تو بهر وسیله ممکن مخالف گفته‌ها و افکار و اندیشه‌های من هستی، با این بهانه‌ها می‌ترسم که از علوم و صنایع بهره نبری و از نهال معرفت و خودشناسی بری نخوری. رند در پاسخ پدرش می‌گوید اگر مقصود از فرا گرفتن علوم و صنایع

معرفت خداوندیست، احاطه معرفت باری تعالی از این تهمت‌ها عاریست. هیچ عالمی هرگز به کنه کار نرسیده هیچ خردمند و دانشمندی از پایان کار خبر ندارد، اگر مقصود از عالم و دانشمند شدن بالا رفتن مرتبه و مقام ظاهری است، تردیدی نیست هر که نادانتر است، نعمت او فراوانتر و آسایش و رفاه ظاهری او بیشتر است. حافظ شاعر و الامقام ایرانی نیز در این مورد غزل گویا و حکمت‌آمیز دارد که یک بیت آن چنین است:...

ابلهان را همه شربت ز گلاب و قند است
قوت دانا همه از خون جگر می‌بینم

زاهد در برابر این پاسخ‌ها و سخنان پرمغز پسرش رند جواب می‌دهد، از دیاد نعمت و تأمین آسایش و رفاه دلیل عنایت خدا و تنگدستی نشانه امانت نیست، خدای متعال هرگز نادان را در زیر عنایت خود و دانا را دچار عسرت و تنگدستی و اهانت نمی‌کند:

یا ز ایزد نیست جاهل منعم و عالم فقیر یا ز نعمت رتبه فقر و غنا افزونتر است
ور نه ممکن کسی تواند بود استحقاف علم کی توان گفتن که نعمت جاهلانرا درخور است
رند به پاسخ مبادرت می‌کند و می‌گوید، رفاه و نعمت نادان و تنگدستی و فقر دانا از قهر و شفقت نیست، بلکه این از اسرار حکمت الهی است. بعد از بحث و صحبت‌های زیاد، پدر درباره مسائل طرح شده بوسیله رند، دوباره به سخن آغاز میکند و خطاب به فرزند خود رند می‌گوید، من از اظهارات تو ناراحت شدم، حال اگر درک و بینش تو مانع تحصیل علم و دانش است، چرا از من که مرتاض ریاضت خانه عبادت و نیایش هستم تقلید نمی‌کنی. بدانکه با این عمل اگر به صفوف محققان نه‌پیوندی، باری از سلسله مقلدان باشی. رند می‌گوید ای پدر، از اقتدای تو عاری ندارم و بهتر از این هم کاری نمی‌شناسم، ولی در خانه تو غیر از رنج و تعب و تحمل شداید و ناگواریها چیز دیگری وجود ندارد و من قادر به کشیدن اینهمه بار ریاضت نیستم و طبیعت بشری هم با ریاضت چندان میانه‌ای ندارد.

بسالطیع پشیر مایل لهو و لعب است
اکسراه ریاضت ز بشر نیست عجب

فضولی این نایغه بزرگ عالم علم و ادب و عرفان از قول این پدر و پسر (رند و زاهد) مسائل دیگری را نیز به میان می‌کشد و می‌گوید دنیا و آخرت با هم در تضاد هستند هر که در این دنیا غم‌گزیند در آخرت غم‌نسیبند:

دنیوی و آخرت نقیض همنند
هر چه اینجا بود در آنجا نیست
هست در آخرت به راحت دل
هر که را راحتی به دنیا نیست

رند می‌گوید، ای زاهد، حاشا چنین نمی‌تواند باشد، زیرا که حکمت خدای عز و جل هرگز اجازه به ایجاد بدیها و زشتی‌ها نداده هر چه آفریده خوب است و تمام قانون و قواعدی که بر جهان حکمفرمایی می‌کنند در جای خود به بهترین شکلی قرار داده شده‌اند. دنیا مظهر آثار صنایع کامل است و راهنمای عارف و سدر راه

جاهل. و اکنون که من در دوران سالهای اول جوانی هستم طریقه ریاضت خواستن از من روا نیست. زاهد می گوید باید زهر مشقت و سختی را چشید و بار ریاضت را کشید. زیرا سرور و شادمانی را بقائی نیست. رند را نظر بر اینست که صرف نظر کردن از لذایذ و نعم دنیا کار بیهوده ایست. یأس و نومیدی را همت نام گذاشتن و نرسیدن به رفاه و آسایش و توانگری و دل سپردن به فقر و فاقه نشانه ایست که بدست آوردن لذایذ این جهانی سخت و دشوار است و رو کردن به فقر و ناداری ناگزیر. در این صورت به این عمل چه نامی می توان گذاشت، آیا چنین کسی دنیا را ترک کرده یا دنیا ترک او گفته است.

زاهد خطاب به فرزندش چنین ادامه می دهد، بدان که ما هر دو مخلوق خدا هستیم و با هم به دام محنت وجود مبتلاییم. شگفت است که من باید همیشه تن به زحمت و رنج بدهم و تو طریقه لهو و لعب پیش گیری:

در غربت اگر شوند همخانه دو کس باید که کنند یاری هم به هوس

ظلم است کز آن یکی نشیند فارغ اندیشه به عهده یکی باشد و بس

رند می گوید: من به نادانی خود اقرار دارم و این امر مرا از بلایا و مصائب رها نیده، لاف عقل زدن ترا به ورطه بلا انداخته است.

بعد از این گفتگوها زاهد از اینکه تمام وجود خود را بخاطر تربیت فرزند خود تلف کرده و تمام دستی خود را در طول عمرش به خاطر راحت و تندرستی فرزندش صرف کرده سخن می آورد و به پسر خود از تمام این مسائل احرف می زند. پسر می گوید، تو از این بابت در حق من ستم فاجش روا داشته ای و مرا به این دنیا که دار بلا و مصیبت است گرفتار کرده ای و شگفتی ندارد که من پاسخ این همه سلا و مستحیبت را بدهم، بهتر نیست که به جای این همه از مشقت و ریاضت سخن رانند، فرصت لازم برای بهره بردن از زندگی را بدست بیاوریم، زیرا که تأخیر در آن سبب بروز هزاران ناراحتی و نگرانی است:

دریاب که عمر نازنین می گذرد بنگر که چه سان زار و حزین میگذرد

عیش و طریبی ندیده ام در همه جا صد حیف ز عمری که چنین می گذرد

زاهد می گوید، ای پسر تو بارها و بارها از من شنیده ای که در خانه من جز مشقت و ریاضت چیز دیگری نیست و تو هم به چنین چیزها میل و رغبت نداری. تو آنچه را که می خواهی و در دل داری باید در جای دیگر جستجو کنی. رند در جواب می گوید تا روزی که من باید متحمل روزی و معاش زندگی خود باشم هوس غرا نرسیده و تأمین زندگی من به عهده تست، زاهد می گوید از آن روزی که دیده به جهان گشوده ای همیشه کرم و احسان من متوجه تو بوده و از تو غیر از ستم و جور چیزی ندیده ام. رند در پاسخ زاهد می گوید، تو بارها بطریق پند و اندرز گفته ای که دنیا برای هر سرور و شادی هزار اندوه و غم می دهد و در برابر هر شهادی هزار شرنگ می نهد. بدانکه لذت ازدواج شهیدست متضمن شرنگ فرزندان و چون تو آن شهد را چشیده ای از این شرنگ گریزی نیست و اگر در ازدواج با مادرم اجرت تکفل و نگهداری مرا در نظر نگرفته ای بدانکه دوربین و دوراندیش نبوده ای و اگر این موضوع را اقرار داری آوردن بهانه علتی ندارد. زاهد، فیض نکاح و ازدواج را که موجب نظم جهان است اذعان می نماید و ازدواج و مقاربت با دوشیزگان صالح و نیک سرشت و پاک سیرت را متضمن حصول در جهان و بقای نسل و حافظ نفس از فسق و فجور می شمارد و اضافه می نماید ازدواج طبق قانون شریعت موجب نظم عالم و سعادت جامعه بشری است و هر که زن دارد، او، در

کارهای خود موفق و کامیاب است.

سپس پدر و پسر در باره سیر و سیاحت به گفتگوی می پردازند، پسر می گوید: مسافرت دو فایده دارد، اول تعلق خاطر به کسان و نزدیکان را از بین می برد و تمام وقت صرف طاعت خدایتعالی می گردد. دوم دوری و غربت باعث تکیه بر اراده خود شده و طرف را وادار میکند که به کسب دانش و معارف بپردازد.

تسا نفس اسیر دام غربت نشود

آزرده محنت و مشقت نشود

چندان عجیبی نیست اگر بهر معاش

جوینده کسب علم و صنعت نشود

زاهد در برابر این سخنان فرزندش، از خطری که به هنگام سفر ممکن است پیش آید، پسر خود را آگاه می نماید و می گوید باید در سیر و سیاحت احتیاط را از دست نداد. در هر گام ممکن است با دردی روبرو بشوی و یا بدام مرد شارلاتان و مزور گرفتار آئی. رند از پدر خود می خواهد که او را طرز سیر و سیاحت یاد بدهد و توضیح دهد که در مسافرت باید از چه کسی دوری بکند و با کدام صنف و طبایفه نزدیکی و آشنایی در پیش گیرد.

فضولی این متفکر و جامعه شناس بزرگ، از قول زاهد، تمام راهها را در برابر چشمان فرزندش رند می گذارد. رند از پدر می خواهد که در این گشت و سیاحت با او همراه باشد و او را در تماشای آثار زندگی و دیدنیها راهنمایی بکند.

خوشوقت کسی که چون کند عزم سفر

هم صحبت عارفی بود شام و سحر

تا هر چه از آثار صنایع بیند

پرسد ز حقیقتش به تفصیل خبر

زاهد با این پیشنهاد موافقت می کند و با هم از حجره پای بیرون می گذارند و راه کوچه و خیابان پیش می گیرند. رند در مسیر راه از پدر خود درباره چیزهای جدید پرسش هائی می کند تا ناگهان به در ساختمان بزرگی می رسند. ساختمانی بلندتر از عمارت پادشاهان و رواقی پاکیزه تر از چهره بیگناهان که اذان مؤذن از آن به گوش می رسید. رند، پس از دیدن این عمارت بلند باشکوه رو به زاهد کرده می پرسد که اینجا کجاست و این عمارت را چه نامی است؟ زاهد می گوید اینجا خانه خداست و اهریمن را بر آن راه نیست و ساکنان آنرا از ابلیس بر آن باکی.

مسجد حصار امن و امان است خلق را

از فتنه شرارت ابلیس صبح و شام

آسوده دل کسی است ز ابلیس و شر او

کاو راست در حصار چنین روز و شب مقام

رند بعد از دیدن این عمارت باشکوه می گوید پدر، اینجا خانه خدا و سرمنزل صدق و صفاست و باید ساکنان آن تمام علایق دنیوی را از خود دور سازند و چون تو هنوز هواخواه من هستی و من هم به تو وابسته و تعلق خاطر دارم، نمی توانیم در این جایگاه اقامت گزینیم. باید کسانی در آن وارد شوند که اندیشه دنیا را تماماً از سر بیرون کنند و جز به خدا و حقیبی به چیز دیگری نیندیشند، رند برای وارد شدن به این بنای رفیع رضایت نمی دهد، پدر و پسر تماشاکنان همه جا را زیر پا می گذارند و صحبت کنان پیش می روند و ناگهان به بنای سر به فلک کشیده ای می رسند که از آنجا صدای نوشا - نوش می پرستان در حالیکه غلغل و نمره شان همه جا را فرا گرفته بگوش میرسد. رند می گوید مثل اینکه عده از دنیا گذشته و از آخرت بی نیاز گشته در اینجا گرد هم آمده اند. رند، پس از شنیدن این صداها و نمره های مستانه از پدر می پرسد، اینجا کجاست؟ عجب

جای دلگشا و فرح‌زایی است. نگاه بسوی این جمع تمام هوش و حواس مرا ربوده و مرا به عالم دیگر رهنمون گشته است. مثل اینکه اینجا قلب همه مردم سرشار از شور و شوق است و این خود نشانگر این است که از خالق خود خشنود و راضی هستند. زاهد در جواب می‌گوید: نه، اینجا خانه شیطان است و ساکنان آن محروم از رحمت کردگار و تمام اینها در نتیجه آلوده شدن به فساد و گناه و مخالفت با امر خداوند یکتا در آخرت گرفتارند. اینها راه حق و حقیقت را گم کرده و از فیض و رحمت خداوندی محروم هستند. رند پس از دیدن این خانه به زاهد می‌گوید اینجا را جایگاه شیطان قلمداد کردی و ساکنان آنرا گناهکار و عاصی شمردی، پس در آن چه حکمت است که خداوند تعالی با آن همه قدرت و توانائی، خانه دشمنان خود را آباد نگه میدارد. زاهد می‌گوید: هان، ای پسر، هرگز فریفته اعمال گناهکاران مباش. رند می‌پرسد، ای پدر، اگر با این افراد آشنا هستی و از دست آنها شراب خورده‌ای، به گناه خود اقرار کرده‌ای و سخن ترا اعتباری نیست و اگر با آنها نبوده‌ای و هیچگونه نشست و برخاستی نداشته‌ای، در این صورت چگونه بدون تحقیق و تفحص حرفهای ترا راست پندارم، تهمت به خلق عمل پسندیده نیست و در قضاوت هرگز نباید طریق انصاف را از دست داد. از کجا معلوم آنچه که این قوم می‌خورد همان شرابی باشد که خداوند تعالی آنرا منع کرده، شاید همین شراب آتش جهنم را خاموش کند و نعمات و آواز اینها، ذکر پروردگار عالم باشد. بهتر است اگر اجازت دهی من خود طبیعت این گروه را به محک آزمایش بزنم و تا این امتحان بر من ثابت نشود و پرده گمان و پندار از چهره احوال ایشان نگشایم محال است که به مجرد تقلید دامن از صحبت ایشان برچینم و از محفل آنها کناره گیرم. زاهد چون به فراست و تیزی رند اعتماد داشت به او اجازه ورود به این مکان را داد. رند قدم به میخانه گذاشت. در وهله ورود او را چشم بر چهره نورانی پیرمردی افتاد، آن مرد سالمند به فراست دریافت که این جوان تازه وارد است و صدا در داد ای پسر جوان آیا برای تو مشکلی پیش آمده است؟ می‌خواهم بدانم در حالیکه میخانه پر از شرارت و فتنه‌انگیزی شیطانی است و می و باده مخرب اساس طاعت خانه انسانی است، چگونه، من شما را به این همه تیزی و فراست که در ناحیه تو هویدا است در چنین مکانی می‌بینم؟ رند می‌گوید من آمده‌ام چنین سؤالی را با شما مطرح کنم، پیر نورانی صدرنشین میخانه به رند جواب می‌دهد: اینجا آن چیزی نیست که تو پنداری، اینجا منزل داراء‌الشفاء است و داروی درد دردمندان هر که روی به اینجا آورد به آزادی مطلق دست می‌یابد و در اندک زمان در ملک خدا جز در راه خدا نمی‌پوید.

دردیست قیاسی کسار عقبی در جان بساریست به دل دغدغه دهر گران

در مستی و بیخودی چو رستی ز خرد خوش باش که رستی هم از این و هم از آن

از شنیدن این کلمات عالمانه، رند بوجد می‌آید و می‌گوید ای پیر روشن ضمیر، این گفته‌های تو بر جان من نشست، چون تو وعده نجات دادی و مژده حل مشکلم را بیان کردی، دیگر مرا در انتظار مگذار. ساقی به امر مرشد پیر، باده‌ای که رشته از مجاز بریده و به حقیقت پیوند داده شده به دست رند می‌دهد، رند با خوردن جرعه‌ای از آن می‌ارغوان به شربت محبت برآمیخته، کلیه پرده‌های حجاب از جلوی چشمانش بکنار می‌رود و سلطان عشق و محبت در وجود او پرچم خود را برمی‌افرازد و رند بآن چیزی که در پی آن بوده و دائماً آن را جستجو می‌کرده میرسد. رند را صحبت رندان به مذاق خوش می‌آید و در برگشتن به سوی زاهد درنگ می‌کند. زاهد از تأخیر رند به تشویش می‌افتد و با خود فکر میکند که رند حتماً در دام ابلیس افتاده، به

اینجهت علاقه و مهر پدری او را وادار می‌کند که سراسیمه به میخانه بدود و چون وارد آن جایگاه می‌شود، رند را در حلقه میخواران نشسته می‌بیند. زاهد به صدا در می‌آید و رند را مخاطب قرار داده می‌گوید
بین عاقبت فریب شیطان خوردی و آبروی ما را پاک بردی:

دردا که ز تو کرد فسک نو میدم

کاری که ز تو ندیده بودم دیدم

رند رد جواب پدر خود به سخن در می‌آید و خطاب به پدرش زاهد چنین می‌گوید: اینجا مرکز میخواران فاسد و فاسق نیست که تو مرا از آن بر حذر میداشتی، اینجا محفل رندان پاکباز است. ساعتی پیش این جماعت درنگ کن، آنگاه حقیقت را به عیان با چشمان خود خواهی دید. زاهد می‌گوید میخانه همیشه جایگاه ابلیس بوده و هست و می‌آلت فساد و تباهی است. رند در پاسخ می‌گوید، تو اگر این خانه را خالی از خدای می‌خوانی پس بدانکه خدا را در همه جا حاضر و ناظر نمی‌دانی و اگر در این خانه به وجود خدا اعتراف داری باید بدانی جانی که خدا هست ابلیس نمی‌تواند وجود داشته باشد. زاهد می‌گوید عیب می‌بر همه مردم روشن و عیان است و هرگز قابل دفاع نیست. رند در جواب می‌گوید می‌دانم که می‌در شریعت حرام است و به همین علت نفس ظالم و اماره همیشه به سوی آن کشیده میشود و ما اهل گناه هستیم و خلاصی از آن ما را شایسته نیست:

ما اهل گناهیم و گنه زیور ماست عاری شدن از گنه کجا در خور ماست

ما را ز گناه نیست چندان عاری این شیوه، شعار پدر و مادر ماست

زاهد می‌گوید تو از کارهای ناشایست پیروی میکنی و دلایل سخیف و باطل اقامه می‌نمایی و این خود باعث افزوده شدن گناه تو خواهد شد. تو خود می‌دانی عیب و گناه میخوارگی بر همه کس عیان است و قباح آن خارج از بیان. اکنون که لب به می آلوده ساختی و ذوق نشسته آن دیدی، فایده آنرا بگو، آیا می‌را چنان فایده است که بخاطر نوشیدن آن انسان از اصول شریعت سرپیچی کند.

رند در پاسخ می‌گوید... می‌روح را صفاست و نفس را مَقْوٰی قواست و جسم را مُرَبّی اعضا، از بزرگترین فایده آن همین بس، که انسان را بوجد می‌آورد و غم را از دل میزداید و به شنیدن نعمات دلکش و روح‌انگیز و آوازه‌های خوش وادار می‌کند، منکران کوردل می‌و سماع را مذموم می‌شمارید، در صورتیکه سماع سبب تصفیه روح از آلاشها و کدورت‌هاست و به همین دلیل باید آنرا یکی از وسایل تصفیه نفس و باطن و آرامش جان و دل شمرد. زاهد می‌گوید این عمل مردود شریعت و در نتیجه باعث فراموشی اطاعت، و در شگفت هستم چگونه نوشیدن چنین چیزی را پسندیده‌اید و نمی‌دانم در ارتکاب، باین عمل چه نفعی متصور است.

رند نغمه دلکش را می‌ستاید و میگوید که می‌و باده، آدمی را از قید تعلقات جسمانی رها میکنند و غافلان را از درد عاشقی آگاه می‌سازد. عرفا عشق را صفت حق و میزان سلامت خرد و وسیله تهذیب اخلاق و تصفیه باطن شمرده‌اند، زیرا عشق روح را لطیف و قلب را صاف و آماده کشف حصول معرفت می‌سازد. همانطوریکه خود میدانی برای رسیدن به مقام «فنا فی الله» باریتعالی و آخرین درجه این وادی هفتگانه، وادی طلب، عشق، معرفت، استغناء، توحید، حیرت و فنا، عشق را دومین وادی رسیدن به ذات

باریتعالی میدانند. در اینجا فضولی به مسئله وحدت وجود میرسد که تمام موجود است اعم از جماد و نبات و حیوان و انسان آفریده وجود الهی هستند و وجود در بالای تمام این آفریده‌ها قرار دارد. و این وجود حق است که سرتاسر جهان را فرا گرفته و آن دریای بیکران و بی‌انتهایی است که تمام موجود است عالم هستی امواج او به شمار می‌آیند. از مطالعه این اثر گرانقدر فضولی، کاملاً روشن می‌گردد که این متفکر و عالم بزرگ بطور ضمنی از طرز تفکر، نظرات و جهان‌بینی رند بطور ضمنی طرفداری می‌نماید ولی بعلمت شرایط موجود، روی استدلال و بینش و نظرات رند تأکید نمی‌نماید و گذرا از روی آنها می‌گذرد. بعضی را عقیده بر این است که فضولی این شاعر گرانمایه در این میان طرف هیچ‌کس را نمی‌گیرد و عقاید متضادی را که از ابتدای زندگی درباره حیات، آفرینش، طرز زندگی و افکار و عقاید گوناگون وجود دارد همه را در دایره دید خوانندگان و پرسندگان می‌گذارد. ولی همانطوریکه در اول مقاله اشاره شد فضولی مانند شاعر شهیر ایرانی حافظ بزرگ که می‌گوید:

عاشق و رندم و میخواره به آواز بلند
این همه منصب از آن شوخ پریشان دارم

و یا:

رندی آموز و کرم کن که نه چندین هنر است
حیوانی که ننوشد می و انسان نشود

عقیده خود را درباره جهان فانی چنین بیان میکند:

دل گفتم بنای کار عالم هیچ است
وز بهر جهان کشیدن غم هیچ است،
می خورد به دفع غم، دمی مست افتاد
هشیار چو شد گفت که این هم هیچ است

در پایان کتاب زاهد به رند می‌گوید تو در اعتقاد خود ماندی و معتقدات و عقاید مرا باطل کردی و سرگردان و حیران ماندی. اگر همه عالم باطل است پس باید گفت حق کجاست و اگر اینها پیش تو وجود ندارد و خود مطلق که راست.

رند در جواب زاهد می‌گوید، باطل دانستن احوال کاینات بیان حق است و نفی ماسوی‌الله اثبات وجود مطلق بیاد آئینه افعال از کدورت ریا متجلی کرد. کتاب با این چهار مصراع به پایان می‌رسد.

در کوی فنا عاقل و دیوانه یکیست
در قعر محیط سنگ و دُر دانه یکیست
هر گاه که اعتبار نیکی و بدی
خیزد ز میان مسجد و میخانه یکیست

ما با این بیت حافظ شیرازی که رندی آزاداندیش بود و در کار خدا و خلق از چون و چرا دم زد و خود را از هر چه بوی تعلق داشت آزاد می‌کرد. با این مقاله نقطه پایان می‌گذارم:

همه کس طالب یا رند چه هشیار چه مست
همه جا خانه عشق است چه مسجد چه کنشت

منابع :

علاوه بر کتاب رند و زاهد و لغتنامه‌ها که قبلاً ذکر کرده‌ید - دیوان ترکی محمد فضولی تهیه و تدوین میرصالح حسینی، بانگ جرس نوشته پرتو علوی، مولوی چه میگوید: تألیف استاد جلال‌الدین همائی، مجموعه مقالات نقد و نظر درباره حافظ - نوشته دکتر حسینعلی هروی - شرح مثنوی شریف - بدیع الزمان فروزانفر، فضولی اثر لری جلد اول به زبان ترکی آذربایجانی - فضولی شاعر بزرگ آذربایجان - حمید آراسلی.

اشکانی تورک‌لری نین ایراندا ۴۸۰ - ایلیک حاکمیت لری

۲۵۰ ایل میلاددان اؤنجه دن.

۲۲۸ میلادی دک

ایران تاریخچیلری ایرانین اسلامدان قباقلکی
تاریخی باره ده چوخ آز معلومات اله وئرمیشلر. بۇ
باره ده آنجاق یونان تاریخچیلری نین یازدیقلارینا
اساسلانماق اولار. اؤنا گؤره ده شاهنامه ده و سایره
قدیم اثرلرده گلن پیشدادیلر، کیانیلر و سایره کیمی
سلاله آدلاری و کیومرث و طهمورث کیمی شاه
آدلاری ایندی داها ایشله نیلمیر. اونلارین یثرتیه:
هخامنیشیلر، سلوکیلر و اشکانیلر کیمی سلاله
آدلاری و کورش، داریوش و اردشیر کیمی شاه
آدلاری، بئر حقیقت کیمی قبول اولونوب و
ایشله نیلیر.

ایرانین اسلامدان سؤنراکی تاریخچیلری و
یازبیچیلاری، آنجاق ساسانی دؤرونندن قالان
بعضی کتابلاری پهلوی دیلیندن فارسجا یا و یا
عربجه یه چئویریب، یا خود اثرلرینده او
قاینقلاردان فایدالاناراق او دؤره نین تاریخی
آز - چوخ ضبط ائدیپ، ساخلا میشلاردی.
ایرانین ایلك سلاله سی ساییلان هخامنیشیلرین

● میرهدایت حصاری

تاریخی و اۇندان سۇنرا ۸۰ ایل ایراندا حکومت ائدن بۇیوک اسکندر و اۇنون جانشینلری اولان سلوکیلرین تاریخی ایسه یونان تاریخچیلری طرفیندن چوخ مکتمل و مفصل صورتده یازیلیب، ضبط اۇلونموشدور.

لاکین بۇ آرادا سلوکیلر ایله ساسانیلر آراسیندا بۇیوک امپراتورلوق قوۋوب، تخمیناً ۴۸۰ ایل اقتدار ایله ایراندا حکومت ائدن تورک سۇیلو اشکانی سلالهسی خصوصوندا درین بیر سکوت حاکیم اۇلاراق ایران و یونان تاریخچیلری بۇ بارهده لازیمینجا معلومات اله وئرمه میس و بۇ سلاله نین ۵۰۰ ایله یاخین اولان محتشم دۇرهسی تاریخین قارانلیق گوشلرینده، ابهام ایچینده قالمیشدیر. بۇ ایشین نئجه سببلری اولایلدی:

۱ - اشکانی دولتی، اردشیر بابکانین الی ایله بیخیلیب و ۴۰۰ ایل داوام ائدن ساسانی حکومتی قورولدوقدا، اشکانیلردن قالان هر بیر سند نهایت درجه تعصب ایله آرادان آپاریلیب، اولارلا مربوط اولان هر جور معلوماتین قاباغی آلینیب و دۇردیوز ایل آرادا اولان فاصله هر شئی یاددان چیخارمیشدی.

حتا کئچمیش شاهلاری یثنی دن دیریلدن شاهنامه شاعیری فردوسی، اشکانیلرین یالنیز آدلارینی انشیدیب و اولارین باره سینده هنج بیر معلومات اله گتیره بیلمه ییب و کتابلاردا دا بۇ بارهده بیر شئی گۆرمه دیگیندن دانیشاراق، دئییر:

چو کوتاه شد شاخ و هم بیخشان
نگوید جهان دیده تاریخشان
از ایشان بجز نام نشنیده ام
نه در نامه خسروان دیده ام
الته فردوسی ده ۱۹ نفر اشکانی شاهلاریندان

یالنیز ۹ نفری نین آدینی انشیدیب، شاهنامه سینده گتیرمیشدی.

۲ - اسلامدان سۇنرا، خصوصی ایله ۲۰۰ ایل ایراندا مستقیم اۇلاراق حکومت ائدن عربلرین دۇرونسده، ایران کین گئچمیش تاریخیندن و عنعنلریندن و محتشم شاهلاریندان دانیشماق مومکون دئییلدی. بیر طرفدن ده عربلر ایرانی آلدیسقدان سۇنرا کتابخانالار آرادان گئتمیش و کتابلار ایسه مجوس کتابلاری عنوانی ایله کفر دور دئییه یاندریلیمیش و اله هنج بیر سند قالمامیشدیر.

۳ - اشکانی لر ایله یونانلیلار و رومیلر آراسیندا گئدن ساواشلار و امنیت سیزلیک نتیجه سینده یونان و روم سیاحلاری و تاریخچیلری ایرانا گلیب، گنده بیلمه دیکده، ایرانین داخلی وضعییتیندن خبر سیز قالمیشدیلار.

۴ - ایران تاریخچیلری اشکانلیلاری ایرانلی سایمادیقلارینا گۆره اولارین باره سینده دانیشیب و اولارین تاریخلرینی نقل ائتمگه کؤنوللو اؤلمامیشلار.

اما اشکانیلرین ایرانلی اؤلمامالارینی بوتون تاریخچیلر بیر سس ایله تأیید ائتمیشلر. مثلاً: هجری ۳ و ۴ - جو عصرلرده یاشایان عرب تاریخچیسى و سیاحى علی بن حسن مسعودی (۲۸۰ - ۳۴۵ هـ ق) اؤز معروف اثری «مروج الذهب» ده (او خوبون: مروج الذهب) هخامنشی شاهلارینی ایران سلاله لرینی بیرینجی طبقهسی آدلاندیراراق، اسکندر و سلوکیلری و اشکانی سلاله سینی سلوک الطیب و ایسف آدلاندیریب، کئچره ک، ساسانیلره چاتدیقدا اولارلی ایران شاهلاری نین ایکینجی طبقهسی ساریاق، اشکانی سلاله سینی ایران شاهلاری سیراسیندا گتیرمه میشدیر.

اشكانيليرى ملوك الطوايف آدلاندير ماغين
مىبى ايسه بۇدوركى، اشكانيلر هر يىرى آلدېقدان
سۇنرا اۇرانين پادشاهى. يا حۇكمرانىنى يىترينده
قۇيارق اۇنلاردان بساج و خراج آلماقلا
كفايت لىميشلر. بۇ كىچىك شاهلار اۇز يىنرلىرىندە
صاحب اختيار اۇلدوقلارى حالدا، مركزده اوتوران
شاهلار. شاهى (شاهنشاه) سايبلان اشكانى
پادشاهىندان اطاعت ائتمەلى و يىتى پادشاه تخته
چىخىد يقددا شاهلار شاهى نىن تايىدىنى اله گتيرمەلى
ايدى. بىنلەلىكله بۇ دۆلته ملوك الطوايف دىمك
دوزگون اۇلا بىلمز.

اشكانيليرىن يا پارت طايقاسى نىن اصلينده
تورانلى اۇلساقلارى ايسه تارىخچىلر طرفىندىن
هامىلىقجا تايىد اۇلنوموشدور.

مىسعودى اشكانيليرىن يا پارتلارنىن، نوح
پىغمبرىن اوچونجو اوغلو «يافت» ين نىلىندىن
اۇلدوغونو قىد ائتميشدور. بىلىرىك كى گنجىمىشده
دوينا انسانلارى نىن نوح پىغمبرىن اوغلانلارى
اولان: سام و حام و يافت نىلىلرىندىن اۇلدوغونا
اينانير دىلار. تورك سۇيۇلارنى دا يافت اۇلادى
بىلىردىلر.

پارتلار اسكيت يا اسكيت، يا ساكا، يا سكه
آدلانان بىر تورك قىبىلەلىرى گىروپونون عضوى
اۇلۇب، اولجه شىمالدا آروف دىزى چىنوره سىندە
ياشايب، سۇنرا جنوبيا سارى حرىك ائدەرك خزر
درىاسى نىن شرقى ساحلىندە پارت اۇلكە سىندە
ساكن اۇلموشدورلار.

محمد حسن خان اعنماد السلطنه مقدم
مراغه اى، اشكانيلره حصر ائتدىگى «دُرُ التيجان فى
تارىخ بنى الاشكان» آدى اثرىندە (ص ۹۹) بىلە
يازىر:

«ايسدى نىسازىخچىلر گنجىمىش ايساملارنى

عكسىنە اۇلاراق، علمى دىللىرله ثابت ائتميشلر كى
اشكانى پادشاهلارى نىن اصل و نسبلىرى ايرانلى
اۇلمايب، بلكە توران (توركوستان) لىلارنى پارت
يا پارت آدلانان بىر طايقاسىندا ائدىر.

پارتلارنىن يافت نىلىندىن و اسكيت يا اسكيت
خلىقىندىن اۇلدوقلارى دا معلوم اۇلموشدور.»

اسكيتلر ايسه دندىگىمىز كىمى شرقى
اوروپادا، سكا يا سكلره وئرىلن آد دىر. على اكبر
دهخدا اۇز لغت نامە آدىلى اثرىندە «سكا» لار
بارە سىندە بىلە يازمىشدىر.

«سكالار قارىشيق (مىسختلط) بىر

قسوم دور. گنجىمىشده اۇرتسا آسيا و چىن
توركوستانىندان ارال درىاسىنا و اوروپادا دون و
دانوب چاپلارنىداك، بايىلمىش و هر يىردە بىر آد
ايله مشهور اۇلموشلاردى. اۇرتا آسپادان ايرانا گلن
سكالارا ايراندا ساك يا ساس دىيىلىپ، دارىوشون
كتىبه لرىندە ده «ساک» يازىلمىشدىر. سكالارا يا
اسكيتلره بعضاً داهه يا داهها، روسلاردا «داخ» دا
دىلىمىشدىر. اۇنا گۆره اۇنلارنىن ايلك ياشادىقلارى
يىنره «داهستان» دىمىشدىرلر.

پارت طايقاسى اشكانيلردىن چوخ قاباق ايراندا
اۇلموشدور. مثلاً هرودوت مىلاددان ۴۵۶ - ايل
قبااق يازدىغى تارىخده ايران شاهى نىن تابعىتىندە
اولان طىايفالارى سىياركن پىسارتلاردان دا آد
آپارمىشدىر.

۷۰۰ - ۸۰۰ ايل مىلاددان قبااق ايرانا
گلن «اكتزىاس» آدىلى يونان حكىمى: آستىبارانىن
پادشاهلىغى زامانى پارتلارنىن شورش ائتمەلىرى و
سۇى داشىلارنى اولان ساك يا ساس طايقاسىندان
كۆمك اىستەمەلىرى و مد يا ماد پادشاهى نىن اولنارا
غلبە چالماسى بارەدە مطلبلر يازمىشدىر.

بعضى تارىخچىلره گۆره پارت يا پارت يىتر

آدى دىر. بىئەلىكە اشكانىلەر پارتىلار دىيىلمەيدىر. لاتىن تارىخچىسى ژوستىن يازىر كى، اشكانىلەر اصلىدە پارتلى دگىل ايمىشلىر. بىلكە تورانلى اۆلۇب، پارت اۆلكەسىنى غلبە ايله آلىب، اۇرادا اۆز دولتىرىنى قوردوقلارينا گۆرە پارت شاھلارى آدى ايله مشهور اۆلموشلاردى.

شمس الدين سامى دە اۆز قاموس الاعلام آدلى اثرىندە اسكىتلىرى و اشكانىلارنى تورانلى و تورك خىلقلرىندىن بىلىمىشىدىر. عىن حالدا اسكىتلىرى چوخ جمعيتلى قىبىلە تۇپلوسو اۆلاراق توراندىن چىخىپ آسيانىن شىمالىنى و آوروپانى دۆلدورموش و حىتا قىدىم فرانسىزلار، اسلاولار، فىن، استىيان، و سايره خىلقلەر شامىل اۆلدوغونو بىلدىرىمىشىدىر.

شمس الدين سامى همەن اثرىندە اسكىت كىلمەسى بارەدە دىيىر: اسكىت اسكى يونانلىلارنىن اقوام تورانىە [تورك قوملارينا] وئردىكلرى اسم دىر. پارت كىلمەسى بارەدە ايسە دىيىر: پارت يونان تارىخچىلىرىنىن اشكانىان دولتىنە وئردىكلرى اسم دىر.

داریوشون كىتەبلىرىندە گلن پرتە سۆنرالار بىھلۇ يا پىھلۇ دىيىلن قومدا پارت اۆلمالىدىر. بعضىلىرى بونلار قوم ايرانى (ايران قوملارىندىن) دىمىشىدىر. بۇ اۆ دىمكىدىر كى اۆنلاردا ايران تابىلىگى آلتىندا ياشايان قوملاردان بىرى ايمىشلىر. لاکىن اصلىدە تورانلى و سكه يا اسكىت دىيىلن قىبىلە تۇپلوسونون بىر قىبىلەسى ايمىشلىر.

م. ح. اعتمادالسلطنه «دۇرالتىجان...» آدلى اثرىندە توران كىلمەسىندىن دىنشاركن بۇ كىلمەنىن سانسىكرىت دىيىلىندە «تور» كىلمەسىندىن آلىنىمىش «توربا» كىلمەسىنىن ايراندا تحريف

اۆلموش شىكلى بىلىمىشىدىر. «تور» چاپك، تىلەسىك و تىلەسىك كىمى معنالار وئرىر. دەخدا ايسە اشكانىلەر همەن هياطلە يا هفتالىون دىيىلن توركلر اۆلدوغونا اشاره اندىر. بۇ توركلر ايران تارىخىندە آخ توركلر، هون توركلرى كىمى آدلار ايله تانىنىمىش و ايران تارىخىندە مختىلىف روللارنى اۆلموشدور. تارىخچىلرىن نظرىنچە پارت آدى ايله مشهور اولان بۇ طىپقانىن اوريايا گىلمەمىشدىن قىباق آدلارنى پارنى يا آپارنى ايمىش. اسكىتلىرە بعضاً آوروپادا ماساگت يا ماساگت دە دىنىمىشلىر. اسكىتلىرە مختىلىف يىرلردە: سىت، سىتە، سىكسا، سىكس، سىكزى (سكاياداها) كىمى آدلاردا وئرىلمىشىدىر.

اعتمادالسلطنه «درالتىجان...» دا يازىر كى توراندا اولان اسكىت (اسكىت) لرىن بىر قولۇ قىدىمدە ايكىسى بۆلۈنەرک بىر حىصەسى توركوستاندا خىزىر دىياسىنىن شىرقى ساحلىندە قالمىش و بىر حىصەسى اىندىكى ايران تۇپراغىنا گىلب شىرلر و كىندلر سالىب ياشامىشىدىلار. بونلار لطىف طىبىلى انسانلار اۆلۇب و آريايى آدى ايله مشهور اۆلموشدولار. بىر حالداكى توراندا قالانلار كىچىرى، چىۋل آدمسى و گوبود طىبىلى ايمىشلىر. اىندىكى توركمنلر او طىپقالارنى قالىب قولانلارىندىن دىر.

محمدتقى (حكىم) دە اۆز «گىنج دانش» آدلى اثرىندە «اشك» بارەسىندە بىئەلىكە يازىر: اشك توركستاندىن پارت اۆلكەسىنە گىلب، اھالىنى يونان حاكىمىنىن عىپىنە قاوزاياراق، اۆز سىلالەسىنىن تىل داشىنى اۇرادا قۇيموشدور.

روس عالىمى م. م. دىياكونو، مادالار ايله پارتلارنى دىل و سۇى باخىمىندىن بىر - بىرلىنە ياخىن اۆلدوقلارينا اشاره اندىرەرك

دنییر: سلوکی لری ایراندان قومادا، ماد(میدیا)لار پارتلار یاردیم گؤستردیلر. سلوکیلرله محاربه ده سکالار دا اؤز سؤیاداشلاری اولان پارتلارین یاردیمینا گلردیلر.

کنچمیشده اصل و نسبین خلق یانیندا چوخ اهمیتلی اولدوغونا گؤره اشکانیلر ده اصل و نسب لرینی یوخاری آپارماق اوچون اؤزلرینه قوندارما بئر شجره نامه دوزه لتمک فیکرینه دوشوب اؤزلری نین کیان نسلیندن و دارای اکبر(بؤیوک داریوش) اولادیندان اولدوقلارینی ادعا اتمیشدیلر. اونا گؤره بعضی تاریخچیلر سهو اولاراق اشکانیلرین نسیبینی هخامنشیلر چاتدیرماق ایسته میشدیلر.

اشکانیلر زامانی یونانلیلار ایرانین هر یئرینده حنا بلخ و قندهار... طرفینده ده ساکن ایتمیشلر. یونانلیلار ایرانلیلارلا قارشیب، انولندیکلرینه گؤره یسنى ایکی سؤیلو(اکدش = دورگه) بئر نسیل آریبا چیخمیشد. اشکانی لرین دیلی ده نهنجه قرن مدتینده یونان دیلی و یئرلی دیلین تأثیری آلتیندا بوتونلوکله ده ییشیلیمشیدیر.

اشکانیلرین سیاسی تاریخی

مقدونیه لی اسکندر ۲۰ یاشیندا ایکن- آتاسی فیلیپوسون(ایراندا فیلقوس دئییلریمش) یئرینده اوتوردو. ۲۳ یاشیندا ایکن دونیانی آلماق قصدی ایله قوشون چکدی. میلاددان ۳۳۱ - ایمل اؤنجه ایرانی تصرف ائتدی. میلاددان ۳۲۳ ایمل قابق، ۳۳ - یاشیندا ایکن دونیادان گئتدی و اونون قوردوغو گئتیش امپراطورلوقو سردارلاری نین الینده اوچ حیصه یه بؤلوندو. مقدونیه ایله یونانین بؤیوک بئر

حیصه سی «آنتیگونس» آدلی بئر سردارین الینده قالدی. بطلمیوس آدلی بئر آیری سردار مصرده حاکیم اولدو. «سلوکوس نیکاتور» آدلی بئر سردار ایسه آسیانی اؤ جومله دن ایرانی تصروفونده ساخلادی، و سلوکیه (سلوکیه) سلاله سینی وجوده گتیردی. بۇ سلاله ۱۷۳ ایمل ایراندا حکومت ائتدیکن سسؤنرا، میلاددان ۲۵۰ ایمل اؤنجه باختر(بلخ) ایالتلری نین بیری اولان پارت یا پارت منطقه سی نین حاکیمی «ارشک» (سؤنرالار اشک اولموشدور) یاه «آرشاک» سلوکی پادشاهینی کبچیک آسیادا محاربه حالیندا اولدوغونو انشیتدیکده، یونان حاکیمی اندراگوسون هلیهنه قیام ائده رک اونو مغلوب ائدیپ، اشکانی سلاله سی نین تملینی قویدو. اؤ اوچ ایمل یونان حاکمیتی طرفدارلاری ایله وروشانندان سؤنرا ۲۴۷ ایمل میلاددان اؤنجه دعوادا یارالانیپ، اولدو. اؤنون کبچیک قارداشی تیرداد سلوکیلرین ضعیف لیگیندن استفاده ائده رک، گرگانگی آلیب و مملکتینی گنیشلندیرمگه باشلادی. تیرداد ۲۰ ایمل پادشاهلیق ائتدی. ایکی دفعه ۲ - جی سلوکوس ایله محاربه ائدیپ، اونا سینقین وئردیکدن سؤنرا نهایت اؤنواسیر ائده رک حبسه آلدی.

اشکانی شاهلاری مملکت لرینی گنت - گئده گنیشلندیررک بؤیوک بئر امپراتورلوق قوردولار. بسنله کی خزر دنیزی اؤ مملکتین اورتاسیندا واقع اولدو.

اشکانی سلاله سی نین ان بؤیوک پادشاهی، بیرینجی مهرداد یا ۶ - جی اشک(۱۷۱ - ۱۳۸، میلاددان اؤنجه) مملکتی داها دا گنیشلندیریب: فراتدان هندوستانا - قافقازدان فارس کؤرفزینه، جیحوندان شوشادک چکیلن بئر امپراتورلوق وجوده گتیردی. اونون زامانیندا

سلوکوس پادشاهی اونون قدرتیندن قورخویا دوشرهک، آغیر بیر قوشون حاضیر لاییب، ایرانا هجوم گتیردی لاکین مهردادین الینده سینقین دوشرهک، اسیر اولدو. اما اونولا چوخ احتراملا رفتار اولوندو. مهرداد ۳۸ ایل سلطنت ائتدی.

اوجونجو فرهاد (۵۷ - ۷۰ میلاددان اؤنجه) زامانی بویوک اقتدار و عظمت تاپمیش روم دولتی ایرانا محاربه یه گیریشدی. بۇ محاربه لر ۳۰۰ ایل داوام ائتدی. روم امپراتورلوغو شرقه گۆز تیکمیش و چینه ساری چکیلن «ایک یولو» نا گۆز قیجیرتمیش ایدی. اشکانیلرین شرقه خدمتلیری بۇ اولدوکی زامان - زامان شرقه ساری اوز گتیرن روملولارین قاباغینی آلدیلار. بیر طرفدن ده شمال طرفیندن هجوم گتیره ن سکالارین، آلانلارین و سایر قبیله لرین نفوذلارینی دفع ائده رک، مملکتی و شرق اولکه لرینی امن و اماندا ساخلادیلار.

اۇ زامان یونانلیلاردان چوخلاری ایرانین مختلیف یئرلرینده یاشاماقدان اولوب اونلارین اوستون اولان تمدن و کولتورلری ایران فرهنگینده درین تأثیر بوراخدی.

ایراندا امنیت و عدالت برقرار اولوب دموکراتیک بیر شرایط یارانندی. اۇ زامانا قدره سابقه سی اولمایان بیر شورا مجلسی (پارلمان) وجوده گلدی. بۇ مسأگت؟ آدلانان مجلس (سؤنرا اعیان مجلسی ده قورولدو) پادشاهان دوزگون حکومت ائتمکده یاردیم ائده ر، حتا لازیم اولاندا پادشاه تعیین ائدیپ حتا پادشاهلاری تختدن سالماغا دا اختیاری وار ایدی.

اشکانی مملکتی او زامان ۱۸ ساتراپلیق یا ایالته بؤلونوردو. بونلارین بعضی لرینه حاکیم تعیین اولونور، بعضیلرینه ایسه اشکانی شاهزاده لریندن

بیری حاکیم اولاردی. اۇ جومله دن آذربایجان مستقیم اولاراق بیر شاهزاده نین طرفیندن اداره اولوناردی. اۇ زامان کئچمیشده کیچیک ماد آدلانان آذربایجانا «آتروپاتن» دئییلردی. لاکین اسلامین اولیندن بویانا آذربایجان کلمه سی گؤرونور. عربلر اونا آذربایجان دئیهرمیشلر. مثلاً عرب تاریخچسی عبدالملک ابن هشام (وفاتی ۲۱۸ھ ق) «اؤز» «التیجان» آدلی اثرینده معاویه (وفاتی هجری ۶۰) ایله ابن وهب دانیشارکن سؤزو آذربایجانا چکسیر. ابن الوهب آذربایجاندا اوز وئرهن بیر حادثه نی تعریفله یرک بئله دئییر: «وبعث شمر بن القطف بن... فی مائتة الف حتی دخل علیهم آذربایجان. فقتل المقاتلة و سبى الذریه، ثم اقبل فکتب فی حجرین امر مسیره، فهما الیوم علی جدار آذربایجان....»

قال معاویه: و ما بال آذربایجان لله أنت؟ قال: له انها كانت من ارض الترك و اجتمعوله... قال معاویه صدقت فهل بلغک ما فی الحجرین بارض الحجرین بارض آذربایجان؟ قال ذکر مسیره فی شعره...

بئله لیکله هله اسلامین ایلک قرنینده آذربایجانین اهالیسی تورک ایمیش، لابد اوندان دا قاباقدان ائله ایمیش.

اشکانیلرین پایتخت لری

غرب تاریخچیلری اشکانی شاهلارینین ایلک پایتخت لرینی «کلات» و سؤنرالار «هکاتومپیلوس» دئییلن دامغان یا «یوز دروازه» شهری بیلیمشیدرلر. سؤنرا امپراتورلوق آرتیق گئیشلندیکده عراق - عربده دجله کناریندا اولان «سلوسی» شهرینی پایتخت ائتمک

ایسته دیلر. لاکین اشکانی سردارلاری اؤریا گئتمهیه حاضیر اؤلمادیقدا شاهین امری ایله دجله نین بو تایندا همان شهرین مقابلینده تیسفون آدلی آیری بیر شهر سالیندی. هر ایکسی شهر پایتخت عنوانی تاپدی. عربلر بۇ یکی شهره مدائن دندیلر. یعنی: شهرلر. اشکانیلردن سؤترا حکومت قوران ساسانی لرده اؤز لرینه پایتخت اتدیلر. لاکین روس محقق م. م. دیاکونو و آیری بیر نیا یا نیسه آدلی، عشق آبادین ۱۸ کیلومتریلینده اولان شهری اونلارین ایلک پایتخت لری بیلیمشیدیر. بۇ شهرین خرابه لری ایندی ده قالیر و چوخلو تاریخی سندلر و شی لر تاپیلیمشیدیر.

اشکانیلرین دینلری باره ده

اشکانیلر سلوکیلری ایراندا قووب، اؤز لری بیر امپراتورلوق قوردوقدا، ایرانلیلارین محبت لرینی اؤز لرینه جلب اتمک اوچون، اونلارین دینلرینی یعنی زردشت دینی قبول اتدیلر. بۇ دین حقیقته زردشت دینی ایله، اوندان قابق یا ییلیمیش اولان مُغ (موغ) لارین دینلری نین ترکیبی ایدی.

اشکانیلر آتشدکلری ساخلایب، حمایت اتدیکلری حالدا، آتا - بابا دینلری اولان بت پرستلیگی و بتلری ده ساخلا دیلار، عین حالدا گونشی و آیی دا پرستش اندیردیلر.

بیرینجی بلاش (۵۰ - ۷۷ میلاددان اؤنجه) زردوشتون حدیث لرینی ییغدی راراق، اوستانی یئنیندن یازدی ردی. تدقیقاتچیلار اشکانیلارین دیل لرینی آراشدی ردی قدا بۇ نتیجه یه چاتمیشدی رلار کسی اؤنلار دینلرینی دگیشدی ریکاری کیمی دیل لرینی ده دگیشدی ریمیش و یثرلی دیلی منیمسه میشدی رلر. یوخاری طبقه ده

ایسه یونان دیلی آنادیلی کیمی ایشله نیرمیش. اشکانیلار زامانی دین آزاد ایمیش و مذهبلره احترام قویماق بۇ حکومتین اساس سیاست لریندن ساییلیردی. بونو دا دنیه ک کی اشکانیلار حقیقته ۴ - شعبه (قول) ایمیشلر. ایراندا ن علاوه هندوستاندا و شمالدا و اثرمنستاندا آیری - آیری حکومت اتمیشلر. اشکانیلار ایراندا ساسانیلر طرفیندن دوشورولدو کدن سؤترا، اؤنون بیر شعبه سی جزیره ده (بین النهرین ده) ۲۱۰ - ایل داهسا (۲۱۸ - ۴۲۸ ه. ق) اقتدار ایله حکومت ائتدی لر. بئله لیکله اشکانیلرین حکومتی تخمیناً ۷۰۰ ایل داوام ائتدی. شمالدا ایسه اوندان دا چوخ داوام اتمیشدی ر.

هنر و صنعت باخیمیندا ن

بعضیلری بۇ دؤرده هنرین دالی قالما سینی ادا اتمیشلر. لاکین ایندی تهراندا ایران باستان موزه سی نده ساخلانیلان بیر ملکه نین باشی نین داشدان دوزه لیمیش هیکلی و بیر اشکانی شاهی یا شاهزاده سی نین طبیعی انسان اندازه سپدن اولان تونج (برنز) هیکلی و اوندا ایشله نیلن ظرف لیک و هنر مندلیک بسو ادعانین سهو اؤلدو غونو گؤستریر. لاکین دندیگیمیز کیمی اشکانی لرین بۇ جلاللی و عظمتلی حاکمیتی نین تاریخی مکمل بیر صورتده یازیلما میشدی ر. بۇ باره ده گئیش بیر تدقیقات آپاریلیب، تاریخین قارانلیقدا قالان گوشه لری ایشیقلا نیب، آیدینلاشدیر یلمالی دی ر.

بۇ گونکی فارس دیلی باره ده

ایندی ده بۇ گونکی فارس دیلی باره ده قیسا

اۇلاراق بىر پارا ايضاحلار وئرهك:

آيرى بىر مەھم و دقتە لايىق اولان مسئلە بۇدور كى تارىخىن حۇكمو و تارىخچى لىرىن تايىدېنە گۇرە بۇ گونكى ايراندا دانىشيلان و ايشلە نيلن «درى» دىلى و يا درى فارسىسى (فارسى درى) اءلانسان فارس دىلى اصليندە ماوراءالنهرده (افغانىستانين شماليندا و تاجىكىستاندا) دانىشيلان دىلدېر. بۇ دىل اسلامدان قابق و اسلامدان بىر - ايكى قرن سۇنرا يادك ايرانلىلارين دىلى دىلمېش. بلكە سۇنرالار تدرىج ايلە سامانى، غزنوى و سلجوق شاهلارى نين تشويقى و كۇمگىلە ماوراءالنهردن يا قديم خوراساندان، ايرانين باشقا نطقەلرينە يايىلاراق اولجە ايرانلىلارين شعر و كىتابت دىلى و سۇنرا خلقىن دىلنە چئور يلمېشدير.

البته بۇرادا بىزىم مقصدىمىز بۇ دىيىل كى ايندىكى فارس دىلى فارسلاين اصلى دىللىرى اۇلمادىغى اوچون، اولنار اۆز قديم دىللىرىنە قايىتمالىدېرلار. بلكە بۇ دىلن تشكولو و گىئىشلىنمەسى نين تارىخىنى خايطر لاتماق ايستە بىرىك.

عربلرین ایرانا تسلطلریندن نىچە قرن سۇنرا يادك عرب دىلى ايرانلىلارین يازى دىللىرى و علمى و ادبى دىللىرى اۇلدو. تحصيللر و تالیفلر بۇ دىلدە اۇلوردى. ايرانلىلارین يثرلى دىللىرى نين عرب دىلى ایلە برابرلىك و رقابت ائتمگە قدرتى يوخ ایدی. ايكى يوز ایل مستقیم اۇلاراق داوام اندەن عرب حكومتلىرى نين شدتلى و قدرتلى حاكىمىتى يثرلى دىلین دىرچەلىب و تكامل تاپماسى نين قاباغىنى آلیب و اونو ايرانين ايكىنجى درجەلى دىلینە چئور يلمېشدير. بىشلە بىر زاماندا ايرانين شمال شرقينده، خلیفه نین مرکزی اولان

بغدادین نفوذوندان اۇزاق دوشن ایاللرده تدریج ایلە مىلى حرکتلر باش قاوزايب و مىلى حكومتلر تاپلماغا باشلادى. اۇ جومله دن هجرى ۳ - جو (میلادی ۹ - جو) عصرین ايكىنجى يارىسيندا «سامانى» لر حكومتى ماوراءالنهرده تشكىل تاپدېقدا، يثرلى دىل يعنى همان درى دىلى يا درى فارسىسى عرب دىلى نين يثرىنى توتماغا باشلادى و رودكى و دىقىقى و سايره كىمى شاعىرلر تاپىلىب، يثرلى دىلدە شعر دندىلر.

هجرى دۇردونجو (میلادی ۱۰ - جو) عصرده سامانىلار يىثرلرینى غزنوى سلاله سینه وئردىلر. اوللارین دا پايىتخنى ايندىكى افغانىستاندا اولان «غزنه» شھرى و اھالى نین دىلى دە دندىگىمىز درى فارسىسى ایدی.

غزنوى سلاله سى بارده

غزنوى سلاله سى نین ايسلك بناسىنى قۇيان، احمد اسماعيل سامانى نین قىزىل و نرىب آلدىغى (الب تكىن) «آدلى تورك سۇبلو بىر غلام اۇلموشدور. اصليندە تورك اميرزاده سى اولان الب تكىن اۆز لىساقى اوزره عبدالملك طرفيتدن «حاجب سالار» لىق مقامىنا چاتمىش و سۇنرا جهاد عنوانى ایلە افغانىستانا قوشون چكىيب، غزنه شھرىنده غزنوى سلاله سى نین بناسىنى قويموشدور.

الب تكىن وفات ائتدېكدن سۇنرا اۇنون كوره كنى، سردارلىق مقامىنا چاتمىش، آيرى بىر سامانى غلامى اولان «سبكتكىن» اۇنون يىرىنده اوتورموشدور. بونو دا دنمەلى يىك كى غلام اۇ زامان كۆلە معناسىندا دىيىلمىش. نىچە كى حتا كىچىك شاهلار بۇيوك شاهلاردان اطاعت

اشتدیکلرینی اثبات التتمک اوچون قولاقلا رینا قیزیل حالقا کتچیره رک اوزلرینی اونلارین قولاغی حالقالی غلاملاری (غلام حلقه بگوش) کیمی بیلدیره رمیشلر.

لاکین غزنوی سلاله سی نین حقیقی استقلاللی هجری ۳۸۷ (میلادی ۹۹۲) - جسی ایسلدن، سبکتکین یین اوغلو سلطان محمود غزنوی نین سلطنتی ایله باشلانمیشدیر. غزنویلر تورکلرین قارلیق ائلیندن ایدیلر.

سلطان محموددا یئرلی دیلدن و شاعیرلریندن (دری فارسی سیندان) حمایت ائتمگه مسجور ایدی. تورکلرین کتچمیشده اوزلرینه مخصوص خطلری و ایقبالاری و ارایدی. لاکین بۇ ایقبالا کاشغرده، چین یین «شین جیانگ» (سین سیانگ) ایالتینده و مسغولستاندا آرتیق ایشله نریش. اۇ منطقه ده اسکی تورک ایقباسی ایله یازلمیش کتیبه لر و آیده لر قالمیشدیر.

اما ایراندا عریلرین ۲۰۰ ایل مستقیم و نئچه یوز ایل غیر مستقیم اولاراق، اشتدیکلری حاکمیتلری نتیجه سینده یالنیز عرب دیلی و ایقباسی ایشله نیلمکده ایدی. داها سونرالار ایسه جلابیرلر و تیموریلر دۇرونده او یغور ایقباسی دا ایراندا رواج تاپمیشدیر.

بۇ سلاله نین ایلک مهم پادشاهی سلطان محمود غزنوی شاعیرلردن حمایت ائتدیگینه گۆره اونون سرایی دری شاعیرلری ایله دۆلدو، یئرلی دیل داها دا انکشاف تاپیب، قدرتله نیب و کتابت و بدیمی لیک استعدادینی داها دا گئیشیلندیردی. اۇ شاعیرلرین قدرتلی شعرلری بۇ دیله آرتیق رونق و نردی. بنله لیکله اۇ دیل ایرانین او بیرى نقطه لرینه یایلمغا باشلایب و گلن عصرلرده سرعتله یایلیب، اولجه ایرانلیلارین ادبی و سونرالار

محواره دیللی اۆلدو.

ایندی سۆز بوراسیندادیر کی اوندان قایاق ایرانلیلارین دیللی نه ایمیش؟ بیر حالدا کی پهلوی دنیلن دیل ساسانیلرین سرای دیلی ساییلمیش و خلقین محاوره دیلی باشقا دیل ایمیش. اشکانیلر دۇرونده ایسه یونان دیلی و خطی ایراندا رسمی بیر دیل کیمی ایشله نیلردی. یونانلیلارین ۸۰ ایله یاخین ایرانداکی حاکمیتلری و سکونتلری چوخ درین و سرعتلی بیر تأثیر قویموش ایدی.

اسکندر ایران خلقی ایله یونان خلقینی واحد بیر اۆلکه یه و واحد بیر «ایران - هلنی» جامعه سینه دۇندرمک اوچون، ایرانین و شرقین مختلف نقطه لرینده شهر (پولیس) لر و کندلر سالدیرمیش و یونانلیلاری اۇرایا کۆچورتموش و یونانلیلاری ایرانلیلارلا اولنمگه تشویق ائتمیش دی.

یونانین اوستون و قدرتلی تمدونو، هنری و میخی خط ایله مقایسه ده چوخ کامیل و آسان اولان ایقباسی ایراندا سرعت ایله اوزونه یئر آچیب، آز مدته ایرانلیلارین هم محبتلرینی جلب ائتدی هم ده اونلارین اداری و یازی (کتابت) دیلینه چنوریلدی.

سلوکی دولتی نین وارثی اولان اشکانی حکومتی ده بۇ دیلی نیمسه یره ک، شاه و بۆیوکلر و عین حالدا عمومی خلق طرفیندن قارشیلانیب، رسمی دیل کیمی ساخلانیلدی.

تحصیلات و فرمانلار بۇ دیل ایله اۆلدی. ۴ - ۳ یوز ایل بۇ خط ایله یازیب، دانیشدیقدان سونرا تدریج ایله «آرامی» ایقباسی و دیلینی یونان دیلی نین یئرینه قۇیدولار. لاکین یونان شهرلری و کندلری هله ده قالیردی. نئجه کی اشکانیلرین پایتختی اولان «یوز دروازه شهری» (دامغان) یین

اطراف منطقلرى نىن ساكىنلىرىنى يونانلىلار تشكىل
اندىردى.

حتا اشكانىلاردان قالان سكه لردە، اوراماندا
تاپلان گۇن لوحە لردە و اليميزدە اولان اشكانى
شاھى طرفىندىن شوش شھرىنە يازىلان مکتوبدا و
سايرە اثرلردە يالنىز يونان اليقباسى و دىلىنى
گۇرمك اولار. يونان دىلى اجتماع نىن يوخارى
سويە لرىندە آنادىلى كىمى ايشلەنىلدى. لاکىن
آشاعى طبقە لردە و پارت ولايتىندە آنادىلى عمومى
خلق دىلى ايدى. اما تأسفلى دىر كى اۇنلاردان ھىچ
بىر اثر و نشانە گىلب، بىزىم اليميزە چاتمامىشدىر. ھر
حالدا بۇ خلقىن اسكىت جامعه سىندىن
اۇلوب، اصلىلرى نىن تورانلى اۇلدوقلارى بارەدە
شبهه يترى يۇخدور و تاريخچىلر ھامىلىقجا بونو
تصدىق ائتمىشدىرلر.

ھلە ايندى دە خزرىن شرقى ساحلىندە اولان
پارت اۇلكەسى نىن يىثرىندە توركلر
ياشاماقدادىرلار.

تورکمنستاندا عشق آبادىن ۱۸ -
كىلومتريگىندە واقع اولان اشكانىلرىن ايلک
پايتختلرى «نيسه» (نيسا) شھرى نىن خرابە لرى ھلە
دە قالىر. عشق آبادىن اوزو دە اصليندە «اشک
آباد» ايمىش چونكى اونون دا بناسىنى اشک
قۇيموشدور.

ھر حالدا ايندى ايرانىن گنچمىش دىلى بارەدە
يىئنى بىر باخيشلا، يىئنى بىر تحقيقات
آپارىلمالىدىر. گۇرەك نىچە قرن ميلاددان اۇنچە
شمالدان ايران منطقه سىنە تۇكولوب گلن و اورادا

يئرلەشنىن آريايىلار نىن دىللىرى نە ايمىش. ايندى
درى فارسىسى ايلە دانىشان ايرانلىلار قديمە نە
دىل ايلە دانىشارمىشلار. تاريخچىلر يازىرلار كى
آريايىلار دا اسكىت لر (ساكالار) نىن بىر قولودور و
توراندا ن گلمىشدىلر. بونە دنمكىدىر؟

تأسف كى بۇرادا بوندان آرتىق بحث ائتمگە
واخت يۇخدور. اهل تحقيق اۇلانلار بۇ بارەدە
گىئىش تصديقات آپارا بىلرلر. البته يىئنى بىر
باخيشلا، سۇز يوخ كى بۇ نهايت درجەدە چتىن و
آغىر بىر ايشدى.

بىبليوگرافى:

- ۱ - شرفىن آلتىنچى بۇيوك سلالەسى، جورج
راولينسون Sixth Great Oriental Monarchy
- ۲ - اشكانلىلار، م.م. دياكونو، ترجمه كريم كشاورز
- ۳ - تاريخ ايران باستان، ميرزا حسن خان (مشيرالدوله)
پىرنياج، ۳.
- ۴ - درر التيجان فى تاريخ بنى
الاشكان، م.ح. اعتماد السلطنه، ج ۳
- ۵ - تاريخ سياسى پارت، نيلسون دوپواز، ترجمه على
اصغر حكمت.
- ۶ - ايران نامه، محمدعلى مھرىن
- ۷ - پارتى يا پھلريان قديم، دكتور محمد جواد مشكور
- ۸ - مروج الذهب، على بن حسن مسعودى
- ۹ - لغت نامه، على اكبر دھخدا
- ۱۰ - قاموس الاعلام، شمس الدين سامى بيگ
- ۱۱ - التيجان، عبدالملك ابن هشام.
- ۱۲ - شاهنامه فردوسى
- ۱۳ - گنج دانش، محمدتقى خان (حكيم) ۱۳۰۵ ه.ق.
- ۱۴ - ايران از نظر خاورشناسان، رضازاده شفق.
- ۱۵ - تاريخى هزاره ها، اسكندرى.

«سۆنمز» يىن لىرىكاسى

● ناظم رضوان

يسۇلداشى اۆلموش لىرىكاسى، باياتىلارى،
دۇرلوكلىرى، قىطمەلىرى، قۇشمالارى، غزىللىرى،
باشقا محبت شىعرلىرى عمومى پوئىياسىلە ھىچ بىر
تضاد تىشكىل انىمە يىب، عكسىيە، تاماملانماسىنا.
كامىللىشمەسىنە خىدمەت گۇستىرمىشىدىر. مۇشۇ
جەھەتتەن دە، پىروبلېملىرىن قىيىنلۇشۇ و
ھلى، شاعىرىن انىستىتىك ايدىئالى باخىمىندان دا
بونلارنىن آراسىندا سىخ بىر وھدەت واردىر.
لاكىن، لىرىكائىن حىزىن، كۆرەك دىلىنىن
سۇيلە دىكلونىنى البتە، باشقا ژانرلارنىن سۇيلەمەسى
بىلكە دە چىتىندىن چىتىندىر.

شىعرلىرىن بىرىندە اۆزۈنۈ «محبت انىلچىسى»
آدانىدىران شاعىرىن يارادىجىلىغىنى گۆزدىن
كىچىرەك و ارلىغىنىن دۇغرىدان دا باشدان -
باشا سۆگىدىن يۇغرىلدوغونا ايناندىران. بۇ
سۆگى، محبت دار چىچىۋە يە سىغىشمايان، بوتون
دۇنيايا وورغون بىر انسانىن سۇن درجە
گىنىش، درىن، طىبىعى دوىغوسودور. بۇ سۆگى
پارلاق ايشىق كىمى طىبىعتدىن، بشىرىتدىن، وطيندىن،
خىلقدىن، آتا - آنادان، سىنعتدىن، اۆزۈن، قارا
زولفلىلو، جاذبەدار آذربايجان گۆزەلىنە قىدەر
ھامىنىن اوزەرىنە ساجىلىر. ھىر محبت ھىدىنىن
اوزەرىنە دوشن ايشىق سىلى بىر جور رىنگە
چالىر، ھىرەسىندە اۆزۈنە مۇشۇ چالار يارادىر.
لاكىن، ھامىسى عىنى درجەدە اورە كىدن گىلن صاف،
قانىنار ضىمىمىتە. چىونكى سۆنمز قىلىنە،
پىوئىياسىنا، اۆ جىسومەلدەن دە لىرىكاسىنا
سۇيوقلۇق، بىگانەلىك، بۇغازدان يۇخارى سۆز
ياسادىر. سۆنمز سۆندە انىلە سىوئىرىكى، اونون
مىجىتىنىن شىعرە كى عكس سىداسىنىدان
اورە گىنىدە كى يارالارىن، آغرىلارنى سسى
انىشىدىلىر:

چاغداش جىنوبى آذربايجان و ايران شىرىندىن
دانىشاركن كرىم مىشروپەچى سۆنمزىن پارلاق
سىماسى گۆزۈموز اۆنۈندە جانلاندىر. قۇل - قۇلا
ولسىرىپ، اۇجسا داغىلار كىمى دايانمىش
شەرىيار، ساھر، صىفوت، بىرىيا، اىتماد، سەند، مەخزون،
ساوالان، بارىشماز و س كىمى قىدەرتلى قىلم
اوستالارىنىن آراسىندا اۆزۈنە مۇشۇ
صىمىمىتى، اوسلوبو، تىواضىكارلىغى، شىخىتى اىلە
سەچىلىن سۆنمز اۆزاقىدان تانىنىر. يوزلرچە
شىرىن «الى بۇش گىتمە»، «آغىر اىللىر»، «عىسانىن
سۇن شامى»، «بۇيوك درد - بۇيوك غم»، «اىتىن
وقاسى»، «بابام اۆزۈ گلە جىكدىر»، «امان داغىلار» و
سايىر مۇشۇمەلرلىن مۇلىغى اولان شاعىر انىلە زىنگىن
بىر يارادىجىلىق يۇلو كىچىمىشىدىر كى، گىرى
دۇنوب باخاركن ھىچ بىر تاسقە، پىشمانچىلىقا يىر
قالمادىغى آيدىن گۆرۈنور.

اۆ، تىكجە «عىسانىن سۇن شامى» اىلە خىلق
شاعىرلىگىتە لايىق اۇلسا دا، قانادىندا يوكسىلدىگى
لىرىكاسىندان سۆز آچىماماق، صاحىبىنە شىھرت
گىتىن مۇشۇلارنى تۇخونماق مۇمكىن دىيىل.
بوتون يارادىجىلىغى يۇلو شاعىرىن يۇلو

سۈيۈنمەدە يىسار سۈيۈنلەر
يىسالوار يىسار، سۈيۈنلەر
نە دۈيۈنم، نىنچە بىيىن
درديمى يىسار سۈيۈنلەر؟

گۈرۈندۈيۈ كىمى، مۇلىقى بىللى اۇلمايان
كلاسيك باياتىلار يىمىزلا عىنى سۈيۈدە دايانان بۇ
پۇتتىك نمونە حقيقى عاشىغىن مجنون
سايغى، كرم سايغى اينچە، گىلنى دىر.

سۈيۈلەيىن يىسار مىندىن
اوخ مىندىن، يىسار مىندىن
گىل بىر چىخاق يىسار
مىنل مىندىن، سار مىندىن

شاعىر بۇ باياتى سىندا دا سۈنەن قىلپىن
چىرىپتى لارىنى عكس اتتىرىر، عاشىغىن سرحىد
بىلمەن هيجانى نىن هر جور قداكارلىغا، جىقاي
حاضر اۇلماسى نىن منظرە سىنى يارادىر.

كلاسيك ادبىياتىمىزدان معلومدوركى، عشق
انسانىن انلە اۇجا معنوى مقامى كىمى ترنم
اۇلونموشدور كى، بۇ نىقەدە آرتىق عاشىغىن
جىسمانى لىگىندىن علامت قالمىر و ايكى روح
قاينايىپ قووشور. دۈمەلى، معىن نىقەدە عاشىق
اۇزونو اۇتودور. بۇ زامان عاشىغىن جىسمى چوخ
قىمتلى ئىروتى ساخلايان ويرانە يە، ان ياخشى
حالدا خىزىنە يە بنزە دىلپىر. شىبە سىز، بۇ مقايىسە
كلاسيك لىمىزىن گۈزەل بدىمى تاپىنتى سى اىلدى.
آخى طىبىعتدە خىزىنەلر چوخ واخت ويرانە لىكلردە
اولور. سۈنمىز دە همىن مطلبە اشاره ئىندىر.
غزىللىرى نىن بىرىندە يازىر:

عشقىن گۈزەل غمىلە كۈنۈل شاد اۇلار مىدام
گىنجىن، اۇلاركى، قدرىنى ويرانە بىلمە سىن؟
بىر قەدەر اولدە دۈدىك كى، سۈنمىز نىن محبتى

گىنجىش معنا داشىيىر. اۈنو سىسقا، دار بىر ياناقلا
آخان بۇلاغا اۇخشاتماق اۇلماز. اۇ، چوخلو
قۇللارى اولان گور سۇلو چايا بنزەيىر. اۇ، معنجا
گىنجىش، توتومجا سۇنوسوزدور. اصليندە بۇرادا
طىبىمى لىكدن كتار هىچ نە يۇخدور. شاعىرىن اۇلو
باباسى فضولى:

الدىمىم ترك، فضولى، سر كويىن يارىن
وطنىمىدىر، وطنىمىدىر، وطنىم
- دۈيۈنمىر كى يىسار اىلە وطنى
بىرلىشىدىرىمى؟ سۈنمىز دە داهى سلفىنە لايىق بىر
خلف كىمى باباسىنى تصدىقلەيىر:

بىر سۇزدو محبت سۇزو عالمىدە، وطنى تك
يوخ باشقا گۈزەل سۇز بۇ قەدەر سۇزلر اىچىندە
شاعىرىن اىچىندە كۈزو آزالمايان، اۈوو
سۈنمىن بىر اۇجاق يانىر. بۇ اۇجاق زردوشتون
آتىككە سىنى خايطىر لادىر. چونكى اونون دا، بونون
دا مىنبى وطنىدىر، آذربايجاندىر. بىر اۇجاغىن
كى، اۇدو حقدن يانا، اۈنو هىچ بىر كولىك سۇندورە
بىلمىز. عكسىنە، طوفانلار، قاسىرغالار بۇ اۇدو داهى دا
آلىشىدىرىپ، گو جلىدىرەر، نىنگ مىشەلرىن اورە گىنە
يانغىن سالار، ياش آغاجلارى دا ياندىرار. شاعىر
سۈنمىز نىن وطن سىنوگىسى دە اللى اىلدىن آرتىقىدىر
كى، مىنلرلە اۇخوجوسونون قىبىنە اۇد سالىر، اۇنا
وطنى نىن داشىنى، تۇر باغىنى، هاواسىنى، سۇيۈنو،
ماهىتىنى سىنودىرىر. قلم صاحبى آچىق - آشكار
وارلىغىنا صاحب كىسلىن قوونىن وطن اۇلدوغونو
بىلدىرىر. اۇ، نە اكىرسە، اۇ، نە يازىرسا، قلم بىي اختيار
وطنىن قوجاغىنا سىغىندىغىندان، اۈنو ترنم
انتدىگىندىن، سۇندا يىشە وطن آلىنىر. مگر قىزىل گول
اكن باغبان قىزىل گول درمەيىمى؟

عسىم، وطنى - دردىم
غور اىدىپ بىتىن دردىم

مىن بىر اكيىنچى يم كى
جان اكىدىم، وطن دردىم
تبريزلى شاعىرىن لىرىكاسىنا حىزىن لىك،
كۆرە كلىك، غم بۇلۇدلارى گىتىن سىبىن كۆكلىرى
درىندە دىر. بۇ معزولوق، كىدر، شاعىرىن
اىستەيى، صنمى تائىر مستودو دللىل، تارىخى
عدالتسىزلىكلىرىن ياراتىدىنى محيطىدىن دۇغان
خالدىر. دايم حرىص قونشولارىن هجوملارىنا،
بعضى ظالمى حاكىملىرىن ظولمونه، حقسىزلىكلەر
سىنە گرەن وطينىن اجى طالعى هانسى شاعىرى
فرحلىدىرە بىلەر؟ بىكى يوز ايلدىن بىرى روس
اىمپىرىياسىنىن پارچالادىنى آنا تۇرپاغىن دردىنى
اورەيى شمع كىمى ارىن شاعىر چكەمەيش، كىم
چكە جكدىر؟

هر دفعه آزادلىق اوغروندا آياغا قالخىمىش
اۇغوللارىن قانلى جسدلىرىدىن قىزاران لالهلىرىن
باغرىنداكى قارا خاللارى گۇرۇب كىم فرىاد
اتتمەلى ايدى؟ سىنەسى وطن عشقى ايله دۇلو
شاعىر آنايوردون دردىنىن بۇيوكلويونو
گۇسترمك اوچون انسان اولادى ايله كفايتلمەيىب
طبعىتىن اوزوندىن مثاللار گىتىرير:

دردىمە آراز آغلار
كور آغلار، آراز آغلار
كور آغلار ظولوم - ظولوم
آراز آغلار، آراز آغلار
داغلىرى، داشلارى آزادلىق مجاهدلىرىنىن
قانينا بۇيانان، كورو، آرازى، قىزىل اوزەنى، اورموسو
گۇز ياشى ايله دۇلان، بابىكلىرى، نىسىمىلىرى.
ستارخانلارى، خىيابانىلىرى شىهيد اولان وطينىن
حالينا سۇنمىز، البته، اومىدسىز باخىمىز. اونون
طبعىتىندەكى، شىبه سىز، حياتا، گلە جەيە اومىدىندىن
دوغور، شاعىر اوز طالعىدىن دانىشان بىر شاعىرىندە

بۇ حقدە يازىر:

مىن كۇنول وئىرەلى وطنە، اتلە
بىساخمادىم كۆلەيە، طوفانا، سىنلە
اىناملار آندىغىم مىن اوخىدان بىنلە
بىر اۇخوم دەيمەدى داشا، طالعىم!

شاعىر ياخشى بىلىر كى، خلقى آغلاتماقلا هىچ
بىر يارانى ساغالتماق سومكون دىيىل. اولو صابر
دنىمشكن: «آغلادىقجا كىشى غىرتسىز اولورە، اونا
گۇرە دە خلقىن، وطينىن دۇغدوغو يىنى - يىنى
ستارخانلارىن كۆلگەدە قالماسىنا، اومىدسىزلىك
يارانماسىنا دۇزە بىلمەين مشروطەچى ايشىقلى
گۇزلى ايله مى قهرمانلارى، دار آغاجىندان بىنلە
قورخمايان اوغوللارى آرايىب، تاپىر،
اوخوجولارىنا تانىدىرير:

بىئۇ انىللىر سردار گۇزلىر
سردار باشى دار گۇزلىر
هر اىگىد بىر سرداردىر
گۇرە بىلە دار گۇزلىر
دار گۇزلىر حقىقتى گۇسترمك، باشا سالماق
اوچونسە حقى، عدالتى برپا ائتمك ضرورى دىر.
حق ايسە معلوم حقىقتە گۇرە اوجالىقلاردا
اولور. چىركابىلار بۇلاشمىش، يىترە سورونىن
يالاندان فرقلى اۇلاراق، تمىز قار كىمى زىرولردە
پاشايان حقه چاتماق اوچون انسان اوزو دە
صافلىق، پاكلىق زىرولە سىنە اوجالمالى دىر. شاعىرىن
قلمىندىن چىخىمىش مصراعىلار دا بوندان خىبر
ولرير:

قۇيون دىيىم نىيە منصورى چكدىلر دارە:
اۇ، حقى بىر اوجا يىتردىن آراماق اىستردى
لاكىن، شاعىرىن عقىدە سىنچە، اۇ دا بىللى دىر

كى، حق خوشلوقلا، ھىچ كىمە وئىرىلمىز، زورلا
 آلىنار. بونون اوچون انسان مبارزە آپارمالي، بعضاً
 جانینی گىروو قويمالی دىر، آیری یۆل یوخ:
 وئرمزله حقى، حقى آلارلار - علی (ع) دىنىب
 دایسم، اۇدور الیندە اونون ذوالفقارى وار
 حقدن، حقیقتدن دانیشان سۇنمز اۇز
 لىرىكاسیندا ایلك نۇبەدە شاعیرلرین حیاتینا
 تۇخونور. اۇنون عقیدە سینجە، کیم اۇزونو شاعیر
 آلداندىریرسا، حقدن، حقیقتدن باشقا ھىچ نە یە
 کونول باغلامامالی، وطنین خوشبختلیگی، سعادتى
 - یعنی حق اۇغروندا مبارزە آپارمالي دىر. کریم
 مشروطەچى بۇیوک ایدە یالار صاحیبی اولان
 شاعیرلرین حیات پروقرامینی اۇز لىرىكاسیندا
 قیسا، کونکرئت و بدیعی شکیلدە اعلان اندیر.
 شاعیرلرین حیاتیندان گتیردیگی انیپیزودلارلا
 (حادثة) لیکرینی عیانی لشدیریر. وطن معبى ایله
 آلیشيب - یانان، شاه استبدادی طرفیندن آذرى
 تورکجه سینە قذغن قۇیولماسیندان عذاب چکن
 شاعیر سھندین، حبیب ساھرىن، یازیچی گنجعلی
 صباحی نین حیاتی، چکدیگی اشکنجه لر سۇنمزین
 «گوزەل انسان»، «شاعیر دندیگین»، «بۇ اولوم درس
 اولدو دیریلر اوچون»، «سھند کیمدیر؟» شعرلریندە
 پۇتتیک معنالاندیریلیمیشدیر. مسلکینی پولا، مقاما
 ساتان، شھرت اوچون حاکیملرین آیاغیندان اۇپن
 شاعیر جیکلردن فرقلی اولاراق اۇز ایدە یالاری
 اۇغروندا مبارزە اتدن سھندلری، ساھرلری
 اۇ، یوکسک قیمتلندیریر، اۇنلارین «گنجە اسن
 حسرت کولەیی» ندن کئچدیکلرینە شاهد دورور:
 بىر حسرت کولەیی اسدی بۇ گنجە
 ساھرىن صبرینی کسدى بۇ گنجە
 بىر ھۇمور حق - دئیب، باغیران شاعیر
 بىر آنین ایچیندە سوسدو بۇ گنجە

سۇنمز شاعیرلیگین مسئولیتینی گئنیش معنادا
 گۇتورور. اۇنو گاه ایرەلیدە یویوروب اۇردونو
 دالسینجا آپاران، یارالانسا دا دایانمایان
 بایراقدارا، گاه سوسماقلا خیانتی، گاه ھایقیرماقلا
 جنایتی بۇغان سیاستچی یە بسزە دیر. اونون
 فیکیرنجە شاعیرین اورە یسی آزادلیق
 یۆلچولاری نین، پناھیسزلارین یوواسی اولمالیدیر.
 اگر بلە اولماسا:

طوفاندا پناھیسزلار اوچون یئلکن آچامماز
 هر دم کى اونون قۇپماسا طوفان اورە گیندن
 شاعیر سۇنمزین لىرىكاسی باشقا
 موضوعلارین دا چیچکلندیگی گولوستاندیر.
 بۇرادا عبرت آمیز حادثة لرینە، انسان معنویاتی نین
 مختلف مقاملارینا دا ایشیق سالینمیشدیر.
 حقدن، عدالتدن دانیشان شاعیرین پوئزاسیندا،
 شېهە سیز، آلاھا مناسبت دە اۇز عکسینی
 تاپمالي ایدی. اۇ دا بىر حقیقتدیر کى، عادى آداملا
 متفکیر بىر شاعیرین «واجب وارلیغا» / شهاب الدین
 سھروردی / - آلاھا باخیشلاری، وئردیگی قیمت
 عینی اول بیلیمز. جاهیلیت دۇرونده بوت شکلیندە
 تصور اندیلن آلاھ ایدى دە گاه یترده، گاه گۆیدە
 سانیلیر. سۇنمز ایسە اۇنون یثرینی چوخ دقیق
 گۇستریر:

عزیزیم، نسه چنیدە گز
 نسه چسین - ماچیندە گز
 تانرینی آختاریرسان؟
 آرا، اۇز ایچیندە گز
 و یا:

انسانی دا بىر سئو، اگر آلاھی سئویرسن
 آلاھ یولو، والله! کئچر انسان اورە گیندن
 شاعیر تمامیلە حقلى دیر. تانری نین یثری ایلك
 نۇبەدە انسانین قلبیندە دیر. کیم اۇنو اۇز قلبیندە تاپا

بىلىمىرسە، آختارىشلارنى عبث و معناسىزدىر.
جىسمانى لىكدن اوزاق بىر وارلىغىن يىترىنى
معين لىشىدىمك البىنە، سادە لوح لىرىن ايشى دىر.
حق بۇلۇنو سىنچىمىش، اۇ يۇلا ايمان گىتىر مىش
فيلسوف شاعىر تىكلىكدن دانىشاركن، ھىنچ كىمە،
ھىنچ نە يە تىكلىك آرزولامىر. داغدان آشماغىن بىلە
يارلا داھا آسانلىغىنى سۇيەلەن سىنعتكار تىكلىگىن
يسالنىز آلاھا مەخسۇس بىزەك اۇلدوغۇنو
وورغولايىز:

داغدا داغلىق ياراشار
داغى يارلا يار آشار
تىكلىك ياراشىق اۇلسا
تىك آلاھا ياراشار

سۇنمىز لىرىكاسىندا نىسلىلەرنى يارىشى، آتا -
اوغول مەناسىلەرنى دە فىلسفى - پونىك باخىمدان
مەنلاندىرىلمىشىدۇر. شاعىر، جىياتى اۇلگۇن،
استاتىك (دورغۇن) دىيىل، آن بە آن انكشالدا،
دە يىشىلمىكە گۇتوردۇو اوچون چوخ زامان
يىشنىلگە جان آتان يىشنى نىسلە - اوغوللار
اوستونلوك وىرىر. اوشاقلارنا غزل اۇخويوب
تەرىف گۇزەلەن آتا اونلارنىن دارىخدىغىنى،
بىزدىگىنى گۇردوكدە، عىبى لەشىر. لاكىن، اۇغول
آيدىن شكىلدە خلقىن اوندان نە اىستەدىگىنى باشا
سالىز:

يازىچى دۇيماسا خلقىن دردىنى
مىليونلار اىچىندە يالقىز قالاجاق
خلقى نىن امەيىن ايتىرەن شاعىر
يىقىن آلاھا دا نىسانكور اۇلاجاق
شەردە غزلىخان، گۇزەلەن قاش - گۇزۇندىن،
اىنچە بىلىندىن، جان آلىجى لىغىندىن دانىشان آتاي
قارشى چىخىش اندەن اۇغول سرت سۇزلر
ايشلەدىر. اىلك باخىشدا اۇخوجو اۇغولون بۇ

سرتلىگىنە ايراد توتا بىلەر. نىچە اۇلسا، آتا، آتادىر و
اۇغولون بىلە سرت سۇزلر دىمە يە حقى چاتىمىر.
لاكىن دقتلى نظرلر ھىمىن سۇزلرىن، لىكىرلرىن
شاعىرىن اۇزۇنە مەخسۇس لوغۇنو سىنچە بىلەر.
اۇخوجو اىنانىر كى، فىلسوف - شاعىر خلقىن
انكشالنى نامىنە اۇز گىتىر لىگىنە قارشى دا / اگر بۇ
دۇغىرودان دا گىتىر لىك مە / عىبيان اىتمە يە
حاضر، مەرقى شەخسىت دىر.

بۇغازىندا جراحىە آپارىلاندىن سۇنرا سىسى
توتولموش دۇستو و اوستادى عبداللە و اعظىن
اوغلو بىر آندا آتاسىنى تىلفوندا عوض اندىب،
سىسىنى كىسىلمە يە قۇيما ياندا شاعىر سئوئىر.
گلەجك نىلىن نەقسانلى دىيىل، كامىل اۇلاجاغىنا
اىنانىر. اۇ، گىنچ نىلىن، مەخسۇس دە اۇغوللارنى
تىكچە تىرەلمە كفايتلىمىر، ھەم دە مەنوى زىرورەلەر
چاغىرىر، يۇل گۇستىر:

خىيالدا شىغىجى؟ تىرلان كىمى دىر
اۇجا زىرورەلدە گزەر مەرد اۇغول
ظالىمە دالغالى عىمان كىمى دىر
مظلوما - مەربان خىزىر، مەرد اۇغول
بىلە لىكە، سۇنمىز پونىياسىندا اونون بىر
مەخسۇسى - جەمەتىن تىكامول يۇلوايە انكشالنى
مىنىلى دە آشكارا چىخىر. بۇ مىنىل ايسە اۇلوم
چاغىندا دا وظىفە (مقام) كورسوسوندىن دۇرد اللى
ياپىشىپ قۇيماق بىلمەن، شەخسى مەنەنى اوچون
مىنىلەرە گىنچى اۇلومە وئىرن قۇجا
دىكتاتورلارنىن، مەقام پىرستلرىن انكارى دىمىكدىر.
جىياتى، مەقامى دۇرداللى قامارلايانلارنىن،
مظلوملارنى قىرغىنا وئىرنلرىن طالعىنى ايسە
شاعىرىن «قاراقوش» آلتىقورىك (مەزى - مەجازى)
شەرىندە گۇروروك، اردبىل و حىشى حىوانلار

موزەسىندە قسانادلارىندىن دىۋارا مىخلانمىش قارا قوشون قوزولارى، دۇوشانلارى پارچىلاماسى، قوشلارى گۈيدە دىدمەسى، سىرحىد بىلمەين آمانسىزلىقى قابارىق شىكىلدە سادالانىپ و اۇندا آلاھىن بىلە غدارلىقلارى جىزاسىز قۇيما دىغىنى بىلدۈرىلەر.

۱۹۷۷ - جى (۱۳۶۵) يىلدە يازىلمىش بۇ شىعر محمد رضا شاھىن عاقىتىنى قاپاقچادان خىر و نىرەن بىلگى تائىرى باغىشلار. دۇغرىدان دا بۇ شىر بىر ايل سۇنرا حىقىقە چىنورىلدى.

شاھىر يىرىندە دىمىشىدى:

بۇ پىس گونە دوشمەيىن سىبى
اۋزىندە دىر، بىسونو يىاخشى قان گىلن
چىوروىونچە بۇ قۇرۇموش بىدىن
يىاندىر دىغىن اۋددا دوشوب يىان گىلن
سۇنمىز يىر يىرىكاسىندا سوۋىتلى شىرلەر دە
اۋزىنە يىر تاپمىشىدىر. ماراقلى حىكايەلەر، «عىسانىن سۇن شامى» كىمى يوكىك بىدىمى داستان يارادان
اوستاد شاھىر «قوشلار دا سىنور» آدىلى لىرىك شىرىندە اۋزىنە مخصىص شىرىن، بىدىمى دىلدە
ماراقلى بىر حىدائە و نىرمىشىدىر. حىدىندىن آرتىق رىحمىلى، اورەسى يوشاق و خىرخواه بىر دوستو، شاھىرىن انونىدە چۇل گۇيە رچىنى نىن
(يىاھو) يىواسىنى گۇرور. قوشون جوجەلرى يىمورتادان چىخاركن قورو چۇر - چۇپون
اوستوندىە قالىب اۋلمەسىن دىنە دوستو يىووايا يوشاق كاغىذلا يۇن دۇشە يىر. لىكىن، كىرى قاينىدان
آنا گۇيە رچىن دە يىشىكىلىگى گۇرچىك يىووادان گىشىدىر و بىر داھا گىرى قايتىمىر. گۇرۇندىو
كىمى، شاھىر بىر قۇش جوغازىن تىمىالىندا نىشچە اىنچە مطلقلىرى و نىرمەسى باجارىمىشىدىر. اۋ، ھىم

انسان، ھىم شاھىر، ھىم دە و نىداشىدىر. اۋ، طىبىعتدىن باشلامىش، خىلقە، و نىنە قىدەر. بىوتون اونىسىندە اۋلدوغو وارلىقلارنى سىنور. اۋ، بىزى ھىم انىكىك، ھىم دە لىرىك انىرلرى اىلە اۋز سىنوگىسىنە اىناندىرىر. بۇ، اونون پىوتىياسى اىلە عملى نىن، شىخىسىنى نىن عىنى قايناقدان سۇ اىچمەسىندىن دىر. منلىگىنى، و نىنى، دىلىنى وارلىقىنى نىن آتربىوتلارى (ماھوى مخصىسىتلرى) سايان، مىلىون - مىلىون اورە يە مىجت داشىيان، اوشوین دوشونچەلردە اومىد اۋدو يىاندىران، يۇرۇلوب تۇيشە يىن لىرىن سىنەسىندە جىگر دۇلسو تىمىز ھارايىا چىنورىلن كرىم مشروطەچى (سۇنمىز) ۷۰ - جى باھارىندا گىلەجە يە شوخ، نىكىبىن، اىسانملى نظىرلەرلە باخماقدا دىر.

بۇ مىجت شاھىرى واحىد ساياغى دۇنوب، ھىمىشە جىوان سىوگىلى سىنە شىكايتلى سىسلە: ياشار عاشق، قارا زولفون كىمى، بىر عىكس نىسبەلە اۋدور بۇ قارە عۇمروم قىسالار زولفون اۋزاندىقچا - دىسىرسە دە، دىگر طرفدىن گىنچلىگىنى تىصدىقلە يىر:

شاھىرىم، مىجت انىلچىسى ىم مىن زامىنانە كىچىرىپ سىناقدان مىنى دوستلوق كاروانىنى نىن يىولچوسىوام مىن سىلانماز چىسال تىكىان آياقدان مىنى

بىز دە بۇ قىدرتلى شاھىرىن گىنچلىگىنە، آياقدان دوشمە دىگىنە اىنانىرىق. آخى بۇ لىرىك شىرلرىن مۇلىفى، مىجت انىلچىسى قوجالا بىلمىز. بىز اىنانىرىق كىسى، اۋ، سىننە دە بۇ ظىرىفلىكىلە، مىدىرىك لىكىلە و صىنعتكارلىقلا يازىپ - يارادا جاقدىر.

۱۹۹۸ / ۱۱ / ۸

تأثير تبریزی*

● محمد علی حسینی

به صحت سخن خود دلیل من تأثیر
همین بس است که از خاک پاک تبریزم

تأثیر تبریزی

۱۷- جی عصر آذربایجان کلاسیک ادبیاتی نین گؤرکملی نماینده لریندن اولان میرزا محسن تأثیر تبریزی شاه سلیمان و سلطان حسین صفوی دؤرونون مشهور شخصیتلریندن و دولت آداملاریندان اولموشدور. تأثیرین اولو باباسی ۱- جی شاه عباسین امریله تبریزدن اصفهانلا کؤچورولموش^(۱) و تأثیر اورادا ۱۰۶۰ هجری / ۱۶۵۵ میلادی ایلینده دؤغولموشدور.^(۲) اؤز معاصرلری طرفیندن «محمد طاهر نصر آبادی»^(۳) و «شیخ محمد حزین» یسن یازدیقلاری تذکره لرده، و تریلن معلوماتلارا گؤره، او دولت وظیفه سینده خصوصاً مالیه ایشلرینده بیر متخصص کیمی اؤزون مدت تام صداقتله خدمت ائتمیشدیر. صفویلر دولتی نین سؤنلریندا دا بیر مدت «یزد»ین مالیه وزیرسی تعیین اندیلیمیشدیر. یزدین آبادلیقی ساحه سینده ده خدمتلری اولموشدور. «حزین» تأثیرین یارادیلجیلیغی باره ده یازیر:

«... او مختلف ژانرلاردا چوخلو شعر دئتمیش، فیکری سؤزون
اینجه لیکلرینه چاتان و معنا و لفظه بعضی اؤز نای - نوشلاریندان آرتیق

*- شاعیرین حقیقته دایما اطرافلی معلومات اوچون باحسین:
تبریزیت، محمد علی ارغسون (مجموعه مقالات محمد علی تبریزیت)، کوشش غلامرضا طاطائی مسجد، تبریز، نشر بو، ۱۳۷۳، صص ۴۵-۳۵
۱- شاعیرین ییز مهاجرتله علاقه ده شعرلری نین بیرینده بئله بیر اشاره وار:
نه وطن گرید یا بستم نه غربت دلتسین
دایم از بشت پدر این همت مردانه را
/ تأثیر تبریزی، محسن دیوان تأثیر تبریزی، تصحیح دکتر امین باشا اجلائی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۳، ص ۲ /
۲- شاعیرین بیر دیشی دوشمه سی ایله علاقه ده دئدیگی بیر ماده تاریخدن دؤغوم تاریخی ده معلوم اولور.
در پیچه و پنج عمر دریاختی
بکا گوهرم افتاد و نشد ساختی
تاریخ بیجا حالی دندان آمد
انداختمی یکی ز انداختمی
/ ابن یوسف شیرازی: فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار، جلد ۲، تهران، چاپخانه مجلس، ۱۳۱۶ تا ۱۳۱۸، صص ۵۷۵-
۳- نصر آبادی، میرزا محمد طاهر: تذکره نصر آبادی، تهران، چاپخانه ارمغان، ۱۳۱۷، صص ۱۲۰-۱۱۹

تام صداقت له خدمت اتمیشدیر. صفویله دولتی نین سؤنلاریندا دا بیر مدت «یزد»ین مالیه وزیرى تعیین اندیلمیشدیر. یزدین آبادلیغی ساحه سینده ده خدمتلى اولموشدور. «حزین» تأثیرین یارادیجیلیغی باره ده یازیر:

«... او مختلف ژانرلاردا چوخلو شعر دکمیش. فیکری سؤزون
اینجه لیکلرینه چاتان و معنا و لفظه بعضی اؤز تاي - توشلاریندان آرتیق
آشنالیغی واریدی.»^(۱)

خوشگو ایسه اؤز «سفیینه» سینده اصفهاندا سون دؤرده کی شاعیرلر ایچریسینده تأثیر کیمی فصاحتلی و بلاغتلی شاعیر اولمادیغینی سؤیله ییر.^(۲)
تأثیرین کلیاتی قصیده لر، غزللر، قطعه لر و روباعیلردن علاوه کیچیک حجملی پنددی مثنوینی ده احتوا
الیدیر.

تأثیر، حیاتی نین سون ایللرینده دولت ایشلریندن ال چکمیش، چوخ عزت و احتراملا اؤله نه دک
گوشه نشین اولموشدور. میرزا محمد داود اصفهانی نین یازدیغی ماده تاریخه اساساً، «آه از تأثیر آه» ۱۱۳۱ هـ ق
ده وفات اتمیشدیر.^(۳)

شاعیرین آنادیللی ادبی ارثیندن، ۱۹۴۹ - جی ایله ده پروفیسور تورخان گنجه ای مدرسه عالی سپهسالار
کتابخاناسینا هاید، (۲۸۳) نؤمره لی الیازما نسخه سیندن «تورک دیلی و ادبیاتی درگیسی» ننده ایلک دفعه ادبیات
عالمینه نمونه لر تقدیم اتمیشدیر.^(۴)

۱۳۷۳ / ۱۹۹۵ - جی ایله ده امین پاشا اجلالی طرفیندن نشر اندیلن تأثیر تبریزی دیوانیندا تأسف کی
شاعیرین تورکجه یازدیغی اثرلره یتر وئريلمه میشدیر.^(۵)

یتیردی حاجتم گؤردوم گتوردوم ال دهالردن
گؤزه ل مقصود ایمیش بی مدعالیق مدعالردن
سنگا محتاج اولنلردن نه حاجت ایسته ییم حاجت
گدا هرگز توقع ائیله مز مطلب گدالردن

۱- حزین، گؤستریلن منبع، ص ۷۲.

۲- بئندر ابن واس، خوشگو (تخلص): سفینه خوشگو [تالیف: ۱۱۳۷ - ۱۱۴۷ هجرى]، الیازما

نسخه (تبریت، محمد علی ارغنوندا) مجموع مقالات تبریت (گؤستریلن منبع) (*، ص ۳۷)

خوشگو تذکره سی باره اطرافلی معلومات اوجون باخین:

/ گلچین معانی، احمد: تاریخ تذکره های فارسی، جلد ۱، بیستان انتشارات سنائی، چاپ دوم، ۱۳۶۳ ش، صص ۷۱۳ - ۷۲۲ /

۳- تبریت، مقالات، همان منبع (*، ص ۴۵، حاشیه.

- Gencei, Turhan: Tebrizli Te'sirin Turkce siirleri, Turk dili ve Edebiyati, Cilt: 3
, Istanbul 1949, s.117 - 128.

۵- امین پاشا اجلالی، دیوان تأثیر تبریزی، همان منبع ← (۱)

اگر حق یادی ایله آشناسن اومە یاریلیق
توکل دامسین الدن چسقارن نباخذالردن
جهانی گۆرمەسن یکرگ کی بیر ممنون ایدن گۆرسن
نظر نوریندن ال چک چکمه منت توتیالردن
سناک سائمزسن اولسناک متفق گوزگوده نمانلناک
اگر من گۆردوکم کورسن وفاسیز آشنالردن
بلا محبوبلر دامینە دوشمیش نأتوان صیدم
بسی قورتارمه یارب ذوقلن دوشمیش بلالردن
ایشم الدن چقیدور تا چقیدر دامتیگ الدن
تأسف سودی اۆلمسز اۆلمە ضافل بینوالردن
نگارنک کاکل و زولف و خطن مشک خطا سؤیلر
ایلامی دوتمه تأثیرى بۇ باش وورمیش خطالردن

گول غنچه سی تک قانلو گۆزوم یاشه گلیدور
یا جورنک ایسندن اورگم باشه گلیدور
تا ایتنه اثر کونکلینه هر دم چکرم آه
بن قاتله اوننک یاشی گر داشه گلیدور
آجخلی اوزی، باخشى، اگری سۆزی آجی
گویا که نکارم گینه پرخاشه گلیدور
بسی درد محبت نه بیلورسن نه جفالر
دوران ستمیندن بن قلاشه گلیدور
تأثیر [ه] ارا گۆرمزیدونک مسحت هجران
گر هؤمری بیلیدنک نیه یوز یاشه گلیدور

نه یاشمی تانورم نه ایباغ میدن ایبراغ
باش اول زامان دوترم بن که ساقی دوتدی ایباغ
نه کونکلرکی قازر چرخ بیر هلالی ایله
تعدی اهلی ده ای کساش اۆلمسون درناغ
گونم نه گون دور و گیجم نه گیجه یه بنکزر
بۇ جرم ایله که تمیز ایتمش قرادن آغ
سحر خیرام ایله کنزره گیرکی غنچه گول
بشورسه عکس می لملنک ایله تازه دماغ

مگر کہ باغ از لدن اسیر حُسنک دور
 کہ بندیلر کیی جِدول قویوب ایباغینه باغ
 حدیث وصف عذارنک ایشتمک ایستر کیم
 باهار لاله و گولدن صبايه وئردی قلاغ
 گرہک فلک کیی سرگشته محبت و مهر
 کہ داغ تک اؤله گوک هر یری کہ اؤلمسه داغ
 مقید سخن آسوده لیق گونی گورمز
 خموش اؤلنسدہ دیرلر کی دیکلندی چراغ
 فلکدہ گر اؤله مفرور باش سنکا کتورور
 ایوردی اوزینی تاثیر و سندنک ایتمدی سراغ

قـولنکام بـنی اونـوتـمہ
 سـنکا بـیوفا دـیـەرلـلر

سـنکا مـہ وـیـرـوب صـباحـت
 گـول قـامـتـک قـیـامت
 سـتم اـنـتـمہ بـیـنـہـایت
 سـنکا بـیوفا دـیـەرلـلر

داخـسی ایشـمہ گـرشمہ
 اورگـملہ چـوق اـریشـمہ
 قـوشی سـرچـیہ کـمیشـمہ
 سـنکا بـیوفا دـیـەرلـلر

سـنی حـق یـارتـدی مـہوش
 یـوزونک آی لـمـلـک آتـش
 یـنکا وـیـرمہ چـوق کـشاکن
 سـنکا بـیوفا دـیـەرلـلر

سـتمک مـدام اؤلـدی
 دـیـر یـلیک حـرام اؤلـدی
 اورگـم تـمام اؤلـدی
 سـنکا بـیوفا دـیـەرلـلر

سـنکا بـیـنوا دـیـەرلـلر
 سـتم آتـشـنا دـیـەرلـلر
 غـمہ مـبتـلا دـیـەرلـلر
 سـنکا بـیوفا دـیـەرلـلر

بـتہ گـر و فـا گـران دور
 بـو قـدر سـتم زـیـالـدور
 ائـلمہ کـی چـوق یـمانـدور
 سـنکا بـیوفا دـیـەرلـلر

داخـسی قـالـمدی قـرارم
 چـقوب الدن اخیـتـیارم
 قـرا ایـتمہ روزگـارم
 سـنکا بـیوفا دـیـەرلـلر

نـہ گـول ایـسـترم نـہ سـوسن
 نـہ نـشاط باغ و گـولـشن
 بـنکا شـاد اؤلـدی دوشـمن
 سـنکا بـیوفا دـیـەرلـلر

بـنی عـشـقـدن سـووتـمہ
 گـؤزی یـاشـیکن قـووتـمہ

اورگىنىم تىمام اۋلدى
سىنىكا بىيونا دىيەرلەر

ايسى گۇرملى دىيەرلەر
بىتى سىنوملى دىيەرلەر
بىيلى اينجەلى دىيەرلەر
لبى غىنجەلى دىيەرلەر
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

سىنىم بىتىم نىگارم
قىرا گۇزلو گىلمىز
گۇزەل اوزلو نىبىباھارم
داخىنى قالمادى قىرارم
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

بۇ نە حىن بى نشان دور
بۇ نە اۋپىملى دەھان دور
بۇ نە اۋپىملى دەھان دور
اۋپىنىك غىزى جىاندور
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

نىگىھىك تىمام افسون
بىساخشىك وورار شىيخون
سىنىكا مېھر و مەھ مەفتون
اوزونك آي و چىھرە گىلگون
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

نە قەدەر قىلىم خىيالىك
نىسولە گىر گۇرېم جىملىك
رخىنىك اوزرە خىط خىيالىك
بىنىكا طوش گىلە خىيالىك

سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

كول اولىم اويىشى قاشە
اۋدۇداغلىن سىواشە
بىنى وورمە داغە داشە
كىمە مېھنىك قىواشدىن آشە
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

چىكىمە سىن اگىر نىقايى
قىواش اۋلىمىز آفتايى
قىلىك انىلەدى حىيى
سىنى بىتىلر انىتخايى
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

نىسولە گىر دوراخ اياغە
گىدىلىم سىنىكلە بىياغە
سىنى بىرچىكىم قىبوجاغە
قىويلىم دوداخ دوداغە
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

بىنى انىجىق اىستىمە رسوا
گىيىچەلر گىل اى دلارا
داخىنى اىلىمە مىجىبا
اىلىلە دىرمىسى مىداوا
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

سىنىكا مىحو اۋلوب مىلاحت
سىنىكا جىان وىرور لىطافت
سىنىكا بىساراشور نىزاکت
قىنىد دىلگىشىك قىيامت
سىنىكا گىنجەلى دىيەرلەر

ایراندا محلی، منطقه‌ای و عموم‌اۆلکه دیل‌لری

● حسن راشدی

دیل انسانین معنوی ثروتی دیر. کئچمیشده ابتدایی انسانلار دیلدن یالنیز گون احتیاجلارینی تأمین اتمک اوچون استفاده اندیردیلسه ده بۇ گون دیل، ادبیات و مدنیت بیر ملتین هویت، شخصیت و موجودیت (وارلیق) نسندی کیمی اۆزونو گۆستریر.

شفاهی دیل و خلق ادبیاتی هر بیر ملتین ادبیات و مدنیتینده مهم رول اویناییر، لاکین یازیلی دیل و ادبیات اۇ خلقین تاریخه ثبت اۆلونه‌موش وارلیق سندی دیر ایا زیلی دیلی اۆلما یان و یا داها دۆغروسو دیلین کلاسیک شکیلده ابتدایی مکتب - مدرسه‌ده، اورتا و عالی تحصیل اۇچاقلاریندا اۇخوما یان خلق اۆز استعداد و باجاریقلارینی دوغما دیلینده انکشاف ائتدیرمه یه امکان تاپما ییب واقعی تاریخ، ادبیات و مدنیتی نین مطالعه سیندن ده بئله اۇزاق قالا جاق دیر.

بئله بیر خلق انا دیلینده مدنی بوشلوق حس ائسده رک یابانجی بیر دیل و مدنیتده ارییب قاریشما غا میل گۆستره جک دیر.

ایران داخیلینده بۇ اۆلکه نین نفوسونون چوخونو و ایران جمعیتی نین نسبی اکثریتی نی تشکیل ائدن تورکلرین دیلی آذربایجان تورکجه سی و یا خلاصه اۇلاراق تورکجه آدلانیر، آذربایجان تورکجه سی دونیایین باشقا جانلی دیل‌لری کیمی ایکی حیصه دن عبارت دیر. اونون بیرینجی حیصه سی دانیشیق یا شفاهی دیل و ایکنجی حیصه سی یازیلی و یا ادبی دیل دیر.

یازیلی دیل و یا باشقا سۆزله دئسک ادبی دیل بیر دیلین مختلف لهجه لریندن تشکیل تاپمیش علمی، منطقی و قراماتیک «اۇرتاق» دیلی دیر کی، سۆزلر اۇ دیلین قانونلاری چرچیه سینده بیر - بیرینی آردینجا دوزوله رک دولغون جومله و معنالاری ایفاده ائدیرلر.

آذربایجان جمهوریتیندن توتاراق جنوبی آذربایجان، تورکیه نین شرق حیصه سی، عراقین شمالی و ایرانین مختلف اوستانلاریندا یاشایان تورکلر آذربایجان تورکجه سی نین مختلف لهجه لرینده دانیشانلار دیلار کی، اۇنلارین هامیسی نین اۇرتاق و ادبی دیلی «آذربایجان تورکجه سی» و خلاصه اۇلاراق تورکجه و یا تورکی آدلانیر. آذربایجان تورکجه سینده دانیشانلارین اکثریتی آذربایجان منطقه سینده یاشادیق لاری اوچون دیلچی عالیم لر بۇ دیله «آذربایجان تورکجه سی» آدی و نر میشلر، لاکین بۇ گون بۇ دیلده دانیشانلار یالنیز تاریخی آذربایجان محدودده سینده یوخ، بلکه ایرانین بیر چوخ شهر و کندلرینده یاشاما قدا دیرلر. ۱۳۷۲ - جی ایل (م ۱۹۹۳) تهران و تبریزده بۇراخیلان چوخ تیراژی گونده لیکلرین یازدیقلارینا

اساسلاراق ایران جمعیتی نین یئددیده اوچو و تهران نفوسونون بئشده اوچو تورک عایله لرینه منسوبدور. باشقا سۆزله دئسک بۇ گون ایرانین ۶۳ میلیون جمعیتی نین ۲۷ میلیونو و تهران شهری نین ۱۰ میلیون نفوسونون آلتی میلیونو تورک دیللی دیر.

بۇ اؤ دئمکدیر کی، ایران تورکلری نسبی باخیمدان ایران جمعیتی نین اکثریتی نین تشکیل ائدیر و اونلارین سایى ایران محدودده سینده حتا فارس دیللی لرین ساینندان دا چۆخدور.

عینی حالدا اۆلکه نین پایتختی تهران شهرینده یاشایان تورکلرین سایى، بۇ شهرده یاشایان فارس، کورد، بلوچ و باشقا دیللی خلقلرین بوتؤلوک ساینندان آرتیق دیرا

ایران مملکتی اراضی باخیمندان بۆیوک اۆلکه دیر، بۇ گئیش اراضیده یاشایان خلقلرین طبعی کی، دیللی ده چئشیدلی دیر.

دیل باخیمندان ایران خلقلری نین دیلینی اساس اوچ حیصه یه بۆلمک منطق و حقیقته اویغوندور؛ بۇ دیلر «محللی، منطقە ای و عموم اۆلکه» دیلر ترکیبیده اؤزونو گۆستریر.

محللی، منطقە ای و عموم اۆلکه دیلی نه دئمکدیر؟!۱

۱ - محللی دیل: محللی دیل ائله بیر دیل دیر کی، دیلچی عالیملر اونو باشقا بیر دیلین لهجه سی یوخ، مستقل بیر دیل کیمی تانییرلار، بۇ دیل اۆلکه نین بیری و یا ایکسی شهر و نئچه کند محدودده سینده دانیشیلیر و اونون سۆز منبعی و مشخص دیل قانونلاری واردیر، مثال اولاراق ایران داخیلیتده «سمنان دیلی» محللی دیل چرچیوه سینده یئرله شیر و اونون دانیشیلان محدودده سی سمنان شهری و اونون حومه سینده خلاصه اۆلور.

سمنان دیلی، اسلام حاکیمیتیندن سؤنرا درى دیلی نین ایراندا یاییلماسیندان قاباق بۇ اۆلکه نین مرکز، جنوب و جنوب غربینده دانیشیلان پهلوی دیلی نین قالیقلا ریندان ساییلیر و اونون تاریخی فارسلا رین بۇ گونکو دانیشدیقلاری فارسی و یا درى دیلی نین تاریخیندن قاباغا عاید دیر.

۲ - منطقە ای دیل: بۇ دیل مستقل دیلر سیراسیندا دایساناراق شفاهی ادبیاتلا یاناشی، محدود اولار سا دا اؤزونه مخصوص کئچمیش و معاصر یازیلی ادبیات و مدنیته واردیر، ایراندا منطقە ای دیلین نفوذ دایره سی بیر و یا ایکسی اوستاندا محدودلا شیر، بۇ محدودده یاشایانلار اورتاق بیر دیل، مدنیت، فولکلور، عادت و عئمنه یه ممالیکدیرلر و اراضی باخیمندان اونسلارین اکثریتی یاپیشیقلى بیر بۆلگه محدودده سینده یاشایرلار.

ایران اۆلکه سینده «کورد» و «بلوچ» دیللی ری منطقە ای دیل سیراسیندا یئرله شیرلر.

۳ - عموم اۆلکه (سرتاسری) دیلی: عموم اۆلکه دیلی مستقل دیل خصوصیتلرینی داشییاراق ایران چرچیوه سینده اؤ دیلله دئییلیر کی، بۇ دیلده دانیشانلار بیری و یا ایکسی اوستاندا یوخ، بلکه اۆلکه نین مختلف اوستانلاریندا و گئیش بیری اراضیده یاشایرلار، باشقا سۆزله دئسک عموم اۆلکه دیلینده دانیشانلارین سایى منطقە ای دیلده دانیشانلارین ساینندان چوخ و اونلارین یاشادیقلاری یئرلر ایسه منطقە ای دیلده دانیشانلارین اراضی محدودده سیندن گئیش دیر.

عموم اۆلکه دیلده دانیشانلارین اکثریتی بیری نئچه اوستانلاردان تشکیل تاپمیش بوتؤو اراضیده یاشادیقلاریندان علاوه مملکتین مختلف و بیری بیریندن فاصله لی اولان اوستانلاریندا یئرله شن

شهر و کندلرينده ده ياشاماقداديرلار. عموم اۆلكه ديلين اۆزونه مخصوص شفاهى خلق ادبياتى، فولكلورو، اؤرتاق ادبى دىلى، دىل قايدا - قانولارى، كئچميش و معاصر مكتوب ادبى اثرلرى، كلاسيك و خلق موسيقى نوعلرى، تانيميش شاعير، يازيچى عاليملىرى و تارىخى سياسى فلسفى شخصيتلىرى واردير.

عموم اۆلكه دىلى او دىلديركى. اۆلكه نين جمعيت تركيبينده اونون دايشيقي وسعتى گئنيش ديسر و مملكتين يوكسك سويهلى اقتصادى، سياسى، اجتماعى و فرهنگى شخصيتلىرى نين بير چوخ تعدادى او دىلى بيلير و او ديلده دانيشيرلار و نهايت عموم اۆلكه دىلى او دىلديركى. اونون نفوذ دايرهسى اۆلكه نين پايختينده گئنيش وسعتده و عموم خلق آراسيندا آشكارجا حس ائدليلير.

بئله معيارلارى نظره آلاراق ايكي ديل، ايراندا عموم اۆلكه دىلى سيرا سيندا يترله شير، بو ايكي ديلين بيرى «آذربايجان توركجهسى» و ايكي نچيسى «فارس دىلى» ديسر. آذربايجان توركجه سينده و فارس ديلينده دانيشانلار ايرانين يالئيز بير و يا ايكي و حتا اوج اوستانلاريندا يوخ، بلكه اۆلكه نين بير چوخ اوستانلاريندا ياشاييب و ياشاماقداديرلار. ايران اۆلكهسى محدودده سينده، آذربايجان توركجه سيله دانيشانلار اراضى باخيميندان بوگونكو اون ياپيشيق، شرقى و غربى آذربايجان، اردبيل، زنجان، همدان، قزوين، مركزى، قوم، گيلان و تهران اوستانلاريندان علاوه يوز ايللر بلكه ده مين ايللردير خراسان، فارس، اصفهان و كرمان اوستانلارى نين شهر و کندلرينده ياشاماقداديرلار.

داها دوغروسو ايرانين ۲۸ اوستانى نين اون دوردونده، يعنى بو اۆلكه تورپاغى نين تقريباً يارى

اراضيسينده توركلر ياشايير و بو ديلده دانيشيرلار. هله بو قياس دا، ايشلاريندن آسپلى اولاراق ايرانين ان اوجقار فارس و غيرفارس دىللى شهرلرينده اقتصادى، سياسى، مدنى - فرهنگى و نظامى مركزلرينده فعاليت ائدن توركلر نظرده تولماميشدير.

فارس ديلينده دانيشانلار ايسه تورك ديلينده دانيشانلار كيمي ايرانين بير چوخ اوستانلاريندا ياشاييرلار، فارسى دىلى ده آذربايجان توركجهسى كيمي ايرانين باشقا عموم اۆلكه و يا سرتاسرى دىلى دير.

ايكى و حتا اوج ديلين بير اۆلكه ده رسمى و يا عموم اۆلكه دىلى اولماسى هئچ ده يئنى بير حادثه دئيلدير، انكشاف ائتميش اۆلكه لردن توتاراق اوچونجو دونيا سايلان دونيا اۆلكه لرى نين سياسى شخصيتلىرى، بير اۆلكه ده ياشاييب امال - آرزولارى بير اولوب ديللى متفاوت اولان اۆلكه خلقلرى نين دىل، ادبيات، مدنيت، عادت و عئنه لرينه قيمت وئرير و اونلارين آنا ديللرينده تحصيل الماقلارى نين اهميتى ياخشى باشا دوشورلر. اونلار اۆلكه نين ادبيات و مدنيت انكشافى نين يالئيز بير ديلده يوخ بلكه اۆلكه نين بوتون خلقلرى نين دىل، ادبيات و مدنيتى انكشافيندا گؤرورلر.

سوئس كيمي كيچيك بير اۆلكه ده اوج ديل، كانادادا ايكى، بلژيك ده اوج، ايسرلنده ايكى، سنگاپوردا دورد، فلبينده اوج، چينده يئش، جنوبى آفريقادا ايكى، تانزانىادا ايكى و حتا افغانستان كيمي دونيانين ان دالى قالميش اۆلكه سينده ايكى درى و پئشو دىلى نين رسميتى

واردید^(۱).

ایران چرچیوه سینده، محلی منطقه‌ای و عموم اؤلکه دیلر موقعتلری و گشنیش لیکلری ایله اویغون منطقه و اؤلکه امکاملاریندان فایدالانماغا حقلی دیرلر!

ایران ادبیات و مدینتی رنگارنگ و عطیرلی چیچکلرله بزه‌نن گولوستانا بزه‌بیر کی، بؤ گولوستاندا بوتون چیچکلری سؤوارماق و قسیدالاندیرماق لازیمدیر، بیر گولو بشجریب باشقالارینا اعتنا سیز قالماقلا بؤ گولوستاندا گۆزه‌للیک و جاذبه اؤلما یا جاقدیدر؟!

ایران مدینتی یا بانجی مدینت هجوملاری قسارشیسیندا دایانیب اؤز واقعی و هر طرفلی انکشافینا چاتماق اوچون اؤلکه دیللرینه قیمت ونسرملی و بؤ دیسلرده اولان ایستجه‌لیک و گۆزه‌للیکلری انکشاف ائتدیرمه‌لیدیر.

بؤ دیلر اؤز موقعت و نفوسلاری ایله اویغون کلاسیک شکیلده ابتدایی، اؤرتا و عالی تحصیل اؤجاقلاریندا تدریس اؤلمالی و اؤیره‌نیلمه‌لیدیر. مثلاً محلی دیلین، فارس دیلی ایله یاناشی ابتدایی اوچونجو صینیف‌دن بشینجی صینیفه قدهر محل مکتبلرینده اؤیره‌نیلمه‌سی، منطقه‌ای دیلین ایسه فارس دیلی یانیندا اوچونجو صینیف‌دن بشینجی

قایناتلار:

- ۱ - همشهری و فروغ آزادی غزنتلری
- ۲ - اطلس جغرافیای ایران
- ۳ - ۱۳۶۵ - جی ایل ساییمی (کتاب آمار ایران)

صینیفه قدهر اوچ ایل اوستان مکتبلرینده و ایکی واحد اختیاری درس کیمی اوستان دانشگاهلاریندا تدریس اؤلونماسی نظرده توتولور.

لاکین فارس دیلی و آذربایجان تورکجه‌سی ایکی «عموم اؤلکه» دیللی عنوانیله، برابر حقوقاً مالیک اؤلاراق ابتدایی، اؤرتا و عالی تحصیل اؤجاقلاریندا و مسختلف تخصص‌لرده درس ونسریمه‌لی و بؤ دیسلرین ادبیات، مدینت، موسیقی، فولکلور، عادت و عئنه‌لری رادیو، تلویزیون مطبوعات و باشقا کوتله‌وی ارتباط واسطه‌لرله ده انکشاف ائتدیریلمه‌لیدیر.

بسئله بیر تدبیرین حیياتا کئچمه‌سی یقین کی، ایران اسلام جمهوریتی اراضیسینده یاشایان قومیتلر، خصوصیه ایکی بؤیوک قارداش، یعنی تورک و فارس خلقلری آراسیندا داها آرتیق دوستلوق، بیرلیک، قارشیلیقلی و حقیقی احترام حسی نین یارانماسینا سبب اؤلجاقدیدر.

دنیلمه‌دیر کی، ایندیلیکده یالنیز چوخ کیچیک اقلیت ساییلان و ایراندا ۹۶ مین نفر نفوسا مالیک اولان اثرمنی لر ابتدایی، اؤرتا و عالی تحصیل اؤجاقلاریندا اؤز دیللرینده تحصیل آلیرلار.

سەلماس عاشىقلار

(۲)

عاشىق مەنەف

۱ • توحىد مىلك زادە و كاظم عباسى

مەنەف يەنە كىچىك ياشلاردا تېرىزدەن «حاجەلى
عبادىيان» ئادىلى بىر قوناغى اۆلمۈشكۈر. بۇنلار بىر -
بىرايەلە ئىچە واخت گل - گىت ئىلە بىرلەر. حاجەلى
عاشىق مەنەف تېرىزە قوناغى چاغىرەر. حاجەلى
عبادىيان سازىندا يەمىش ساز باغلايىب عاشىقلىق دا
ئەدەرمىش. مەنەف دا اولان شۇگىنى گۈرۈب اونا بىر
ساز وتىرەر. مەنەف سازى اليندە سەلماسا گىندىب
اوستاد آختارەر. اورادا عاشىق مېرزەلى ايلە
تەنىش اۆلۈب وردانا گىندىرلەر. مەنەف دا اولان
عاشىقلىق استىمدادى اوستادىنى حىرەتە
سالىشىدەر.

مەنەف ايلەك دىفە ساز گۈتۈرەندە چوخلار
اۋنىو قىنايىب «بىس سىنىن عىقلىن يۇخدور» -
دەمىشلەر. آنجاق ايتىدى «بىسنىن عاغىلىسى
يۇخدور» - دىيەرلەر. عاشىق مەنەف ۲۶ ايل اۆز
استىمدادىنىن خىرەتە قالسا دا عاشىقلىغا
باشلايدىن، ئىچە ايلەق يۇللار بىر گۈندە، بىر
ساعاتدا گىندىب عاشىق مېرزەلى دن باجاردىنى
قدەر اۆيرەندى. تۇيلاردا - مەجلىسلەردە چالەب
اۋخويان مەنەف «آلدىغىم دىرسلر آزدىر» - دىيە
اورمىدە عاشىق درويش يەنە گىندىب دىر
آلەر. عاشىق درويش دن چوخلو قەهرمانلىق
داستانلار ائشىدىب سىنەسىندە ساخلايەر. عاشىق
درويش ايلەك دىر دە مەنەف دان داستانلار
اۆيرەنمەك اوچون كاستە آلماسىنى
ايتەر، آنجاق مەنەف «ضبط ايتەمەز يازاجام» -
دىيەر.

- يازماق اوچون دىسەم يۇرولارام. آخى!
- «يۇخ اوستاد، ئىلە ھەمىشە كىيىنى
دانىشىن، مەن يازارام، ياشاش دىيىب اۆزۈنۈر
يۇرماين!» - دىيە مەنەف جاواب وتىرەر. عاشىق
درويش يەنە آغزىندا چىخان سۆزۈ مەنەف

۲۶ ياشىندا ايلەك ساز گۈتۈرۈپ عاشىقلار
جەرگەسىنە قۇشولماق ايتەن مەنەف، ايلەك
دىرىندە ديوانى ھاواسىنى بىر باخماقلا اۆيرەنىپ
چالدىقدا اۆز ايلەك اوستادى اولان عاشىق
مېرزەلىنى حىرەتلىدىرەمىش.

عاشىق مەنەف ۱۳۳۸ (۱۹۶۰م) - جى ايل
سەلماسىن «وردان» كىندىدە دونيايا گۈز
آچدى. يىددى ياشىندا ورداندا ايلەك تەحصىلىنى
باشلايىب ئىچە ايلەك دن سۇنرا سەلماسىن مۇغانچىق
كىندىدە داوام ائتمىشىدەر. اۇرنا مەكتىبى ايسە سەلماس
شەرىندە اوخويۇپ دىپلوم آلمادان بىر ايل اۋنچە
بىر پارا چىن لىكلەر گۈرە تەحصىلىنى بارىمچىق
قويۇشكۈر.

مەنەف يۇ ياشادىغى ايلەردە ئىلەتە - يۇردونا
اولان شۇگىسىنى، ئىلەن عادت - غەنەلرەنە اولان
مەجت دويغولارنى اۆز اچىرىندە ياشادىدى.
آنجاق بۇ دويغولار اونا ايدىنلادان تېرىزدەن گلەن
قۇناقلار اۆلدۈ.

كاستنده گتيرميشدیر. عاشیق چوخ چتین اولان
 «نقطه سیز دۇداق ده ییمز جیغالی تصنیف»،
 «نقطه سیز دۇداق ده ییمز دیوان» یازیبیدیر. اؤرنک
 اۇلاراق عاشیقین «نقطه سیز دۇداق ده ییمز قاریندان
 چیخما» شعریندن ایکی بند وئیریریک:

عادل آلاه درده دوا
 داده گلر اۇ ایلاهی
 وئره درگاهی اعلی ده
 اولار اوره گلر اصلاهی
 هر کس مسله سه اوره کله
 گوره ولرده عالی راهی
 هر حال اۇلسا گلر داده
 الوده انلرده اراده
 اراده...

عاشیق مناف عاشیق شعرینی چوخ چتین
 نوسولرینده شعرینی اۇلاراق، شعرلرینده چوخ
 اطرافلی مضمونلارا یاناشیب، اوز ایسانجلا رینی،
 دونیا گزوروشونو، تاجر به سینی، آتالار
 دوشونجه سینی، یومشاق دۇیقولارینی... شعر
 اینجی لرینه سالیب ترنوم اتله ییر. اولون شعرلرینی
 اساس بۇلومو شریعت مضمونلارینی داشییر. اؤزو
 ایسه بۇ حقیقتدن دانیشان شعرلرینه گووه نیر:

اؤل منبپارک قسدمیندن
 متور اکتدین جهانی
 چاتلادی ایوان کسری
 بؤدور حقیقت نشانی
 نور دؤره نی اکتدی شق
 وورولدی قرآنه ورق

یازیر. اوستاد شاگردینی سینماق اوچون داستاین
 آراسیندا مناف دان یازدیقلارینی اۇخوماغی
 ایسته ییر. مناف عاشیقین سؤیلدیکلرینی عینا
 دندیکده اوستادینی اوزوندن راضی سالیر. هابئله
 مناف، اوستادی عاشیق درویشله بیرلیکده مجلسله
 گسندیب باجاریغین گسوستریب اوستادینی
 تعریفینی قازانیر. گونلرین بیرینده عاشیق درویش
 اونا «من دئییردیم منیم آدیم ایته جک اما سن منیم
 آدمی ساخلایاجاتسان» - دئییر.

عاشیق مناف بیر زامانلار ایسه خوی دا عاشیق
 اصلانین یانینا گل - گشت ائنده رمیش. اؤ بوتون
 اوستاد عاشیقلا ایله تبریزده، خوی دا،
 اورمیه ده، ماکی دا و بازارگان دا گندیب گوروشور.
 آنجاق بۇ گوروشلر سوزه - سازا گوره بۇخ دنمک
 بۇ صنعت ایله داما آرتیق تانیش اولماق مقصدی
 ایله اولوردو.

عاشیق مناف شعر سؤیله مه باجاریغینا مالیک
 بیر عاشیق دیر. اؤ عاشیق لیغی نین ایلك ایللرینده
 قۇشدوغو شعرلری یازارمیشسا دا آنجاق ایندی
 ایسته دیگی زامان هیچ قاباقچادان یازمادان،
 سؤیله مه دن آياغا قالخیب ساز گؤتوروب شعر
 دئییر. حتا فی البداهه اولاراق داستان یارادیب
 مجلس ده تعریف ائدیر. عاشیق مناف، عاشیق
 شعرینی بوتون نولرینه تانیش اولوب شعرلر
 قوشوبدور. اؤ شعرلرینده «محمود اوغلو» یا
 دا «وردان» لی تخلص ائدهر. اونسون عاشیق
 شعرینی چوخ چتین نولرینده بئله شعرلری
 واردییر: «دۇداق ده ییمز - نقطه سیز -
 کؤلگه سیز... عاشیق مناف ایلك دؤنه اۇلاراق
 «نقطه سیز دۇداق ده ییمز» شعری سؤیله میشدیر.
 عاشیق مناف نقطه سیز - دۇداق ده ییمز شعرینی
 باکیدان گلن عاشیق هلی ایله بیرلیکده اۇخودوغو

اقرا بسم ربك الذي خلق

پیام گوندهردی رحمانی...

اۇ دوستلۇغا، ایلقارا خایین اولانلارا قارشى

چىخاراق اۇز تمیز سنوگى سیندن بئله دانیشیر:

دۇز چۆرەگه خایین یقین بختى قارهدى

حقى ناحق ائىله ینلر عاقبت بىچارهدى

هر کس ایستر اۇز سنو دیگین منیم قصدیم یارهدى

پروانه یم گول عشقینده شمعه سوزان اۇلموشام

عاشیق مناف دوستلوقدان، کیشی لیکن

دانیشاراق، کیشی لیگی دوستلۇغو تانیدیر:

..دۇرد صیفت وار «محمود اوغلو» مردلیگین نشانی دی

سَخاوتدی، قناعتدی، معرفت بیانی دی

دۇردونجو اعتقاددی، دوزلوگون ارکانی دی

بۇ دۇرد صیفت کیمده اولسا دۇلدوروب سرمایه سین

دندیم گویول هر کس ایله دوست اولما

دوست دوستون یولوندا جان قویا گرهک

تسانی گینان دوست اولدوغون آدمی

ایگیدلر سفرایسا نان قویا گرهک...

عاشیق منافین چوخ دویغوسال شعرلرینده

اولان محبت، سنوگی ایسه رئال دیر، جانلی دیر:

سیخیلیب درگاها مدد ایستهرم

گوزوم ساتاشاندا یار سینه سینه

گورجوستاندان آلیب قیمت قویولماز

پیوند ائله ییبدی ناسر سینه سینه

هر نه گولدن دئسن گوزله، وار ایندی

وعده سی یتیریب بیر بیر در ایندی

یایین ایستی سینده عجب سریندی

بسی مروت قویوبدو قار سینه سینه...

اۇ طبیعت ین داغ - دره نین، باغ - باغچانین،

بۇلاقلارین... محترم لیگین، درین گوزله لیگینی

دویغوسال لیغینی آناراق عیناً شعرده گؤستریر.

دندیم گویول سنیره واراق

داغلارین لاله وقتی دی

آل عطرینی قیزیل گولون

دۇلدور پیاله وقتی دیر

آچدی لاله یتیردی گول

غنچه باش وئردی قیزیل گول

نییه کوسوب شیدا بولبول

سحر دی ناله وقتی دی...

عاشیق منافین شاعیرلیک باجاریقیندان

دانیشدیقجا یئر وار. اونون شعرلری نین داها تئزراق

چاپ اوزو گورمه سینى گوزله ییریک.

عاشیق منافین بیلدیگی داستانلارین سایى

۷۰ - ۶۰ - ۵۰ چاتیر: دوققوز قۇل کور اوغلو

داستانلاریندان، قوربانى، عباس و گولکوز -

شاه اسماعیل ختایى، واله و زرنیگار، اصلی - کرم،

قاچاق نبی، قاچاق کرم، بابا لئیسان جمشیدشاه،

طاهر میرزه، نجف، امراه ایله سروناز، عندلیب

میرزه، لطیف شاه، علیشاه، حیدر ایله بهرام، غلام

حیدر، ملکشاه رومی، احمد ایله ابراهیم، صئیدی،

گورچک رضا، خورشید بی، وانلی علیخان قنبر ایله

محمود، علی ایله راضی، عبدالله خان، دلالی (بلکه

ده دلی آلی)، محمد ایله طرلان، گرگرلی محمد،

محمدخان، اشقون شاه، کللی ایله انصاف،

سیف الملوک، معصوم ایله افروز و س. آنجاق

دئدیگیمیز کیمی عاشیق مناف اوزو داستان

یارادیر. اونون داستانلاریندان «اصلان بی، جیدالی

كسنان، حسن ایله صیاد(قارداشلیق داستانی دیر)، الیاس ایله مهری، احمد ایله عدالت، ابراهیم ایله گوهرتاج... «دان آد آپسارماق اۇلار بونلاردان» اصلان بی «داستانی اورمو تلویزیونوندا یاییلمیش دیر». «احمد ایله عدالت» داستانی دا عاشیق محبوب کاسنتده اۇخویوب یاییلمیش دیر. همین داستانین اۇلایلاری همدان بۇلگه سینده کنچیر. اۇ ماحالدان خبر توتان «عباس یاقوتی» دئییر: بۇ کاسنت همدان دا چوخ ساتیلیب، اولار دئییرلر بۇ داستاند اولان بوتون اۇلایلار دۇغرو دور. بالنیز کندین آدی وئرلمه بییدیر».

عاشیق مناف «دده قورقود» بۇیلاریندان اولان «قانتورالی» بۇیونو چاغداش تورکجه میزه، شعرلرینی ایسه ایندی کسی عاشیق شعرلرینه چکهرک سؤیله ییب اۇخوماقدادیر. هابئله «کوراوغلو» داستانین دان چاپ اولونمایان ایکی «بییتاش بزیرگان» «بۇلو بی» قوللاری عاشیقین سینه سینده یاشاماقدادیر. اۇ بۇ داستانلاری اگلنجه - دویونلرده آلتی ساعات، شگگیز ساعات ایاق اوسته اۇلاراق هاوالار چالیب، قاتار - قاتار شعرلر اۇخویوب سؤیله ییر.

عاشیق مناف، اوستادلاری نین سینه سیندن آلدیغی شعرلردن - داستانلاردان علاوه کتابلاردان دا فایدالانییر. اۇ عرب، لاتین، کیریل خطلرینه تانیش اولوب بۇ ایفبالاردا اولان تورک شعرلریندن - داستانلاریندان یارارلانیب دیر. اۇرنک اۇلاراق بۇراخدیغی کاستلردن «امراه ایله حوری لقا» نین داستانینی تورکمن ادبیاتی کتابلاریندان آلمیشدیر. باشقا بۇراخدیغی کاستلردن شاه اسماعیل صفوی (ختایی) نین اون بیر (۱۱) کاسنتده اۇخودوغو داستانی هابئله قارداشی

عاشیق محبوبلا بیرلیکده قبابق قارشى هاوالار اۇخوموشلار. یئنه بازارگانلی عاشیق محمد ایله ایکی (۲) کاسنتده قبابق قارشى اۇخویوبلار. اۇخودوغو متفرقه کاسنتلر ایسه چوخدور.

عاشیق مناف قارداشی عاشیق محبوب ایله بیرلیکده ۱۳۶۹ - جو ایلدن اورمو تلویزیونوندا چیخیش اتمیشلر. بۇ چیخیشلار مهندس بهراد هابئله اسکندری جنابلاری نین چالیشمالاری نتیجه سینده اولموشدور. بۇ ایسه اورمو تلویزیونوندا عاشیقلارین چیخیشلارینا باشلانیش کیمی سایلا ییلر.

عاشیق مناف عاشیق لیق ییللرینی چوخ تنز چیخیدیدا بیر اوستاد عاشیق اولموشدور. اونون ایندییه کیمی شاگیردلری اولوب ایندی ایسه واردیر. اۇنون ایلك شاگیردی قارداشی عاشیق محبوب ایمیش. عاشیق منافین اوستادلیغیندان عاشیق محبوب اون ایکی (۱۲) یاشیندان ساز گۇتوروب تۇیلاردا - دویونلرده عاشیق لیق انله ییب اۇخوموشدور. اوستادین باشقا شاگیردلریندن خۇیدان عاشیق یحیی، عاشیق محمد اولوبلار. سلماسین یالقیز آغاج کندیندن ایسه عاشیق نادر اولوبدور. اوستادین بش - اون متفرقه شاگیردی ایسه اولوبدور. بونلار ایسه بیر - ایکی ایمل اوستادان درس آلسالار دا اوستاد، آدلارینی وئرمدن چکیندی.

اوستاد، عاشیق مناف، سۇزون دۇغرو معنا سیندا ائل عاشیقی دیر. اۇنون دیله یی ائلی نین دیله یی دیر. سئوگیسی ائل سئوگیسی، اینجیک لیگی ائل اینجیک لیگی دیر. عاشیق منافی ائلی نین آیری، کوتلردن آیری تصور اتمک اولماز. اونون نه یاه دیله یی ائلی اۇزونده ن راضی سالماق، ائلی ن کولتورو قوللوغوندا اولماق، هابئله عاشیق لیق

ساحه سينده ده يرلى شاگيردلىر يىتيرمك دىر. بۇ اوزدن عاشيق ايلك دفعه اۇلار ق ۱۳۷۱ - جى ايلده خويدان قايدىب سلماس شھرىندە عاشىقلار قھوھ خاناسى آچمىش آيرى عاشىقلاردا اۇرنك اۇلموشدور. عاشىغىن بۇ ايشى شھرىمىزىن عاشىق صىنمىتى نىن ايسرهلى لمه سينده بۇ يوك رۇلو اۇلموشدور. عاشىغا گۇتوردوگو بۇ حق يۇلدا؛ باشا ريلار ديله ييرىك.

عاشيق مھمور

اۇجا بۇ يولو، ايرى سوموكلو دۇر وشوقلو عاشىق محمود عائله آدى ايمانزاده ۱۳۳۸ ش / ۱۹۵۹ م سلما سىن ساراي مليك (saray melih) آدى كىندىندە آنادان اۇلدو. كىندىن ياماجلارنىن گۇزەللىك لىرىنى دۇيا - دۇيا، بۇيا - باشا چاتىب ايلك تحصيلىنى ساراي مليكده آردى سىنى ايسه سلماسلا مۇغانچىق دا بيتىردى. سلماسدا اورتا مكىتتىن ايكىنچى ايلىن قۇرتاراندىن سۇنرا امكانسىزلىق دان آسىلى اولارق اورتا مكىتى بيتىرمەدن تحصيلدن آيرىلدى. آنجاق تحصيلىنى باشقا ساحهده، باشقا زاماندا داوام ائتدیره جكدىر. محمود ۲۱ ياشىندا ايكىن ياشايش چتىن لىك لىرىندىن دۇغبان قايغى - كىدەر بتونون وجسودونو چۇلغالايىر. بۇ قايغىلار اونو موسيقى عالمينه ياخىنلاداركن اۇزونو موسيقى دالغالارىنا تاپشىرىب ايتىردىكى راحتلىغى تاپىر. انله بۇ درين تجرىه اوزره عاشىق صىنمىتنه ماراقلانىر.

محمود ۲۲ ياشىندا ايكىن وردانلى عاشىق مىنافدان اۇزونسه بىر ساز آلىر. آنجاق ساز هاوالارىنى، عاشىق سۇزلىرىنى اۇيره نمك اوچون كۇچمىشلى عاشىق مىرزە على نىن اوستادلىغىندان

فايدالانىر. ايل يارىم - ايكى ايل عاشىق مىرزە على دن درس آلاندىن سونرا انل آراسىنا چىخنا بىلىب عاشىقلىق ادعاسى انده بىلىر. اونون ايلك چىخىشلارى اوز كىندىندە اولسا دا سلماس شھرىندە عاشىق قھوھ خاناسى آچىقدىدا داها آرتىق تانىنىپ چوخلو مجلسلىرىن اپارىجىسى اولور. عاشىق محمود اورميه، خوى، شىستر، نسوج، ماكى، بازارگان، مىرند ساحالارىنا گىندىب اوز هنرىنى گۇستىرىب بو بۇلگه نرده ياشايدان عاشىقلارنىمىزدان دا چوخلو سۇزلىر اۇيره نمىشىدور.

عاشىق محمودون عاشىق دهقانلا ياخىن دوستلۇغو اولموشدور. مجلسلىرىن بىرىندە مجلسىده كىلر عاشىق دهقاننى شاگيردلىرى نىن بىرىنە وئردىكى سورغونون جاوابىنى آلمايىب، عاشىق محمود قالخىب جاواب وئىر. عاشىق دهقان «سن بىونو هاردان اۇيره نىسىن» - دىدىكده محمود «اوشاقكن سىزىن رادىبوداكى چىخىشلارنىمىزدان خايطىرىمده قىلىپ» - دىدىر. دهقان ايسه اونون اوزوندىن اۇپور. انله او زاماندىن بىر بىرلىرىلە تىز - تىز گۇر وشوب دانىشىرلار. عاشىق محمود عاشىق دهقاننىن اوستالىغىندان چوخ يارارلانىر. عاشىق دهقان دا اونو چوخ سۇير، اونو خسته گۇردو يونده گۇزلىرى دولور، سازلا، سۇزله حالىنى سوروشور.

انلىمىزىن عاشىق داستانلارىندان بىر چوخو عاشىق محمودون سىنە سينده ياشاماقدا دىر. بونلار ايسه عاشىق مىرزە على نىن يادگارلارى دىر. اونون تعريف ائتدىكى داستانلار بونلاردان عبارت دىر: آلتى قۇل كوراوغلو داستانىندان، شاه اسماعىل، صىدى، شھزاده بهرام ايله شھزاده حىدر، عباس توفارقانلى، اكينچى عباس، بىجان اوغلو صمد - گرگرلى صمد، لطيف شاه، قوربانى - احمد ايله

آرشىبوينده ساخلانيلان ماهنيلارى دا بعضاً رادىودان يايلىر.

عاشيق محمود ايندى قهده خاناسىنى باغلايىپ بوتون واختىنى ساراي - مليك ده كئچيرير. او، اكين بئرلوى يىبهسى اولسا دا داها چوخ ساخلايدىنى پته كلربله مشغول اولور. آرى پته كلربىنى يايلاغا آپاريپ يايلاغين گۆزه لليكربىندن ذۇق آلىر.

عاشيق محمود گلجكده عاشيقلىق صنعتى حقينده يىلگىسىنى آرتىرىپ بو صنعتين داها دا گلشمه سینه ياردىمچى اولماق ايسته يير.

ايراهيم، خسته قاسيم (يارىمچيق) و...

عاشيق محمودون بوراخدينى كاستلر يونلاردىر:

۱- «محمود ايله قنبر» داستانى (اوج كاست)

اولسا دا يارىمچيق بوراخيلميشدير).

۲- ظاهر ميرزه (۳ كاست).

۳- معصوم ايله افروز (۵ كاست).

۴- كوراوغلونون توركمن سفرى (۲ كاست).

۵- چنشىدلى داستانلار (بىر كاست).

عاشيق محمود شابلنه اورميه راديو -

تلويزيوندا چيخيش الدير. اورميه راديو سونون

يئنى كتاب اوچون دارىنخمايىن!

«اوتهميتاگ» آدلى يرلن شهرينده كى كتاب يايىنلارى اسماعيل
ميتاگين ترجمه ائنديكى كتابلارى نشر ائده جكدير.

- اوستاد شهر يارين سئچيلميش شعرلرى، ايكى جيلد
- سهراب ظاهرين سئچيلميش شعرلرى، ايكى ديلده
- على معجزين سئچيلميش شعرلرى، ايكى ديلده
- اؤن سۆز: دوكتور جواد هينت
- على آقا واحدين سئچيلميش شعرلرى، ايكى ديلده
- اؤن سۆز: حسن مجيدزاده «سارالان»
- الياس نظامى نين سئچيلميش شعرلرى، دؤرد ديلده
- آلمانلى تاجر نين سفرى، تيريزه ن يازديقلارى، ايكى ديلده
- قيرخ دؤرد تاغريل آفرينايچانندان، ايكى ديلده
- گونده ليك چومله ن، اوج ديلده
- دوكتور نصرت الله جهانشاهلونون خاطيره لرى، ايكى ديلده

ADD: 13597 Berlin - Breite str.6 - Ute Mietag

آقشین علیزاده نین موسیقی دونیاسی

● دوکتور زومرود داداش زاده

آذربایجانین گؤرکملی بستان کارلاریندان بیری حقیقنده یازیمی کیچیک بیر خاطیره ایله باشلاماق ایسته بیرم. تهراندا یاشادیغیم گونلرین بیرینده بو شهره بین الخلق کونفرانسدا اشتراک اتمک اوچون گلمیش شرقشناس. عالیملریمیزله گؤروشمه لی اولدوق. همین گؤرۈش زامانی بیر مختلف موضوعلار توخوندوق، سیاست، ادبیات، ایده مان و... دان دانیشدیق. موسیقی دن سؤز دوشنده من ۲۰- جی عصر آذربایجان صنعتینده اؤز دست خطی، اؤز نفسی اولان بستان کارلار آراسیندا آقشین علیزاده نین خدمت لرینی خصوصی وورغولادیم. هم صحبتیم بیر آنلیغا فیکره دالیب تعجبيله «نه اوچون علیزاده آخی اثرلری خارجه چالینان باشقا بستان کارلاریمیز دا وار» - دئیه منیمله مباحثه اتمک چالیشدی. اوندا من علیزاده نین اثرلرینی سادالادیم، اونون ظاهری طمطراقدان اوزاق صمیمی موسیقی سی نین اوسلوب خصوصیتلریندن دانیشدیم. قارشی طرفیم آنی

اولاراق فیکره دالیب متیم دلیلریمله راضیلاشدی. «دوغرودان دا، بو بستان کارین اوسلوبونو هنج کیمله سهو سالماق اولماز».

آذربایجانین خلق آرتیستی، دولت مکافاتنی لائوراتی، پروفسور آ. علیزاده نین صنعتنه گلیشی سووت تاریخی نین علامتدار دورونه - ۶۰ - جی ایللره تصادف ائدی. او زمان سووتلرده عمومی سیاسی اقلیم ملایمله شیر، سووت اتفاقی ایله غرب دونیاسی آراسیندا اوزون مدت موجود اولان دمیر قاپیلار لاخلاییر، اولکبه به مختلف ساحه لره - علمه، مدنیه دایر بیلگیلرین آخینی گوجلنه نیر. گنج آذربایجان بستان کارلاری ۲۰ - جی عصر صنعتی نین داهیلری - استراونیسکی، شونبرگ، وندرن یارادیجیلیغی کشف ائدی، یئنی ایفاده واسیطه لرینه، کمپوزیسیا متودلارینا یسیله نیردی. آ. علیزاده بوتون چاغداش اوصوللاری اخذ ائدیب تجربه دن کشف دیکدن سؤز اوونو قطعیتله خلق موسیقیسی چشمه سینه چئویردی.

بستان کارین اثرلری نین آدلاری نئجه ده سجه وی دیرا «بایاتیلار»، «عاشیق سایاغی»، «جنگی»، «قدیم لایلا»، «قاراباغ هاواسی»، «موغام صدالاری»، «داستان»... آ. علیزاده موسیقی دونیاسی نین کیچیک لاکین اهمیتلی بیر حیضه سی. بۇرادا خلق مراسیملری و ناغیللاری نین روحو حوکم سورور، اجدادلاریمیزین حیات، انسان حقیقنده تصورلاری معاصر موسیقیچی نین غیر عادی اوپرازیلی تفکورونون کومگی ایله سانکی نزه دن حیاتا کثیر، حیران ائدیجی، خوره ت، حیسنر دوغورور.

آذربایجان موسیقی سینده اؤز یئری اولان «بایاتیلار» خور سلسله سینده هانسی جهتله

قیمتلی دیر؟ هر بیر آذربایجانلی نین حیاتینا آنا لایلاسیلا داخیل اولان و سۇنرالار اونون یۇلداشینا چنوریلن بایاتی نین موسیقی یارادیجیلیغیندا اوز تارینجه سی وار. بئله کی، ۲۰ - جی عصر آذربایجان بئته کارلاری بایاتیلار اساسیندا نجه - نجه رنگارنگ نغمه یاراتمیشلار.^(۱) لاکین همین ساییز - حسابسیز نمونه لرده بایاتی چوخ زامان عتمه وی ماهنی فورماسینا تابع اولونور. آعلیزاده خلق شعرى نین سنله یوزوموندان قطعی امتناع انده رک هر بیر مننه چوخ حساس، قایغی و سئوگیله یاناشمیش، بایاتیلارین ساده حکمتینی، قورۇلوش خصوصیتلرینی اوزونه مخصوص موسیقی سینی، بیر سۇزله ماهیتینی محافظه اتمه یه چالیشمیشدیر. ائل شعرلری نین اموسیونال احوالی بئته کارین اثرینده معاصر دونیانین گسرگینلیگی و مرکبلیگیندن کنار دایر.

ماراقلی دیر کی، آعلیزاده بۇ سلسله نی خور اوزوده مشایعت سیز خور اوچون یازمیشدیر. آخی انسان سسی ازلدن بری ان کامل و مفتون اندیجی موسیقی آلتی ساییلیر. دیگر طرفدن مختلف تنبرلی سسلری بئر - بیریله اوزلاشدیر اراق بئته کار نئوته گین، سازین و حتا سازنده دسته سی نین سس نمه سینه نایل اولموشدور.

آذربایجان موسیقی سینده ایلک دفعه محض آعلیزاده بایاتیلار اساسیندا اوز انکشاف خطی. دراماتورگیاسی اولان اوریژینال بیر سلسله (سری) یاراتمیشدیر. اوزوده بئته کار اساساً «عاشیقانه بایاتیلار» اوز توتسا دا، سوننج، تشویش، آسایش دؤلۇ تضادلی لوحه لر سیراسی قوراشدیرا بیلیمیشدیر. سلسله نین مرکزینده یئرلشن «دیله گلدی» پارچاسیندا «چرخ فلک الیندن داغلار دا دیله گلدی» ایفاده سی نین عنادکار جاسینا تکراری

حقمسزلیک و ظولمون دؤنمزلیگی فیکرینی چاتدیریر.

آعلیزاده نین مننه حساس مناسبتینی اونون آشاغیداکی اعترافی آچیقلا بیر:

«نه اینکی سۇزلردن، حتا سسلردن، یاریم سسلردن بئله استفاده اتمه یه چالیشمیشام. مثلاً، «آغ چوخا، قارا چوخا یار گلیب هارا چیخا سئنه یامان باخانین، گؤزونه یارا چیخا» مبصر اعلارینا فیکر ونرین. ایلک باخیشدا آداما ائله گلیر کی «چوخا»، «چیخا» سۇزلری موسیقی اوچون آغیر دیر. من محض «چوخا» سۇزونو هجالارا و سسلره آیرمیشام. (چوخا، چو، چی، ...). سۇز یاواش - یاواش خورون ان آشاغی سسلرینده اریر. بیچیلشیا چنوریلیر.»

آعلیزاده نین ۷۰ - ۶۰ - جی ایللرده یازدیغی اثرلری نین بیغجاملیغی اونسا «سیناتور اوستاسی» شهرتینی گتیرمیشدیر. بلکه ائله آز واسیطه لرله بۇبوک معنایی چاتدیرماق باجاریغی انو بایاتیلارلا گوروشدورموشدو. بۇرادا مشهور روس بئته کاری س. رحمانینوفون بیر فیکرینی خاطر ایتماق ایسته دیم: «قیسا و آیدین یازماق هر بیر یارادیجی آدم قارشیسیندا دوران ان مهم پروبلئم دیر. قازانیلمیش تجربه نتیجه سینده صنعتکار بئله بیر فعاظه گلیر کی، ساده اولماق، مرکب اولماقدان دهاا چتین دیر.»

آعلیزاده نین باشقا بیر نائلیتی فیکرت قوجانین سۇزلرینه یازیلیمیش «آدریلر» کانتاتاسی دیر. (۱۹۷۹) موسیقی میزین کئچدیگی یول بۇبو خور و سمفونیک ارکستر اوچون نظرده توتولان بۇ ایری

۱- بایاتیلار حتا هلند بئته کاری تونوندی بین «آلتی نررک نغمه لی» و «کال سلسله سینی بارانماغا رو حلالند بزمیشدیر.

اثرلرده معین قالیبلر یارانمیش، وطن موضوعو حقیقی حسلردن، صمیمیتدن اۇزاق، حدیندن زیاده پارلاق، طمطراقلی حلینی تاپمیشدیر. آعلیزاده ایسه کانتاتانی انپیک لوحه کیمی یوزوب، تصویرچی لیک و ساختا پافوسدان کسنارلاشاراق فلسفی عمومی لشدیرمه لره دقت یتیرمیشدیر. بورادا دنیز، داغ، باهار، تۇرپاق کیمی رمسزى صورتلر داستانچی رولوندا چیخیش اندیر. اونلارین آرخاسیندا ایسه خلقین بوتؤو اوپرازی جانلانیر.

کانتاتا آعلیزاده نین ائل موسیقیسی نمونه لرله «داورانیشینا» خاص جهنلری عیانی نومایش ائتدیریر. اثری دینله دیکجه «آی دلی دلی»، «آی قیز کیمین قیزسان» کیمی دیللر ازیبری اولان ائل هاوالارینی آسانلیقلا آیرد انتمک اؤلومور. بیرینجیسی، آعلیزاده بۇرادا، ائله جه ده باشقا اثرلرینده جلب ائتدیگی خلق ماهنیلارینی نام شکیلده و نرمله یرک معین عبارهنی سحرید ائلدیب اثر بۇیو اوز یئنن علاقه لری ایله سلندیریر. ایکینجیسی و اؤنملیسی اؤدور کی، لیبریک نغمه لر، ژانسر و اوپراز جهتدن ده ییشدیریلرک اثرین باشلیجا اندیاسینا تابع اولونور. حزین خلق موسیقیسی آذریلر ده کدرلی و یا قهرمانی مضمونون تجسومونا خدمت اندیر.

آعلیزاده یارادیجی لیغی نین جاذبه سی نه ده دیر؟ آخی اونون اثرلرینده آداما نفس ده رمک امکانی و نرمله ین گرگین انکشاف دالغالاری، سارسیدجی اورکستر سلنمه لری یوخ درجه سینده دیر. آعلیزاده ده فیکرت امیروف موسیقی سی نین رنگلری وارمی؟ شبهه سیز. لاکین بیز بۇ بسته کارین پارلاق، آل - الوان بۇیالاریندان چوخ ملایم، یوموشاق چالارلاریندان سؤز آچا

بیلریمک. دنمک اولار کی، آعلیزاده آذربایجان صنعتینه کیفیتجه یئنن اوپرازلار گتیره بیلیمشیدیر. پروفسور آ. تاغی زاده اوز رأینده محض بۇ جهتی وورغولایاراق یازیر: «آعلیزاده اوسلوبونو خلق صنعتیندن اخذ اولونموش واسیطه لرین ۲۰ - جی عصر کلاسیکلری نین تجربه سیله ساده جه وحدتی کیمی آراشدیرماق اولماز. فیکریمیزجه بسته کار. مسماصیرلیک و کلاسیکا، مسلی لیک و بین الملل چیلگی ن سننتیزنه نایل اولموشدور. اونا گۆره ده یئنن بدیعی کیفیت یارانمیشدیر. همین کیفیت آذربایجان موسیقی سینده کشف اهمیتی داشییر.

«با یاتیلاردا»، «پاستورال»، «عاشیق سایاغی»، اورکستر میناتورلاریندا «آبشورون لوحه لرینده» سانکی طبیعتین اوزو موسیقی نین دیلیله صحبت اندیر. بۇ اثرلردن آبشورون تۇرپاغی خزر دنیزی نین عطری گلیر. عمومیتله، آعلیزاده موسیقی سی آذربایجان رساملاری نین دۇغما دیارین آسمانی، گونشی، طبیعتینی وصف اندن تابلولاریلا مقایسه دوغورور. ایلک نۆبه ده ستار بهلولزاده نین همیشه ایشیق ساچان پنژاؤلاری (طبیعتده حصر اولونموش لوحه لر) یادا دوشور.^(۱) ستارین لوحه لرینده طبیعت، بر-بزه کدن محروم ازلی و ابدی دیر. آقشین موسیقیسی ده بئله دیر. اونو دینله دیکجه گسوزوموز اؤنونده اوشاقلیقدان تانیش، دۇغما، اوره ک دن نیسگیل او یادان بیر منظره جانلانیر: قیزمار گونش، قیر قوم، تک - توک سپه لنمیش اوزوملوکلر...

آذربایجان موسیقی سینده ق. قارایف شخصیتی و یارادیجیلیغی شخصییتی و یارادیجیلیغی نین

۱- آعلیزاده «بو. ستار بهلولزاده دیر» سندلی فیلمیه موسیقی یازمیشدیر.

تأثيری آلتینا دوشمه‌ین موسیقی چی تاہماق چتین دیر. و بو باخیمدان آعلیزاده‌نین آشاغیداکسی اعترافی سجیه‌وی دیر. «اگر مندن سؤروشسايدیلار کی حیاتیتمدا ان اساس آدام کیم اولوب، جاواب وئسره‌دیم: «آنام، یارادیجیلیق حیاتیتمدا قارا قارایف» تصادفی دگیل کی، ۲۰ - جی عصر آذربایجان صنعتی‌نین بو داهی‌سی گنج آقشین‌ین ایلک اوغورلو اددیملارینی آلتیشلا یاراق اونا یارادیجیلیقدا خیر - دوعا وئریشدیر.

البته بو بسنه‌کارلارین موسیقی سینده عمومی جهتلر تاہماق جوخ چتین‌دیر. لاکین تدقیقاتچیلار ق. قارایف اثرلری‌نین داخیلی جدی لیگینی حسیات و احتراصلارینی ذکاء ایله اداره اولوندوغونو دفعه‌لرله قید ائتمیشدیلر. بوتون بو سؤزلری آعلیزاده‌یه ده شامل ائتمک مومکوندور. سن پترزبورگ‌لی عالیملر ل. رآبسن قید ائدیر: «آذربایجانین گؤرکملی بسنه‌کاری آعلیزاده اؤز یارادیجیلیغیندا ملی موسیقی‌نین بیر طرفدن ف امیروفون دیگر طرفدن ق. قارایف‌ین باشچیلیق ائتدیگی ایکسی شاخه‌سینی قووشدورا بیلیمشیر». من بو سراسا مشاهیده‌یه یالتیز اونو علاوه ائده‌دیم کی، آعلیزاده ملی صنعتین یسنى انکشاف مرحله‌سینده ع. حاجی بیگوف عنعنه‌لری‌نین داوامچیسی کیمی چسیخیش ائدیر. اؤزو ده مسئله تکجه اوندا دنیل کی، علیزاده، اؤز داهی سلفی کیمی ملی موسیقيله دنیا صنعتی آراسیندا چارپازلاشما نقطه‌لری آختاریر. عمومی لیک ایلک اول دنیا گؤروشو. دونسیا دویمو سوویه‌سینده، گئترچکلیگی آهنگدار، استه‌تیکا باخیمدان کامیل انعکاس ائتدیرمک نیتینده اؤزونو گؤستریر. البته، آعلیزاده حیاتیتمیزین ضدیتلرینه حیات عنصرتلرینه هئج

زامان گؤز باغلامایب ساده‌جه اولاراق بسنه‌کار ائردن - اثره عنادکار جاسینا اؤز صنعت بیناسینی اوجالادیب اونون گؤزه‌للیگینی دونسیامیزین ناقصلیگینه قارشى قویور. عمومیتله آعلیزاده‌نین صنعت دیلی هئج واسیطه‌جه، تصویره، سؤزه احتیاج دویمایان موسیقی‌نین اؤزودور. بسنه‌کارین تفکور طرزینه غیرى عادى طبیعی لیک خاص دیر: اؤ سانکی بو گونون تنخنیکی نائلیت‌لریندن تجرید اولونوب تۇرپاق، طبیعت، نسل، خلقه علاقه‌سینی محافظه ائده بیلیمشیر.

۸۰ - جی ایللر آعلیزاده یارادیجیلیغیندا یسنى بیر مرحله‌دیر. محض بو زامان بسنه‌کار خلقی میزین تاریخی، گئترچکلیگی ایسه یاغلی بیوک موضوعلار و اونلارا اویغون مقیاسلی فورمالارا مراجعت ائدیر. ۱۹۸۶ - جی ایله آذربایجان صنعتینده ایلک تاریخی - قهرمانی بالث «بابک» ی یاراداراق آعلیزاده عزیز بیگین «کوراوغلو» اوپراسی‌نین عنعنه‌لرینی داوام ائتدیریر. اؤزون مدتلی فاصله‌دن سؤزرا بسنه‌کار «یوکسک فلسفی عمومی لشدیرمه‌لر» ژانری سیمفونیا اؤز توتور. ایکسی تفکور طرزى موغام و سیمفونیانین اوزلاشسیدیر یلماسی استقامتینده آذربایجان بسنه‌کارلاری ق. قارایف، ف - امیروف، ج. حاجی یئفین آپاردیغی آختاریشلاری آعلیزاده یسنى مجرایا یؤنلتمه‌یه چالیشیر. اؤز دؤردونجو «موغام واری» سیمفونیا سیندا اؤ، موغامین بدهاتاً انکشاف ائتمک خاصه‌سیندن تکان آلیب اؤزونه مخصوص «چئوریلیمش فورما» قورور. بئله کی، بوتون موضوعلارین منبعی «گول آچدی» ائل نغمه‌سی اثرین اولینده دنیل، یالتیز سؤنوندا، خواننده عالیملر قاسم اوفون اؤنودولماز ایفاسیندا پیدا اولور.

...مانكى اۇزاق عصرلردن بىر سس انتىدىلىر.
بۇ سس بىزىم تارىخى يادداشيمىزا عنوانلايىب بۇ
سسده هم تىلاطوم، هم خىبردارلىق. هم ده
چاغىرىشى وار. اۇ، اثر بىتىدىكىن هله چوخ -
چوخ سۇنرا تىقىب اندىر. هيجانلاندىرىر، بىزى
خلقى ميزىن معنويىتى، مدنيتى قارشى سىندا بوتون
مسئوليتىمىزى درك اتمه يە بىسلىه يىر...

بىسنى كارىن اوز اثرىنى خلق نىغمەسى ايسله
بىتىرمە سىندە من رمزى معنا گۇرورهم. بورادا بىر
نوع آ. عليزاده نىن انستىتىك (بديعى) سوفى اوز
ايفاده سىنى تايىب. آخى اونون نظرىندە اصل
گۇزەللىك، صافلىق مجسمەسى ايلك نۇبە دە سل
صنعتى دىر.

مىنە اۇزون ايسلر عىرضىندە، اول
ع. حاجى بىگوف آدىنا كونسرواتور يادا، سۇنرالار
بىسنى كارلار اتفاقىندا آ. عليزاده ايسله اونسىپىندە
اۇلماق سعادتى نصىب اۇلموشدور. درسده آقشىن
معلم چوخ جدى و طلبكار اۇلوب غنىل سواللا
ناشى طلبه نى چاشدىرا، اوتاندىرا بىلردى. لاكىن
گنج موسيقى چى سعى، قطعىت، اوز بىلىك لىرىنى
دايم گىتىشلىندىر مىك نىتىنى نومائش انتدىرىر دىسە.
معلم - طلبه مناسبتلىرى گىتىدىكچە صمىمى لەشىر.
درسلىر ايسه عاى مشغله چىرچىش، اىدىن كىنارا
چىخىب، صنعت، معاصر موسيقى نىن انكشاف
سۇللارى حقىندە صحىبه چىنور يىلىردى.
يادىمدادىر كى، بىر دفعە بىسنى كار پىانو آرخاسىنا
كنچىب «كنچن ايلىن سۇن گىنجهسى» بديعى
فيلمىنە يازدىغى بىر نىچە ماهىنى چالىب زمزمە
انتدى. اتله همىن آن من اونا بىله بىر سۇال وئردىم:
«نه اوچون سىز، پۇنژىيانى سۇن درجه حساس
دويان بىر بىسنى كار، دنمك اولار كى، ماهنى
يازمىرسىنيز؟ آخى سىزىن نىغمە لىرىنىزى واخىتىله

ش. على اكبر اوا. س. قىدىم اوا كىمى مغنى لىر ايفى
اندىب...». آ. عليزاده در حال جاواب وئردى:
«بىلىرسىن مى، من كىچىك جىمى دۇرد - بىش
دقىقه سىلەنن ماهىنيا بۇيوك سىمفونى كىمى عىنى
ايسله جدى يانائىرام، اۇدور كى ندىنسه امتناع
انتمەنى اۇلورسان...» بۇ سۇزلردە آ. عليزاده نىن
صنعتكار موقىمى اۇزونە قارشى طلبكارلىغى.
سنىلىنى عكسىنى تايىر.

اۇزون ايللر آ. عليزاده آذربايجان بىسنى كارلار
اتفاقى نىن كاتىبى: ۱۹۹۰ - ۱۹۸۵ - جى ايللردە ايسه
بىسۇ يارادىجىلىق تىشكىلاتى نىن رهبرى
اۇلموشدور. همىن ايللردە اتفاقىن كىنچىر دىگى
تدبىر لىرىن بۇيوك اكثرىنى اۇنونده «ايلك دفعە»
سۇزلرىنى يازماق اولاردى. خارجى اۇلكە
بىسنى كارلارى نىن اشتراكىلا كىنچىرىلن
سىمپوزيوملارى «اوزو زىروە يە» آدى بىشنى
موسيقى گونلرىنى، هر آى مىلى تلويزيوندا
گۇستىرلن «خاقانى. ۲۷»^(۱) ونىرلىشىنى
خاطىرلاياق. اۇزونو تىشبوئكار، استىدادلى
آداملارى احاطه اندەرك آ. عليزاده اتفاقدى حقىقتاً
يارادىجىلىق محىطىنى بىر قىرر اتىمك مقصدىنى
قارشىيا قويموشدور. اۇزوم حقىندە اونو دىنە بىلەرم
كى بىر موسيقى تىنقىدچىسى و تلويزيون
ونىرلىشلىرى نىن مۇلىفى كىمى ايلك اددىمىلارىمى
من محض همىن دۇردە، بىسنى كار اتفاقىندا باش
مصلحت چى وظيفە سىندە ايشلە بىر كىن آتماغا
باشلامىشام.

آرتىق بىر نىچە ايلدىركى آقشىن معلم
تور كىدە ايشلە بىر، اۇز تورك همكارلارىنا گىنچ
موسيقىچىلرىن تربىهسى ايشىندە كۇمك گۇستىر،

۱- خاقانى ۲۷ آذربايجان بىسنى كارلار اتفاقى نىن اوز زمانىكى
عنوانى دىر.

آذربایجان صنعتینی بۇ اۆلكهده تبلیغ ائدیر. مختلف رایلره و غزنت ماتریاللارنا آرخالاناراق سؤیله به بیله ریک کی، اعلی زاده بیر پئداقوق، بیر بسته کار کیمی تورکیه ده بؤیوک نفوذ قازانمیشدیر. بئله کی، اونون «آتا تورک مارشی» اؤرادا چوخ مشهوردور. تلویزیوندا سسله نیر، مختلف خور کالکتیولری طرفیندن هوسله ایفا اولونور. اؤرادا آعلی زاده، ب. واهابزاده نین سؤزلرینه خور و سیمفونیک اورکستر اوچون اؤ طئنه لی نغمه، ویولونسل پونماسینی یازمیش، «ناتوان» بالئینی تاماملامیشدیر. بالئته تاریخن بللی بیر حادثه - آذربایجان شاعیره سی ناتوانین فرانسیز یازبیجیسی ا.دوما ایله قاراباغدا گؤروشو اؤز بدیعی تجسومونو تاپمیشدیر.

آعلی زاده نین سؤن مصاحبه لریندن بیرینده اؤخویوروق: «خلقی مین تاریخی اصلینده موسیقی ده اؤز عکسینی تاپمیشدیر. یو موسیقی نین غمگین سسلری داها چوخدور. لاکین بیز گله جک نسیلرده غالبیت حیسلرینی او یادان اثرلر یاراتماغا چالیشدیق».

بسته کارین ۹۰ - ۸۰ - جی ایللره عاید اثرلری نین بر بالاری، احوالی، آرتیق اوللر اؤلدوغو کیمی آچیق، ایشیقلی و قایغیسیز دگیل، داها چوخ توتون و هیجانلی دیر. چونکی بیزیم گرگین، ناراحات، فاجعه وی زمانه موسیقی ده ده تأثیر گؤستمیشدیر. ۱۹۹۰ - جی ایل ۲۰ یانوار گونونده سوونت قوشونلاری آذربایجانا مداخیله سی نتیجه سینده هلاک اولموش اؤنلارلا وطنپرورین ۴۰ گونونه حصر اولونموش «ماتم» فیلمینده

آعلی زاده نین موسیقیسی نئجه ده تأثیرلی دیر! بۇرادا تنخواه نئی حقیقتاً سؤزله ایفاده اولونا بیلمه یین حدسیز کده ردن خبر وئریر، هارای چکیر، هؤنکور - هؤنکور آغلاییر...

بیز بعضاً معاصر لریمیز اولان صنعتچی لرین خدمتلی حقیقته دانیشماقدان، اونلارین یازاد بیجیلیفینا حقیقی قیمت وئرمدن چکینیریک. من بۇ عنعنه نی پؤزماق ایسته دیم. چونکی آعلی زاده سؤزون اصیل معنا سیندا بؤیوک بسته کار دیر. اونون بدیعی کشفلری حقیقته مختلف ایللره روس، اوکراینا، گورجو، قازاخ، تورک، انگلیس موسیقی چیلری فیکر سؤیله میشر. اعلی زاده نین یازاد بیجیلیغی نئجه ایلدیرکی رسوبلیکامیزین موسیقی تحصیل اوجاقلاریندا تدریس اولونور، اثرلری معاصر ملی موسیقی نین مختلف پروبلئم لرینه حصر اولونموش سانباللی تدقیقاتلارین علمی نتیجه لرینه اساسلی تأثیر گؤمتریر. ۱۹۹۷ - جی ایله آعلی زاده، آذربایجان صنعتی قارشی سیندا خدمت لرینه گؤره آذربایجان رسوبلیکاسی نین پرنزیدنتی حیدر علییف طرفیندن «شهرت» نیشان ایلا (مدالی) تلطیف اولونموشدور.

ایندی بسته کار یازاد بیجیلیغی نین ائله بیر مرحله سینه قدم قویوب کسی ان مختلف بدیعی وظیفه لری آسانلیقلا حل انده بیلر. گلین اونا صنعت یولوندا بؤیوک اؤغورلار دیسه بییک. آخی سؤن نتیجه ده معاصر آذربایجان موسیقی سی نین عمومی منظره سی همین موفقیت لرین ده آسیلی دیر.

ایران تورک‌لری نین تاریخینه دایر قیمتلی تدقیقات اثری

● دوكتور عین‌الله مددلی

۲ - میلاددان ۹۰۰ ایسل اولدن مقدونی‌لی اسکندرین هخامنشیلر سلاله‌سی نین حاکمیتینه سون قویدوغو زامانادک (میلاددان اول ۳۳۱ - جی ایل).

مؤلیف تکذیب‌اندیلمز فاکتورلار اساسیندا یازیر کی، هند - أوروبا دیللی پارسلارین (فارسلار) اؤن قبیله‌سی ایلك دفعه میلاددان ۹۰۰ ایل اول شرقدن ایران یایلاسینا گلیمیش و ایلام شاهزاده‌لری نین حاکمیتی آلتیندا اؤلان چاغداش فارس و کرمان ایالتلرینده، ایلام حکومتی نین اجازه‌سی ایله یورد سالیب یاشامیشلار. اؤنلاردان تقریباً ۳۵۰۰ ایل اؤنجه تورکلر ایران اراضیسینده مدنیتلر و حکومتلر یاراتمیشدی‌لار.

مؤلیف یازیر کی، یوزایللر بویو شمالدا روس چارلاری و سسونتلرین ائتدیگی کسیمی، جنوبدا، ایراندا دا شاهلیق رژیم‌لری تورک خلقلری نین تاریخ و مدنیتلرینه بهتان آتاراق اؤنو ساختالاشدیرماغا چالیشمیشلار. تبلیغ ائتمیشلر کی، سانکی یاخین شرقده، خصوصیه ده ایران اراضیسینده اسکی چاغلاردان آریایی انلر یاشامیش، مدنیت و دولت قورموش، تورکلر ایسه چوخ سؤنرالار میدانا گلیمیشلر. سانکی موغوللار

۱۹۹۸ - جی ایلین یایندا تبریزده گؤرکملی آذربایجان عالیمی دوكتور محمدتقی زهتابی (کیریشچی) نین «ایران تورک‌لری نین اسکی تاریخی» کتابی نین بیرینجی جیلدی آذربایجان تورکجه‌سینده عرب البفاسی ایله چاپ اولونموشدور. ۸۸۰ صحیفه‌لیک بۇ کتاب ایران تاریخی نین ایسندیبه‌دک، دنمک اؤلار کی، اؤیره‌نیلمه‌میش مهم بیر پروبلیمینه - ایراندا یاشایان تورکلرین اسکی تاریخینه حصر ائدیلمیش و ان اسکی زامانلاردان بویوک فاتح اسکندرین ایرانی آلاق هخامنشیلر حاکمیتینه سون قویدوغو دؤره‌دک آراشدیریلیر. کتابین چاپ حاضیرلانماقدا اؤلان ایکینجی جیلدینده ایسه، همین حادثه‌دن، یعنی میلاددان اؤنجه ۳۳۱ - جی ایلدن میلادین ۷ - جی یوزایللیگینه‌دک، داها قدیم، اسلامین ایراندا قبول ائدیلمه‌سینه قدهر تورکلرین تاریخی تدقیق اولونور.

کتابدا ایران تورک‌لری نین اسکی تاریخی ایکی دؤره آراشدیریلیر:

۱ - میلاددان اول هند - أوروبا دیللی لرین ایران یایلاسینا گلیمه‌سینه قدهرکی تقریباً ۳۵۰۰ ایللیک دؤر.

ابتدىكى بونود شىمالى اذربايجان و ايرانين توركلر
ياشايدان بىرلىرى نىن اھالىسى توركلشديرميشلر
حاليوكى. توركلر ميلاددان بىش ميين ايل اول ياخىن
شرفده و ارازين هر ايكى ساحيلنده ساكىن
اۆلموش. بشرىتن ايلك مدنيتلر بىر بىرىنى
ياراتمىش. بۇ مدنيت بۇرادان دونيانين مختلف
بىرلر بىنە بايلىمىشدير. ارباليلار توركلردن تقرىبا ۴
ميين ايل سۇنرا. يعنى ميلاددان اونجه ۹ - جو
يوزايلده ايرانغا تگلمه به باشلامىش و توركلردن
مدنيت او بىر نىسبلر

مؤليف پادا سالىر كى، ايران توركلرى نىن
تارىخىنى ارشديرماق اوچون ايلك دفعه ۱۹۴۶ -
۱۹۴۵ - جى ايللرده گونى اذربايجاندا مىلى
حكومت زاماندا تشبوت گوستر بلمىش. خداكار
عالم نىر يدون ابراهيمى قيمتلى تدقيقاتلار
آپارمىشدير ايندى. ايران اسلام انقلابىندان تقرىبا
ايگىرمى ايل كىچىك سۇنرا اۆلكه ده اسمه به
باشلايدان دموكراسى كوله كلرى، حقينده بحث
انستدېگىمىز كىتابىن ميداننا چىخماسينا شرايط
ياراتمىشدير

«ايران توركلرى نىن اسكى تارىخى» كىتابى نىن
مضمونونون ان بىيىنچام شكىلده بىسنله
عمومى لىشديرمك اولار: ايلك اول عىرمى
تارىخ، ايراندا و اذربايجاندا تارىخه باخىش و
مناسبت اچىقلانير، سۇنرا ايسه تارىخى قايىناقلار
گوسترىلير و بۇ قايىناقلار اساسىندا توركلرىن
تارىخى كرونولوژىك شكىلده ارشدىرلىير، عىنى
زاماندا، دىبل، اقل، شىخىس و بىر اۆلر نىن اهمىتى
ايضاح اۆلنور.

كىتابىن «عسىم اذربايجان تارىخىنه
گىرىش» بۆلومونده اذربايجان و ياخىن شرق
تارىخى ايكى دۆره: ۱ - تارىخ اۆنچىسى (مافىل

تارىخ) ۲ - ان قىدىم و قىدىم تارىخ دۆرلىرىنه
بۆلنور. بىسنله بىر فسىكر ايسرهلى سوزولور
كى، ايتدىكى ايران تور باغلارىندا قىدىم زامانلاردا
تورك دىللى اتل و قىبله لرله نانا شى سامى دىللى
خلقلر ده ياشامىش و مدنيتلر قۇرموشلار.

بۇرادا هسبن دۆرد، ياشايىب مدنيتلر قۇرموش
خلقلر اشاغىداكى كىمى گوسترىلير:

۱ - نىور (التصافى) دىللىلر:
سومنلر، ايسلاملار، هسوزرىلر، كاسسىلر،
آراتستالار، هسبتلر، كىلزانلار،
ساويرلر (سايرلر)، قونىلر، لوللوسوىلر، انسلپىلر
اورارتولار، ماننالار و س.

۲ - سامى دىللىلر: فرعولىلر، يهودىلر،
اسورىلر، آنكادلار، گىندانىلر، ارامىلر و س.

مؤليف گوسترىر كىمى، بۇ خلقلرىن و
حكومتلرىن چۇخو اۆ زامانكى اذربايجان و ايران
توركلرى ايله بىر باشا، ياخود دولايىسى ايله
عسلاقه ده اۆلموشلار. ارباليلار (فارسلار)
اجدادلارى (كله نه قدر ياخىن شرفده و ايراندا
ياشامىش خلقلرىن چۇخو، ايسرانتدا ايسه
هامىسى، مۇلقىن فسىكر بىنجه التىماقى دىللىلر
اۆلموشلار.

كىتابىن توبىنى قىمايدىمىز. بىر يۆز اۆن اقمى ايللى
خلقلرىن، ساحىد اسكى تارىخچىلرىن
اۆلاندىردىقى كىمى «آسيابى» خلقلر و انللىرىن
دىللىرى چاغداش تورك دىللى نىن لكسىك و لغت
خزىنه سى. مۇرفولوژى و يازى قايىدالارى جهنتدن
الده اۆلان ماترىياللار اساسىندا مقايسه اندىلير.

كىتابىن توبىنى قىمايدىمىز. اذربايجان تور باقلارىندا
ايلك انسان ايزلرى «اۆلانير. بۇرادا ان اسكى داش
دۆر، بىننى داش دۆر، ايلك اجنماعى قۇرولوش،
مىسبن كىشى، مىس - تونچ دۆر، دمىر اۆنلر و س.

حقيقتدە دانىشپىلىرى، سۇنرا قوبۇستان ناخىشلارىنىڭ، ھابىئە قوبۇستان ناخىشلارىغا بىزىم ھىمىدان ياخشىلىغىنىداكى تەپەردەكى داشلارداكى ناخىشلار، فارس كۆرۈنۈشى بۇرۇنچە، عراقىن جنوبىنداكى داشلارداكى ناخىشلار ئىلجە دە تەقريباً بىر ايل اۇنچە كىشى اۆلۈنۈش ارزين جنوبىندا اهر شەرىنىن سونگون تەلىكلىرىندەكى داشلاردا اۆلۈن ناخىشلاردا بحث اۆلۈنۈر. ئىدىيەلىمەلىدىر كى. تارىخ مەخسەسلىرىنىن فىكىرىنچە سونگون داش ناخىشلارى ۱۲ - ۱۴ مىن ايل بوندىن اوللرە عايد دىر.

كتابىن سۇنراكى بۇلۇمىدە تارىخ اۇنچەسى دۇردە جنوبى و شمالى آذربايجاندا ايلك حيات و مدنيت قالىقلارى اۆلۈن مەركىزلىرى تەلىر گۇستىرلىب اونلاردان بىغجام دانىشپىلىرى.

كتابىن نوبتى بۇلۇمى «ھىند و آوروپا» خىلقلرىنى بۇلگە بە گىلمەسىندىن اول غىرىبى آذربايجاندا ايلك حكومت و مدنيت آدلانىر. بۇ فىصىلدە آذربايجانىن غىرىبىنىن سۇنسوز يىترالىتى ئىروتلرىندىن، بۇرادا ياشايدان ھورى، آراتنا خىلقلرىنى ياراتىدىغى يوكسىك مدنيتىدىن دانىشپىلىرى. بۇراداكى مەتلورگى، زىنت و سەنئىتى و آرابا قايرما سەنئىتىنىن. يوكسىك ئىكشاف ئىتدىگى آچىقلانىر. بىلىدىرىلىرىكى، آرابا دوزلىتمە سەنئىتى بۇرادان ياخشىن شىرقە اۆرادان ايسسە مىسىر، يونان، روم و دىگر آوروپا اۆلكەلىرىنە بايلىمەشىدىر.

سۇنراكى ھىند - آوروپالى خىلقلرىن مەنطقەمىزە گىلمەسىندىن اول آذربايجان تۇرپاقلارىندا ايلك انسانلار و خىلقلر فىصلىندە آذربايجان و بۇگۈنكى ايرانىن توركلر ياشايدان مەنطقەلىرىندە مىلاددىن اول بىرىنچى مىن ايلىن ايلك عىصرلىرىنە قەدەر

ياشايب، مدنيت و حكومتلىر قۇرۇش لوللوپى و قوتى خىلقلرىنىن ئىتتىك كۆكۈ، مدنيتلىرى و قىسماً دە دىللىرىنىن مەخسەسلىرىدىن دانىشپىلىرى، قوتىلىرىن دىللىرىنىن ارزين شمالىندا ياشامىش اوتى و ساير ئىللىرىن دىللىرىنە چوخ ياخشىلىغىنىدان بحث ئىدىيەلىرى، اۆنلارنىن داش قازما لوجەلىرى نەمۇنە گىتىرىلىرى، ايضاح ئىدىيەلىرى و گۇستىرلىرىكى، بۇ دىللىر ايلام دىللىغە عىنى بىر دىللىن ياخشىن لەھجەلىرى اۆلمۈشولار. بۇرادا قوتى و لوللوپى شاھلارى اۆبەنىنى و تارلۇنىدىن لوجەلىرى، اونلارنىن گۇردوكلرى ايشلردىن اۆ دۇرون دىنى تەصورلىرىدىن و قىسماً مەوجود اۆلۈن اجتماعى قورۇلۇشلارىنىدىن بحث اۆلۈنۈر. ھىمىن بۇلۇمىدە قوتىلىرىن ۹۰ ايل بايلى دە حاكىمىتىدىن (مىلاددىن اول ۲۲۰۰ - ۲۱۰۰ - جو ايللىر)، بۇ ايللىردە حاكىملىك ئىتمىش ۲۰ نەفر رەبىرلىرىدىن، بۇ حوكۇمدارلارنىنىن مەخسەسلىرىنىن آدلارنىسىن دە قورقۇد داستانلارىنداكى آدلارلا، ئىلجە دە، بۇگۈنكى آذربايجانداكى يىر و آدم آدلارى ايلە سىلشەمەسىندىن، بۇ حاكىملىردە مەوجود اۆلمۈش ابدىنى دەمۇكراتىدان، ئىل عادت و غەنەلىرىدىن، دىل و سەنئەتلىرىدىن دانىشپىلىرى.

كتابىن نوبتى فىصلى «مىلاددىن اۇنچە اونونچو - دو قەرزونچو عىصرلۈدە ماننا حكومتى» آدلانىر. بۇرادا بۇگۈنكى گوننى آذربايجانىن و ايران كوردوستانىنى اراضىسىنى احاطە ئىدىن ماننا دولتىنىنىن وضعىتى، آسسورىيا و اۆرارتو دولتىلىرىنىن ايلك ھجوملارى، ماننا دولتىنىنىن قۇرۇلۇش، اقتصادى و سىياسى دۇرۇم اطرافلى شىخ ئىدىيەلىرى. بوندىن سۇنراكى فىصلىدە دە، ھىمىن مەوضوع داوام ئىتدىرىلىرى، آسسور حوكۇمدارى سارقونون ھجوملارىنىدىن، اۆنون ماننا شاھى اۆلۈسۈنۈنۈن ايلە علاقەلىرىدىن دانىشپىلىرى، ماننا - ماد

ئىشلەرنى، تايفالارنى ئىن تەدرىجاً بېرىشەرك
دوشمەنلەرە مەبارزە يە قالماقلا رېتەن دان بەخت
ئەندىلەر.

كەتايىن سۇنراكى بۆلۈمۈندە ئىران
تارىخچى لىرى ئىن ماننا ھۆكۈمى بارە سېندە
سوسمالارى تەقىد اۆلۈنۈر و پارسىلار ئون قېيلە
شەكىلىندە شەرقەن ئىرانغا گىلىب تورك ايلام
كاسىلەر، ئىللىپلەر ئىن اجازە سېلە فارس و كىرمان
ايلانلار ئىندە يۈرە سالاراق قالمالارى ايلاملاردان
مەدنىت، خەت، يەزى اۆيىر نەملەرى ايسۇخ
اۆلۈنۈر. بۇ ئون اۆر دىنجا نەمىب كەش تارىخچىلەر
تەرفىندەن «اۆر ايسا» لىرىن مەدنىتى كىمى
گۆستەرىلەيمىش، زىنجانىن شەمالىندا رۈدبەر
مەنطقە سېندە كى مارلىك تەپ خەزىنەسى ئىشلەرنى ئىن
اىلە ماد - ماننا خەلقلىرى ئىن ئىشلەرى اۆلدۈرغۈ
گۆستەرىلەر. بۇرادا ماد و ماننا خەلقلىرى ئىن نام
استەقلال و بېرىلگە دوغرو ھەركەتلىرى
اچىقلانەر. گۆستەرىلەر كى، ماد ھۆكۈمى يارمانغا
باشلاندىغى ايللەردە خەزىن شەمالىندان، دۈبەند و
دەريال كەنچەدى بۇلار ياكىمەن، ساكا و ايشقوز
ئىللەرى يەخىن شەرق ئىللەرىنە اۆ جۈملەندەن
اۆر بايجان و چاغداش تورك تۇرپاقلار ئىنا
گىلىرلەر. بۇ ئىللەرنىن ئىستىك خەسۈسەتلىرى
تارىخچىلەرنىن نەزەرىندە ائختلافلى دەر. مۇلەقەن
فەيكرىنچە بۇ ئىلە اوغوزلار ئىن يەخىن شەرقە
اچىقلار دەر. و بونو تەكذەب ئەندەن ھەنچ بېر دەلىل
يۇخدور. عىنى زاماندا بۇ بۆلۈمدە اۆر بايجانىن
قەدىم دەلىلى و ماد قېيلەلىرى ئىن كۆكۈ، مەنشانى
خەسۈسەتلىرى اچىقلانەر، ھەم دە ماد قېيلەلىرى ئىن و
ھۆكەمدارلار ئىن اۆلار ئىن اسكى تورك
كەلمەلىرى اۆلدۈرغۈ گۆستەرىلەر.

كەتابىن نۆبەتى فەسلىندە مادلار ئىن بېرىشمەسى

مەلاددەن اۆنچە ۶۷۳ - جى ايلدە اۆسۈرلەر قارشى
قىيامى، ماد ھۆكۈمى ئىن يارمانغا باشلانماسى
ولەرىلەر. بۇ قىيامىن رەھبەرى خەشەتەرىنى
ايدى. خەشەتەرىنى اولد ايشقوزلار، ساكالار و
ماننالارلا بېرىلگەندە اۆسۈرلەر قارشى مەبارزە
اچارلەر، لاکەين سۇنرا اۆسۈر شەھى اۆز قەبەزىنى
ايشقوز رەھبەرنە و نەرەك اونو اۆز تەرفەنە چەكىر و
ايشقوزلار مادلار قارشى چەخىرلەر. دۈيۈشەندە
خەشەتەرىنى اۆلۈر و كەنچەك اوغلو كىياكەسار شەھ
اۆلۈر و ھەكەمەت زەھەردە ايشقوزلار ئىن ايسە
كەنچەر. بۇ ھەمەت اچىگەرمى سەككىز ايل دەوام
ئەندەر. كىياكەسار بۇ مەدەندە ماد ھەكەمەتەنى
مەھكەم ئەندەرلەر و ايشقوزلار ئىن فورمال ھەكەمەتەنە
مەلاددەن اول ۶۵۳ - جى ايلدە سون
قۇيۇر، مەلاددەن اول ۵۸۵ - جى ايلە دەق قەدر تەلە
ھەكەمەت ئەندەر و بۇيۇك ايشلەر گۆرۈر.

كىياكەسار ئىلەك و ان مەھم ايشى سامى مەنشانى
بايىل ھۆكۈمەتەلە ائتھاد باغلاياراق مەلەتەرىست
اۆسۈر ھۆكۈمەتەنە سۇن قۇيۇماق اۆلدە. مەلاددەن
اول ۶۱۲ - جى ايلدە كىياكەسار اۆسۈر ھۆكەمەنلەغىنا
سۇن قۇيۇدە، بىئەلەكەلە بونون شەرق خەلقلىرىنە
اۆزادەلىق گەتەردى، اۆشۈر دەلتى ايسە بېر داھا
دەرچەلە بېلەندە.

كىياكەسار پارسىلار ماد ھۆكۈمەتەنە نەبەع
ئەندەر، اورارتو دەلتەنە سۇن قۇيۇماق، اۆنۈ ماد
امپراتورلۇغونون بېر ھەسەسەنە چەنۈرلەر. ماد
ھۆكۈمى ھەمەن ماننا ھۆكۈمى ئىن داوامى
ايدى. كىياكەسار امپراتورلۇغا داخەل اولان خەلقلەرە
مەلى اۆزادەلىق و نەرمىشەندى. اوردوتسو يەتتى دەن
قورموشدە. اوردو كۆنۈلۈردەن ھەبارت ايدى.

كەتابىن سۇنراكى فەسلى كىياكەسار ئىن اوغلو
اۆستەغەن (مەلاددەن اول ۵۸۰ - ۵۵۰ - جى

ايللر)فعليتينه حصر انديلميشدیر.مؤليف يازير كى،آستياغين ۳۵ ايللىك حاكميتى حقينده گنیش معلومات يۇخدور.اما معلومدور كى،اؤ زرتشت دىنىنى رسمى دولت دىنىنى انتمك ايسته ييردى.آستياق دا آتاسى كىمى امپراتورلۇغا داخيل اۇلان خلقلره داخيللى مىلى و دىل آزادلىغى وئرميشدى،حتا بۇرادا كى خلقلره قوهوملوق علاقەلرى ياراتميشدى.بۇيوك قىزىنى باش يوق سئپنامى يە ونىرىب اونو اوز ولىمهدى انتميشدى،كىچىك قىزى ماندانانى پارسالارين باشچىسى كىمى بوجيه يە وئرميشدى.كىچىك قىزى ماندانادان نۆهسى كوروش دۇغولموشدو و اؤ همداندا باباسى نىن يانيندا بۇيوموشدو.

دوقتور زهتابى يازير كى،آستياق زرتشت دىنىنى رسمى دولت دىنى انتمككە اكثر انل باشچيلارنى اؤ جومله دن هارپاغى اوزوايله مخاليف انتميشدى.(اؤ زامان انل باشچيلارى هم سىامى هم ده دىنى رهبريدلر)هارپاق آستياق حكومتينده يوكسك مقامالىك ايدى،ماد امپراتورلۇغونون اردولارى نىن باش كوماندانى ايدى و سارايا ياخين آدم ايدى.اؤ،سارايا تئز - تئز باباسى نىن يانينا گلن كوروش لاسيرلى علاقە ساخلاير و هرودوتون يازدىغى كىمى،اؤنو آستياغين عليهينه تحريك اندير كى،قالخپ حكومتى اله آلسين.هارپاق قىامدا اوردو باشچىسى كىمى اونا كۆمك اندجه گينه سۆز وئرميشدى.كوروشون آتاسى دا اونو بۇ ايشه تشويق انديردى و لازىمى ياردىم گۆستىردى.بوتون بونلارين نتيجه سينده ميلاددان اول ۵۵۰ - جى ايلده كوروش باباسى آستياق عليهينه قىام قالديردى، يير نتيجه دۇيوشده مغلوب اؤلسا دا همدان ياخينلىغيندا هارپاغين باشچىلىق

انتمديكى ماد اوردوسونون كۆمگيله آستياغى مغلوب اندهرك ماد حاكميتينه سۇن قۇيموش اؤلدو.بىئله ليكله، هس خامنىلر حاكميتى قۇرولدو.كوروش همدانين بوتون شروتلرني تالاييب استخره آپاردى و اۇرانى حكومتى نىن پايتختينه چنويردى.

يونان تارىخچىلرى نىن يازدىغى اساسيندا مؤليف بىلدىرىر كى،كوروش باباسى آستياغى ظاهيرده والى كىمى گرگانا گۇنده رير،اصلينده ايسه بۇ سورگوندىن باشقا بىر شنى دگىلدى .كوروش بىر نتيجه ايل تا كيد انتسه ده،آستياق حاكميتى كوره كنى كوروشا كۆنوللو اۇلاراق ولسردىگىنر اعلان انتميشدیر و كوروشون تدبيريله قىزىنى گۆرمك باهانا سىلا همدانا گتيريله ركن،قوجا آستياق همدان واليسى اوبىارين طرفيندن يايذا دوز چۆلونده تنها بۇراخيلاراق اۆلمه محكوم اندىلير.

كستابىن نوبتى فصلى «كوروشون سۇنو» آدلانىر.هرودوتون معلوماتلارينا اساساً قلمه آليان بۇ بۇلومده گۆستىرىلير كى،كوروش اراضيلرني گنئيشلندىر كى،يىنى - يىنى زنگين تۇرپاقلارا صاحب اۆلماق مقصديله آرازين شماليندا كى تۇرپاقلارى اله كئچىر كىم اچون حاضيرلىقلارا باشلاير.بۇ يئرلرده ساكالار و ديگر تورك انللىرى ياشايردىلار.اۇنلارين باشچيلارى آلپار تونقانين نسه - نتيجه لريندن اۆلموش تومريس خانيم ايدى.كوروش اولجه اۆزوندىن چوخ بۇيوك اولان تومريس خانىما انولنمك اچون انلچى گۇنده رير،لاكين بو حيله نى باشا دوشن تومريس خانىم بونو رد اندير.كوروش آرازين اوستوندىن كۆرپو سالدىر اراق هجوما حاضيرلاشير.تومريس خانىم انلچى گۇندهرك اونو بۇ فيكىردن داشيندىر ماغا چاليشير.اوردو سوايله آرازي كئچن

كۆرۈش آراز ساحىلىندە تومرىس يىن قوشونى بىلە
دۆيۈشۈر، حىيلە بىلە اونون اوغلىنو اسير
گۆنۈرۈر، بۇ فرصتدا ئىستىفادە ئىندەرك تومرىس
خانمىن يۇلا گىتتە مەگە چالىشىر. لاکىن تومرىس
اوغلو فرصت ناپاراق اۇزۇنو اۆلدۈرۈر. بوندان
سۇنرا تومرىس خانىم كۆرۈش خىبر گۆندە رير
كى، «بىلەرەم سىن قانداق دويوراجام، آنجاق بىل
كى، سىنى قانداق دويوراجام». تومرىس خانىم
اۆلتى اداغلا رىندان آراز چىيىن اداك اراضىلەرە
بايلىمىش تورك دۆيۈشچى لىرىنى تۇپلا ياراق
دۆيۈشە باشلايىر. دۆيۈشۈدە كۆرۈشۈن بوتون
قوشونو محو ئىدىلەر، اۆزۈ دە اۆلدۈرۈلۈر. تومرىس
خانمىن اونون جىنازە سىنى ناپدىرىپ باشىنى
كىدىرىر و قانلا دۆلۈ بىر تۇلۇغا سالاراق دىلىر
كى، كۆرۈش سە ئىندە مەشىدىم كى سىن قانداق
دويوراجام، اما سىنى قانداق دويوراجام، بۇدور قانداق دوي.

كىتابىن سۇنراكى قىسقىلىندە ھىخامنى
شاھلارنىن تىباىع مىلتلەرە ئىستىدىكى
ظولم، خىصوصىلە مادلازا ئىدىلن اشكىنچەلر
گۆمىرلىر، ماد خىلقىنىن اوج بۇيوك قەھرىمانى
قساوماتا، فراورتىش، چىتران توخمىنن ماد
خىلقىنىن آزادلىقى اوغروندا مېارزەلر بىندن
دانىشىلىر. ھىخامنى شاھلارنىن خىصوصىلە
داريوشون بۇ و بۇ كىمى قەھرىمانلار قانلى ديوان
توتماغى ھىمدان و اردىبىل شىھرلر بىندە خىلق
مېارزىلر بىن اشكىنچە بىلە اعدام ئىندىرىلمەسى
بۇرادا گىتتىش عكسىنى تاپمىشىدىر.

كىتابىن سۇنراكى بۇلومۇندە ماد
امپراتورلۇغونون اجتماعى - مىلى تىركىبى، سىياسى
قورولوش، مىدىنىتى آراشدىرىلەر. بۇرادا كى
دىل، يازى، ادىبات، دىنىنى تىصوولار، اوستا، اونون

پىسار ئىندىقى تارىخى جوغرافىيا علمى دىلىلر
اساسىندا آراشدىرىلەر. بۇرادا «تورك» كىلمەسى نىن
مىشايى بارە سىندە دە دەگىرلى فېكىرلر اىرەلى
سورولور. عىنى زاماندا، ماد - ماننا خىلقلىرى نىن
زىرتىش دىنىنى بىلە علاققە دار عادت -
عئەنەلر، نوروز بايرامى مراسىملىرى، آخر چىر شىبە
جىدىر، بايرام گونو رىسملىرىدىن دانىشىلىر.

كىتابىن سۇن قىسقىلى «واحد صنعت و هنر
آتموسفرى» آدلانىر. كىتابىن تىقريباً بوتون قىسقىلىرىندە
گۆمىرلىدىكى كىمى بۇرادا دا وورغولانىر
كى، ئىندىكى ايران اراضىسىندە قورولموش اىلك
مىدىنىت اىلام مىدىنىتى و اىشلىدىلن دولت دىلى اىلام
دىلى اۆلمۈش دور. اىلام دىلى مىلاددان اول تىقريباً
دۇرد مىن اىل اولدن مىلاددىن اوچونجو عصر بىنە
دك بوتون التىصاقى دىللى ائل و خىلقلىرىن دىللىرىنە
ياخىن اۆلمۈش دور. بوتونلا بىرلىكدە بۇ عصرلردە
شمالى و جنوبى آذربايجانىن و اۇ زامانكى ايرانىن
التىصاقى دىلى ائللرى نىن ھامىسى نىن رىسمى دولت
دىلى مىشرك اۆلدۈرۈمۈ كىمى، ھىنر ياخود صنعت و
مىدىنىلر دە عىنى اۆلمۈش، بۇ مىلت و خىلقلىرىن ھىر
بىرىندە پىسار ئىسان مىدىنىت ھامىسى نىن مىالى
اۆلمۈش دور. مۇلىف يازىر كى، بۇ مىنظرەنى بۇ گون
ايرانىن مىختىلىف بىرلر بىندە كىشىف اۆلۈنمۈش
تارىخى ائللر آيدىن گۆمىرلىر. بۇ خىلقلر داخلىندە
اۇ زامانلار واحىد دىنى تىصوولر، البىقا، يازى
، معمارلىق، اىنچە صنعت، ھىكل تراشلىق، موسىقى،
فولكلور، داستانلار، رساملىق و سايرە اۆلمۈش دور.
كىتابدا بۇ واحىد ھىنر و صنعت آتموسفرىدىن سىندلر
اساسىندا بىحث ئىدىلەر و اۇنلار بىن مىنۈنەلر
شكىللىرلە و ئىرلەر. ائرىن سۇنۇندا اۇ دۇرون داش
قىسازما لوحەلر بىن مىستلر بىن مىنۈنەلر
و ئىرلىمىشىدىر.

دوقتور زهتابى بىن «ايران توركلدى نىن اسكى
تارىخى» كىتابى بىن حىقننده بحث استىگىمىز
بىرىنچى جىلد ايران و اذربايجان علمى فېكرى نىن
جدى مارعىنا سىب اولموندور. ناسملر اولسون
كى. امانسىز اجل كىتابىن سۇنراكى جىلدلرى نىن
چاپ اندىلمەسى اوچون محال و نرەمدى جفاكش

عالىم و سۆزون اسىل مەناسىندا خىلىمىزىن
وطنيور اوغلو اولان محمد تقى زهتابى ۱۹۹۸ -
جسى دىساھىر ايسى نىن ۲۲ - دە دۇغسا شەھرى
ئىستورده يازى ساساسى بىن ارخاسىندا غىلئان
وفات اتتىمىدېر. دوقتور زهتابى بە اللاء مەلادان
رحمت دېلە بىرىك. قېرى نوردا دولسور

دوقتور محمد تقى زهتابى نىن گۆزلە نىلمىز اولومو مناسىتىلە

اذربايجان دىل و ادبىياتى نىن گۆركملى
اوستادلار يىندان دوقتور محمد تقى زهتابى انى
اولاراق دونياسىنى دكشيدىرمىش دىر اونون
گۆزلە نىلمىز اولومو ياخىنلارى، دوستلارى، هم
دە طلبەلرىنى ماتمە بسوروموشىدو دوقتور
زهتابى گۆركملى عالىم، دىلچى،
ادبىياتشناس، تارىخچى و ياخشى معلم ايدى

اونون حياتى جەخ مەركىب و حادىتەلى كىچىمىشدىر. اوزون اىللو كىچىمىش
شوروى حكومتى دۇرونده سىپرى دە زندان حياتى باشا دىقدان سونرا، ساكى
اونون سىتەسىنى بىرىمىش، سونرا اوزادا معلم اولموش و اولئوئوسىتە دە تدريس
اندىم. سونرا باعداندا كىتدېب اوزادا نىچە ايل عربجه و توركجه درس ورمىش و
نهایت اسلام انقلابىندان سونرا ايرانا كىلمىش و بىر مەدت دە تىبرىز دانىسگاھىندا
انادىلمىرى تدريس اتتىمىشدىر.

دوقتور زهتابى دىل، ادبىيات و تارىخىمىز بارەدە قىمىلى اتولر بازمىش و دگىلى
مقالەلر يله وارلىق لامكداشلىق اتتىمىشدىر

اوبون حقىقننده بۇ سايمىزدا قىمتلى مقالەلر چاپ اولدوغو اوچون، عىبنى
مطلبلرى تىكرار اتمىگە لزوم گە موروك وارلىق ئۇلوسو درين خۇرنلە بۇ ايتكىنى
اونون عانلەسىنە، دوستلارىنا و طلبەلرىنە باش ساغلىغى و نرىب اولو تانىيدان ارنا
رحمت دېلە بىرى.

وارلىق

باش ساغليغى

● آذربايجانين بۇيوك علم آدامى، فداكار انسان اوستاد زهتابى نين وفاتىنى بۇيوك بير اوزونتو ايله اۇيره ندىك. اوستادىن عائله سىنه، دوستلارينا، صبيرلر، كنديسىنه اۇجا تانرىدان رحمتلر نياز اندىرىك. آذربايجان - ايران - توركيه توركلرى نين باشى ساغ اۇلسون. بيز اينانيرىق كى گنج نسللر اونون يۇلوندا گنده جك، اۇز ملتريته حىدمتى (خدمتى) شرف بيله جكلردير.

ياووز آق پىنار

قارداش ادبياتلار ژورنالى - ازمير - توركيه

حۆرمىتى دىلداشلاريمىز،

اۇز كدر و غصه لى سالامىمىزى سىزه يتىرمك ايسته يىرىك. بۇ گونلرده هامىمىز پروفوسور زهتابى نين اۇلومو ايله علاقه دار ماتم ايجينده بىك. دونيانين بير چوخ شهرلرينده اۇلدوغو كىمى، برلين ده ده پروفوسور زهتابى نين خاطيره سىنى ياد اتمك اوچون ياس مجلسى قورولموشدو. بۇ قارا خىر دونيانين هر يانينا يايلاندا ان چوخ بيز اوندان سارسيلمىشديق. چونكى پروفوسور زهتابى عۇمرونون سۇن بير آيىنى بىزيمله كنجيرمىشدير. اونون قلبى حيات عشقى ايله دۇلو ايدى. باشى نين چوخ اۇلماسينا باخما ياراتق وجودو ساغلام، روحاً محكم ايدى. بيز اونو برليندن وطنه يۇلا سالاندا خلقىمىز يىن يۇلوندا هله نىچه عظمتلى ايشلر گۆره جه يىنه بۇيوك اوميدلر بسله يىر. خلقىمىز يىن معارفلىمىسى يۇلوندا اۇلدوغو يۇرولماز مبارزه سىنى داوام انده جه يىنى، گنج نسلين اۇزون ايللر اۇندرى اۇلاجاغينا اينانيردىق. لاكين فلک پروفوسور زهتابى نى اليمىزدن آلدى و بىزلرى تك بۇراخدى.

پروفوسور زهتابى برلينده كنجيريلمىش « ۲۱ - جى عصرين آستاناسيندا گونى آذربايجان » آدىلى علمى سميناردا اشتراك ائتمىشدير. بۇ سميناردا او « آذربايجان و ايران توركلرى نين اسكى تارىخى » عنوانلى معروضه ائتدى. اوستادىن چيخىشى سمينار اشتراكچيلاريندا چوخ درين تاثير بۇراخمىشدير. هامى اونو بير معتبر عاليم كىمى يوكسك ديرلندىرىر. تورك تارىخى نين آراشديريلماسيندا چكميش اۇلدوغو ميثيلسىز زحمتلره گۆره اونا اۇز تشكورو نو بىلدىردىلر.

بىز پروفوسور زهتابى نين بىليگىدن داها چوخ يارارلانماق اوچون اونون بير مدت آلماندا قالماسىنى ايسته مىشديك. لاكين پروفوسور زهتابى تنز بير زاماندا وطنه قايتماغى قارار آلمىشدى. پروفوسور زهتابى دنىردى كى، ايراندا چوخلو ايشى قالىب، گنديب اونلارى بيتيرمەلى دير. بىز بىليردىك كى پروفوسور زهتابى سۇن ايللرده چوخ يوكسك علمى - اجتماعى فعاليتلر گۇستىرىدى. اۇ بير چوخ مدنى تدبيرلر يىن تشبوئكارى

اۆلموش و اونلارین اجراسیندا فعال اشتراک التمشیدیر.

بیز برلین ده فعالیت گۆسترن آذربایجان و تورکمن کولتور اوجاقلاری پروفیسور زهتابی نین ادبی یارادیجیلیغینا صاحب چيخاچاق، اونون تبلیغ اۆلومناسیندا وار قووه ایله چالیشاچاغیمیزی بیان اندیریک. هینی زاماندا امین اۆلدوغوموزو بیلدیرمک ایسته ییریک کی یتیشمکده اولان گنج نسل اوستاد زهتابی نین اړینی لایقینجه منیمسه به جک، اونون آدینی ابدیلشدیره جک. اوستاد زهتابی نه اینکی آذربایجان و ایرانین، بلکه بوتون تورک دونیاسی نین ان پارلاق اۆلدوزو اۆلاچاقدیر و اثرلری ایله ۲۱ - جی عصره اۆز دامغاسینی ووراجاق.

آذربایجان کولتور اوجاغی
تورکمن کولتور اوجاغی - برلین

سو دلیبیدیر منه اولده آنام آب کی یوخ
یوخو اۆیره تدی اوشاقلیقدنا منه خواب کی یوخ

م. شیبستی

آذربایجان خلقی نین قهرمان اوغلو پروفیسور، دوقتور محمدتقی زهتابی ابدیته قووشدو. آذربایجان و قارداش تورک خلقلری نین مدنیت کهکشانیندا پارلاق اۆلدوزلاردان بیر، آذربایجان چاغداش اجتماعی، ادبی، علمی و سیاسی آزادلیق حرکاتی مکتبی نین یورولماز صداقتلی مجاهدی، گۆزله و یوردستوره انسان اوستاد دوقتور محمدتقی زهتابی (م. شیبستی) آلمانیدان ایرانا دۆتر - دۆنمز ۲۱ / ۱۲ / ۱۹۹۸ تاریخینده... وفات اندیدیر.

دوقتور محمدتقی زهتابی ۱۹۴۳ - ده شیبستر شهرینده آنادان اۆلوب، ابتدایی و اورتا مکتبی بۇ شهرده بیتیردیکدن سؤنرا ۱۹۴۴ - ده تبریز پداقوزی دان ماذون اۆلوب و اۇرادا معلیمیگه باشلاپیر. اۇ گنجلیک زامانیدان آذربایجان خلقی نین مبارزلریندن و تاریخین پارلاق صحیفه لریندن بیر اۆلوب... اۆلکه میز، شاه قوشونون قانلی باسقینا اوغرایاندان سؤنرا زهتابی ده سینلر آذربایجانلی کیمی یوردوموزون روس اشغالیندا اولان قوزیه مهاجرت اندیر. اۇرادا، ایکی ایل سیبری ده سورگونده یاشایاندان سؤنرا دوشنبه شهرینه گۆنده ریلیر. دۆرد ایلدن سؤنرا آذربایجانا دۆتوب، باکی اونیورسیتیه سینده دیل و ادبیات اوزه رینده دوقتورا درجه سینه نایل اۆلور.

اۇ مهاجرت دۆرونده علمی و کولتورل فعالیتلری ایله یاناشی خلقی نین قایغی سیندان ال چکمه ییب، همیشه وطنی نین و انلی نین قایغی سیننی چکمیشدیر.

۱۵۷۴ - دە عراق اولکه سینه گندیب، اوزادا يئنی محیطده الوئریشلی شرايطدن استفادە ائده رک وار گوجو ايله آذربايجان تورکلى نين بيرليگي اوچون مبارزه اپاريب، بير لئشه ديلداشلاراي ايله «ايران تورک آيدينلاراي» جمعيتيني ياراداراق اوروپا، تورکيه و باشقا اولکه لرده ده بۇ تشکيلاتين شعبه لريني توروب... آذربايجانلي جاوان و آيدينلاراي اوز ديل، کولتور و تاريخلري ايله تائيش ائتمه يه چاليشير.

ايران اسلام انقلابي عرفه سینه قدهر عراقدا قالان زهتابي، خلقينه قووشماق ايسته يي ايله وطنه قايديب. و اوندان سۇنرا مختلف ساحه لرده فعالته باشلاير.

سۇن زامانلار، ۶۴ نفر تورک شاعير و يازيچي سي طرفيندن ايران جمهوررئيسي جناب خاتمي يه يازيلان آچيق مکتوبون حاضيرلانماسي نئچه هفته بوندان اونجه برلين شهرينده کشچيريلن «۲۱ - جى عصرين آستاناسيندا گوتتى آذربايجان» ادلي سمیناردا سياسي - تاريخي چيخيشي و اونون آذربايجانليلار آراسيندا بۇيوک رغبت ايله قارشيلاندي.

دوقتور محمدتقى زهتابي فرهنگي فعاليتينده ده چوخلو علمي، تاريخي و سياسي اثرلرين مؤلفي اولموشدور. بونلاردان «پروانه نين حکايه سي» (شعر)، «قۇي اولسون اون» (حکايه لر)، «معاصر آذربايجان تورکجه سي نين نحوي»، «باغبان ائل اوغلو»، «علم المعاني» (لئکسيکولوژي)، «عروضون تورک فولکلوروندا کؤکلري»، «ايران تورکلري نين اسکي تاريخي (۱)»، ... و يوزلرجه مقاله لر يئندن ده آد اپارماق اولار. زهتابي نين شاه اثرى سايلان «ايران تورکلري نين اسکي تاريخي» ادلي کتابي نين بيرينجي جلدی نين نشری شووينستلری اولدوقجا راحتسيز ائدير.

بیز، آذربايجانلي ژورناليستلر... اوستاديميزين معنوي وارليغي قارشيسيندا ديز چؤکه رک، اونون عائله سینه و خلقيميزه بۇ بۇيوک ايتگيني باش ساغليغي وئريک...

آناديلى (آلمانيا)، آراز (ايسونچ)، آذربايجان
سى (آلمانيا)، دورنا (ايسونچ)،
فور تولوش (کانادا) تريون (ايسونچ)،
اولوس (آلمانيا).

● نوشين خانيم موسوي يه بوخاريدا گلن باش ساغليقلاريني

بیزه چاندير ديقلارينا گؤره اوز متتدارليغيميزي بيلديريک . وارليق.

● حؤرمتلي وارليق مجله سي نين امکداشلاراي

بیزيم ائليميزين غيرتلي، يورولماز، چاليشقان اوغلو، حؤرمتلي پروفور محمدتقى زهتابي نين اولومو هامی تورک ديللي وطنداشلاريميزي خصوصاً بيزيم قاشقايي ائليني ياسا باتيردي.

بۇ بۇيوک فاجعه ني سيزلره و اونون عائله سینه تسليت دئييب، او مرحوما اولو تائريدان رحمت و مغفرت ديله بيرم.

اسدالله مرداني رحيمي - فارس

بۇيوك عاليم، ديلچى و تاريخچى

پروفىسور دوكتور محمد تقى زهتابى نين ماتمىندە

● حسن راشدى

اۋنۇن تۇرپاغا تاپشيريلىماسى مەنە اينانيلمازايدى، آخى يالنىز نىچە گون وفاتىندان اۋنچە تهراند اۋنۇنلا بىر يترده اۋتوروب دىليميز، ادبياتىميز و مدنيتىميزين گوندىن - گونە يىنى نائىلتلره ال تاپماسىندان دانىشمىشدىق. يىنى جە آلمانىدان قايتىمىشدى، بىر نىچە ادب سئوهر دوستلارلا حضوروندايدىق، آلمان سفريتنن تام راضىلىقلا دانىشىردى. آلمانىدا گۇرۇشديوو ادبياتچىلاردان، آنادىلدە درگى - نشريه بۇراخان، مدنيت اۋجاقلارى، درنكلر قوران و راديو - تلويزيون پروگراملارى حاضىرلايان و طىنداشلارىمىزدان دانىشىردى.

اۋ، آلمانىا اونيونرسيتهلىرى نين بىرىندە اۋلاركن اۋرانىن مسئوللارى نين دعوتى اىلە تورك دىلى اۋيره نچىلىرى نين كلاسلىرىندا اۋلوب اذربايجان توركچەسىندە آلمان اۋيره نچىلىرىنە مەلومات و نردىگىندن و اۋيره نچىلىرىن بۇ كۇنفرانس دان فايدالاندىقلازىدان راضىلىقلا صحبت ائدىردى.

بىز دە ايران داخىلىندە اونون يىنى چاپ ائتىدىگى «ايران توركلرى نين اسكى تارىخى» كىتابى نين دىلداشلارىمىز طرفىندن هيجانلا قارشىلاندىغىنى و بىر آى اىچىندە كىتابىن بوتون نىسخەلىرى نين ساتىلدىغىنى و يىنى چاپا احتىياج اۋلدوغونو اونا خىبر و نردىكدە، دىليميز، ادبياتىميز و تارىخىمىزىن اۋزاق گلە جە يىنى بىر دىقە بىلە گۇزو اۋنۇندە ترسىم ائتىدى.

ايندى «ايران توركلرى نين اسكى تارىخى» كىتابى نين اىكىنجى جىلدىنى (اسكندردن - اسلاما قدر) چاپ ائتىدىمك اونو آرتىق دوشوندوروردو.

آلمان سفريندە يىنى و مەم بىر سىندىن الدە ائتمەسىندىن راضى قالاركن اۋ سىندىن كىتابىن اىكىنجى جىلدىندە مەلومات و نرەسىنى دە نظردە توشىدو. اونون «ايران توركلرى نين اسكى تارىخى» كىتابى، اۋلكەمىزىن يارى جەمىيىنى تىكىل ائدن مىن ايلدىن برى قدرتلە بۇ اۋلكەدە حۇكم سورەن ايران توركلرى عليهنە يازىلان قوندارما تارىخلره سۇن قۇيدو. بۇ كىتاب مدنيتىميزىن و آنادىليميزىن سومنر تىمدونو اىلە باغلىيغىنى اۋيره نەمە يە امكان ياراتدى.

پروفىسور زهتابى اۋزو اوچون يوخ، مىلى اوچون ياشايدى، اۋ ۷۵ ياشىندا اۋلاركن انرژىلى بىر گىنج

كىمى ۷۵ يىللىك علم و تېجىرىسىنى يىتى نىسىلە تاپشیرماقدا بىر آن واختى الدن وئىرمىردى.
اۇ.اۋزونو آذربايجانا، آذربايجانلىلارین ادبیات، مدنیت و تاریخینه وقف انتمیشدی.
اۇنو بۇ یاشلى واختیندا انرژیلی و حرارتلی ساخلایان یالنیز و یالنیز خلقینه و خلقىنین آلىن یازىسىنا.
باغلیلىقى اۆلموشدو.

دوكتور زهتابى نین یاشايش طرزى اۋزو بىر حماسه ایدی. اۇ ایگىرمى ایلە یاخین حیات یۆلداشى و
ایكى اۆلادیندان اۇزاق تک یاشادی و اونلاری گۆرمەدى، آنجاق اۇ تکلیکده اۋزونو تک و یالقیز حس
انتمىردى، او آذربايجان خلقىنى اۋزونه آتا - آنا، باجى - قارداش و اۆلاد حساب اندىردى.
ادبیاتچى دوستلارین بىرى بىر گون بۆیوک عالمیدن سوروشدوقدا: «اوستاد ایكى اۆلادینیزدان اۋزون
ایللردىر اۇزاق یاشايش سىنیز، دارىخمايش سىنیزمى؟!» جاواپیندا دنمیشدی:
«ننچه میلیون اۆلادیم یانیمدا دیر قوی ایکیسیندن ده اۇزاق یاشایم».

دوكتور زهتابى شمع كىمى یانیب اطرافینا ایشیق ساچماغى اۋزونه سئودا سئچمیشدی، اۇنون سنوداسى
انادىلىمیز، دۇغما ادبیاتیمیز، دۇغما تاریخیمیز یىنى نسلین تریبەسى اۆلموشدور.

پروفیسور زهتابى بۆیوک عالم، میثلی آزا اولان دیلچى و تاریخچى اۆلدوقدان علاوه اینجه روحلو
شاعیر، رئوف و مهربان انسان ایدی، اونون شعر بارادیجیلیغى گۆستىرىكى، بۆیوک عالم یالنیز دیلچىلىك و
تاریخچىلىك ساحەسینده یوخ؛ بلکه شعر عالمینده ده یوکسک استعداد و باجاریغا مالیک ایمیش، اونون
آلمانیا، عراق و تورکیده چاپ اۆلموش ۱۱ جیلد اثرلری نین ۶ جیلدی و ایراندا حاضیرلانیب چاپ
عرفەسینده اولان ۱۰ جیلد کتابلاری نین ۵ جیلدی شعر مجموعه لری دیر.

یوکسک انسانی و علمی سچیه لرینه مالیک عالم، چتین مادی شرایطده یاشادىغى حالدا هئىچ واخت
مادی چتین لیكدن شكایتله نمىردى. اونون اورەیی اۋزونه یوخ، خلقىنین چتین و آخیر مادی و معنوی
شرایطده یاشاماسیندان آغرىیردی. بۆیوک عالمین، شېستردە تک یاشادىغى ساده اتوینی گۆردوكدە انسان
اونون روحونون نه قدر یوکسک اۆلدوغونا آرتیق اینانیر و اونا تعظیم اندىر.

عالمین ساده اتوینده پىرلەشن ساده ماسا(میز) و صندله دقت اۆلونا رسا گۆرونور كى، بۇ ساده و رنگى
آتمیش ماسانین آرخاسیندا و بۇ ساده صندلی نین اوزە رینده نه درجه ده بۆیوک انسان اۆتوروب. تاریخی
تحریف اۆلموش، شخصیتی تاپدالانمیش، دیلی و ادبیاتی اونودولموش بىر خلقین یۆلوندا وار قوه سیله قلم
چالیرمیش.

پروفیسور زهتابى نین ۱۱ جیلد کتابى آلمانیا، عراق و تورکیده چاپ اۆلدوقدان علاوه اسلامی انقلابدان
سۇنرا وطنده ۷ جیلد کتابى چاپدان بۇراخیلمیشدیر كى، سۇنونجوسو ۸۸۰ صحیفه لیک وزیرى قطعینده
«ایران تورکلری نین اسكى تاریخی» کتابى دیر.

بۇ کتاب ایران تورکلری نین تاریخینی خلقیمیزه تانیتدیریر.
آذربايجان تورکجه سینده یازیلان بۇ تاریخی کتاب نه اینكى ننچه مین ایللیک تاریخیمیزی خلقیمیزه
تانیتدیریر بلکه بۇ کتاب دوغما دیلیمیزین یازی شیوه سینى ده ان روان و دورو سويه ده سۇنور.
بۇ تاریخ کتابى نین عکس صداسى یالنیز ایراندا و شمالی آذربايجاندا یوخ، بلکه دونیانین بىر چوخ

اۆلكهلىرى خصوصى ايله تورك دىللى اۆلكه لرده ده ائشيديلمه يه باشلامىشدير .
 اۆنون تاريخ كىتابى نين ايكنىنجى جىلدى (اسكندر دن - اسلاما قدر) چاپا حاضر اۆلان زامان تاسفلر
 اۆلسون كى، اليمىزدن گنتدى.
 آذربايجان خلقى نين چالشقان، يۇرولماز و فداكار اوغلو پروفسور دوكتور محمدتقى زهتابى ۷۵ ايل
 بركتلى عؤمور سور دوكدن سۇنرا يير قهرمان كىمى اۆز ايش ماساسى آرخاسيندا وفات اتدى.
 آذربايجان خلقى بۇ بۇيوك انسانين آدينى ابدى اۆلاراق خاطيره سينده ساخلاياچاق و آذربايجان ادبيات
 تاريخى اونون چكديگى زحمتلى قىزىل قلمله اۆز صحيفه لرينده ثبت ائده جكدير! روحو شاد، يۇلو
 داواملى اولسون.

خبرلر

● چرشنه گونو دى آيى نين ۲۳ - ده تهران اونيوترسيته سى نين علوم پايه فاكولته سينده ايرانين
 آذربايجانلى دانشگاهلار تۇپلومونون تشبونو و وارلىق درگىسى يازيچيلار هيئتى، چيچكلر
 قورولوشو، گونى مدنيت اوجاغى، ميشور كولتور درنگى، آذربايجان شاعير، يازيچى و صنعتچىلىرى، فرزانه
 يابىن ائوى و تهران اونيوترسيته سى نين اساس علملو (علوم پايه) فاكولته سى نين اشتراكى ايله رحمتلىك
 پروفسور محمدتقى زهتابى نين خاطيره گونو كنجيريلدى.

آپاريچى حسن خدائى (تايماز) جلسهنى آچيق اعلان ائديپ دوكتور زهتابى حقينده دانىشيدقان سۇنرا
 جناب دوكتور جواد هيئت مرحومون فضيلتلىرى باره ده چيخيش اتدى و اوستاد حميد نطقى نين باش
 ساغلىغى مکتوبو آپاريچى طرفيندن اؤخوندو. داها سۇنرا مهندس حبيب قنبر پور، حسين گونثلى، حسن
 راشدى، عليرضا مقدم، نوشين موسوى، اسماعيل هادى، ح.م. ساوالان، مسعود فيوضات، دوكتور حسين
 صديق (دوزگون)، اكبر آزاد و آغشين آغ كىرلى پروفسور زهتابى ياشايشى و يازاديچىلغىنا عايد معروضه و
 شعرلرني اؤخودولار و سۇنندا بابك دانشر (اؤر تورك)، آذربايجانلى دانشگاهلار تۇپلومو طرفيندن
 چيخش اتدى و يونونلا دا مراسيم سۇننا چاتدى.

مراسيمين ضمنينده مرحوم دوست ز يابىن دىلدن سۇنرا سى كاست شكلىنده
 حاضر لانميش و بيوقرافيسى، شعرى و بير يازيسى سرگ لىسى و سا با با ا . . .

● آذربايجانين چاغداش استعدادلى ماهنيچيلاريندان اولان مسعود فصيحى اؤنونا بيانوچر استداشى
 و عيني زاماندا حيات يۇلداشى اۆلان رۇيا فصيحى نين بيرلىكده ايضا اتديكا . . . «رۇيالار» آد ايله
 كاست كىمى موسيقى سئوهلره سۇنولموشدور. بۇ كاستنده صمد وورغون، شيرين، سونمز، رسول رضا و
 خاقانى نين شعرلرى مسعود فصيحى و بعضيلرى ايسه توفيق قولى يف طرفيندن بىستلننن و «كوسه ل . . .
 سېميشم»، «موغانا جيران» و «آي لاجين» كىمى خلق ماهنيلارى ايله بيرگه ايضا ائديلميشدير.

بۇ دۇنيادا قىيىلەن گامى ايكى ايدى
بىرى نىبىز، بىرى گۈزەل باكى ايدى
بىر آلتى بىر چاي تىك اۇ دا پاك ايدى
آزاد نىكىرىن كىهريزىندىن آيىرىلدى

قىلم چالدى مۇمرون ازل چاغىندان
وار گۇتوردو دوھالارىن باغىندان
آچىدىسا دا نىچە ھىجران داغىندان
بىر آباغى بىر ايزىندىن آيىرىلدى

گىوونىرىك كىتاب - كىتاب سۇزۇنە
قىارالمىيان اوجىاغىنا، كۇزۇنە
باش قىوياردى ساوالانىن دىزىنە
ار بىابانىن نىر دىزىندىن آيىرىلدى

چوخ چكىشىدى جىفاسىنى خوش گونون
چىگىمىزدە داغ بىكو وار بىشش گونون
نوه گۇروب چىچىك آچان عشقىنىن
لالەسىندىن نىرگىزىندىن آيىرىلدى

قانىندا ايدى ستارىخاننىن غىرتى
گۇزۇنلەيدى شىھىريارىن حىرتى
قالدى قارىداش قىلىمىزدە صورتى
حىف اۇزۇ دە بىر اوزۇندىن آيىرىلدى

ادىيات غزئى ۳۳ - جو سايى ۲۸ / آوقوست / ۹۸
يازان: امام نوردى حمىدوف
كۇچورەن: ح. م. ساوالان

قالمادی

آلاه نه اندهك دهرده بىر يار قالمادى
غم شرحى اوچون گۆر بىزه غمخوار قالمادى
بىر تۇپلو كۆنول اهلى ايدىك دئىرده مشغول
دئير اوچدو، ديرهك سىندى و ديار قالمادى
مىليونلار ايله ساده لر ايچره نىچه هوشيار
قالدىق انله هوشسوز كى بىر هوشيار قالمادى
تا شهرياريم قويدو ادب مولكونو باشسىز
دل مولكو خراب اولمادا دلدار قالمادى
آخر هانى تىبرىزلى ميز يا كمالى ميز
غملى اتلىمه رونىق بازار قالمادى
تىبرىزلى بىزه داغدى هر آلچاقلىغا قارشى
قىلدى فلک اول داغى دا هموار قالمادى
منظورى گئىدىب بىگدلى ده وای وای بىزه
بىر علم اۇجاغى، بىرجه جىك آتاز قالمادى
گئتمىش هامى بىز بىر تكى زهتابى به خوشدوق
سۇخ قىلدى هر اومىدى فلک وار قالمادى
تارىخ، ادب و فلسفه ده فخر قىليردىق
فيلسوف گئىدىب فخرينه فخر قالمادى
سؤيله ساوالان چاره و تدبیر نه دىر بس
غملر قالانىب، خصه دۇلوب چار قالمادى

● ح.م. ساوالان

ایپک رۇيالار

گناه یوخودا گۇرهرم سنين حيران باخان گۇزلىرىنى
ایپک تکسین رۇيالاردا ایزلهیرهه ایسزلىرىنى
آیسیلاندا خیال منى نىز یوخودان تحویل آلا
آیىق لیقلا درین یوخو آرامیندا کۇرپو سالار
خیالینا چولقلانماق یوخوندان دا چوخ شیرین دیر
اوندان قۇپماق آیىق لیق دا سنسزلیکدن چوخ چتین دیر
یشته گرهک سن گندهلی یول آردینجا گۇزلىر گنده
سنسز یشته آیلاز گله، ایللىر گنده، سس سیز دینن سۇزلىر گنده
دائم گرهک درین یوخو ایچره سنى آختارام من
گوندوز تاپیلمايان بیرین هاردان گنججه تاپارام من؟!

● فرانک فرید (ایپک)

رسمیه

سنه،
سنی «من» سانیب یاخینلاشدیم گۇزه لیم.
سندن،
- بو «من» من دئیل - اۇزاقلاشدیم گۇزه لیم.
سۇیله نه دن ؟
نه دن یانلیمیشدی عشق ؟
نه سنلشه بیلدیم من،
نه منلشه بیلدین سن
و آلیشان اومید،
مترو قاتاری نین باساباسیندا قیریلیب سۇندو...
کۇلگه نى ایزله یین کۇلگه می بۇکوب گندیرم،
صباحدان سته ساتاشماسین - دئییه
باخیشلاریمی دایانا جاقلاردا آزدیرا جاغام...

● آتیلا مارالانى

اۋاۋلمەيىپ

سۇزلىرى دوداغىندا بوز قايماق باغلايان آجى چايلارى آغلايىر:
و يانغىن دوزلاقلاردا پۇشلەنن، چال قارا قوشلار كىمى چىرىپان اسرەك دەۋەلىرى.
انلى نىن - دىلى نىن كوت قىلىنچىن اۋخشا يارات،
اۋدون قالاير اوجاغا
و قانىندا دۇنموش اۋلدوزلو، سۇزلىرى
گونشپن غورورو ايله قىزىشىدىر.
اتلر قەدەر گۆزلىرىندە انتظار وار
هر گون دونندن بورغون
هاناكىمى آسىلىپدىر يوللار قىراغىنا؛
يالنيز دردىن دىفەسى دىر دۇيولور باغرىنا
و مېن بۇياق، حسرت.
اورەيىلە قۇجاقلاير
استانبولدان، باكى دان بىلە باخان باخارلارى،
سنى و منى.
گىچەنى، گوندوزو
زرتشت دۇيولمى ساىخىتلىغى (۱) وار
بابك قاوراملى سېنە گرمەيى
صمد معنالى داشقىن هارايى
و اۋختاي آنلاملى قان هېجانى.
اۋهو...ى! اۋ، اۋلمەدى
اۋ، چوخدان
وطن باغلارى نېن باشىل مۇرەلرىندىن آسمىشىدى اۋزونو،
آغزى اوزوملو كلمەلردىن رنگ بە رنگ ايدى؛
و گۆزلىرىندە، بولود
شىدىرغى ياغىشلار يىن ياغىردى اۋز آياغىنا.
يوخ! اۋ، اۋلمەيىپ.
بودورا!
بوتون گوللرىن يىرىنە زاغ - زاغ اسىر
بوتون اتللىرىن يىرىنە آغلايىر
و اوشويور.
آنچاق باشىن ايىپ تۇرپاغا سارى
الېندە بىر قلم: - بىر تېنە (۲)
تزلەدىر چىگىنىندە كى تىرىزىن كۆهنە چۇخاسىن!
ا...ى!

۲- تېنە: اېگنە قىيىق، بۆيوك اېگنە.

۱- ساىخىتلىق، خلوت، انزوا

ای ائلیمین اوزوندن اولو دردلرین اولو درمانی!
سن آنان تۇرپاغا سیغینان کیمی
من ده گۆم - گۆی شعرلریمین یوکسک لیغینی
باشیل تۇرپاغا اندەریرم سنین شرفینه
و بیر داها
بئنی دن یتنه ده
آیاغا دۇرورام.

● کیان خیوا - مشکین شهر

گنجہلر

یولوموز گرچی دوشوب چننده کولکدن یاغینا
عۇمروموز گرچی گیریپ ایندی قارانیق چاغینا
گنجہ میخانہسی بنزہردی ایشیقلیق یاغینا
نہ گوزہل صحبت آجیب جرگہ قوراردیق گنجہلر!
هنج ایلن صبحہ کیمین باده ووراردیق گنجہلر!

گنجہ میخانہده بولداشلاری گۆرمک خوشودی
هوشی باشدان چیخادان بادهنی سورمک خوشودی
گنجہ میخانہسی یۇلداشسین اولان دم بوشودی!...
فاجاراق عۇمرو مگر دامہ سالاردیق گنجہلر!
ئنجہ میخانہ ده هنگامہ سالاردیق گنجہلر!...

گنجہ میخانہده اگلشمہ گۆزہلدیر یاریلان!
دئمہ یوخ! باده گتیر، ساغری دۇلدور واریلان!
دانیشان تکجہ بۇ دملردہ قوالدیر تاریلان!
سۇزایلن سازلاری فریاده سالاردیق گنجہلر
هنج اولان گونلری ده یا ده سالاردیق گنجہلر

گنجہ واختیندا کی پروانہلر آتشدہ یانارا!...
باخارام ساغره پیمانہ حسرت جالانار
بنلہ ظن انتمہ کی یاندیرمادان آتش دایانارا!...
غم ایلن آتش ایلن پاک قاریشاردیق گنجہلر
یننہ آتش کیمی منی دن آلیشاردیق گنجہلر

باخیسان! باخ بۇ قارانیقدا اوتون کۆزلرینہ

قولاق آس بادە ووران دەمدە سۇزون دوزلىرىنە
گىجە باغرىندا يانان شەللەلەرنى سۇزلىرىنە:
قولاق آسدىقىچا ياناردىق آليشاردىق گىجەلەر
آليشان آتش ايلن سۇز دانىشاردىق گىجەلەر

هئىچ ايلن بادەنى بىر جامدا بۇلوشمىك خوشودى
هئىچ ايلن بادە ووران دەمدە گۇلوشمىك خوشودى
هئىچ ايلن هئىچ دالىسىجان - يولا دوشمىك خوشودى
هئىچ اولان عۇمرو مگر دامە سالاردىق گىجەلەر؟
هئىچ ايلن بادەنى بىر جامە سالاردىق گىجەلەر
تەجە مېخانەدە هئىگامە سالاردىق گىجەلەر!...

● عباس بابائى - زىنگان

قورخو گۇركىمى

بىر اليم عطش، بىر اليم سوسوز
گۇزلىرىندەسن گۇزگولر ساياق
آي قارانلوغون قورخو گۇركىمى!
هئىچ بىر آن مە اولمادىن داياق

تۇزلو گۇزگونو كىم گلر، سىلەر؟
گل دانىش، بارىش، گل انوپوش، گۇروش
اىستەدىم دئىيم: قان قوسور گۇزوم
گل بۇ سئوگى دن، مەن دئىدىن: سۇروش.

هئىچ بىنمەدىن ماوى گۇبلىرى
باغلادىن دوگون يام - ياشىللارا
مە نە چالدىلار سئدە اوينايدىن
گما كامانچا، گما سازا، تارا
گۇزگو گۇستەرىر، ايرىنى، دۇزى
گۇزگونون اوزون سىل، تىمىز - تىمىز

آی بۇ دونیادا چیرکین اوزلور
گۆزگونو نییه سیندیریر سینیز؟
درده دالمادان دردی آنلادیم
ایندی درد منیم اۆزلویوم اولوب
عضه، غم، کده، نیسگیل، آغلاماق
قوشقو قوشمادا، سۆزلویوم اولوب

«سوسقون» اولمادان، سوسمازام اینان
هم گۆزوم گولور، هم دایلم دئییر
اما قوی دئییم بیر قوچاق ایگید
هنج دیریلمه بیر، هنج ده اۆلمه بیر

● صابر جهانگیری «سوسقون»

گئتدی

طیب درد و روان باغدا ساریمیز گئتدی
گویولدن حسرتیمیز دوستداریمیز گئتدی
چراغ عۆمرو سونوب اعتباریمیز گئتدی
آپاردی سینده شانلی وقاریمیز گئتدی
اونون دالینجا دا صبر و قراریمیز گئتدی
قان اۆلدی باغریمیز الدن نگاریمیز گئتدی
رفالی اۆلدوغی بیر رستگاریمیز گئتدی
بیزیم ده اونلا اولان آرزولاریمیز گئتدی
اؤ پیر و مرشد شهر و دیاریمیز گئتدی
سپ گلاب دیگل گل بهاریمیز گئتدی
اوره گه مرحم اولان رازداریمیز گئتدی
ادب خسزینه سینه یادگاریمیز گئتدی
درین قانان قوجامان افتخاریمیز گئتدی

خزان یئلی له بیزیم گلهداریمیز گئتدی
اوره ک نه شاد اۇلاجاق بو زمانده بیر ده
بیر عۆمر یاندى چوخ انسانلارا چراغ اۆلدى
اۆزویسه آرزولارین ساخلادی قوجالدىردی
بیزیم کی اونلا اۇزاقلیق قراریمیز یوخودو
آغیز قان اۇلسا دۇداق آچماسان بیری بیلیمز
ننجه دئییدیلر یوخ روزگاریمیزدا وفا
بیزه اویار اولالی هم آتایدی هم قارداش
ز بسکی خاطیره لر چوخدور هانکیسی یازیلا
کی قبری اوسته عمواغلی علی آقا^(۱) آغلار
دیگل کی دردی بوندان سؤرا کیمه دیپه لیم
یازیلدی وارلیغا بؤ شعر یادگار قالا
آدین سؤروشالار محمود انگجی دیگیلن

۱- (علی آقا) پسر عمری مرحوم دکتر سید محمود انگجی جناب آقای مهندس علی انگجی است که مرحوم دکتر علی آقا خطاب میکرد و همیشه و هر زمان در خدمت دکتر بود و ایشان نیز بی اندازه علی آقای را دوست میداشت و مرحوم راز مرحوم دکتر بود.

تبریزلی موللا جواد مڈنب

● تبریزلی رضا همراز

ساتیرا یاخود طنز و هجو یازیان شاعیرلریمیزین باشیندا دورانلاردان تبریزلی میرزه علیخان لعلی، میرزه علی اکبر طاهرزاده (شاماخیلی صابر) شبسترلی میرزه علی معجز، میرزه جلیل محمدقلیزاده و... گؤستر مکله برابر اونلارین فیکیر و دوشونجه لریندن فایدالانیب و آد - سانلاری آز دنییلن لردن میرزه گولزار حامبال، میرزه باخیش نادم، سئۆیم قولو و نهایت تبریزلی موللا جواد مڈنبی ده آد چککمک اولار. تاریخ بؤیو بؤ کییمی شاعیرلری خلق ائله سئومیش کی، اونلارا میرزه لقبی وئریب اونلاری، ساوادلی و عالیم قبول ائتمیشلر.

طنز یا خود ساتیرا و هجو مکتبی نین دادلی - دوزلو و لاکین اؤنودولموش شاعیرلرینین بیریمی ده تبریز ده «موللا جواد مڈنب» اولموشدور. او اؤز آدینا شعرلری نین بیرینده بئله یازیر:

اؤلدو چو تمام کتاب «مڈنب»
چون لازیمدی خلقه بؤ مطلب
یازدی بؤ کتابی میرزه جواد
تا خلق آپارا لذت بئیر زاد

مڈنبین یاشایشی حقیقنده معلومات یوخدور. آنجاق شعرلریندن آتدا - بوتدا سئچمک اولور کی، اؤتن عصرین سؤنلاریندا و چاغداش دؤرون اوللیرینده یاشامیش شاعیرلردندی. اونون شعرلریندن بئله آنلاشیلیر کی، مشروطه خرکاتینی گؤروب و او شانلی قیامین سؤنلاریندا بؤ کییمی شعر قؤشموشدور:

بؤ نه دؤر عدل دیر هر یترده مین بیداد اولور
بؤ نئجه مشروطه دیر، گئتدی یکجه استبداد اولور

بؤ بیتدن آیدین اولور کی، شاعیر ۱۲۸۵ ده تسقریبی اولاراق یاشلی بیر شخص ایمیش و دنییلن لره گؤره، اونون باغمشده ده دوکانی اولوب و طلبه تربیه ائتمکله امرار معاش ائنده ریمیش.

شاعیر مڈنبین شعرلری هله ده تبریزلی لرین و آذربایجانین بیر چوخ یئرلری نین جماعتی نین ازبیریدی و ماراقلی بوراسی دیر کی، شعرلری اؤخویانلار بیلیمیرلر اؤخودوقلاری شعر کییمین دیر.

شاعیرین شعرلری نین بیر حبسه سی «تفریح نامه لازیمه» عنوانی ایله ۱۵ صحیفه ده تاریخسیز بیر جزوه ده چاپ اولوب کی، احتمال وئریلیر شاعیرین حیات چاغلاریندا ایشیق اوزو گؤرموشدور. سؤنرالار آذربایجانین شیرین دیللی و طنز شاعیری اولان رحمتلی میرمهدی اعتماد ۱۳۳۵ ده تئبریزده «مڈنب»-ین شعرلریندن یارارلاناراق «تفریح نامه لازیمه» باشلیقلی ۱۶ صحیفه دن عبارت اولان بیر مثنوی نی چاپا وئردی. بونو دا علاوه ائنده ک کی، خؤرمتلی یازیچی و

آراشدیریجی خانم نوشین موسوی اۆز ده یرلی و اۆنملی کتابی نین (کتابشناسی توصیفی) ۱۳۷- جی صحیفه سینده «تفریح نامه لازمی» نین ۱۲۸۹ دا باسیدلیغینی یازمیش و آرتیرمیشلار کی، کتاب ناشرسیز و بللی اۆلما یان یترده چاپ اۆلوب. اما بیزجه کتابین چاپی تبریزده اۆلوب. چونکی اۆ زامان تبریزده چاپ ایشرلی چوخ بایلمیشدی.

شاعیر موللا جواد مذهبین بیر معروف شعرینی تقدیم ائتمکدن اۆنجه ساین ادبیاتچیلاردان رجاء اندیریک بۇ ایتگین شاهیرین شعرلری و حیاتی حقیقنده بیلدیکلرینی یازسینلار کی بلکه گله جکده شعرلری نین تۆپلانماسیندا سامبالی بیر اثر الدهه اندیله بیلسین.

بۇ شعر شاعیرین ان معروف شعرلریندن دیر و الیمیزده کی قایناقلاردا اساس ۲۴ بیتدن عبارت دیرکی، بیرگه نئجه بیتین بورادا وئریریک:

گتسن اگر باغمشیه ای گۆزوم
اۆرداکی باققاله واریم دیر سۆزوم
دئینه دئدی مشری گۆردوم اۆزوم
ایندی نه وقته کیمی آیا دۆزوم
... قویوم او سیرکه باسان سقله
دور کۆپک اوغلو توکانین تختهله

چبخدی چیی قاریزین ای بی ادب
خالق عالم سنه التسین غضب

باجیسی ق... اۆز حمال حطب
لعن اندهرم من سنه هر روز و شب
... قویوم او سیرکه باسان سقله
دور کۆپک اوغلو توکانین تختهله

... قاریز اکن سئل باسا بوستانیوی
درده سالا حق سنین اۆز جانیوی
تا پمایا بیر کیمه نه درمانیوی
بیرجه گۆروم باغلیدی توکانیوی
نعمشیوی ایستلر سورورو مزبله
دور کۆپک اوغلو توکانین تختهله

گر بیترینی ایسته سن ائیلیم بیان
یسن آشاغی بازار بیلانکیدان
چایه باخار کوچده بیر جوت توکان
اۆردا او جارکش اللهیب دیر مکان
اولسلان آشاغی اوتورور حرمله
دور کۆپک اوغلو توکانین تختهله...
قایناقلار:

- ۱ - تفریح نامه لازمی / مذهب /
- ۲ - تفریح نامه لازمی / میرمهیدی اعتماد /
- ۳ - کتابشناسی توصیفی / نوشین موسوی /
- ۴ - آذری صحیفه سی / مههد آزادی
گونده لیبی / یحیی شیدا /

یثنی چیخان کتابلار

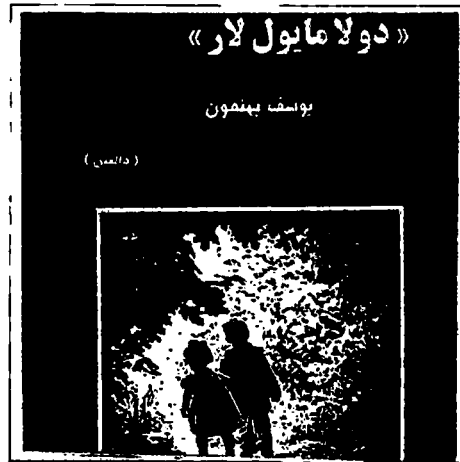
تیراژ: ۲۰۰۰
قیمت: ۵۰۰ تومن

آدی کنچن کتاب، مؤلفین سنجیلمیش شعرلری نین توپلو سودور و شاعیرین و دوکتور صدیقین مقدمه لری ایله باشلاییر. کتابدا هر اوچ وزنده یازیلان شعرلره یئر وئرلیش و مختلف موضوعلار اله آلینمیشدیر. شعرلرده زنجان لهجه سی اوزه للیکلری ده گۆزه چارهماقدادیر.

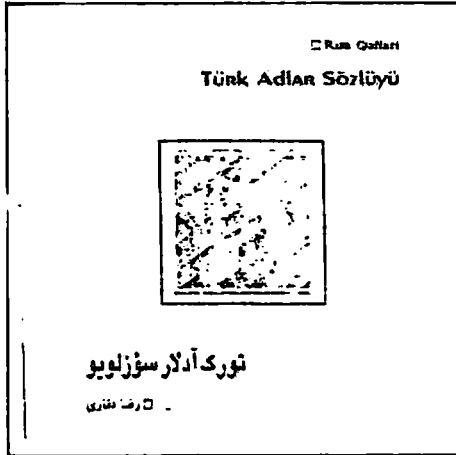
- کتابین آدی: مسیحی دیوانی
یازان: پروفیسور علیار صفرلی
الیفبایینی دگیشن: حسین شرقی (سوی تورک)
نشریات: راستان - تهران ۱۳۷۷
تیراژ: ۲۵۰۰
قیمت: ۱۵۰۰ تومن

- کتابین آدی: دولاما یوللار
یازان: یوسف بهمنون (دالغین)
نشریات: تکوین اورمی - ۱۳۷۷
تیراژ: ۲۰۰۰
قیمت: ۳۵۰ تومن

کتاب یوسف بهمنون «دالغین» نین تورکجه شعرلرینی احتوا اتمکده دیر و یاخشی کیفیتله ۱۱۸ صحیفه ده باسیلمیشدیر. شعرلر اساساً و بعضاً هجا وزینده یازیلیمیش و مضمونجا لیریک و عینی زاماندا ملی دیر. ایشله ن الیفا وارلیق الیفبایسی ایله عینی دیر و املا سهولری چوخ آز دیر.

- کتابین آدی: گلیرم
یازان: عباس بابائی (سؤیلر)
نشریات: زنگان - ۱۳۷۷

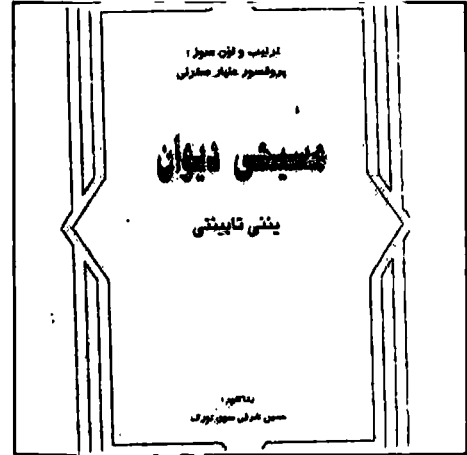
کتابین مؤلفی اوزون مدتلی چالیشما و آراشدیرما سونوجو اولاراق اؤخوجولارینا تقدیم اتدیگی بۇ کتابلا بؤیوک بیر بؤشلوغو دؤلدورماغا نائل اولموش و آنادیلمیزده اولان آنجاق معلوم سببلر اوزوندن اونودولان تورکجه انسان آدلارینی چوخ گؤزهل و کیفیتلی شکیلده حاضیرلامیشدیر. بیزجه بۇ کتابین هر بیر انوده اولماسی و اوخونماسی گره کلی دیر.

- کتابین آدی: آیدینلیق

یازان: بؤیوک رسول اوغلو

نشریات: قارتال - باکی ۱۹۹۷

اؤن سؤز: واقف آرزومانی

۱۶- جی عصر آذربایجان شاعیری و مشهور اوراقا و گلشا» سنویسی نین مؤلفی مسیحی نین یسنى تاپلمیش شعرلرینی ایچینه آلان بۇ کتاب پروفیسور عیار صفرلی نین تشبوتو ایله حاضیرلانمیش و عرب الفباسیله تهراندا پاسیلمیشدیر. پروفیسور صفرلی نین «گیریش» ده یازدیغینا گؤره، او، تهراندا سفیرایکن اصفهانین فرهنگ کتابخاناسیندا مسیحی دیوانی نین نادر بیر ایلاماسی نین ساخلانیلدیغینی بیلیب اونو آراشدیریب و کتاب شکلینده حاضیرلایاراق اؤخوجولارا سؤنموشدور.

- کتابین آدی: تورک آدلار سؤزلویو

یازان: رضا غفاری

ناشر: مؤلف

چاپ: شعاع - تبریز ۱۳۷۷

تیراژ: ۳۰۰۰ جلد

قیمت: ۶۰۰ تومن

ئىچە تىركىب بىند، مۇخس، مۇرىق و رۇبىاعى احتوا
اۇلۇنمۇشۇدور.

- كىتابىن آدى: نغمه‌های زنان تركمن

يازان: امان قىلىچ شادمهر

نشرىات: حاجى طلايى، ۱۳۷۷

تىراژ: ۳۳۰۰

بىوخارىدا آدى كىچىن كىتاب، توركىمن
فولكلورونون قاديانلارا عايد اولان قىمىنى احتوا
اتىمكده دىر. بۇ كىتاب دا لاله، هودى (لايلا)، توى
آيدىملارى (ماهنىلارى)، انللىشدىر مه (دويون - عقدا
مراسىمى)، اويون آيدىملارى، ياسقوشقولارى
كىمى فولكلور اۇرنىكلرىنه و اونلار ين فارسجا
ترجمه لرىنه گىنىش بىر بىر آيرىلمىش و هر بىر
بىر لومون باشىندا اونلار ين حقىنده گىره كىن
ايضاحات و نرىلمىشدىر.

بو كىتابىن اۇخونماسىنى بوتون اۇخوجولارىمىزا
توصيه اتىدەرك توركىمن قارداشلىرىمىزا دا
اوغورلار آرزولانىرىق.

- كىتابىن آدى: يورد

آدى كىچىن كىتاب، درگىمىز ين اۇخوجولارىنا
تائىش اولان بىر بىر رسول اوغلو نونون شعر
تۇپلوسودور و شعرلرىن اساس مضمونون و وطن
قيايىلارى، بىورد و مىلت سىئوگىسى
اۇلۇشۇدور ماقدادىر. كىتاب، آذربايجان علملر
آكادىمىياسى مىلى مناسبتلر اينستىتوسونون تشبوئو
ايله باسىلمىش و ايكى اليغبادا (عرب و لاتىن)
اۇخوجولارا سۇنولمۇشۇدور. بۇرادا كى بىعضى
شعرلر داها اۇنجه درگىمىزده چاپ اتىدىلمىشدىر.

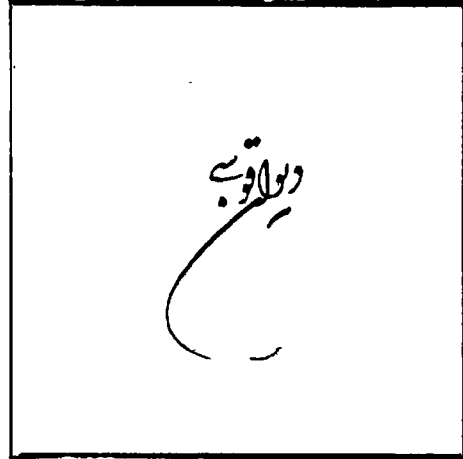
- كىتابىن آدى: ديوان قوسى

حاضرى لايان: حميده رئيس زاده

ناشر: مصحح

تىراژ: ۳۰۰۰

قىمت: ۲۲۰۰ تومن

تبرىزلى قوسى لىن ديوانى ۲۴۴ صحيفه ده حميده
رئيس زاده «سحر» يىن ده بىرلى چالشمالارى
سسونوجو چاپا حاضرى لائىش و كلاسىك
ادبىياتىمىز ين گۆزەل بىر اۇرنه يى اۇخوجولارىن
اختيار يىندا قوبولمۇشۇدور. كىتابدا ۵۵۰ غزل، بىر

بیرلیگینده گؤرور. تجددده دوغرو ایره‌لیله مکده اولان ایرانا، دموکرات دولت ایسته‌یر و حاکمیت بوتون میلتین الینده اولمالیدی».

۱۹۱۱ - جی ایل، مای آیی نین سؤنلاریندا، یئنیجه حاکمیته گلمیش و اعتدالیونا یاخین اولان محمدولیکخان تنکابنی و روسلارین تضحیقی نتیجه سینده (ایران نو غزئتیده یازدیغی کسگین تنقیدلری اوچون) محمدامین رسولزاده ایراندان سورگون اولونور. محمدامین عثمانلییه یؤللانیر و اوردان، بیر زامانلار رنداکتورو اولدوغو «ایران نو» غزئتینه «عثمانلی سیاسی فرقه‌لری»، (فرقه‌های سیاسی عثمانی) و «قره‌طاق مسأله‌سی» (مسأله قره‌طاق؟) آدلی مقاله‌لر گؤنده‌یر. محمدامین رسولزاده ایرانی ترک اتندیکن سؤنرا، ایران دموکرات فرقه‌سی نین فعال عضولریندن اولان پیلوسییان، تقی‌زاده‌یه گؤنده‌ردیگی مکتوبدا یازیر کی رسولزاده سورگون اولاندان بری دموکرات حزبی آرتیق اؤز نظم، فعالیت و دیسیپلینی ایتیریبیدی.

عبدالحسین نوائی، محمدامین‌ین خاراکتربندن (فتح تهران کتابیندا) سؤز اچاراق یازیر کی اؤ شرق دونیاسی نین فیکیرلی انسانلاریندان اییدی. نوائی، تقی‌زاده‌دن نقل اندیرکی «محمدامین شرق دونیاسیندا، تاپسیز بیر انسان اییدی». نوائی کتابی نین داوامیندا یازیر کی رسولزاده، قدرتلی دلیل و منطق صاحیبی، یالان دانیشمایان، بؤش ینره اجساسات و

مبالغه ایشلتمه‌ین، سویوق قانلی، انصافلی و یولوندان دؤنمزایدی. فریدون آدمیت ایسه، «فکر دموکراسی اجتماعی در نهضت مشروطیت ایران» آدلی کتابیندا یازیر کی محمدامین رسولزاده سیاسی فلسفه درسینی اؤخوموشدو. اونون سوسیالیزمین اوصولو و غرب دونیاسی نین تحولو حقیقته، گئیش بیلگیسی وار اییدی. اؤ، یوکسک سویه‌ده، اخلاقی فضیله مالیک اییدی و ایناندیغی عقیده‌لره صادق قالیردی. اؤ هر آن، آزادلیق و ملی حکومت نامینه، سیاسی استبداد و بیگانه‌لرین سلطه‌سینه قارشلی دؤیوشدو. ایستر، چارلارین استبدادی اولسون، ایسترسه روس کمونیزمی، او هیچ ظالمین اراده‌سینه تسلیم اولمادی.

قایناقلار:

- ۱ - تاریخ هجده ساله آذربایجان - سیداحمد کسروی.
- ۲ - فصولی از تاریخ مبارزات سیاسی - اجتماعی ایران - جنبشهای چپ - ضیالددین المونی.
- ۳ - فکر دموکراسی اجتماعی در نهضت مشروطه ایران - فریدون آدمیت.
- ۴ - وارلیق سای ۴ - ۹۱، محمدامین رسولزاده بنیانگذار جمهوری آذربایجان - مهندس حسین علمی.
- ۵ - حیدرخان عمی اوغلی در گذر از طوفانها - رحیم رئیس‌نیا.
- ۶ - پسیدایش و تحول احزاب سیاسی مشروطیت - منصوره اتحادیه.

هندی سبکی یوخسا تورک سبکی

● محمد مرادی (نقده)

تورک لری نین مکتوب ادبیاتینا چوخلو تأثیرلر بۇراخمیشدی. اونون قارشیسیندا تورک شفاهی خلق ادبیاتی، ایران و آیری قوشو میلترین ادبیاتینا گئیش صورتده یول تاپمیش و درین ایزلر یادگار قۇیموشدور. بۇ اؤنودولماز بیر حقیقت دیر کی هجری ۹ - جو عصره قدهر عرب و فارس یارادیجیلیقلاری تورک شعرینه بۇللو تأثیرلر اندیب و چوخلو مضمونلاری اؤنلاردان آلمیشیق. آما هجری ۹ - جو عصردن سؤنرا، جغتای شاعیری و تورک عالمی نین تاپسیز ادیبی امیرعلیشیر نوایی اثرلری یثنی - یثنی مضمونلاریله دۇلو و محکم و آهنگلی بیر دیلده بۇیوک بیر مکتب یاراتدی. اونون داوامچیلاری غرب تورک لری نین آراسیندا گونو - گوندن آرتیب و بیر یثنی لیک یاراتدیلار. همان سبکدن چوخلو تأثیرلریله اونونجو عصرین سؤنلریندان باشلاپ اراق فارس ادبیاتیندا هندی سبکی ظهورا گلدی. خصوصاً هجری اون بیرینجی عصردن بۇ سبکه فارس شاعیرلری ایچره مارقا گؤستریلدی. داها دوغروسو بۇ سبکین بیتؤزره سینی اصلی تورک ولی فارس دیلینده شعر یازان شاعیرلر آلتینجی عصردن قویموشدولار. اؤ جومله دن خاقانی، نظامی، امیرخسرو دهلوی کیمی داهی شاعیرلریمیزین اثرلرینده بۇ سبکده اولان و یا بۇ سبکه یاخین بیتلره چوخ راست گلیمک اؤلور. آما اساساً هندی آدلانان سبکین تملینی نوایی، نجاتی، فضولی و باقی کیمی تورکی یازان شاعیرلر قۇیموشلار. بۇنو دا دنمک اؤلار کی، بۇ سبکه هندی آدی یا اصفهانی آدی و نرتمک یالنیش و خطا دیر. بۇ باره ده گئیش بحثلر گره کدیر. آما بیزیم مقصدیمیز اصطلاحاً هندی سبکینده اثر یارادان

وارلیق درگیسی نین سای ۲-۱۰۵ و ۳-۱۰۶ یای و پاییز ۱۳۷۶ - جی ایله چاپ اؤلونان (سبک آذربایجانی) عنوانلی گؤزهل و درین بیر مقاله رسول کامران کشتیبان جنابلاری قلمیله یایلمیشدی. بۇ مقاله ده ییغجام آما ده یولی قدهر آذربایجان سبکیندن سؤز گلیمیشدی. حؤرمتلی یازیچی چالیشب هندی یا اصفهانی آدیلا آدلانان سبکی، آذربایجانی سبک اؤلماسینی اثبات ائتسین. بۇ سبکین ایراندا هندی یا اصفهانی سبکی نین یئرینه، آذربایجانی دئیلمه سی ضروری و اونون آذربایجان سبکی اؤلماسینا سؤز یؤخدور. آنجاق همین سبک ۹ - جو عصردن باشلاپ اراق بوتون تورکلرین آراسیندا یایلمیشدی.

مختلیف تورک انلرلی خصوصاً اوغوزلارین اؤرتا آسیادان غربه او جومله دن انادولو و اذربایجان اراضیلرینه کؤچوب و یئرلشمه سیندن سؤنرا ادبیات ساحه سینده اساساً ۷ - جی عصردن باشلاپ اراق بۇ گونه قدهر ایران ادبیاتی غرب

ایلیک تورک شاعیرلرینی تانیتمدیرماقدیر.

بۇنودا خاطر لاتماق ضروری گۆرونور کی هجری ۹ - جو عصر دن سؤنرا بۇ فارس شاعیرلری دیرلر کی، تورک ادیبیلریندن تأثیرلر گۆتورورلر. و تورک شاعیرلری قدیملر سایاق مقلد اؤلمایب بلکه شاه اثرلر یارادان اولوبلار. اونا گۆره حافظدن سؤنرا فارس ادبیاتیندا، فردوسی، سعدی، خاقانی، نظامی یه و حافظه تایی بیر شاعیر گۆرموروک کی تورک شاعیرلری و ادیبیلری اونلاردان تأثیر گۆتورسونلر. یالنیز آنادولودا جامی ارئینه آز - چوخ حورمت بسله نیبیدیر. هندی سبکیندن سؤنرا مشروطه دؤرونده ده تورک شاعیرلری خصوصاً آذربایجانین بؤیوک متفکر و ضیالیلاری اؤز انقلابی و ساتیریک اثرلریله یئری گلیمشکن فارس ادبیاتینا تأثیر قویموشلار.

همین تأثیرلرین آردینی معاصر فارس ادبیاتیندا آیدین و آشکار گۆروروک. آخوندوف، نریمانف، ناظم حکمت و توفیق فیکرت کیمی یازیچی و شاعیرلرین بارادیجیلیقلاری ایران ادبیاتیندا مهم بیر رول اوینامیشلار.

جغتای شاعیری امیرعلیشیر نوایی، عثمانلی شاعیرلری نجاتی و باقی، آذربایجان شاعیرلری سروری، بصیری، فضولی، شاهی و صادقی افشار کیمی شاعیرلرین بوتون اثرلری و بونلاردان باشقا آذربایجاندا حبیبی، ماتمی و کشوری کیمی شاعیرلرین بیر پارا غزللری و چوخلو بیتلری همین سبکدن گۆزهل اؤرنک و مثال دیرلار. بونلارین اثرلرینده عرفانی و یا عرفانا یاخین شعرلر اولسا دا بیر یئنی گۆروشلر و مضمونلارایله یارانیدیلار.

امیرعلیشیر نوایی

(هجری ۸۴۴ - ۹۰۶)

هجری ۸۴۴ - جو و میلادی ۱۴۴۱ - جی ایلینده خراسانین هرات شهرینده آنادان اولموشدور. هجری ۹۰۶ و میلادی ۱۵۰۱ - جی ایلده اوره ک خسته لیگیندن هراتدا وفات انتمیش. تورک کلاسیک ادبیاتیندا نوایی دن تأثیر آلمایان شاعیر تانیمیریق. نوایی فارسجا شعرلرینده (فانی) تخلص اندرمیش.

ساجتی تردن گول اوزه اول سرو گلرخسار سؤ کویمگیم دفعینه قیلدی اوت اوزه اظهار سو

یئنه گۆر کوزدی سویوغا و ساری رخسار صبح گر نهانی مهردهن من تک ایمس (دگیل) بیماز صبح

خرم اولدو باغ و یتر گولدن ایچیمده غم هنوز گولدو هر یان غنچه و کؤلوم ایشی ماتم هنوز

رشته دقت دور کبلامیندا دُر شهوار لفظ رشته یه دُرلر چکرسن تسا تاپار تکرار لفظ

داغ عاشقلیق یوکوندهن خم بولورغا یوخ خلاف گۆر کی نه نوع اولدو خم چون قالدی عشق اوستونده قاف

بیر خبر ونر ای صبا سرو روانیمدن منیم کیم کویار (یانار) جان لاله تک داغ نهانیمدان منیم سانجیلیر هر ساریدن یانیمدا هجران خنجری اوخ کیمی اول قاشی یای تا واردی یانیمدان منیم ای نوایی سفیریمدن باش چببخار قان لاله نین داغ کؤلومدن نیشاندر رنگی قانیمدن منیم

آياقى يىثرى باسار زولفونە بردار اولانين
ذوق و شوقيله وثير جان و سرى دۇنە - دۇنە

باقى

(۹۲۲ ھجرى | ۱۵۲۹ ميلادى)

محمود عبدالباقي ھجرى ۹۲۳ / ۱۵۲۹ ميلادى
ايللرە استانبولدا آنادان اولموشدور. عثمانلى
ساراي نين ان بۇيوك غزل شاعيريدي.
باقى ۱۰۰۹ ھجرى / ۱۶۰۰ ميلادى ايليندە دونيايا
گۇز يومموشدور. باقى يىنى بىر سبكين بۇيوك
بايراقدارى دير.

زولفونو گۇرسم عذارين اوزره اي وجه جميل
سانيرام زنجين شكلي باغلاميشدير سلسبيل
جام عشقيندە يارين چرخ بىر قنديل دير
آفتاب عالم افروز آنا بىر روشن فتيل
يۇللار ائندى چهره زرديندە سيل اشك ايله
چشم گريان بنزه اول سقايه كيم انيلر سبيل
منتظر اولسا نولا نرگس غبار راهينه
نوتيايه باقى يا محتاج اولور چشم عليل
قامتين گولشته بىر نشنه مزدا گليز
گول بو صحن امله مست و سر آزاد گليز
نى سوسار، بولبول اوتر، غنچه گولومسر يىتر - يىتر
مزده باهار ائيلمه گه باد گليز
مد و جزرى الم بين غمزنه تائير ائتمز
بزم غمدن باخشين شاد گندير شاد گليز
عشق غمپوروى يم وصلينه ارسم لبيمه
(باقى) يا نغمه شادى يىشه فرىاد گليز

عـارضيـن آـب نـابـديـر گـويـا
ذقـيـن (چـنـه) بـيـر حـبـابـديـر گـويـا

نجاتی

(ھجرى ۸ - جى عصر)

عيسى نجاتى ھجرى ۸ - جى عصرده / ميلادى ۱۴
- جو عصرده آنادان اولموشدور. توركجه چوخ
درين و مضمونلو غزللر يازارميش. اونون اثرلرى
تورک ادبياتى نين ان گوجلو و زنگين اثرلرى
ساييلير. نجاتى نين اولوم ايلي ھجرى ۹۱۵ / ۱۵۰۹
ميلادى دير.

دلمه كيم يارده يوخ جور و جفادن غيرى
نه ديلرسن بولونور مهر و وفادن غيرى
منه آغلان منى كيم اوستومه گلmez اوليجك
بىر آوچ تۇپراق آتار باد صبادن غيرى
دود آھيم نه عجب گوگلر - دوتسا يوزونو
عاشيقين كيمهسى يوخ چونكى خدادن غيرى
يوزونه توتسا نجاتى نه عجب خجلت الين
نہسى وار يوزه گسليز دست دوعدان غيرى
دل كسيلمز عشق دلبردن قو ناصح سۇزو كس
وه كى بو خواب اجل دير اولاماز مانع كس

آچيلىب دل قارشينا انيلر سر زولفون هوس
گل مراديني وئر اول بيچاره نين ايپيني كس

اول ماه دلفروزه شبيه اولدوغو ايچون
باخديقجا مهر يوزونه گۇزوم دولا گليز

يوزمين بلاسى وار اول عشقين، بلا بودور
كسيم هر بلاسى نين نىچه مين مبتلاسى وار

خورشیده باخسا گۈزۈلۈرى خەلقىن دولانگىلىر
زىرا گۈرۈنچە خايطرە اول مەلقانگىلىر
عیدگاھە وار الیم دولابە (چرخ فلک) دلبر سنیرینە
گۈرەلیم آیینە دوران نە صورت گۈستىر

سرورى

(۱۵۰۴ میلادی)

سرورى میلادی ۱۵۰۴- جو عصرده ياشايان
شاعیرلریمیزدندیر. اۇ غۇمرونون چوخ حبصه سینی
تورکیده کئچیرمیش و اۇرادا وفات انتمیشدیر.
تذکره لرین یازدیغینا گۈرە ۹۲۶ - ۹۱۸ آرالاریندا
وفات انتدیگی محتملیدیر. سرورى نین شعرلرینده
هندی سبکی آچیق و آشکار گۈرونور.

ناصحا پند انتمه گیل مهریندن اول مه پاره نین
شویله دۆلموشدور کۆنولکیم قالمامیشدیر جای پند
ای سرورى خط سنوداسیندان آنین باش چکن
پساره لهنسین تیغ محنتله قلم تک بند - بند

کۆنلومو زولفونله چک زنجیره شیدالانماسین
سینه می چاک انت کی سندهن اۆزگه ماوالانماسین
توتوموشام خونابه دل بیرله چشمیم روزهنین
کییم یوزوندن اۆزگه یی هرگز تماشالانماسین
لبلرین دۆرونده مشکین زولفونو داغیت کی تا
غنچه خندان اۆلماسین سونبول مۇطرالانماسین
غمزه نی بیدار قیل ناز اویخوسوندان کییم داخی
نرگس رعنا چمن صحنینه شهلالانماسین

صادقی افشار

(هجری ۱۵۳۲/۱۹۴۰ میلادی)

دیده پرئنده خالین عکسی ای آرام جان
مسکه بنزه کیم قیزیل والاده اۆلموشدور نهان

تبریزده هجری ۹۴۰ / ۱۵۳۲ میلادی ده آنادان
اۆلموشدور. نورکجه نین اوچ اساس
لهجه سی (جغتای، عثمانلی و آذری) ده شعر
یازمیشدیر.

گۈز یاشیم ونرمه نمی آه سحرگاهلارا
یانار افلاک کۆنولدن چکیلن آهلارا
قۇیما حال گۈزومو شمع روخون عکسیندن
قۇیسالار عیب دگیل شمع نظرگاهلارا
غیری دوتدو اته گین ساعدینی اۆپمک اوچون
دولت ال ونرمه سه یگ (یئی) همت کوتاهلارا
درد دل خوبلارا حاجت اظهار دگیل
عرض حال ائیله مه سن سنگدل آگاهلارا
دۆلدو گۈزوم غبار سر کوی یاردن
گۈر - گۈر نهلر یتتیشدی منه روزگار دن

قامتیم غمدن بسکولدو سونبول پرتاب تک
گۈزۈلریم فسانيله دۆلدو لاله سیراب تک
جنگ ایچون هر دم دل خارادن اول سروروان
طشاش ساقلار سینه سیمین ایچینده آب تک
عشق کوینده نمد پوشم کی نعل و داغدن
جسمیم اوزره هر طرف اۆلموشدورور قلاب تک

تا معنیر کاکلون خورشیده سالمیشدیر کمند
باغلامیشدیر بوینومو زنجیر زولفون بند - بند
قد دلجو یون نهالین گۈردو چون گولزارده
دوردو آیاغ اوستونه تعظیم اندید سرور بلند
عبرافشان زولفونه ایرمک دیلر جانان کۆنول
الله - الله نه اۇزاق سنودایه دوشموش دردمند

عشق آتشینه یانما یاخیلما دئمک نه دیر
اؤد ماجراسین ایسته مه دی کیمسه خارندن
جاناندا ن آیری طعنه دوشمن نه دور منه
یوخ اجنتابی کالبدون سنگساردن

شاهی

میلادی ۱۵ - جی عصرین سؤنو و ۱۶ - جی
عصرین اوللسرینده یاشامیش قسدرتلی
شاعیرلردندیر. الله اولان شعرلریندن، فضولی له
سلسلمه سی و فضولیله نای غزل اوستادی
اؤلماسی آیدین گ: رونور. ایکینجی فضولی
آدلاندیرماسی لایق دیر.

بیچ اندیب کاکل گر جلفاندا^(۱) ایشیم آه اؤلور
وه نئچون آه اتمه ییم عؤمرومدور اول کوتاه اؤلور
یوخ عجب رحل خیالین قونسا اغلار چشمه
کاروانه سؤ بولان یئرلرده منزلگاه اؤلور
اول سبیدن وارمازام کویینه گوندوز یاریمین
رشکدن یانیمجه کیم کولگه بیله همراه اؤلور

سونبولون یانیندا هر سو چشم جادولرمی دیر
یا کمند ایله دوتولموش وحشی آهولرمی دیر
یا ییلارمیدور قورولموش آسیلی هر گوشه ده
یا غضبلن چاندیغین پیوسته ابرولرمی دیر
قاشلارین کنجینده یاتغان گؤزلریمی هر طرف
یا بیر ایوان ایچره دوشموش یکی سایرولرمی دیر
لاله لرمی دیر بیتن هر سو چمنده بیلیمزه
یا فنا دهرینده خاک اولغان پری رولرمی دیر

غنچه نی گول بولبولون قصدینه پیکان انیله میش
غنچه آچیلغان گولو اوزونه قالخان انیله میش

غنچه تک پیکانینی تیز ائتمک ایچون شاخ گول
جسمینی باشدن ایاغه شکل سوهان انیله میش
گول عروسین صبحدم بولبول نکاح اتمیش مگر
کیم اوزون یاشیل دوواق آلتیندا پنهان انیله میش
دهر آرا هر بیر پوزوخ دیوار گؤرسن شوپله بیل
بیر سلیمان ملکودور چرخ آنی ویران انیله میش
مه ریته آلدانما شاهی بؤ فلکین کیم گونو
گؤیه یتکورموش یننه خاک ایله یکسان انیله میش

بصیری

بصیری ۱۱۶ - جی عصر شاعیرلرینده ندیر. اؤ
هجری ۹ - جو عصرین سؤنلاریندا آنادان
اؤلوموش و هجری ۱۰ - جو عصرین اؤرتالاریندا
وفات اتمیشدیر. اونون وفات ایلی ۹۴۱ ه ق قید
اؤلوموشدور. اونون طبیعی آخیجی، شوخ و ملایم
دیر.

عاشیققرینی آه او مسیحا دم اؤلدورور
بؤ آدم اؤلدورور کی مسیح آدم اؤلدورور

شول ایکسی مخمور گؤزلر چه ره دلدارده
ایکی نرگس دیر آچیلیمیش گوشه گلزارده
شول نازنین کی دلزاریم آشنا دیر اونا
بیلای گؤر کی گؤزه لرده مینتلا دیر اونا
یاخیب یخار سا دل و جانیم اعتراض انده مم
نه سؤیله ییم بیری قوربان بیری فدا دیر اونا
سزای بساغده گلگشتی نازلار ایله
نه طعن ائدیر سه، بداندیشه لر سزادیر اونا
طبیعتی قاتی نازیندن اول شه حسنون
شکسایت انیله یه مم جوردن جفادیر اونا

فضولی

گۆر نه گولشندیر کی آتشدن وئریرلر آب اونا

صبح چکمیخ چرخه تیغین داشه چالمیش آفتاب
ظاهر انتمیش اول مه دلاکه عین انتساب
دمبدم تحریک تیغندن بولور باشلار صفا
اؤیله کیم سو موج اوروب ظاهر قیلیر هر دم جناب
غصه سیندن باشیمین قیل کیمی اینجلمیش تنیم
کیم تنیمله تیغی اورتاسینده باشیمدیر حجاب
موی ژولیدهمله تیغندن اومیدیم کسمزهم
ای فضولی خالی اولماز برق لامعدن سحاب

گون کی کولگه ن دوشدویو یتردن دوروریر وجهی وار
گلسه عالی قدرلر فقر اهلی دورماقدیر ادب

بسزده ردیم قد موزونینه فی الجسمله اگر
جان ایچینده الف انتسیدی قبول حرکات
غمزه پیکانین انده عاشقه چشمین صدقه
اؤیله کیم مردم منعم وئره محتاجه زکات
قاین اقلار:

- آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش -

بیرینجی جلد - دوققور جواد هیئت

- در بیان ادبیات دیوانی - عبدالباقی

گول پینارلی، ترجمه دکتر توحید سبغانی

- دیوان مسیحی

- دیوان فضولی

۱۶ - جی عصرین ان بؤیوک و گؤرکملی شاعیری
موللامحمد فضولی دیر. حله ده دنیا یا گلیمیش و
فضولی بغدادی شهرتیه مشهور دور. میلادی
۱۵۵۶ / هجری ۹۶۳ ده طاعون خسته لیگیندن
وفات انتمیش و کربلادا دفن اولدیمیشدیر.

کارگر دوشمز خدنگ طعنه دوشمن منه
کثرت پیکانین انتمیشدیر دمیردن تن منه
ایمنم ننگ ملامتن کیم آلوب چنوره می
اؤلدو زنجیر جنون بیر قلعه آهن منه
اوندانام رسواکی سیلاب سرشکم چاک اندر
زخم تیغین قانی گشیدیردیکجه پیراهن منه

جام ایچره می که دائره سالتمیش حباب اونا
آیینه دیر کی عکس سالور آفتاب اونا
انیلر کؤنولده اشک خطن شوقینی فزون
اؤددان چیخار بخار ساچیلدیقجا آب اونا

صفای جوهر تیغیندن او ماما رحم ای دل
سانما سو وئریر ای تشنه بو سراب سته

رشته دیر جسمیم کی دور چرخ وئرمیش تاب اونا
مردم چشمیم دوزهر هر دم در سیراب اونا
قامت خم بیرله بیر اهل کرامتدیر قاشین
داش اولور البته گر باش اگمه سه محراب اونا
ترلمیش رخسارایله خوبان آچیرلار کؤنلومو

اۋزگە كۆلگە سىلەگىدە نىن اۋزونون كۆلگەسى اولماز

كرىم مشروطە چى «سۆنمىز» لىھە نىصاحبە (۲)

● مصلاحبە نى آباران: م. ر. ھىت

س - كىچىن گۇرۇشوموزدە عمومىتلى شىھىيار ابدىتە قووشاندىن سۇنرا، حىدربابانىن فارسجا ترجمەلىرى يىرى - يىغىجام صحىبىت اتىدىنيز. ايندى حىدربابانىن فارسجايا ترجمەسى بارە دە اۋخوجولار يىمىز اوچون دانىشماغى رجاھ اتىدىرىك.

ج - يىلىرى سىنىز كى اوستاد شىھىيار ابدىتە قووشاندىن سۇنرا، حىدربابانىن فارسجا ترجمەلىرى يىرى - يىرى نىن آردىنجا يايلىماغا باشلادى. من اوستادىن ۹۰- اىللىكى مناسىبتىلە تىھراندا رادىو و تىلويزىون گۇرۇشلىرىمىزدە، باشقا مترجم لىرىن ھىچ يىرى نىن گۇرۇشودە حضورلارى اولمادىغىنا تاسفومو بىلدىردىم. چونكى يىزىم ھامىمىزىن اورەگىندە يىر اورتاق دوغىو، مشترك عشق واردىر. اۇ دا، ايستر حىدربابانى فارس دىللى وطنداشلا رىمىز تانىتىدىرماق اوچون، ايستر سە دە اوستادىن يوكسك يارادىجىلىغىنا اۋز وورغونلوغوموزو بىلدىرىمك نىتى ابلە بۇ قالارغى آيىدە نىن ترجمەسى اوغروندا چوخلو زحمت چكىب، دە يىرلى امك صرف اتىمىشىدىك. من آنجاق اونلارنى كىتابلارنى، حىتا حۇرمىتى اكىر مىدرىس جنابلارنى نىن «سەندىيە» دن اتىدىكى گۇزەل ترجمە سىنى، اتلەجە دە لندن شىھرىندە و آلماندا نشر اولونموش انگلىزچە و آلمانجا ترجمەلىرى اۋزوملە تىلويزىون تشكىلاتىنا آپارا بىلدىم كى البتە، اونلارنى ھامى سىندان فىلم دە چكىلدى. ايندى اۋنچە سىزىن واسىطە نىزلە اۋ عزىزلرە اليتىز آغرىماسىن دىئىب، و اليمە گلىب چاتقان ترجمەلىرى، اونلارنى نشر تارىخىنى، تىراژلارنى اۋخوجولار نىزىن نظرىنە چاتىدىرماق ايستە يىرم.

- ۱ - آقاي مىر صالح حىسىنى ناشر: فتحى نشر تارىخى: ۱۳۶۸ تىراژ: ۵۰۰۰ فارسجايا ترجمە
- ۲ - آقاي حىسىن مىنزوى ناشر: فتحى نشر تارىخى: ۱۳۶۹ تىراژ: ۵۰۰۰ فارسجايا ترجمە
- ۳ - آقاي م.ع. سجادىيە ناشر: خجىستە نشر تارىخى: ۱۳۷۰ تىراژ: ۳۰۰۰ فارسجايا ترجمە
- ۴ - آقاي كرىم مشروطە چى ناشر: دنيا نشر تارىخى: ۱۳۷۰ تىراژ: ۵۰۰۰ فارسجايا ترجمە

- ۴ - آقای کریم مشروطه‌چی چاپ دوم نشر تاریخی: ۱۳۷۳ تیراژ: ۵۰۰۰ فارسیجا یا ترجمه
- ۵ - آقای کریم مشروطه‌چی چاپ سوم نشر تاریخی: ۱۳۷۷ تیراژ: ۴۰۰۰ فارسیجا یا ترجمه
- ۵ - خانم آزاده خشکناهی ناشر: فتحی نشر تاریخی: ۱۳۷۱ تیراژ: ۴۰۰۰ فارسیجا یا ترجمه
- ۶ - آقای م.ح. پرکار ناشر: اوزو نشر تاریخی: ۱۳۷۲ تیراژ: ۳۰۰۰ فارسیجا یا ترجمه
- ۷ - آقای بهمن فرسی ناشر: دفتر خاک لندن ۱۹۹۳ (۱۳۷۲) تیراژ: - انگلیزجه به
- ۸ - آقای حامد ماکونی ناشر: اوزو نشر تاریخی؟ تیراژ: ۳۰۰۰ فارسیجا یا ترجمه
- ۹ - آقای بهروز ثروتیان ناشر: سروش نشر تاریخی: ۱۳۷۴ تیراژ: ۵۰۰۰ فارسیجا یا ترجمه
- ۱۰ - آقای م.ن. ناصرالفقرا ناشر: آیین نشر تاریخی: ۱۳۷۵ تیراژ: ۵۰۰۰ فارسیجا یا ترجمه
- ۱۱ - آقای جعفر مهرگانی و Herausgegeben, Yon آلمانجا یا و اثرین یالنیز بیرینجی قطعه‌سی ترجمه اولونوب. نشر تاریخی و تیراژ معلوم دگیلدیر.

۱۲ - شهریارین سه‌نیم ادلی منظومه‌سی، بولود قره‌چورلو (سه‌نیم) ین اوستادا خطاباً یازدیغی مکتوب دا آقای اکبر مدرس اول جنابلارینین توسطی ایله ترجمه اولوب، ۵۰۰۰ تیراژلا، انتشارات ایران جام طرفیندن ۱۳۷۵ - جی ایلده نشر اولونموشدور.

سیاه‌ده گتیردیگیم بۇ حیدربابا عاشیق‌لریندن باشقا، اوستاد شهریارین حیاتی زامانی، بیر نئجه نفر قدرتلی شاعرلریمیزدن حیدربابانین چئویرمه‌سینه هوسلنمیش، و ایلکین قەلم‌ده ایشین، زحمتین و ثریم‌سیز و یالزومسوز نظره گلدیگینه گۆره بۇ آغیر ایشدن واز کئچمیشلر. بیرسی فارسجا، بعضاً ده تورکجه ده گۆزل غزللری، شعرلریله قازاندیغی شهرتینی حیدربابانین ضعیف ترجمه‌سی ایله اودوزساغا حاضر اؤلما میشدیر. باشقاسی، حقلی اولاراق دلیردی کی، من ترجمه‌نین چتین لیگینی گۆردوکده، ضعیف ترجمه‌نین عوضینه گوجلور، اوریژینال بیر شعر یازماغی ترجیح انده‌رم.

منیم اوزومه گلینجه، دنییم کی، من اۇنجه ایچیمده بۇ ایشه سۇنسوز عشق و علاقه دویسام دا، اوستاد شهریارین اوزونون، اوستاد دوقتور روشن ضمیرین و باشقالارینین ملاحظه‌لرینی و «حیدربابا ترجمه اولونمازه دندیکلرینی نظره آلاراق بۇ آغیر ایشه ال قویما میشدیم. شهریار دونیاسینی ده بیشتندن سۇنرا، بیر گون رادیو - تلویزیون تشکیلاتیندا مدنی علاقه‌لر ایشینده مسؤلیت داشییان، زکریا طرزمی جنابلاری منی و اوستاد دوقتور نطقنی انوینه دعوت ائله‌دی، اۇرادا شهریارین ایلدونومو مناسبتیله نظره آلینمیش ویریلیشدن دانیشدی و دندی کی، وئر بلیشین باشلانیشیندا، ارم - رمز اولاراق بیر پارچا موزیک سسلنه‌جک، آرزو ال‌دیردیک کی، بۇ موسیقی سسله‌ننده حیدربابانین مناسب بندلریندن بیر نئجه‌سی فارسجا سسلندیریله ایدی. و فارسجا دینله‌یچی لر ده حیدربابانین نه دندیکینی بیله‌ایدیلر. تزه، من نه اوچون اۇرایا دعوت اولوندوغومو باشا دوشدوم. تکلیف اولونوردو کی، من حیدربابادان بیر نئجه پند فارسجا یا ترجمه ائدیم. ایکینجی گۆروشوموزده من چئویردیگیم پارچالاری اونلارا اۇخودوم، حس اتدیم کی، ترجمه‌لر سنویلمه‌دی، من ائله اۇرادا، حیدربابانین ترجمه‌سی‌نین اولدوقجا چتین، داها دوغروسو، «متنع» اولدوغونا ایناندم، و ازجا دا مایوس اولدوم. از سۇنرا قدرتلی و جسارتلی شاعر - مترجم کیمی تانینمیش میر صالح حسینی جنابلارینین ترجمه‌سی یاییلدی. من اونو اۇخویان کیمی جسارته گلدیم، ذوقه گلدیم. بۇ ایشین،

آغیر امه گین وئریم سیز اۆلدوغونون مندن و باشقاسیندان آسیلی اۆلمادیغینی حس اتتدیم. گۆردوم کی، واختیله حکیم عمرخامین روباعیلرینی گۆزەل ترجمه ائده بیلن قدرتلی شاعیر - مترجم، حیدر بابا عالمینه قدم قۇیدوقدا، همین پروبلەملە قارشیلاییشیب. یونونلا بئله منده اۆیانان یئنی هوس و علاقە قیغیلجیم لاری سۆنمە بیر عکسینە اۇلاراق عنادیم، تلاشیم آرتیردی و ترجمه لریمین اوزە ریندە ایشلە بیر. قدرتلی قلم دوستلاریملا علاقە ساخلا بیر، و اونلارین تجربە لریندن، فایدالی تکلیم لریندن بهره آلیردیم. کئچمیشدە ترجمه یه عاید اۆخودوقلاریمی بیر داها گۆزدن کئچیردیم، اۆخوما دیقلاریمی الده ائدەرکن دقتله اۆخودوم. گۆردوم بوتون ادبیات ساحە سیندە، خصوصیله شعر ساحە سیندە بۆیوک و صلاحیتلی عالیم لرین. تنقیدچی لرین فیکر لریندە اۇرتاق بیر نظر رار: اصیل شعر ترجمه اۆلونماز! او، آنجاق اورە کله حس اۆلونا ر او مجرایله عقله، ادراکا یول تاپار!

بئله لیکله خالیص و اصیل شعرین یۇگونه کیمی «حاص و مانع» تعریفی اۆلمادیغینا گۆره، اونون اۆزە للیک لرینی سایماقلا کفایتلە نیرلر. بیر خارجی عالیم - تنقیدچی دئییر: «اصیل شعر اۆدور کی، اونو نه تفسیر، نه ده ترجمه ائتمک اولار». مرحوم هژاردان سۆروشور لار کی، سیز ابوعلی سینانین آشاری نین انگلیزجه ترجمه سیندن فایدالانیب می سینیر؟ هزار جاواب وئیر کی: ترجمه دن آلدیغین معنا اونا بنزەر کی شوکولاتین دادنی، لذتینی اونون بوکولدویو کاغیذدان آلسان. خانم سیمین دانشور دئییر اصل صنعت اثری قالی نین اوواند اوزو، ترجمه سی ایسه اونون ترس اوزو کیمی دیر. فرانسه لی آلن بوسکه آکساندر پوشکین پۆنزیاسی نین فرانسیزجا یا چئویرمه سینی محالانندان ساییر. بۇ کیمی قلمی حؤکم لر، استاد دوقتور ترابی نین دئدیگی کیمی «عبوس» فیکر لر، انله ایلکین قەملردە ترجمه چینی دوشدوندورور، اوشوندورور، عوام دیلی ایله دئسم: میلاخی ایچینه دوشور.

س - سیزجه بۇ مانع لر نه دن ایره لی گلیر؟

ج - باخین، من روایت کیمی، تحکیه کیمی منظوم اثرلری دئمیرم بونلار نظم دئییلیر. وزن ایله. قافیە ایله حتا تاریخ ده یازماق اۇلار. بۇ قبیل اثرلری یازماقدا، نظمه چکمکده شاعیر، داها دوغروسو، ناظم اختیار صاحبی، اراده صاحبی دیر. معین معلوماتی، هر واخت سنویرسه، اۇنجه نظره آلدیغی، قید ائتدیگی، و با اونا سفارش اۆلوندوغو کیمی قلمه آلیر. آنجاق منظم و وزنلی قافیە لی شکیلده یازیر.

اصیل شعر ایله امدان دوغور. اۇ دا شاعیرین اختیاریندا دئییل، بلکه شاعیر اونون اختیاریندادیر. شاعیر اونو یازمیر، او شاعیری یازیر. اصیل شعر ایله می شاعیره محیط دیرسه. شاعیر اونا محاط دیر. سیز هر هانکی شاعیردن سۆروشسانیز، گۆره جکسینیز کی، اونلار واختیله جوشغون ایله می نین ایشیغیندا باشلادیغی، اما گۆزلە نیلمز بیر مانع نین اثریندە باریمچیق قۇیدوغو شعرینی، سۆنرا تکمیللشدیرمگه قادر اۆلمامیش. اۆلسا دا، سۆنرا یازیلان حیصه، قاباقکی حیصه به نسبتاً بیر یاماق کیمی اۆلوب. دئییرلر استاد شهریار بعضاً چاغیر یلمامیش قوناغینا قاپی آچمازدی. نه اوچون؟ چوخ واخت اونا گۆره کی، اونون ایله ام پزیسی اوچوشا. شعر چشمه سی جوشا گلر می، و باشلادیغی اثرینی، جوشغونلوق حالیندا بیتیرمه ینجه، اۇز خلوتینده تک قالماغی ترجیح ائدیر می. بلکه ده اصلاً قاپی نین سسینی ائشیتمز می!

اصیل شعرین بیر «اۆزه گی» وار، بیر ده «بزه گی»! شعرین اۆزه گی ایچدن، ایله امدان، دریتدن، شاعیرین

بېلىنچ سىز (ناآگاه) وجداندىن دوغور. بۇ حالدا شاعىر بى اختيار جوشور و او جوشغونلوق گليب خارچى عالمده شعرلە شندە شاعىرىن بېلگىسى، سۆز داغارجىنى، ادبى - بدىعى صنعت. قايدالارىنا، امكانلارىنا احاطەسى. تىخول قدرتى، داھا دوغروسو. شاعىرىن «بزهك» باجارىغى شەرى نىن نه قدهر گۆزلەل يارانىشىندا معین درجەده تائىر بۇراخىر. اگر شعرىن ايلهام - اۆزهك حېصەسى شاعىرىن اختيارىندان خارچ دېرسە، عكسىنە، «بزهك» حېصەسى شاعىرىن تام اختيارىندادىر. شاعىر، سايدىغىم ساحەلرە گونو - گوندن آرتىق چالشا، اۇخويا، اۆيرەنە بىلر. اما، هر واخت اۆزۈ ايستەسە و يا اونا سفارش اۆلونسا، اصیل شعر يازا بېلجىز. شعر اۆزۈ گلن بىر ھدىە دىر. ھدىەنى ايستەمزلىر.

ى - اصیل شعرىن حقىنەدە صحىتلر نىز دقتە لایق دىر. اما گۆزلە بىر دىك كى اصیل شعرىن ترجمە يە يۇل و نرمدىگى نىن سېبلىرى حقتە آزجا دانىشاسىنىز.

ج - دنىبىلر كى، هر ھانكى بىر مسئلە نىن دۇغرو - دوزگون قوبولوشو، اونون حلیندە، جاوابىندا ۵۰ فايض يارديم اندەر. من اول شعرىن يارانش پروسىنى، قىسا فېكرىملە اۆيرندىگىمىن اساسىندا آچىقلا دىم كى ترجمە حقىنەدە ايضاحلاريم داھا ياخشى باشا دوشولسون. ترجمە ايشىندە غالباً ايلهام، جوشغونلوق «اۆزهك» عاملى يۇخدور. شاعىرلە مترجمىن كۆنول سازى نىن عىنى ما يەدە كۆكلنمەسى، دنمك اۆلار كى محالاتدان دىر. بونا بناء انلە ايلك آدىمدا ايشىن بىر بۇيوك طرفى، اساس جھتى لنگى بىر، قالير مترجمە موجود اولان «بزهك» قدرتى: اونون بدىعى دىلە، خلق ادبىياتىنا، سۆز داغارجىنى نىن وسعتىنە و يوزلرلە آيرى - آيرى معلوم و يا بېلىنمە يىن عامللر...

بىر نتيجه كىمى دنمك اۆلار كى، مترجم بۇرادا حداكتر «ناظىم» اولايلىر. بودور منىم شعر حقىنەدە - اصیل شعرىن باشقا دىلە چنۇيرمەسى بارەدە فېكرىم! ايندى معین بىر شعرە - حىدرىبايايا گلېنچە مترجمەدە شەرىارىن ايلهامى. جوشغونلوق، «اۆزهك» عاملى اۆلمساديغىندان علاوه، باشقا سامەلر دە واردىر كى، اۆنلارى بىر - بىر سايا بېلەرىك.

آلمانلى فېلسوف ھايدىگنر دىلى انسانىن ائوينە بئزە دىب . پروفىسور قاپلان بۇ بئزە تمە نىن اوزەرىندە اۆز طلبەلرى ایلە دانىشدىغىنى بىر مقاله سىندە قلمە آلب گۆزلە ملاحظەلر سۆيلە بىيدىر.^(۱) بۇ فېكرلر بىن بعضىسى بىزىم مسئلە نىن حلیندە يارديمچى اولايلىر. هر ھانسى بىر ائوين ائشىگى، او ائوين تىكىلدىگى محیطە، طبیعتە و اقليم شرايطىنە گۆرە انشاء اندىلىر. اما ائوين اېچى انسانىن قلىبى كىمى دىر، و هر كسىن اۆز قلىبى، اوز دويغوسو وار. ائوين ائشىگىندە كى مصالحى، ملزمنەنى راحت عوض ائلمەك اولار. اما ائوين اېچى و دكوراسيونو، اۇرادا ياشايان انسانلار بىن مدنیتی. دوشونجەسى، ذوقى، اينام - اعتقادى، سلىقەسى، دونيا گۆرۈشۈ و باشقا اۆزەل وسايط ایلە بزه نر - سوسلە نر. بىر معین تېرىزلى نىن الوىندە، پاباسىندان مىراث قالان، و يا حىدرىبانىن دىلى ایلە دلسم، آندىرا قالان شكىل، بىر حاج شىخ قايى، باجالانلونون يالنىز بىرچە كىرە ايشلەدىگى اۆزەل و ائشسىز تابلوسو، و اگر استاد شەرىارلا دوستلوقو اۆلموشسا، استادىن گۆزلە خطى ایلە يازىلمىش بىر مكتوب و يوزلرلە بۇ قبیل ائتىك و مىثىلسىز ائشياء نظرىمىزى اۆزۈنە چكر. بۇ و يا دىگر بۇ قىبلدن ائشانىن هر ھانسىنى ايترسە، سىنارسا، اوغرو لانا راسا، اونون تايىنى، مئلىنى آلب يىرىنە قۇيماق اۆلماز.

۱- محمد قاپلان سئجىلمىشلىر ج ۲ - ص ۷.

دیللر ده بئله دیر. هر هاتسی بیر دیلی تشکیل ائدهن بوتون سۆز خریته سینده، سۆزجوکلرین اکثرینی، و اصطلاحلارینین، دئییم لرینین بیر عده سی نین معادلی باشقا دیللرده تاپیلار، و چتینلیک چکمه دن اؤ دیللرین بیرینی باشقا دیله چئویرمک اولار. علمی، تاریخی، تحکیه اثرلری ساده لیکله باشقا دیله چئوریلر. اما دیله بیر پارا سۆزجوکلر، دئییم لر، ضرب المثللر ده اؤلور کی، اونلار یالئیز همان دیله معنایا مالیک اؤلور. احمد شاملو بیر یئرده دئییر کی «ناظم حکمتین بیر چوخ شعرلری یالئیز اؤز دیلینده شاه کار-یر. اونلاری فارسجا یا چئویرنده، نه اینکی شاهکار اؤلمور، بلکه معناسیز بیر یازییا چئوریلیر.»^(۱)

حیدر بابادان یادیمدا اولان: شاماق، آیین - شایین هؤله سک، نیسگیل، قشیقاجی، دولایسی، توخلو، کؤوشن جوجو و آلباق کیمی سۆزلرین دقیق فارسجا معناسینی و نرتمک اؤلمور. مثلاً توخلو سۆز فرهنگ معین ده توقلی = بره ششماهه معناسینا گئدیپ. اؤز ده اونون تورکجه اؤلدوغونو تصدیقله ییب. حیدر بابادا گئدن معلوم شخصیت لرین، یئرلرین، بولاقلارین، دوزنگاهلارین اؤلارینی ییز اؤخویاندا ذهنیمیزده زنگین بیر عالم یارانیر. چونکی ییزده، خصوصیه بیزیم یاشدا اولانلار شهریارین یاشادینی محیطده، شرایطده یاشایب، اؤ مکانلار حقیقنده بیر چوخ خاطیره لریمیز وار. فارس اؤخوجوسو بؤ اؤلاری حتا دوزگون تلفوظ ائده ییلیمیر. ائرده بیر چوخ یئرده خلق عادت لریندن، اویونلارین، مراسم لریندن صحبت گئدیر کی، بونلار تام اؤزل و اؤز با یجان کئندلرینه مخصوص دور. بیزیم نسلین اوشاقلیق و یئنی یتمه دؤر لریمیزده، بایرام آخشاملاری مثلاً یومورتا دؤیوشدوره ردیلر «یومورتانی گوللو، گویچک بویاردیق - چاققیشدیریب سینانلارین سویاردیق». ایندی تهراندا، من حتا اؤز با یجانلی هائله لرده بؤ اویونلا اگلنه ن، مشغول اولان اوشاقلارا راست گلمه میشم. عوضینده ایندی تلویزیونون اوجونجو کانالی آچاندا، اسپانیادا یومورتا دؤیوشدورمک عوضینه اؤکوز دؤیوشدورمه صحنه لرینی، آرتیق هیجانلا سئیر ائدیریک. ایندی فارس لاردا جیزیق آتماق کیمی بیر اویون یوخ دور. اونون یئرینی او قدهر تزه و چششیدلی اویونلار و اویونجاقلار تو توب کی...!

بؤ شرایطده فارس اؤخوجوسو، حیدر بابانین بؤ قییل خصوصی جهتلرینی اؤخویاندا طبیعی کی، بیزیم قدهر ذوق - لذت حس ائتمه یه چکدیر. بیزیم نسل تداعیلر سیستمی و شرطی انعکاس واسیطه سیله کئچمیشه قایدیر، و ذوق آیر. هایدگنرین بنزه تمه سینه بیر داها قایدارکن گؤروروک کی، یالئیز سۆزجوکلر یوخ، بلکه اشاره ائدیگیم خلق عادت لرینی عنعنه لرینی ده باشقا دیله چئویرمک، عبث بیر ایش اؤلور. تهراندا، سوی مراسم لرینده بگین گلینه دامدان آما آتما عنعنه سی یوخ دور. شهریارین فارس دیوانیندا، بونا اشاره اؤلونوب. بیر گئجه ائولرینه قوناق گلیب، خیر داجا اوشاقلاری دوروب قوناغین اوشاقلاریله برابر اوینا یب، اگلنه نیرلر. اوستاد شعرینده گتیریب کی: برقصیدند و بشکستند از هم سیب سیری را. شعرین ایلکین اؤخوجوسو، حیدر بابانین شهریار قلمی ایله یازیلدینی «راهنمای حیدر بابا» حیصه سینین اؤخوما یینجا، بؤ مصراعنی باشا دوشمز. اؤز با یجانین «قای - باجانی دؤین» و «گدیکلرین سزاق چالان» و کوش - کوش کوشولدا یان کوله ییندن تهراندا گؤرونمز.

۱- بؤ اؤزل حاللار کچه بیزیم خلق ادبیاتیمیزا مخصوص دور، یوخسا باشقا خلقلرین ادبیاتیندا دا

۱- ناصر حریری ایله شاملونن مصاحبه سی.

نمونه سی اؤلا بیلر؟

ج - حتماً هر خلقین، هر ملتین گئیش کوله دن آلمیش، و همان کوله یه خاص ادبیاتی وار. مثال اوچون قدرتلی فارس شاعیری سهراب سپهری نین بونا بنزه تام خصوصی، اؤزه شعرلری آز دئیل. باجاریقلی مترجم خانم لیلی گلستان بیر یترده - ناصر حریری ایله مصاحبه سینده - اشاره اندیرکی واختیله فرانسه ده، سهراب سپهری نین بعضی شعرلری نین ترجمه سینده حضوروم واریدی. نهایت، گلیب بیر یتره چاندیق کی، دندیم گلین بۇ ترجمه نین خیریتدن کنجک! بسکی بو شعرلر بۇ اقلیمه بو تۇرپاغا باغلی دیر. آخی بیزانان و پنی و ریحان»ین یترینه نه بی قویاق کی، فرانسه لی اؤخوجو بیزیم باشا دوشدو یوموزو، آلدیغیمیز ذوقی، لذتی ایبلسین. یترده کی ایستی. گوللو، خاشخاشلی سنگک یترینه باگنت، یاغلی، دادلی، لذتلی لیقوان پنیری نین مقابلینه راکفور. و ریحانین یترینه ده هانسی اوتی، علفی قویاق کی، فرانسه ده چیی سیلر؟ و سایره...^(۱)

هاید گترین شاعیرانه بنزه تمه سی، دیلی انسانین اونیوه اوخشاتماسی باشقا ستوالی دا قارشیا گتیریر. بیزیم دیوان شعریمیزده، شعرین هر بیر واحدینه «بیت» دئییلیر. بۇ سؤز، عینی زاماندا «الو» معنا سینا دا ایشله نیر. الله جه. الو تیکمک اوچون «انشاء» دئییرلر. و انشائات مهندسی، آذربایجاندا و تورکیده، همین معنایا ایشله نیر. حالبوکی «انشاء» سؤز، یترده یازیب - یاراتماق آنلامینی دا ایفاده اندر. دنییرم گۆره سن هاید گتر بۇ فیکرلری بیلرکن دیلی انسانین اونیوه بنزه دیب، یوخسا، طبیعی اؤلاراق، بۇ دوشونجه اونون متفکیر بیئیده باش قالدیریب و بۇ معنا اورتاقلیغی، تصادفی حالدا ایره لی گلیب؟

س - منجه هر نه دیرسه، دفته لایق بیر بنزه تمه دیر، عینی زاماندا مسئله نین حلینده اؤلدوقجا تأثیرلی دیر. ایندی لطفناً حیدربایانین اؤزونون وزنی، آهنگی باره ده، و سؤنرا ترجمه لرین، بۇ باخیمدان ده سیری، تناسی حقیقنده ازجا دانیشین.

ج - شهریار. نبریزده، بانک امکداشی، بلکه ده مستقیم رئیس اؤلدوغو مرحوم صدقیانی^(۲) نین اونیوه فارس دیلینده بیر کاست یازیب کی، اؤرادا حیدربایانین وزنینی، آهنگینی هارادان آلدیغینی سؤیله ییر. بو یوروور «من حیدربایانین وزنینی محبت و قهرمانلیق خلق داستانی اولان «اصلی و کرم» دن گؤتوروب منظومه نی قوشموشام. بۇ داستانلا علاقه دار بیر اهنگ وار کی اونا (کرمی) دئییرلر. بۇ آد عینی حالدا اصلی نین عاشیقی کرم آدیله باغلی دیر. نهراندا، ایران موسیقی سینده بۇ آهنگه «گُلمری» دئییرلر کی سابقده یوخ ایدی. استاد عبادی نین اتاسی مرحوم میرزه عبدالله اؤزو روایت انیله یردی کی. بیر واخت شمیران قهوه خانالاری نین بیرینده، بیر آذربایجانلی عاشیق ساز چالیب اؤخویوردو: من (میرزه عبدالله) بۇ آوازی اوندان آلمیشام. آنجاق ایران موسیقی سینده اونون وزنی وار. ضرب آهنگی وار. اما آذربایجان کندلرینده ضرب آهنگ سیز اؤخویارلار و آهنگین سؤنوندا کیچیک بیر ریتمیک حبسه سی وار. بۇ گوشه شور دستگاهیندا سلمک دن سؤنرا اجرا اؤلونور».

استاد شهریار ملاحظه لرینی سویله یندن سؤنرا گُلمری گوشه سین، و داهما سؤنرا حیدربایانی کرمی آهنگی ایله زمزمه اندیر. نجه ده گؤزه ل و اوره یی اؤخشیان ترنمه له.

۱- دریاوه هر و ادبیات - ناصر حریری ۱۳۶۷.
۲- اوغلر دکتر محمدحسین صدقیانی بؤکاستی منه هدیه الله هیبت.

اوستاد شهریارین بیر چوخ شعرلری نین، خصوصیله حیدربابانین دفعه لرله، آیری - آیری کومپوزیتورلار طرفیندن نغمه لشدیگی هامیمیز بیلیریک. سون زامانلاردا مهندس مسعود فصیحی جنابلاری دا اوستادین اوچ قطعه شعرینه آهنگ بسته له میش، و اوزو ده اجرا ائتمیشدیر. من آرزو ائله ردیم کی، اونون فارسجا چئویردیگی عزیز حاجی بگوفون (آذربایجان خلق موسیقی سی نین اساسلاری) کتابی تنزلیکله چاپدان چیخسین و بو استعدادلی دوستوم، شهریارین بوخاریدا نقل ائتدیگیم روایتی باره ده تدقیق ائله سین و ایران موسیقی سی نین معروف اوستادی میرزه عبدالله نین بیر آذربایجان عاشیغیندان تأثیرلندیگی و او تأثیراتین کؤلگه سینده تزه بیر موسیقی گوشه سینین یاراندیغینی مناسب فرصته منیم کیمی موسیقی دن، هئج نه معلوماتی اولمایان و شهریار سئوون بیر آداما ایضاح ائله سین.

س - سیزجه موسیقی ایله آلیشان شخصیتلرین حیدربابایا و یا اوستادین باشقا لیریک شعرلرینه بو قده مراجعتی، استقبالی نه دن ایره لی گلیر؟

ج - آیدین دیر کی، شهریارین لیریکاسی نین درین و خلقی محتواسیندان علاوه، اونلارین روانلیغی و آهنگدارلیغیندان و بیر چوخونون، او جومله دن حیدربابانین اوزونون بیر اوره یی اوخسایان نغمه اولدوغوندان ایره لی گلیر. بورادا قید ائتمه لی یم کی، حیدربابانی هامیدان اول ۱۳۳۳ - دن گوزله سسی، اوزله شیوه سی ایله، عاشیق سایاغی اوخویان، تویلاردا - قوناقلیقلاردا خلقی حیران اندن آماتور مغنیمیز جلیل جداری جبارپور اولموشدور.

نچه ایل اول شاعیر قارداشیم زلیمخان یعقوب بیزه قوناق گلیمشیدی. من شهریارین مهور دستگاهیندا ترنم ائتدیگی کاستی سسلندیردیم. او، او قده حیرانلیقلا اونو دینلهدی کی، سونرالار ساکیدا چاپ ائتدیردیگی تزه کتابیندا، او گوروشدن دانشارکن یازیردی کی (...شهریار اوخویا - اوخویا منیم قولقلاریمایا بیر حقیقتی پیچیلدایردی... موسیقی نی ایلاهی بیر محبتله سئوون، دیوان و اوخویان بیر شاعیر، شهریار شهرینه یوکسه له بیلردی. من ایندی بیلدیم کی، کونوللری او سونولایان شهریار شعریتی هانسی دو یغولاردان سوزولوب گلیرمیش^(۱)). زلیمخان یعقوب گوزله و دوغرو دنیپردی. شهریارین لیریکاسی، حتا انپیک - حماسی اثرلرینی موسیقی سیز تصور ائتمک اولماز. خصوصیله حیدرباباسی، بیر اعلا منظوم اثر اولمادان قاباق، اوزو بیر خلق ماهینسی دیر، رئال کند حیاتیندان قاینالانیب نغمه له شن بیر خلق ماهینسی!

س - ائله بیل سوز سوزو گتیردی و قاباقکی سوالین بیر حیصه سینده جاواب وئرمه دن، من باشقا بیر سوال مطرح ائله دیم. لطفاً حیدربابانین سایدیغینیز ترجمه لرین نین وزنی، آهنگی حقیقته فیکرلرینیزی سؤیله یین. چونکی بیر عده شعرین باشقا دیله ترجمه سینده، عینی وزنده قوشولماسینی ترجیح ائدییرلر. حالبوکی، سیز حیدربابانین ترجمه سینین اوز وزینده یوخ، عروض وزینده قوشوسونوز.

ج - من، ترجیح ائتدیگیم وزن باره سینده کتابیمدا لازیمی ایضاحلار وئرمیشم.^(۲) فارسجا چئویره ن سککیز ترجمه چی دن بنشی ترجمه لرینی عروض وزینده قوشوب، بیری نیمانی فورمادا قوشمادا، عروض وزینی رعایته چالیشیب، ایکسی ده حیدربابا وزینده قوشماغا تشبوت گؤستریمشیدیر. آلمانجا، انگلیزجه قوشولان ترجمه لر حقیقته صلاحیتیم یوخدور. «سهندیم» شعری ده اولدوغو کیمی عروض وزینده -

۱- شاعیر هارایی - باکی - گنجلیک نشریاتی - ۱۹۹۵.

۲- سلام بر حیدربابا - چاپ سرم - ص ۳۱.

مستزاد ئىكلىنىدە تىرجمە ئۆلۈيدۇر.

شەرىن شەرە تىرجمەسىندە، اصل شەرىن وزىنى رەئىت اتتىكى فېكىرىنى، ئاھرا ئىلك دەفە مەرحوم پروفىسور غلامھىسەن بېگدىلى مەطرح ئالەدى. عالەم لىرىمىز ادبىيات، و تىرجمە اىشى اىلە آلىشانلار، لازم گىلىكىدە دوزگون يۇل گۇستىمەلى دىرلەر. اۇلسون كى، اونلار بىر بىرچە كىلمە يانلىش سۇزۇ، بىر تىرجمە نىن و تىرجمە چى نىن طالعېندە اۇ قەدەر مەنى تائىر بۇراخسىن كى، تىرجمە چى نىن اۇزون مدت صرف اتتىدىكى گوجونو، امە گىنى ھدرە وئرسىن، و بىلەلىكلە مەترجمە اولان و باشقا يىتلردە آچىقچا اۇزونو گۇستىرەن يارادىچلىق ظرفىتى، بىر دار و يانلىش چىرچىنەدە بىغولسون و اىشىن مەھسولونا - تىرجمە يە يۇل تاپانماسىن. اۇ زامان مەندن باشقاسى، مەرحوم پروفىسور بېگدىلى دن سۇروشمادى كى، اگر سىز اۇز فېكىرىنىزى بىر عومى قايدا كىمى قىول اندىرسىن، اوندانە اوچون اۇزونوز - دوكتور يوسىلى اىلە بىرگە - اوحدى نىن جام جم مەنوسىنى. اصلى وزندە - عروضا دىئىل، دوغرو اۇلاراق، ھىجا وزىنىدە تىرجمە اتتىمىسىز؟ پروفىسور بېگدىلى عروضا وزىنىدە يازىلان جام جم مەنوسىنى آذربايجان خلقى اوچون تىرجمە اتتىدىگىنە گۇرە دوزگون اۇلاراق اصلى وزندە يوخ، آذربايجان خلقى نىن مەنمىسەدىگى، عادت اتتىدىكى و دىلىمىزە ياتىملى اولان ھىجا وزىنىدە تىرجمە اتتىشىدى.

س - شەرىن تىرجمەسى بارەدە مەترجمىن موفىقىتى اوچون لازىمى شرايطى سىزدن سۇروشسالار نە سۇلىرسىن؟

ج - مەترجم اىلك نۇبەدە تىرجمە اندەجە بىي شەرىن وورغونو اۇلمالى دىر. وورغونلوق، عاشىقلىق اۇلمازسا، شەرىن اۇزە بى، جوهرى تىرجمە يە كۇچمىز. دوشونجە طرزى، و روحى اۇزەلىكلەر باخىمىندان، مەترجم ھەر نە قەدەر اصلى شاعىرە ياخىن اۇلسا بىر اۇ قەدەر اىشىندە موفىق اۇلار. اصلى شاعىرلە مەترجمىن شەخسى حىيات تەجرەبەلىرى ھەر نە قەدەر بىر - بىرىنە بىزەر اۇلورسا، بۇ دا تىرجمە نىن موفىقىتىندە تائىرلى دىر. تىرجمە اوچون نظىرە آلىنىمىش شەر، مەنظومە اۇلورسا، مەترجم تىرجمە يە ال قىومادان اول مەنظومەنى اۇ قەدەر اۇخومالى، گىنە دە اۇخومالى دىر كى. نەشجە دىبىر، اۇزونو تام اۇ عالمدە حىس اتتىمەلى، و لىرىك «مەن»ى، اصلى شاعىر قەدەر قەدرتلى اۇلماسا، اونون ادبى - بدىعى دە گىرى دە اصلى شەردن آتاشى سوبەدە اۇلاچاقدىر. اما سۇن سۇزوم بودوركى، سايدىغىم بۇ شرايط بىر مەترجمە جمع اۇلسا، اۇ، داھا تىرجمە فېكىرىنە دوشمىز. اۇزو سئودىگى، وورغونو اۇلدوغو اثر سوبەسىندە اورىژىنال بىر اثر يارادارا شەرىار حافىظى تىرجمە ئالەمەدى، حافىظانەلر يازدى كى، يازدىغى غزىللەر ھم حافىظانە اۇلدو، ھم دە شەرىارانە.

س - آذربايجان شاعىرلىرى نىن بۇ گونە كىمى يازدىغى فارسجا شەرلىرىنى اونلار بىر ياراتدىغى توركچە شەرلەرە مەقسە اندەرسىنمى؟

ج - بۇ فېكىرىنىز دە خەسوسىلە مارقلى دىر. اطرافلى دانىشماق، گىنىش آرايىب - آختارماق طلب اندىر. بىزىم شاعىرلىرىمىز فارس ادبىياتىنا آز خەمدت اتتمەمىشلەر. اونلار بىر فارسجا باغلادىغى قالىن دىوانلار بىر كىتارىندا، بىزىم توركچە دىوان شەرىمىز و زىنگىن خلقى ادبىياتىمىز دورور. مەن اۇزاق كىچمىشە بوتون تورك دىوانىسىنى، و ياخىن كىچمىشە، شمالى آذربايجاندا شەخسىت پىرسىلىك دۇرونە يارانمىش ادبىياتى دىمىرەم، آنچاق، بىر فاكت كىمى بۇ سۇن اللى اىلدە، جىنوبى آذربايجاندا يارانمىش ادبىياتىمىز، عومىتەلە مەبارز -

دۇيوشكن اۆلموشدور. من اللى ايل شعريمزله علاقهده اۆلاركن بيرجه پارچا مثلاً پهلوى سلالهسى نين مدحينده تورك ديلينده يازيلمىش شعر گۆرمه مېشىم. ائله بيل بۇ شعر، بۇ ادبيات كنجير دېگىمىز يارى عىصرده مبارزه دن دۇغوب و يا مبارزه شعريمزدن دۇغوب. واختيله سليمان رستم ين منه خطاباً شعرينه و نردىگيم جاوابدان بير بيتى بونا نمونه دير:

اۆپمه ييب سونبول ساچى عۆمرونده نامحرم الين
شبهه سيز يادلار داراغيله هۆرونمز شعريمىز

س - بۇگونه كيمي يايلان ترجمه لر ين حقينده. اۆزونوز ايسته سه نيز، لطفأ ملاحظه نيزى بويورون.
ج - بۇ ستوالي نيز ين جاوايىنى هم ادبيات شناسلار و عالملر و نره بيلر، هم ده اۆخوجو كوتله سى، عالم لرو
- نظر صاحيبلرى، اثرلر ين تدقيقينده، مقايسه سينده اۆز فيكرلر ين ايستر مترجم لره يازديغى مکتوبلاردا،
ايستر سه ده غۆزلرده درج ائتدير ديكلىرى مقاله لرده سؤيلر لر. اۆخوجو كوتله سى نين نظرى نه ده آنجاق اثرلر ين
تير اۆيندان نشرى نين تکرار يندان بيلمك مومكوندور. من اۆزوم مترجملر ين بييرىسى اۆلدوغونا گۆره بۇ
باردهه نظر سؤيله مكدن عذر ديله بييرم. اما ترجمه مين حقينده يازيلان ملاحظه لرى اختيار نيزدا قويا بيله رم.
س - فيكر نيزجه حيدر بابانى يايلان ترجمه لر دن داها ياخشى، داها گۆزل ترجمه اتمك مومكونمو؟
ج - قطعاً بۇ ساحه ده، باشقا يئر لرده اۆلدوغو كيمي، كمال مطلق يوخ! اوستاد دوقتور نطقى نين بۇ
باردهه علمى ملاحظه لر ين بير داها گۆزدن كنجير مه نيزى توصيه ائتديرم.^(۱) عىنى زاماندا اوستاد ين يازديغى
رساله ده گتير مه ديگى، اما واختيله بويوردوغو بوموريك بير سۆزوندن ايلهام آلاق دئيرم: حيدر بابا بيزيم
زنگين شفاهى ادبيات يمىزدان سؤ ايجيب، تام خلق ديلينده، خلق ين صاف ساده، رياسيز - بوياسيز گونده ليك
دائيشيق ديلينه ياخين بير ذبلده يازيلىب. عىنى زاماندا بيزيم اوچون ان گۆزه ل ادبى - بديعى شعر نمونه سى
دير. اما اونو درى، دربارى فارس جانين مصنع، فاخر ديلينه چنوريسن، حيدر بابا ايله ترجمه نين آراسيندا درين
و دۆلدورولماز بير اۆچوروم حس ائديله جكدير. بنله بير حالدا سانكى حيدر بابا داغى نين اتكلى رنده قويون
اۆتاران چوبانين اگيندن چول - چوخاسينى، چال پاپاغينى، چارىق - پتاواسينى سؤيوندوروب، اونا بير
دست نيمداش كت شالوار گتيتدرييسن، بير پاپون دا ياخاسينا باغلاميسان، و تهرانين لاله زار خيابانيندا
گزدرييرسن! اونون يانيندان گليب كئچن هر كيمسه، ائله ايلك باخيشدا: اونون گون قاباغيندا قيزاران، ساز
چالان سرت كولكلر ين تاثيرينده يانان ياناقلار ين، داشلى بولاغين سرين سؤيوندان باشقا هنج بير شيميانى
بزهك - دۆزهك ماده لر ين گۆرمه ين آلىنى نين درين جيز گيلر ين، حيران باخيشلار ين، يئرشينى -
دوروشونو، دورايشينى گؤروب، شخصيته گتيم ين آراسيندا اولان درين تضادى، و يا دوقتور نطقى نين
تعبيرى ايله، درين و دۆلدورولماز اۆچورومو حس ائده جكدير.

عىنى حالدا سيز ين اوچون آرتيق ماراقلى و اهميتلى اۆلورسا، بۇگونه كيمي نشر اۆلوموش ترجمه لر ين
ايچينده، منيم آرتيق اوره گيمه ياتان بهمن فرسى نين ترجمه سى اۆلوبدور. سؤنرالار تهراندا دا بير كره چاپ و
يايلىميشدير. او فارسجا حيدر بابانى اوستاد شهريارين (آغيز يشميشى) و زيننده اۆز ده كند و ساده كوتله
ديلينده دائيشيق - لهجه سينده. نمونه اوچون ايكى بنده دقت يئتيره بيلر سينيز:

۱- وارلسن نيز مه ۲ - ۹۷ - ناي ۱۳۷۴ - ترجمه دوقتور حسينقللى سليمى British Journal of Middle Eastern Studies No 2, 1994.

یادم می‌آد یه عیدی
لای جورابِ دوساد،
هر کی از یه سوراخی،
شال انداختن از سوراخ،
عیدی سر شال بستن،

□ □

مرغ شب از دور می‌خوند
نامزده میل می‌پروند
هی شالشو می‌چوند
چه کار دلکشی بود
چه رسم بی‌غشی بود

منم زدم یه گریه
یه شال بستن کمرم،
واسه آویختن شال،
برام خاله فاطمه،
افتاد یادم خاننهم،

که یالا، من شال می‌خوام
تا که بتره صدام
دویدم خونه غلام
جوراب سر شال پیچید
گریه تو چشمش جوشید

بُو نغمه‌نی، من یوخ، آنجاق دیل اهلی و هر گون بُو دیلده ساعاتلار جیوبلده‌شن فارس دیللی و کند حیاتی ایله سیخ علاقه‌ده اولان بیر دیکتور اؤخوسا، اونولا یاناشی مناسب موسیقی ده سسلندیریلسه، دینله بیجی، شعرین محتواسیله قالبین، و یا یوخاریدا اشاره اتدیگیم کیمی شخصله گنیمین آراسیندا هنج نه تضاد دویمایا قادیر. مترجمین گؤتوردیو قالب دا، وزن ده ۱۴ هجadan اولوشور و اوردادا هر جوره مانور اوچون میدان آچقیدیر. ماراقلی مسئله بؤدور کی، اوزونو بؤگونه کیمی گؤرمه‌دیگیم حؤرمتملی بهمن فرسی، لندن رادیوسوندا، حیدربابا حقیقده دانشارکن گویا اؤ دا ترجمه‌لر ایچینده منیم ایشیمی بگند یگیدن صحبت الله یرمیش.

بهمن فرسی جنابلاریندان علاوه حؤرمتملی یازیچی و شاعیر دوستوم آقای ناصر منظوری ده کند دانیشیق دیلینده. ترجمه‌یه تشبوت اثیمش، لاکین تأسفلر اولسون کی ایشی یاریدا قویوب اوندان واژ کتچمیشدیر. س - حیدربابانین تورکجه متنی تکرار چاپ اولارکن اونون فارسجا ترجمه‌سی نین ایراندکی. تورکلر اوچون نه کیمی فایداسی اولاییلر؟

ج - سنوال بئرلی دیر. فارسجا حیدربابانین بیزیم اوچون هنج نه لزومو یؤخدور. کتابیمین رنداکتوری اوستاد دکتر احمدی نین مقدمه‌ده یازدیغی کیمی، تورک دیللی ایرانلیلار حیدربابانی آنادیلده اؤخورلار، لذت ده آلیرلار. فارسجا ترجمه‌نین نشری فارس دیللی رطنداشلار اوچون و یا فارسجانی بیلن و حیدربابانین سؤراغیندا اولان خارچیلر اوچون فایدالی اولاییلر.

منیم کتابیمین بیر خصوصیتی وار کی، بیر جهتدن تورکلر اوچون ده فایدالی اولور، آنادیلده مکتبین اولمادیغی شرایطده یازیمیزی اؤخویا بیلمه‌ین دیلداشلار منیم کتابیمی بیر درسلیک کیمی، ادبی متن کیمی گؤتورور، هر بیر بندین فارسجاسینی اؤخویور، معنایی باشا دوشور. سؤنرا اونون قارشسی سیندکی تورکجه متنی اؤخویور، و بتله‌لیکله یازی قایدالاریمیزی اؤیره‌نیر و سایر تورکجه اثرلری اؤخوماغا ماراقلاییر. من حیدربابانین تورکجه متنینی، بؤگون هامی نین قبول اتدیگی قایدالارین رعایتی ایله حاضر لامیشام. عینی زاماندا اوستاد شهریارین اوزونون سسی ایله کاستین گنیش یاییلدیغینا، و خلقین عادت اتدیگینی نظره

آلاراق، آهنگ قانونونا رھماً، بعضی سۆزلری اوستادین اۆزۈ تلفوظ اتدیگی کیمی گتیرمیشم.
س - ییلدیگیمه گۆره شهریار ادبی اثری نین نشر حقوقو، اوستادین عائله سی طرفیندن (نگاه - زرین)
نشریاتینا وئرلیب، و بئله لیکله کیمسه قانوناً حیدربابانی تۆپلو حالدا اۆز کتابینا داخیل انده نمز. سیز اصل
منی کتابینیزا نتجه داخیل اتمیسینیز؟

ج - (زرین - نگاه) نشریاتی دنیا نشریاتی طریقی ایله منیم ترجمه می اوستادین فارسجا دیوانینا
داخیل اتمه گی مندن ایسته دی. من ده، اونون مقابلینده، ترجمه ده اثرین تورکجه سینگی گتیرمک شرطی ایله
اونلارا اجازه وئرديم بئله جه قارشیلیقلى راضیلاشدیق.

س - اوستاد شهریارلا رابطه نیز، گۆرۈشلرینیز حقیقنده دانیشماغی ایسترسینیزمی؟

ج - تأسفله اولسون کی، منیم سیگارا - توستویه آلرژیم اۆلدوغونا گۆره، ۱۳۵۱ دن ۱۳۵۹ - جی ایله
قدەر تبریزده اۆلدوغوم بیر اۆزون مدتده، نه قدیم دوستوم، اوستادیم میرزه عبدالله واعظین فایدالی - اما
توستولو، دومانلی درس مجلسلرینده حاضر اولاییلیردیم، نه ده اوستاد شهریارین محضریندن استفاده انده
ییلیردیم. اوستاد شهریارین داییم میرزه جعفر بدایعی ایله اۆزون مدت یاخین دۆستلغو اولسا دا، دئدیگیم ۹
ایلین عرضینده من آنجاق دۆرد کره اوستادین حضوروندا اولاییلیردیم. بیر دفعه هم مکتیبیم و فاضیل دوستوم
حاجی علی اکبر هریسچی جنابلاری و مرحوم بیگجه خانی ایله برابر اوستادین انوینده گۆزه ل و اۆنودولماز
لحظه لر کئچیردیک. ایکینجی دفعه اوستاد فرزانه، دوقتور کاتبی و سهنده بیرلیکده اوستادین زیارتینه
گئتدیک. اوردادا سهنده تزه جه یازدیغی «اماما سلام» اثرینی اۆخودوم. من ده ۱۴ یا ۱۵ ایل اول اوستادا خطاباً
یازدیغیم و هله اونا اۆخومادینیم و گۆنده رهمه دیگیم شعرى اۆخودوم. او چونجو کره ۱۳۵۸ - ده سهنده نین آغیر
ایتگیسی مناسبتی ایله خاطریره مجلسی او چون اوستادین حضورونا گئتدیک و مراسیم او چون دعوت
کارتینی اونون امضاسیله، آدی ایله چاپ اتدیرمه یی اوستاددان رجاء اتدیک. اؤ دا ممنونیتله قبول ائله دی.
مراسیمی تربیت سالونوندا کئچیرمک فرهنگ و هنر اداره سیندن اجازه آلماق لازیم ایدی. اؤرانین تورک
دیلی و ادبیاتی ایله اؤ قدەر ده علاقه سی اؤلما یان رئیسى آقای دولتشاهی کارتین اوزهرینده اوستادین آدینی
گۆره ن کیمی موافقت ائله دی.

مراسیم چوخ گۆزه ل و شهریارا، سهنده لایق شکیلده کئچیریلیدی. مراسیمین کئچیریلمه سینگی تهراندان
اوستاد فرزانه تکلیف اتدیگینه گۆره، اۆزۈ ده مرحوم دوقتور جاوید، دوقتور کاتبی و بیر نچه نفر باشقا قلم
دوستلاری ایله گلیب مراسیمده اشتراک اتدیلر. آقای فرزانه او گونلر نفیس شکیلده نشر اتدیردیگی هوپ -
هوپ نامه و بایاتیلار کتابلارینی اوستاد شهریارا هدیه اتدی. مراسیمین لایقلى کئچیریلمه سینده تبریز رادیو
- تلویزیون تشکیلاتی نین عضولری خصوصیه حؤرمتلی قلمداشیم منوچهر عزیزى، فعال مخبر و مدنیت
خادمی اوروجعلی پور و تاریخچی دوستوموز صمد سرداری نیا جنابلاری و تحقیقاتچی دوستوم حؤرمتلی
علیزاده پروین و باشقالاری نین اساس رۆلو و ده برلی امکلری اولدو. بونونلا بئله مراسیمین شهریار دعوتیه
کئچیریلمه سی و اوستادین قدرتلی جاذبه سی نین تأثیری هامیدان آرتیق اولدو. اوستاد برنامه ده نظره آلمیش
واختدان ۴۵ دقیقه گنجیکدی. بوتون سالون دۆلموشدو، چوخلاری آیاق اوستده دورموشدولار. اما هامی
صبر سیزلیکله اوستاد شهریارین انتظاریندا ایدیلر و اؤ سالونا گلمه یینجه، کیمسه مراسیمی ترک اتمه دی.

شهریارین مراسیمده گۆزەل و جانلی چىخىشى اۆلدو. سەندىن مۆئەسسەسە عاید خەسر ائىدىگى فارسجا سربىست شەرى داھا دویغولو، جانلی ایدی. اوستاد اۆرادا بىر داھا دئدى كى سەند منجه تورک دیلی نین فردوسی سی ایدی.

مراسم ده فیلم له برابر چوخلو شکیل چكىلدى. او مراسىمدن یادگار قالان شکیل آلبومونو، اوستاد وفات ائندن سۇنرا بىر دوست مندن آلدی و اۆرادان بىرجه شكیلى معین ایش اوچون سنجیب، سۇنرا آلبومونه قايتارمادی!

س - شهریار لاگۆر و شلرینیزدن انله بیل اوچونو دانیشدینیز.

ج - دوزدو، بۇ اۇن سو دۆلدو. دۆردونجو گۆر و شوم سبریزده یوخ، تهرانددا، سهر خسته خاناسیندا اۆلدو. کتابىمدا بۇ باره ده آزجا اشاره اتمیشم. بۇرادا باشقا بىر سۆزه احتیاج یوخ. آنجاق اۇگۆر و ش تأسف اۆلسون كى، سۇن گۆر و شوم اۆلدو.

س - حیدر بابادان سۇنرا، اوستادین آیری تورکجه اثرلریندن فارسجا چئویرمک فیکرینده وارمی سینز؟
ج - یوخ، ابدأ حیدر بابا تام مستثنا بىر اثر ایدی. اۇ، بیزیم اوجقار كندلریمیزده ساده، رنگ - ریاسیز خلقلین خورجونونداكى، ائوینده كى، اوره گینده كى چیراغلارین، انرزیسی توکنمەین، و دایمی ایشیق ساچان باطریسی دیر، عینی زاماندا شهرلرده، عالی و طنطنهلی اثرلرین چلچراغی دیر! قاباقدا دندیگیم كیمی، اگر آیری ترجمه لر یایلماسایدی چوخ احتمال كى، من بۇ ایشدن واز كنجیمیش اۆلار دیم. بۇ قبیل فولكلوریک - ادبی اثرلرین فارسجا چئویرمه سی و وئریمیسیز - بهره سیز بىر ایش اۆلدوغو ایله برابر، اونا لزوم دا یوخ! كنجیمیشده مرحوم سەندین، ساهرین و حال حاضریدا بىر چوخ اوستادلاریمیز دوقتور نطقى، دوقتور سلیمی، یحیی شیدا، احمد شایا (آلار) و باشقالاری نین نظرینجه، و اوزومون دندیگیم كیمی: اول مسجدين ایچی، سۇندان انشیکگی! یارمانین یاوان قاينادیغینی گۆره رکن، یاغی یاغ اوسته جالامالی ییق!

س - فارسجا ادبیاتدان تورکجه به نجه؟

ج - بۇ، باشقا مسئله دیر. فارسجا ادبیاتدان آنادیلینه ترجمه میز، قوشونون ائویندن دوغما ائویمیزه ایشیق پای آلماق كیمی دیر. شمالی آذربایجان ادبیاتی نین نهنک روس ادبیاتیندان بهره لندیگی كیمی! دونیادا آیری - آیری دیلرین ادبیاتی، عمومیتله ترجمه یۆلوايله یاییلیر. بیزیم ده باشقا دیلرین ادبیاتیندان اؤیره ندیگیمیز آز اۆلمامیشدیر. آنجاق بىر نقطه به دقتینیزی جلب اتمک ایستردیم كى، اوریزئنال اثرلر یازیب - یارتماغا عشق و ایلهامین اۆلمسادیغی تقدیره ده، ترجمه ایشینه مارق گۆستره ن و طبنداشیمیزین ال - قولونو سویتامالی ییق. باشقا بىر نکتەنى ده ترجمه به مارقلا نان ادبیاتچیلاریمیزا خاطر لاتماق ایستردیم. هر بىر ایشده ان اۇنجه بىر اساس سئوال قویولار: من بۇ ایشی نه اوچون گۆروره م؟ ترجمه ایشینه ده، ترجمه چی بونو اۆزوندن سۇر و شسا كى: من بۇ ترجمه نی نه اوچون، كیملر اوچون ائدیرم؟ اۆزو - اۆزونه وئردیگی جاوابینا قناعت حس ائنده رسه، اۇ ترجمه فایدالی اۆلاجاقدیر. اگر بیز شمالی آذربایجاندا خاقانی نین، فردوسی نین، شهریارین و باشقالاری نین اثرلرینی آذری تورکجه سینه چئویریلدیگینی گۆر و روک. بۇ آغیر ایشه اۆرادا اۇنا گۆره تشبوت گۆستریر كى، اونلار فارس دیلینی بیلیملر. عموم خلقلین دیلی آذری تورکجه سی دیر. حاله وکی بیز انله ایلك ابتدائی مکتبدن - آنادیلده درسلیک و تحصیلدن محروم اۆلارکن

فارسجانى اۇيره نىرىك و سعدى نى ، حافظى ، سنانى نى ، شىخ عطارى ، فردوسى نى اۇخو يوروق ، اصلى انىرى بىلدىگىمىزە گۇرە ، اونلار بىن ترجمەسى ، مترجمىن آرزو سونا ، انتظارىنا رغما اورە گىمىزە ياتىمىز . بىزى راضى سالماق ، واختىلە قدرتلى قلم دوستوم بارىشماز دىمىشكن : نر كىشى نىن اىشى دىر . اصلى اثرلە ترجمە نىن آراسىندا كى فاصله ، بىر طرفدن مترجمىن اوزوندىن اسىلى اولمايان عامىللىردن - شعرىن شعرە ترجمەسى نىن ذاتى و قاچىلماز چتىن لىك لرىندىن دوغور ، دىگر طرفدن ايسە مترجمە له اصلى شاعىرىن يارادىچىلىق پوتانسىلى نىن فرقىندىن ايره لى گلير . اوستاد شىرىار اوزونو حافظىن شاگردى بىلركن حافظ دن تور كچه يە ترجمە ائتمەدى . بلكە دە ترجمە ائتمك اىستەدى ، اما گۇردوكى اولمورا حىدر بابانىن فارسجا يە چنورىمكدن آلدىغى نىتيجە كىمى !

- بو مصاحبه دە شركتىنيز دە گۇرە ساغ اولون .

- سىز دە ساغ اولون .

تبرىك

● درگىمىزىن گۇركملى يازىچىسى و تحريره هىتنى نىن عضو دىلچى - ادبىياتچى عالمى دوكتور محمدعلى فرزانە نىن ۷۵ ياشى مناسبتىلە دى آى نىن ۱۳ - دە سوئدىن مالمو شىرىندە وارلىق آدىنا آذربايجان - اسونچ دوستلوق جمعىتى طرفىندىن طنطنەلى يوبىلىنى مراسىمى كىچىرىلمىش و وارلىق درگىسى نىن مدىرى دوكتور جواد هىت دە اورا يە دعوت اولونموشدو . دعوتى كىچ آلدىغىندان قوتلاما مراسىمىنە قاتىلا بىلمەين دوكتور هىت آشاغىدا كى مکتوبو گۇندە رەرك اوزو و وارلىق درگىسى يازىچىلارى طرفىندىن دوكتور محمدعلى فرزانە نى تبرىك ائتمىشدىر .

آذربايجان - اسونچ دوستلوق جمعىتى ، وارلىق .

حۇرمىتلى آقاموسى هاشمى

اوستاد محمدعلى فرزانە نىن ۷۵ اىللىك يوبىلىنى مراسىمىنە دعوتىنيزى آلدىم . بو گۇزەل و طنطنەلى مراسىمدە شىخدا اشتراك ائتمەگى چوخ آرزو ائدەردىم : دعوتىنيز كىچ گلدىگى اوچسون بو فرصت نصىبىم اۇلمەدى . بو وسىلە اىلە اوزومون و وارلىق درگىسى امكداشلارى نىن سلام و تبرىكلرىنى گۇندە رىر و تانىردان هزىز دوستوم و امكداشىم دوكتور فرزانە يە و سىزلرە اوغورلار آرزو ائدىم .

دوكتور جواد هىت

وارلىق درگىسى نىن مدىرى

قره‌باغ

در جنگ‌های ایران و روسیه

● صمد سرداری‌نیا

در عهد سلطنت فتحعلیشاه قاجار، سلسله جنگ‌هایی مابین ایران و روسیه بر سر تصاحب خطه قفقاز در گرفت و منجر به انعقاد عهدنامه‌هایی ننگین شد و در نتیجه قفقاز و از آن جمله قره‌باغ برای همیشه از پیکره ایران جدا و به قلمرو روسیه منضم گردید.

دولت روسیه از دوران زمامداری پترکبیر قصد کشورگشایی از سوی ایران را داشته و «پتر در سال ۱۷۱۵ میلادی، شخصی را به نام «والینسکی» از دربار خود مأمور سفارت ایران گردانید و برای او دستوراتی از وزارت خارجه تزار نوشتند که خود پتر شخصاً بعضی مطالب را به خط خود بر آن افزود است...»^(۱) سپس این سیاست دولت روسیه در زمان جانشینان پترکبیر دنبال گردید، از جمله «کاترین دوم می‌خواست که ولایات مزبور را از ایران جدا کند. پوتمکین صدراعظم کاترین دوم برای حصول آن منظور، می‌کوشید و بیشتر در ولایاتی که اکثر سکنه آن‌ها مسیحی بودند اقدام می‌نمود و حتی خود را نامزد سلطنت در آن ولایات بعد از استقلال آن‌ها کرد.

اما ولایاتی که اکثر سکنه آن‌ها مسلمان بودند تحت تأثیر تبلیغ پوتمکین قرار نگرفتند و در ولایات دیگر که مسلمین نسبت به مسیحیان در اقلیت بودند باز راضی نشدند که از ایران جدا شوند.

پوتمکین صدراعظم روسیه که در زمان جوانی‌اش معشوق کاترین دوم بود حتی آرم سلطنت خود را تعیین کرد، اما موفق نگردید که ولایات ایران را که در شمال رود ارس قرار گرفته بود به ظاهر مستقل کند و در عمل تحت سلطه کاترین دوم قرار بدهد.»^(۲)

لکن حوادثی به وقوع پیوست که زمینه را برای جدائی قفقاز از ایران فراهم کرد، از جمله علل مهم، یورش آقامحمدخان قاجار به گرجستان و کشت و کشتار وی بود «تاخت و تازهای آقامحمدخان در

۱- ناصر نجمی - ایران در میان طرفین - ص ۴۷
۲- ژان بونیر - دلاوران گمنام ایران در جنگ با روسیه تزاری - ترجمه ذبیح‌الله منصوری - ص ۱

گرجستان و تفلیس و قراباغ، فرصت و بهانه‌ای به دست روسیه تزاری برای هجوم به ایران فراهم ساخت. کینه‌ها و عقده‌های محلی و ملی، زمینه‌ای مناسب در عرصه سیاست بدانگونه فراهم آورد که اندکی نه چندان دور، در زمان نخستین جانشین آقامحمدخان، منجر به جنگ‌های طولانی و معروف ایران و روس شد، که نتایج نهائی آن، از دست رفتن بسیاری از شهرهای شمالی ایران و انعقاد عهدنامه ترکمانچای شد. این حاصل بیش ننگ سیاسی و بی‌خبری از اوضاع جهان بود.^(۱)

عهدنامه ننگین ترکمانچای که سرزمین آذربایجان را با شمشیر بی‌عدالتی به دو قسمت تقسیم کرد، پیش از یک قرن، دستور روابط ایران و روس بوده و اهمیت زیادی از نقطه نظر سیاسی و اقتصادی داشته است. این معاهده هسته یک سلسله مداخلات و تجاوزات سیاسی و قضائی و اقتصادی روسیه در ایران می‌باشد. به غیر از شهرها و ایالاتی که این عهدنامه از پیکر ایران منتزع نموده و به جز غرامت هنگفت جنگی که بر ایران تحمیل کرده‌اند، پیمان مذکور، ایران را از حیث سیاست و اقتصاد نیز زیر نفوذ دولت روس قرار داد و بعد از این معاهده، ایران دیگر نتوانست در برابر روسیه قوی پنجه قد علم کند و آماده دفاع باشد. این عهدنامه سرآغاز انحطاط سیاسی و اقتصادی ایران است.

«دریوه» مورخ معروف در کتاب خود به عنوان مسئله شرق می‌گوید: ایران در منطقه نفوذ روس غرق شد. دارمستتر در کتاب خود موسوم به «نظری به تاریخ ایران» می‌نویسد: سفیر تزار در تهران در حکم یک نفر سرپرست نزدیک راجه هندی می‌باشد.

تصرف قفقاز به شرقی به دست روس‌ها برای ایران، تنها فقدان یک قسمت از متصرفاتش نبود. بلکه دری را از خانه او به روی دشمن باز می‌نمود و این که مورخین، شهر دربند را در شمال قفقاز، دروازه ایران نامیده‌اند بی‌جهت نبوده است.

«سرجان مک نیل» مؤلف کتاب «پیشرفت روسیه در شرق» به مناسبت تسخیر قفقاز از طرف روسها چنین گفته است: این پیش آمد، موازنه قوا را در دنیا تغییر می‌دهد.^(۲)

در این جنگ‌های طولانی، سرزمین قره‌باغ که از جبهه‌های اصلی این پیکارها بود، چنانکه خواهیم دید برای هر دو طرف متخاصم، دارای اهمیت سرشاری بود. چنانکه «احمدبیک جوانشیر» مورخ آذربایجانی قرن نوزدهم در این باره می‌نویسد: «این قلعه [شوشا] برای ایران به عنوان کلید قفقاز و برای روسیه به منزله درهای ایران شمرده می‌شد.»^(۳)

اساس اختلاف ایران و روسیه که در آن سال‌ها منجر به وقوع حوادث ناگوار و خونین گردید بر سر گرجستان بود. دولت روسیه با استفاده از نارضایتی سران گرجستان قصد داشت که این سرزمین را به قلمرو خود منضم کند. بطوری که شش ماه پس از قتل آقامحمدخان در شوشا، هواکلیوس پادشاه پیر گرجستان وفات نمود و پسرش گیورگی دوازدهم (گرگین خان) جانشین وی شد.

«وی در ابتدای امر خود را مطیع دربار ایران خواند، ولی بعداً متمایل به سیاست روسیه گشت و با

۱- بناهی سمنانی - آقامحمدخان قاجار - ص ۲۲۴.
۲- طاهرزاده بهزاد - قیام آذربایجان در انقلاب مشروطیت ایران - ص ۱۱۳
۳- افشار - تاریخ آذربایجان - ص ۱۶۴ - احمدبیک جوانشیر پسر حمیده خانم همسر خلیل محمدقلی‌زاده، فرزند جعفرقلی‌خان و نوه محمدبیک جوانشیر (محمدبیک برادرزاده اسراهمیم خلیل خان) است. ترجمه ترکی اثر وی بنام «قره‌باغ‌نامه» به طرز مسلسل در نشریه «اسلامی» چاپ شده است.

اقدامات نماینده روسیه در گرجستان، خواسته‌های مادی وی که مردی ولخرج بود از طریق قرض از روسیه تأمین شد و در برابر متعهد گردید چنانچه در موعد مقرر آن را پرداخت نکند، در مقابل، شهر تفلیس را به روسیه واگذار نماید. از آنجا که گرگین خان نتوانست به موقع قروض خود را بپردازد، روس‌ها شهر تفلیس را اشغال کردند و ژنرال سیسیانوف به حکومت گرجستان منصوب شد و گرگین خان به اتفاق خانواده و اعیان شهر به سن پترزبورگ تبعید شدند.

بدین ترتیب گرگین خان مجبور شد در تاریخ جمادی الاول ۱۲۱۵ (سپتامبر ۱۸۰۰) معاهده‌ای را با دولت روسیه امضاء کند که بر طبق مواد آن خود و خانواده‌اش از حکومت گرجستان صرف نظر کردند و پل اول امپراتور روسیه سمت تزار گرجستان را نیز احراز کرد.

این اقدامات گرگین خان و رفتار دولت روسیه خشم و اعتراض مردم گرجستان را برانگیخت و شاهزاده الکساندر، برادر گرگین خان در همراهی با این خشم مردم درصدد برآمد تا زمینه انقلابی را در گرجستان فراهم نماید، اما به دلایلی، رؤسای محلی، آن را بدون کمک ایران و عثمانی غیرممکن می‌دانستند. از این روی شاهزاده الکساندر درصدد برآمد تا از کمک‌های ایران و عثمانی برخوردار شود. عثمانی به علت گرفتاریهای زیاد و ایران به مناسبت مسائل داخلی قادر نبودند که پاسخ مثبتی به الکساندر بدهند. با وجود همه این مشکلات، رؤسای مناطق قفقاز به منظور مقابله با روس‌ها و اخراج آن‌ها از سرزمین خود وعده مساعدت و همکاری به الکساندر دادند، اما حکومت دست‌نشانده روسیه در تفلیس از این اخبار و نقشه‌های الکساندر مطلع شد و ژنرال کولیسکوف و لازاروف را مأمور سرکوبی این نهضت نمودند. سپاهیان روس در رمضان سال ۱۲۱۸ (دسامبر ۱۸۰۲) شهر گنجه را به دلیل عدم پرداخت مالیات که قبلاً به گرجستان پرداخت می‌شد به تصرف درآوردند و ژنرال سیسیانوف در دوره امپراتوری الکساندر اول، پشروی به سمت ایروان را آغاز نمود. توذ آنکه از تاریخ رمضان ۱۲۱۵ (ژانویه ۱۸۰۱) با فرمان پل اول، گرجستان رسماً ضمیمه امپراتوری روسیه گردیده بود.^(۱)

«سیسیانوف که در میان عامه ایران به لقب اشپخدر^(۲) معروف شده بود در اوایل سال ۱۲۱۸ درصدد تسخیر خانات گنجه و شوشا برآمد و در شوال ۱۲۱۸ با وجود دفاع مردانه حاکم گنجه، به علت خیانت ارامنه به گرفتن آنجا موفق گردید و پس از فتح آنجا به تهدید حکام ایروان و قره‌باغ راهم که از مساعدت فتحعلیشاه مایوس بودند و حقوق دیوانی ایشان مدت‌ها بود نرسیده بود مطیع خود ساخت و به این شکل تا حدود ارس را تحت تصرف روسیه در آورد و این عمل به منزله شروع جنگ رسمی بین ایران و روس بود.^(۳)»

ژان یونیر درباره مقاومت جوادخان حاکم گنجه و کشته شدن وی به دست روس‌ها می‌نویسد:
«در سال ۱۲۱۸ ه ق الکساندر اول، به دستاویز موهوم حمایت از مسیحیان گرجستان، یک سپاه به فرماندهی ژنرال سیسیانوف را وارد گرجستان کرد و تفلیس کرسی گرجستان را اشغال نمود. جوادخان که حاکم گنجه بود بی‌درنگ گزارشی برای فتحعلیشاه فرستاد و گفت من پیش‌بینی می‌کنم که ارتش روسیه در

۱- اسنادی از روابط ایران با منطقه قفقاز - اداره انتشار اسناد دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی - ص ۱۴.
۲- این کلمه تحریف شده INSPECTOR یعنی بازرس است.
۳- عباس اقبال - تاریخ مفصل ایران - ص ۷۷۷.

گرجستان متوقف نخواهد شد و به گنجه حمله‌ور خواهد گردید و من هم در اینجا جز معدودی از سربازان محلی ندارم و فاقد توپ هستم و فوری برای جلوگیری از ارتش تزاری نیروی کافی بفرستید. ولی جوادخان که مردی بود وطنپرست و از سکنه محلی چیزی نمی‌گرفت که برای فتح‌علیشاه و رجال دربار او تحفه و هدیه بفرستد، مورد نفرت درباریان فتح‌علیشاه بود... روزی که ارتش تزاری به فرماندهی سیسیانوف به گنجه حمله کرد، جوادخان حاکم گنجه با زحمت دو هزار سرباز بسیج نمود و در تنگه‌ای که ارتش تزاری بایستی از آنجا بگذرد تا این‌که به گنجه برسد، جلوی سربازان تزاری را گرفت. قشون تزاری از حیث نیرو ده برابر قشون جوادخان بود و توپ هم داشت و طرفین در روز هفتم ماه جمادی‌الاولی سال ۱۲۱۸ ه‍.ق به هم تصادم کردند.

گروه اکتشاف قشون تزاری به فرمانده ارتش خبر داده بود که شماره سربازان جوادخان، خیلی کم است و توپ هم ندارد و با این که جوادخان در یک تنگه جلوی ارتش اسکندر (الکساندر) را گرفت که راه عبور نداشته باشد و جنگ یک قشون مهاجم در تنگه با قشون مدافعی که در آنجا موضع گرفته مشکل است. فرمانده ارتش اسکندر به اتکای برتری خود تصمیم به حمله گرفت ولی نتوانست بگذرد، برای این که سربازان جوادخان، در آن تنگه، سنگ‌های بزرگ را طوری روی هم قرار داده بودند که یک دیوار از سنگ به وجود آمد و گلوله توپ‌های اسکندر در آن دیوار سنگی چندان مؤثر واقع نمی‌شد و سربازان جوادخان که پشت سنگ‌ها قرار گرفتند، هر سرباز اسکندر را که به تیررس تفنگ می‌رسید به هلاکت می‌رسانیدند.

... فرمانده ارتش روسیه وقتی مشاهده کرد که بیست هزار پیاده و سوار و سی ارابه توپ او در قبال نیروی پایداری دو هزار سرباز ایرانی متوقف گردید و نمی‌تواند از آن تنگه عبور کند تصمیم گرفت که قسمتی از سربازان خود را وادارد که کوه را دور بزنند و از عقب به جوادخان و سربازانش حمله‌ور شوند. شماره سربازان اسکندر نسبت به سربازان جوادخان آنقدر زیاد بود که وقتی قسمتی از سربازان به راه افتادند تا این که کوه را دور بزنند، جوادخان متوجه کاهش نیروی که مقابل خود داشت نشد و بعد از هفت روز مقاومت، در روز سیزدهم ماه جمادی‌الاولی قشون اسکندر از عقب جوادخان و سربازانش سر به درآورد و به شدت حمله کرد.

از سی ارابه توپ که قشون اسکندر با خود آورده بود پانزده ارابه، به عقب جبهه ایرانیان منتقل گردید و با این که جوادخان و دو برادر و دو پسر جوان و سربازانش از دو طرف مورد حمله قرار گرفتند، درخواست تسلیم نکردند و آنقدر پایداری کردند تا همه در آن روز از پا درآمدند.

وقتی یامداد روز ۱۴ جمادی‌الاول طلوع کرد، از سربازان ایرانی در آن تنگه، غیر از عده‌ای مجروح که قادر به حرکت نبودند باقی نماند و جوادخان و دو پسرش موسوم به تقی و حسن و دو برادرش به نام محمود و باقر به قتل رسیدند و سربازان قشون اسکندر، دیوار سنگچین را برداشتند و راه گنجه به سوی آنان باز شد. از سیسیانوف پرسیدند شما که توانستید کوه را دور بزنید و از عقب جوادخان سر درآورید برای چه اوقات خود را صرف جنگ با او کردید و مستقیم به سوی گنجه نرفتید تا آنجا را اشغال کنید. سیسیانوف گفت گنجه شهری بود بلاذفاع و من هر سوغ که می‌خواستم می‌توانستم آن را اشغال کنم. اما نمی‌توانستم جوادخان و دو هزار سرباز با استقامت او را آنجا بگذارم و بگذرم، زیرا رابطه مرا با عقب قطع می‌کردند و از

آن به بعد من ناپود می‌شدم و برای حفظ قشون خود چاره نداشتم جز آن که قوه مقاومت قشون جوادخان را از بین ببرم.

جوادخان و پسران و برادران و دو هزار سربازش (غیر از مجروحینی که معالجه شدند و زنده ماندند) اولین قربانی پیکارهای طولانی روسیه و فتحعلیشاه شدند و آن تنگه را سکنه محلی به اسم قتلگاه خواندند.^(۱)

«در ادامه سیاست اشغال آذربایجان توسط تزاریسیم، سیسیانوف بعد از تسخیر گنجه، در گزارش شماره ۱۹ خود در تاریخ ۲۲ مه ۱۸۰۵ نوشت: قره‌باغ بنابه موقعیت جغرافیائی خود در آذربایجان و ایران محسوب می‌شود، به همین علت لازم است که قره‌باغی‌ها را به اطاعت خود در آوریم و برای تحکیم موقعیت خود در آنجا تلاش زیادی بکنیم.

و این سیاست به زودی به مرحله اجرا درآمد و طبق معاهده‌ای که در همان ماه مابین ابراهیم خلیل‌خان [حاکم قره‌باغ] و سیسیانوف در ساحل کورک جای منعقد گردید خان‌نشینی قره‌باغ به تابعیت روسیه درآمد.^(۲)

ابراهیم خلیل‌خان جوانشیر که سلطه روس‌ها را پذیرفته و آن‌ها را به شوشا راه داده بود، چنان که دیدیم پس از کشته شدن سیسیانوف در کنار شهر باکو، دوباره به سوی ایران متمایل شد، ولی به دست افراد سرگرد لیسانوویچ کشته شد.

خلیلوف در زمینه همکاری ارمنیان با روس‌ها و نقش آنان در اشغال قره‌باغ می‌نویسد:

«ارامنه درباره شرایط طبیعی و جغرافیائی و موقعیت سیاسی - اجتماعی آذربایجان، اطلاعاتی در اختیار روس‌ها قرار می‌دادند و در دوران جنگ، در دیگر زمینه‌ها نیز به قشون روس‌ها کمک می‌کردند. تصادفی نبود که برای از بین بردن ابراهیم خلیل‌خان، ملیک جومشود در سال ۱۷۹۶ به گرجستان رفته و در آنجا با امضای قراردادی به خدمت تزاریسیم درمی‌آید و در مقابل خدماتش، پل تزار روسیه هر سال ۱۴۰۰ منات به او حقوق می‌دهد. وی این مبلغ را مداوم دریافت می‌کرد. بدین ترتیب، ارامنه در اشغال قره‌باغ و کشته شدن ابراهیم خلیل‌خان نقش اساسی داشتند.»^(۳)

پس از کشته شدن ابراهیم خلیل‌خان «مهدی قلیخان پسر ابراهیم خلیل‌خان از گودویچ [جانشین سیسیانوف] درخواست کرد حکمرانی قره‌باغ را به او بدهد و وی پذیرفت و این سمت را به او داد که در سال ۱۴ هزار دوکای هلندی مالیات بدهد. لقب ژنرال ماژور و عناوین مخصوص محترمین آن ناحیه را به او دادند و پس از آن که سوگند خورد روانه شد. اما قلعه شوشا همچنان در دست لشکریان روسیه باقی ماند. زیرا که پیش از آن ابراهیم خلیل‌خان حکمران شوشا سپاهیان روسی را به قلعه راه داده بود و زیر دست آن‌ها شده، در سال هشت هزار دوکا مالیات می‌داد.»

بعد از آن که مهدی قلیخان از طرف روس‌ها به حکمرانی قره‌باغ منصوب شد «ژنرال نیولسین فرمانده قوای روسی در قره‌باغ «نواحی گنجه، ترتر، چاردخل و شوشا» با چهار گردان پیاده نظام و هنگ قزاقی و

۱- ژان بونیر - دلاوران گمنام ایران در جنگ با روسیه نزاری - ترجمه ذبیح‌الله منصوری - ص ۴۱۳.
۲- ح د خلیکوفه - قاراباغین: انالوت دونیاسی - باکو - ۱۹۹۴ - ص ۱۶.
۳- همانجا

چریک‌های محلی از اهالی شکی، شروان و قره‌باغ مأمور دفاع از نواحی قره‌باغ شد... مهدی قلیخان از فرمانده کل قوا در قره‌باغ تقاضا کرد تا اجازه دهد، وی ۲۵۰ نفر سوار چریک کمکی به یکی از محل‌های مأموریت نبولسین بفرستد و خود نیز با بقیه قوای خود به سرحدات مرزی ایران هجوم برد...

قبل از مذاکرات صلح در عسکران، عباس میرزا وارد نخجوان شد و از همان زمان اقدام به جمع‌آوری سپاه کرد. و پس از سازمان دادن، آن‌ها را به طرف نواحی مرزی قره‌باغ گسیل داشت. بنابراین قوای ایرانی در این نواحی به صورت آماده‌باش درآمدند تا در صورت کسب اجازه از فرماندهان خود حمله را آغاز کنند.

...در اوایل ماه مه ۱۸۱۰ عباس میرزا سپاه خود را متوجه نخجوان کرد و سپاه دیگر او در حدود ۲۰۰۰ نفر تحت فرماندهی مردان‌خان و ابوالفتح‌خان از طریق رود ارس به حرکت درآمد و در ۱۵ ماه مه دهکده‌هایی به نام میگری و گونه را اشغال می‌نمایند. اهالی این دو دهکده، به طرف قره‌باغ و نواحی مرزی فراری می‌شوند.

ژنرال ترموزوف طی امریه‌ای به گردان پیاده نظام مأمور دفاع قزل‌داغ از نواحی قره‌باغ دستور می‌دهد که بلافاصله به طرف میگری که در واقع «کلید قره‌باغ و تبریز» است حرکت نموده و پس از تصرف این ده و روستای گونه، سپاهیان ایران را از آن نواحی دور کرده و اهالی را علیه آن‌ها تجهیز نمایند، به طوریکه با زدن شبیخون‌ها و ضربه‌های اساسی نگذارند که ایرانیان قوای خود را از نواحی رود ارس تقویت نمایند.

ولی این موضوع دیگر دیر شده، زیرا در این زمان در نخجوان و در صحرای مرزی قره‌باغ قوای ایرانیان به قدری زیاد و حملات به قدری شدید و سریع بود که فرمانده قوای نواحی ارس تقاضای قوای کمکی نموده و گزارش مفصلی به سرفرمانده قوای روسیه در قفقاز می‌دهد و از وی درخواست می‌کند تا با اعزام نیروهای اندادی آنان را از شکست نجات دهد.

ژنرال ترموزوف براساس همین گزارش یک گردان پیاده‌نظام تحت فرماندهی سرهنگ کتلیاروسکی را بدانجا اعزام داشت...

جنگ تن به تن شروع شد و بالاخره پس از زد و خوردهای شدید در هفدهم ژوئن، آخرین استحکامات و ساخلوهای نظامی و غیره به دست روس‌ها افتاد.

شکست قوای ایران در میگری با وجود آن همه استحکامات نظامی و سنگر بندی‌های متعدد، شکست بسیار فاحشی بود. ایرانیان ۳۰۰ کشته و تعداد زیادی زخمی در میدان نبرد به جای گذاردند و از روس‌ها هم سه افسر و ۳۲ سرباز و درجه‌دار کشته یا زخمی شده بود. خود کتلیاروسکی هم در این نبرد زخمی شد.

پس از سقوط میگری به دست روس‌ها چه از نظر استحکامات و چه از نظر موقعیت طبیعی به قدری مورد توجه ژنرال ترموزوف قرار گرفت که وی بر آن شد تا در این منطقه اردوی دائمی و همیشگی داشته باشد.

کتلیاروسکی در این مورد چنین می‌نویسد: «...طبیعت و قوای ایرانی چنان استحکاماتی در میگری به وجود آورده‌اند که دست هیچ کس بدان نمی‌رسد، حتی گذشت ایام و مرور زمان نیز نمی‌تواند در آن تأثیری

داشته باشد و همیشه از حمله دشمنان مصون و محفوظ است...».

...شکست قوای ایران در میگری و در قره‌باغ باعث شد که سربازان ایرانی به طور دسته‌های مجزا و گاهی بدون فرمانده در اطراف و اکناف قره‌باغ پراکنده شوند. این پراکندگی سپاه که توأم با جنگ و گریز بود همچنان تا فرا رسیدن زمستان ادامه داشت.

همین که هوای زمستان رو به سردی نهاد و برف کوهها و قلله‌های اطراف قره‌باغ را پوشاند، ادامه مبارزه برای بقایای سپاهیان ایرانی بسیار مشکل گردید و این امر باعث شد که آن‌ها کم کم به طرف ارس سرانیز شوند. چون در ارس هم مواجه با حملات دشمن شدند خسته و کوفته به طرف مأورای ارس عقب‌نشینی کردند.^(۱)

«در داخل قره‌باغ نیز، مبارزه سختی بین مهدی‌قلیخان و جعفرقلیخان یعنی عمو و برادرزاده بر سر جانشینی محمدحسن‌خان که خان متنفذ قره‌باغ بود و فوت کرده بود درگرفت. عباس‌میرزا به خوبی از آن باخبر بود. وی سعی می‌کرد تا از اختلافات خان‌های قره‌باغ به نفع پیشرفت مقاصد خود استفاده نماید. و به همین مناسبت، نامه بسیار محبت‌آمیزی با خط خود برای جعفرقلیخان نوشت و او را دعوت به همکاری کرد. اتفاقاً این نامه با قاصد به دست روس‌ها افتاد. قاصد عباس‌میرزا در محل کوچ‌نشینی واقع در ۱۵ ورستی سلطان بود اگرچی از طرف روس‌ها دستگیر و موضوع به اطلاع ژنرال پاولوچی می‌رسید.

ژنرال پاولوچی به سرگرد جلینی که حاکم سلطان بود اگرچی بود دستور داد تا جعفرقلیخان را دستگیر و محاکمه کند و در صورت لزوم او را به تفلیس اعزام دارد. دستور ژنرال مذکور به مورد اجرا گذارده شد و در ۱۶ ژانویه ۱۸۱۲ سه افسر مورد اعتماد با عده‌ای محافظ، جعفرقلیخان را به تفلیس آوردند.

مسیر حرکت جعفرقلیخان از رودخانه ترتر بود، وقتی که به رودخانه مذکور رسیدند ناگهان جعفرقلیخان، اسب را به وسط رودخانه که عمق زیادی داشت راند و با حرکت سریعی سربازی را که مراقب و محافظ مخصوص او بود به وسط رودخانه پرت کرد و در میان بهت و حیرت سایرین فرار و از بیراهه خود را از چنگ مأمورین روسی نجات داد.

جعفرقلیخان پس از فرار نامه‌ای بدین مضمون به پاولوچی می‌نویسد:

«...همگان می‌دانند که من از این بهتان مبرا هستم. آورنده فرمان را در صحرا دستگیر و نامه‌ای که همراه داشت به زور از او گرفته و برای شما فرستاده‌اند. من چیزی از این قضیه نمی‌دانم. نماینده شما این عمل را از ناحیه من دانسته و همینطور هم به عرض آن جناب رسانیده است و با این ترتیب مرا از محبت‌های بی‌پایان شما محروم کرد و مهم‌تر این که دستور می‌رسد که اینجناب را دستگیر و برای محاکمه به تفلیس اعزام دارند. با این که سرگرد جلینی مرا در منزل خود محاکمه کرد و در آنجا ۱۶ روز بازداشت بودم، مع‌الوصف به تفلیس اعزام شدم. با توجه به خدمت صادقانه پدرم و برای این که اغتشاش روی ندهد، موضوع را به دوستان و طرفداران خود نگفتم. بدیهی است بعدها برای عالیجناب روشن خواهد شد که تغییری در ماهیت من به وجود نیامده و تا آخر عمر هم همچنان به شما وفادار خواهم بود و غیر از قصر دولتی که به آنجا پناهنده خواهم شد محل دیگری ندارم...» وی در پایان نامه تقاضا می‌نماید که: «...اجازه دهند به وطن نزد اقوام و

۱- خانک عنقنی - سیاست نظامی روسیه در ایران (۱۸۲۵ - ۱۷۹۰) - ص ۹۸ به بعد در این دوره از جنگ‌ها حوادث مختلفی در قره‌باغ اتفاق افتاده که نقل همه آن‌ها در این سطور نمی‌گنجد. برای اطلاع بیشتر به این اثر مراجعه کنند.

کسان خود برگردم و به زندگی عادی و آرام خود ادامه دهم...».

اما جعفرقلیخان در گفته‌های خود صادق نبود، زیرا وی هیچگاه به روس‌ها اعتقادی نداشت و روس‌ها هم به وی اعتمادی نداشتند. نه تنها جعفرقلیخان، بلکه اکثر خان‌های شرق مآورای قفقاز کم و بیش از طرفداران و هواخواهان ایران بودند و روابطی مخفیانه با مراجع مخصوص ایران داشتند. به هر حال محاکمه جعفرقلیخان نه تنها نفعی برای روسیه نداشت، بلکه دشمن جدیدی به دشمنان روسیه افزوده شد، چنانکه بعدها خواهیم دید، دو قبیله از طرفداران وی یعنی قبیله جوانشیر و جبرئیل از دشمنان سرسخت روسیه شدند.

نامه‌ای که جعفرقلیخان به فرمانده کل قوا نوشته بود بلاجواب مانده و پاسخی بدان داده نشد.^(۱)

فتحعلیشاه در جمادی‌الاول ۱۲۲۷ ه.ق. فرمانی خطاب به مهدی‌قلیخان جوانشیر در باب اخراج روس‌ها از محال قره‌باغ بدین شرح صادر می‌کند:

«مهدی‌قلیخان جوانشیر را از وقوع بعضی امور و کناره‌جویی و دورگردی‌ها از خدمت اقدس شهریاری توحشی و توهمی حاصل شده بود و در این وقت مراحم و مکارم پادشاهی را ما با استظهاری و امیدواری خود ساخته. مهابی تقدیم خدمات و اوامر و نواهی پادشاهی را متقلد اطاعت و انقیاد و متعهد دفع و رفع و قتل و اسر و اخراج کفره روسیه از محال قره‌باغ گردیده باشد. نواب همایون ما نیز کناره‌گردی‌های او را در پیشگاه عنایت و مرحمت خدیوانه معروض صفح و اضماض پادشاهی و او را مورد توجهات خاطر رأفت ذخایر داشته، عزیمت خسروانه را مقروناً به کمال التصمیم بر این معنی گماشته‌ایم که هرگاه مشارالیه به طایفه روسیه دشمنی آغاز و از عهده خدمات مقرر برآید و ساحت قره‌باغ را از لوٹ مداخلت روسیه پاک و مصفی نماید، مشارالیه را به نهجی که مقصود و مراد اوست در ولایت قره‌باغ متمکن و مستقر فرمود. محال مزبور را بدون مشارکت غیر از بیگانه و خویش بدو واگذاریم و اهالی ولایت مزبوره را که اکنون در سایر ولایات آذربایجان متفرق و متوطن شده‌اند امر به مراجعت فرموده، به طریق سابق در محال قره‌باغ ساکن و متوطن فرمائیم و عالیجاه مشارالیه و فرزندان او بالتمام در سایه مرحمت پادشاهی پیوسته محفوظ و از رهگذر جان و مال و اعتبار و اقتدار محفوظ فرمائیم، مقرر آن که عالیجاه مهدی‌قلیخان جوانشیر بعد از زیارت فرمان همایون از روی نهایت استظهار و اطمینان و امیدواری سالک طریق خدمت شهریاری و در تقدیم مهمات مقرره کوشیده، بعد از انجام مهم مزبور خود را بدون مشارکت غیر بیگلربیگی ولایت قره‌باغ داند و مادام الحیات در پناه امان ظل‌اللهی خود و اولاد و متعلقان خود را از تعرض جان و مال و امثال آن از جانب اولیای دولت محفوظ و مسلم یابد و این فرمان را به رسم امان‌نامه محفوظ داشته با ظهور شروط مقرر از شوائب تغییر و تبدیل مصون دانسته در عهده شناسند.»^(۲)

در ۲۰ اکتبر ۱۸۱۲ / ۱۳ شوال ۱۲۲۷ فتحعلیشاه پسرش عباس‌میرزا را به یاری الکساندر شاهزاده گرجستان که در کاخ بود فرستاد. وی سابقاً از ایروان آمده بود که مردم را به قیام تحریک کند. در آنجا چندین بار در شیلدا و ماناو شکست خورد و ناچار به کوهستان آنجا گریخت و یاران خود را گرفتار مصائب سختی کرد.

۲- اسنادی از روابط ایران با منطقه قفقاز - پیشین ص ۲۵۸.

۱- خانک عشقی - پیشین - ص ۱۵۷

عباس میرزا شش هزار تن لشکریانی که داشت که تازه آن‌ها را تربیت کرده و به ایشان سرباز می‌گفتند و نیز چهار سوار داشت و سیزده توپ که پادشاه انگلستان به او داده بود. وی از ارس گذشت، در اصلاندوز درنگ کرد، زیرا که خبر شکست الکساندر و فرار او به داغستان به وی رسیده بود. آنگاه رتیشچف به ژنرال ماژور پطرسفانچ کاتلیاروسکی که با فوجی از خمپاره‌اندازان که به آن «گرومینسکی» می‌گفتند در قره‌باغ بود نوشت و به او دستور داد به یاری مهدیقلیخان حکمران قره‌باغ به لشکریان عباس میرزا حمله کند.

کاتلیاروسکی فوراً رهسپار شد و مهدیقلیخان هم با دو هزار سوار قره‌باغی در پی او رهسپار گشت، چون به رود ارس رسیدند پلی ساختند و لشکریان را از آن گذراندند. ولی چون نوبت تیراندازی توپخانه رسید پل فرو ریخت و دو توپ سنگین در آب افتاد و تنها دو توپ سبک ماند. کاتلیاروسکی از این کار نگران نشد و توپ‌ها را در آب رود گذاشت و راه را به سوی لشکرگاه عباس میرزا دنبال کرد. راهنمای او در راه تبریز، مردم قره‌باغ بودند و بی‌خبر در ۲۰ اکتبر (۱۳ شوال) به لشکرگاه ایرانیان رسید و در سپیده دم به ایشان حمله کرد. سپاهیان ایران هم دفاع کردند، ولی چون آماده جنگ نبودند ۱۳ توپ و ۳۰۰ سربازشان را روس‌ها گرفتند و هشت بیرق بزرگ را هم غنیمت بردند. سراسر لشکرگاه ایران به دست روس‌ها افتاد. عباس میرزا گریخت و به تپه‌ای پناه برد و در آنجا در صدد دفاع برآمد. ولی روس‌ها از کنار بر او تاختند و او را شکست دادند و ناچار شد به تبریز برگردد.

کاتلیاروسکی فاتح به نفلیس برگشت و امپراتور روسیه پاداشی به او بخشید و منصب ژنرال لیوتنان را به او داد. در این جنگ نه تن افسر و چهل سرباز به جز مردم قره‌باغ از لشکریان روس کشته شدند این خبر جنگ اصلاندوز که به دربار تهران رسید مصمم شد صلح کند...

این واقعه بلافاصله پس از جنگ اصلاندوز روی داده است. لشکریان ایران میرمصطفی خان را از طالش بیرون کرده و شهر لنکران را ویران کرده و در کنار دویای خزر، قلعه‌ای به همین نام ساخته بودند. به همین جهت ژنرال کاتلیاروسکی را بدان جا فرستادند. وی در ۲۱ دسامبر ۱۶،۱۸۱۲ ذیحجه ۱۲۲۷ ایرانیان را نزدیک ارکوان شکست داد و در این فتح سه هزار خانوار از مردم قره‌باغ را که به اسارت برده بودند نجات داد.^(۱)

موردی که در این دوره از جنگ‌ها قابل ذکر است کوچ دسته‌جمعی مردم قره‌باغ به داخل سرزمین ایران است و این حرکت سبب وحشت روس‌ها می‌گردد و به همین علت ژنرال کاتلیاروسکی که به فرمان ژنرال پانولوچی مأمور گردیده بود که در قره‌باغ جلوی پیشرفت نیروهای عباس میرزا را بگیرد، اولین تدابیر خود را برای قطع مهاجرت اهالی قره‌باغ به ایران به مرحله اجرا درآورد.

وی نامه‌هایی به خان‌های قره‌باغ نوشت که پاس دوستی و احترام امپراتوری را نگهدارند و نگذارند بیش از این اهالی به طرف ایران نقل مکان کنند، در غیر این صورت، منتظر عواقب وخیم آن باشند. این تدبیر مؤثر واقع شد.^(۱)

در این دوره از جنگ‌ها به علت عقب‌ماندگی جامعه ایران و بی‌خبری دربار قاجار از سیاست جهانی و رخدادهای بین‌المللی و غرور بی‌جای فتحعلیشاه که اطمینان داشت حتماً بر روس‌ها پیروز خواهد شد، لذا

۱- سعید نفیسی - تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران (ج ۱) - ص ۳۳۲ و ۳۳۰
۲- خانک عشقی - پیشین - ص ۱۶۱

درخواست‌های صلح از جانب روس‌ها را نمی‌پذیرفت و بر اثر این غرور و بی‌خبری آلت دست دیگر دول اروپائی می‌شد و به قول ژان یونیر: «در دوره ده ساله که اولین دوره پیکارهای تزار و فتحعلیشاه بود گاهی ایرانیان فاتح می‌شدند و زمانی ارتش تزار، و در بهار سال ۱۸۱۲ میلادی که آخرین پیکار دوره اول جنگ، بین طرفین درگرفت، فتحعلیشاه می‌توانست با شرایط مساعد، با تزار صلح کند، اما نکرد.

اگر در بهار آن سال فتحعلیشاه درصدد برمی‌آمد که با تزار صلح کند، غیر از گرجستان چیزی را از دست نمی‌داد و سایر ولایات ایران در شمال رود ارس برای او باقی می‌ماند. در تابستان آن سال نیز فتحعلیشاه فرصت داشت که با شرایط مساعد با تزار صلح کند، اما بی‌اطلاعی او از اوضاع سیاسی و نظامی دنیا سبب شد که از آن فرصت استفاده نکرد.

می‌دانیم که سال ۱۸۱۲ میلادی مطابق با ۱۲۲۸ هـ ق سالی بود که ناپلئون اول امپراتور فرانسه به روسیه حمله کرد و با یک پانصد هزار نفری روسیه را مورد تهاجم قرار داد و تا آن روز در اروپا کسی ارتش پانصد هزار نفری ندیده بود... آن قشونکشی بزرگ که تا آن روز در اروپا سابقه نداشت به اطلاع فتحعلیشاه نرسید تا این که از فرصت استفاده کند و با تزار صلح نماید.^(۱)

سرانجام پس از جنگ‌هایی که از سال ۱۲۱۸ تا ۱۲۲۸ هـ ق بیش از ۱۰ سال طول کشید، دربار تهران به دولت انگلستان متوسل شد و انگلیسی‌ها در میان افتادند و عهدنامه‌ای که به عهدنامه گلستان معروف است در میان ایران و روسیه در ۲۹ شوال ۱۲۲۸ / ۱۲ اکتبر ۱۸۱۳ امضا شد.

«این معاهده در قریه گلستان از محال قره‌باغ به وساطت سرگور اوزلی و از طرف ایران به نمایندگی حاجی میرزا ابوالحسن خان امضا یافت و آن که شامل یازده فصل بود از شوم‌ترین معاهداتی است که در تاریخ ایران جدید به امضاء رسیده، بلکه چون آن اولین عهدنامه زشتی بوده است که اولیای امور ایران از شدت بی‌خبری با یک دولت اروپائی بسته‌اند و ندانسته در موقعی که روسیه در اروپا گرفتار بزرگترین بلایا بوده به قبول هر خواهش آن دولت تن در داده موجبات بدبختی‌های بزرگی را برای آینده ایران فراهم ساخته‌اند.

به موجب عهدنامه گلستان، ایران قبول کرد که جمیع ولایاتی را که تا آن تاریخ روس‌ها ضبط کرده بودند ملک ایشان بشناسد. به این ترتیب، گرجستان و ولایات ساحلی بحر خزر و باکو و دربند و شروان و قره‌باغ و شکی و گنجه و مغان و قسمت علیای طالش به روسیه واگذار شد. بعلاوه حق کشتیرانی در بحر خزر از ایران سلب گردید. در عوض روسیه تعهد کرد که نیابت سلطنت عباس میرزا را در ایران به رسمیت بشناسد و رساندن او را به سلطنت متعهد شود.^(۲)

طبق معاهده گلستان، قره‌باغ همراه با اغلب شهرهای قفقاز، جزو قلمرو دولت روسیه در می‌آید و مهدی قلیخان جوانشیر، همچنان به عنوان حکمران قره‌باغ، در این دیار حکومت می‌کند.

در سال‌های بعد از انعقاد معاهده گلستان تا آغاز دوره دوم جنگ‌های ایران و روسیه، حوادثی بر سرزمین‌های اشغالی آن سوی ارس گذشت که سبب شروع دومین دوره از این پیکارها گردید. از جمله هدایت در روضه‌الصفای ناصری نوشته است: «بر امتای دولت ابد مدت اسلامیة چنان

۲- اقبال - تاریخ مفصل ایران - ص ۷۸۳

۱- ژان یونیر - پیشین - ص ۴۰۷

خاطر نشان شد که بعد از تسلط روسیه بر گنجه و شروانات و قره باغ، دست تعدی بر عرض و ناموس اهالی اسلام دراز کرده... و این اخبار مخالفت آثار، در بلاد ایران پراکنده گشت و بنیاد صبر و سکون علمای متعصب از جای کنده آمد... الحاصل رای تمام پیشوایان شریعت که حامیان ملت و دین مبین اسلام بودند بر این مقرر شد که باید حضرت صاحب قران با دولت بهیه روسیه ترک مصالحه و مدارا کند و لازم است و واجب شرعی که عداوت و منازعت آشکار سازد. چه بر ما معلوم شده که سلوک اهالی آن دولت، در بلاد متصرفه قره باغ تعرض به عرض و ناموس و تمسخر به دین و آئین اهالی اسلام و الامقام به نحوی است که در شریعت ما ننگ و مایه نزاع و جنگ و تکلیف پادشاه ایران و تمامی اهل اسلام و ایمان در جهاد با روسیه است...»^(۱)

ماجرای این قرار بود که: «فرماندهان روسی همین که به موفقیت‌هایی نائل می‌آمدند و یا منطقه‌ای را متصرف می‌شدند با اهالی و ساکنین با نهایت خشونت رفتار می‌کردند و آنان را به اتهام همکاری با دشمن دسته دسته محاکمه و به وضع تأثرآوری شکنجه می‌دادند.

رفتار خشونت‌آمیز روسیه نه تنها نسبت به اهالی و افراد عادی اجرا می‌شد، بلکه نسبت به خان‌های محلی نیز اعمال می‌شد...

سیاست خشونت‌آمیز فرماندهان و مأموران روسی در ماورای ارس، تعقیب و آزار مردم بیگناه، محاکمه و شکنجه دسته‌جمعی آنان موجب وحشت و ناراحتی عمومی گردید. مردم از سوء رفتار مأموران روسی به ستوه آمده در برابر ظلم و تعدی آنان مقاومت می‌کردند. هر چند در آغاز، مقاومت‌ها فردی و پراکنده بود ولی به تدریج عده‌ای زیاده‌تر و گروهی بیشتر گرد هم جمع آمده و مخالفت خود را علیه آن همه پیدادگری‌ها در مجامع و محافل مختلف ابراز می‌داشتند.

هیجانان و عصبانیت مردم روز به روز توسعه پیدا کرده و شدیدتر می‌شد، بطوری که پس از چندی در نواحی مختلف منجمله در گرجستان، مردم دست به شورش برداشتند و با مأمورین به نبرد برخاستند»^(۲)

علاوه بر ساکنان سرزمین‌های اشغالی، حکمرانان این نواحی نیز مورد آزار و اذیت روس‌ها قرار می‌گرفتند. سعید نفیسی می‌نویسد: «پس از امضای عهدنامه گلستان، یرمولوف جد و جهد فراوانی در استقرار حکومت روسیه در نواحی که به موجب آن عهدنامه به روس‌ها تعلق گرفته بود، به کار برده و از جمله کارهای وی اخراج و تبعید حکمرانانی بوده است که از استیلای روسیه ناراضی بوده و مانع پیشرفت مقاصد او می‌شده‌اند. ایشان چاره‌ای دیگر جز آمدن به ایران نداشته‌اند و همه گرد عباس میرزا را فرا گرفته و پنهانی با وی نقشه جنگ دوم را می‌کشیده‌اند و بهترین وسیله‌ای را که در نظر گرفته بودند این بود که مردم آن نواحی را بر روس‌ها برانگیزند.

...برخی از کارگزاران روس در این گیرودار پیدادگری و مردم‌آزاری را به کار برده‌اند. چنانکه پرنس مادائف فرمانده لشکریان روسیه در شروان و یاور ایلینسکی فرمانده روسی در طالش کارهایی کرده‌اند که در اسناد روسی نیز زشتی آن منعکس شده است. از آن جمله در شهر نوخا پرنس مادائف، اسماعیل خان آخرین حکمران شکی را زندانی کرد و هر چه داشت از او گرفت و سپس مهدی قلیخان حکمران قره باغ را وادار

۲- خانک عشقی - پیشین - ص ۱۶۳.

۱- نفیسی - پیشین - (ج ۲) ص ۷۵، ۷۳.

کره، دارائی خود را به وی واگذار کند و او را واداشت به ایران بگوییزد و سیصد خانوار از مردم قره‌باغ را به زور به ناحیه شروان فرستاد و دارائی ایشان را نیز به نفع خود ضبط کرد. وضع آن نواحی چندان وخامت یافت که یرمولوف مجبور شد احکام سخت درباره این گونه ستمگری‌ها صادر کند...^(۱)

بعد از مهدی‌قلیخان، روس‌ها یک تن از ارمنیان را به حکمرانی قره‌باغ گماشتند...^(۲)

همچنین خود عهدنامه گلستان، موجبات آغاز دوره دوم جنگ‌ها را فراهم ساخت، از یک طرف، عدم صراحت و قطعیت در تعیین مرزهای جدید، ابهاماتی در قرارداد برجنا نهاده بود، از دگر سو خشم و ناخشنودی ایرانیانی که در قفقاز اسیر پنجه بیگانه شده بودند و آوارگانی که به این سوی ارس پناه آورده بودند، روز به روز فزونی می‌گرفت.

مخالقان عباس میرزا نایب‌السلطنه از رجال و شاهزادگان، گناه از دست رفتن استان‌های شمالی را به گردن او می‌انداختند و هوادار جنگ برای بازپس‌گیری سرزمین‌های غصب شده بودند. انگلیسی‌ها که بعد از رفتن فرانسوی‌ها خود را حامی ایران وانمود می‌کردند، گرفتاری ایران را در جنگ با روس‌ها و تضعیف این کشور را مطابق منافع خود در حفظ هند می‌دیدند.

... سرانجام سید محمد اصفهانی مجتهد، معروف به مجاهد، فتوای جهاد را به وسیله ملا رضای خوئی برای فتح‌علیشاه فرستاد. آنگاه خود به ایران آمد و در بهار ۱۲۴۱ عده‌ای دیگر از ملایان را با خود به لشکرگاه سلطانیه برد و فتح‌علیشاه را در فشار گذاشت تا فرمان جنگ را صادر نماید.^(۳)

فتح‌علیشاه عباس میرزا را با وجود آن که زیاد مایل به جنگ نبود به فرماندهی کل سپاه مأمور نبرد با روس‌ها کرد و به خوانین محلی و رؤسای مسلمین مغلوب روسیه نیز دستور داد که از هر طرف به او کمک نمایند.

در مرحله اول چون روس‌ها در حقیقت غافلگیر شدند و مهیای جنگ نبودند، سپاهیان ایران به یاری مسلمین ولایات از دست رفته به فتوحات سریعی توفیق یافتند، به این معنی که سه طرف، متصرفات روسیه را در ماورای قفقاز مورد حمله قرار دادند. یکی از جانب ایروان و دریاچه گویچه، یکی از جانب قره‌باغ و قسمت مرکزی دیگر از سمت تالش.

در جبهه تالش حسن‌خان تالشی به یاری سپاهیان که عباس میرزا به او داد روس‌ها را از تالش و مغان خارج کرد و در نهم محرم ۱۲۴۲ بندر لنکران و پس از آن سالیان را گرفت و مردم باکو هم بر اثر این فتوحات بر روس‌ها شوریدند و ایشان را از آنجا راندند و مردم شکی و شروان نیز بر همین طریق رفتند. در داغستان هم مسلمین به قتل عام روس‌ها دست زدند و در این طرف، لشکریان ایران به سهولت عموم اراضی از دست رفته را به دست آوردند.

در جبهه ایروان حسین‌خان سردار و برادرش حسن‌خان، یکی از سرداران مشهور روس را شکستی سخت دادند و حسن‌خان به کمک الکساندر میرزا پسر آخرین پادشاه گرجستان تمام اراضی بین ایروان و تفلیس را به باد غارت داد. گنجه را هم محمد میرزا پسر ولیعهد بالمیرخان سردار به تصرف آوردند و روس‌ها از آنجا به طرف شمال گریختند.

۱- نفیسی - پیشین (ج ۱) ص ۱۰۷ (ج ۲) ص ۳۲۵.
۲- همانجا.
۳- دکتر محمد امین ریاحی - تاریخ خوی - ص ۳۳۹.

در جبهه قره‌باغ، فرماندهی سپاه با شخص عباس میرزا بود و چون فتحعلیشاه اصرار داشت که سپاه ایران، از این سمت پیشرفت کرده و پس از تسخیر قلعه محکم شوشی خود را به تفلیس برساند، اللهیارخان اصف‌الدوله صدراعظم جدید خود را که پسر میرزا محمدخان قاجار دلو بود با ۱۵ هزار سوار عراقی به قره‌باغ به یاری عباس میرزا فرستاد. عباس میرزا در نزدیکی شوشی مدداوف حکمران قره‌باغ را شکستی فاحش داد و به محاصره قلعه شوشی مشغول گردید.

محاصره شوشی به طول انجامید و روس‌ها فرصت یافتند که در تفلیس سپاه فراوانی جمع آورند و از خوشبختی ایشان در همین ایام، محاربات روس و عثمانی نیز به آخر رسید و یکی از سرداران معروف روس پاسکیویچ که در طی این محاربات، تجارب بسیار اندوخته و فتوحات نمایان کرده بود به سرداری کل سپاه روسیه در قفقازیه نامزد گردید.^(۱)

علت این که فتحعلشاه آزادسازی شوشا را ضروری می‌دانست به قول ژان یونیر این بود که: «کرسی ولایت قره‌باغ، یکی از مراکز بزرگ شیعیان در قفقازیه به شمار می‌آمد و بخصوص عزاداری سکنه شوشا، در ماه محرم، بین تمام مسلمین قفقازیه شهرت داشت. چون شوشا بزرگترین مرکز شیعیان در قفقاز بود، فتحعلشاه اشغال آن را از لحاظ کسب وجهه ضروری می‌دانست، همان‌گونه که اشغال تفلیس حاکم‌نشین گرجستان را هم از لحاظ کسب وجهه سیاسی لازم می‌شمرده.»^(۲)

پس از آنکه ایرانیان، روس‌ها را در اغلب جبهه‌ها شکست دادند و اراضی از دست رفته را آزاد کردند، روس‌ها به وحشت افتاده و به تدابیری دست زدند: «اول این که الکساندر یرمولوف فرمانده کل نیروی تزاری در قفقازیه به پایتخت احضار گردید و به جای او ژنرال پاسکیویچ فرمانده کل نیروی تزاری در قفقازیه شد. دوم این که مدداوف که تحت فرماندهی ژنرال یرمولوف به انجام وظایف مشغول بود و در تاریخی که در دست داریم حاکم نظامی قره‌باغ و شروان به شمار می‌آمد به پایتخت احضار شد و به جای او ژنرال ایخسوف حاکم نظامی قره‌باغ و شروان گردید.

این دو تبدیل، در ایران انعکاس پیدا نکرد و بعد از این که ایرانیان مطلع شدند که فرمانده کل نیروهای تزاری در قفقازیه تغییر کرده و ژنرال پاسکیویچ جانشین یرمولوف گردیده، برای آن اهمیت قائل نشدند. در صورتی که حکومت تزاری با این دو تغییر می‌خواست کار جنگ را یکسره کند و ژنرال پاسکیویچ مأمور بود که تسریع نماید.

ایخسوف حاکم نظامی جدید قره‌باغ و شروان مردی لایق بود و برای اولین مرتبه، قدم به قفقازیه می‌گذاشت. پاسکیویچ مردی بود کوتاه قد و ایخسوف مردی بود بلند قامت. پاسکیویچ با وجود درد مفاصل می‌توانست روز و شب، تقریباً بدون انقطاع کار کند و بعد از این که به مقام فرماندهی نیروی تزاری در قفقاز رسید، از مقصرین سیاسی که در قفقازیه بودند، استفاده کرد و آن‌ها را به کار واداشت.

قفقازیه در آن موقع، طبق تشخیص حکومت تزاری، یک تبمیدگاه بود و مقصرین سیاسی را که نمی‌خواستند در روسیه بمانند به قفقازیه تبعید می‌کردند و پاسکیویچ از آن‌ها دعوت به همکاری کرد و از هر یک به قدر استعدادشان استفاده می‌نمود.^(۳)

۲- ژان یونیر - پیشین - ص ۶۳۵.

۱- اقبال پیشین - ص ۷۹۲.
۳- ژان یونیر - پیشین - ص ۶۳۵، ۶۲۸.

مهدی قلیخان جوانشیر که بر اثر فشار پرنس ماداقف، تمام اموال خود را به او واگذار کرده و به ایران فرار کرده بود، «در جنگ دوم روس و ایران داخل ارتش ایران شده و در جبهه شوشی، مشغول نبرد با روس‌ها گردید و برحسب دستور عباس میرزا نایب‌السلطنه، پس از سقوط گنجه مأمور شد که ایلات قره‌باغ را به قراجه‌داغ (ارسباران) کوچ دهد».^(۱)

میرزا آدی‌گوزل‌بیگ در قره‌باغ نامه می‌نویسد: «در آن زمان، شاه همراه با قشونش در اردبیل بود. مهدی قلیخان قراباغی و سردار امیرخان از نخجوان راه افتاده آمدند و در کورونزو به شاهزاده رسیدند. صبح، مهدی قلیخان را از مناطق کوهستانی و داخل آبادی‌های کردنشین روانه کردند. شاهزاده برای از بین بردن نیروهای روس در چاناقچی تصمیم گرفت که به آنجا رود.

همزمان با کشتار قزاق‌ها در کنار ارس، سلیمان‌بیگ برادر مهدی قلیخان که ساکن محال ورنده بود با سایر خویشاوندانش، سرپیچی کرد. در این زمان ژنرال رتوتنا زرنگی کرده، نیروهایش را وارد شوشا کرد.

... در این اثنا اللهیارخان با تعدادی نیرو به اردوی شاهزاده ملحق شد. باز هم تصمیم به یورش گرفتند. لکن نتیجه‌ای حاصل نشد. در اطراف شهر اتراق کردند. در این موقع، جنگ امیرخان سردار با ماداقف، شکست لشکرش و کشته شدنش به شاهزاده رسید. کوچ کرده به آغدام رسید. از آنجا کومندان‌ت و مرا به تبریز فرستاد. مهدی قلیخان را در قره‌باغ گذاشته، خودش رهسپار گنجه شد».^(۲)

عباس میرزا به پدرش پیشنهاد کرد که چون بعضی از عشایر قره‌باغ، از کمک به قشون او خودداری می‌کردند و آن خودداری نشان می‌دهد که آن‌ها در باطن طرفدار قشون تزاری هستند. بهتر این است که آن‌ها را از قره‌باغ کوچ بدهند و به آذربایجان منتقل کنند و فتح‌علیشاه با پیشنهاد بسر موافقت کرد و به طوری که در منابع ایرانی نوشته‌اند شش هزار تن از عشایر قره‌باغ را کوچ دادند و به آذربایجان منتقل کردند.

... چون اینخسوف حاکم نظامی قره‌باغ از طرف تزار نیز بود بعد از این که شوشا را از محاصره نجات داد تصمیم گرفت که تمام قره‌باغ را اشغال کند و اگر دسته‌هایی از سپاه ایران در قره‌باغ هست آن‌ها را وادار به تسلیم نماید یا از قره‌باغ اخراج کند و در صورت امکان یک کار دیگر هم بکند».^(۳)

«در این هنگام، ما بین مهدی قلیخان حاکم [سابق] قره‌باغ و پاسکیویچ که در «درالاگوز» بود ارتباطاتی برقرار شد. مهدی قلیخان از دولت ایران روبرگردانده و می‌خواست به اطاعت دولت روس در آید. کنیاز آبخازوف با پانکراتیف مشورت کرد. دو باتالیون قشون برداشته و به نزد مهدی قلیخان آمد و در آق‌کاروانسرا که در مرز دو کشور قرار گرفته دیدار کردند. کنیاز او را خاطر جمع کرده، نزدیکان و افرادی را که به او ملحق شده بودند کوچ داد».^(۴)

بهین ترتیب «به زودی آرزوها بریاد رفت و امید پیروزی نقش بر آب شد. در صفر ۱۲۴۲ ژنرال پاسکیویچ که در جنگ‌های اروپا هنرنمایی‌ها کرده بود و از مفریان تزار جدید بود، به قفقاز رسید و اندکی بعد فرماندهی ارتش روس را به جای یرمولف به دست گرفت.

ژنرال مدداف مأمور حمله به گنجه گردیده و در جنگی که روز شنبه ۱۴ صفر ۱۲۴۲ در شمکور نزدیک گنجه روی داد، سپاه ایران شکست فاحشی خورد و امیرخان سردار مردانه جان سپرد سه - چهار روز

۱- میرزا آدی‌گوزل‌بیگ نامه‌ها
۲- میرزا آدی‌گوزل‌بیگ - تاریخ قراجه‌داغ

۱- مهدی باهنر - سینه (۱) ص ۱۳
۲- ژان برنر - پیشین ص ۳۳-۳۱، ۳۰

فضولی نین خیام واری رو باغیلریندن:

خوش اؤل کسی دم اجل چکیب یاده ناب
سیرمست یساتم قسیده تبا روز حساب
غوغای قیامتده دووام مست و خراب
نه نیکر حساب اولا نه پروای عذاب

الذی سقجه اله مسافر مسهبای صبح
آر تیسار التسر دوق دل و راحت و روح
طغیان غصه منقید دیر ساغر می
طوفان خطرده اویسه کیم کشتی نوح

هر دل کسی اسیر غم هجران اولماز
شاپشته ذوق وصل حسالتان اولماز
هر درد کسی وار درمائی ولی
بسی دردترین دردیسه درمسان اولماز

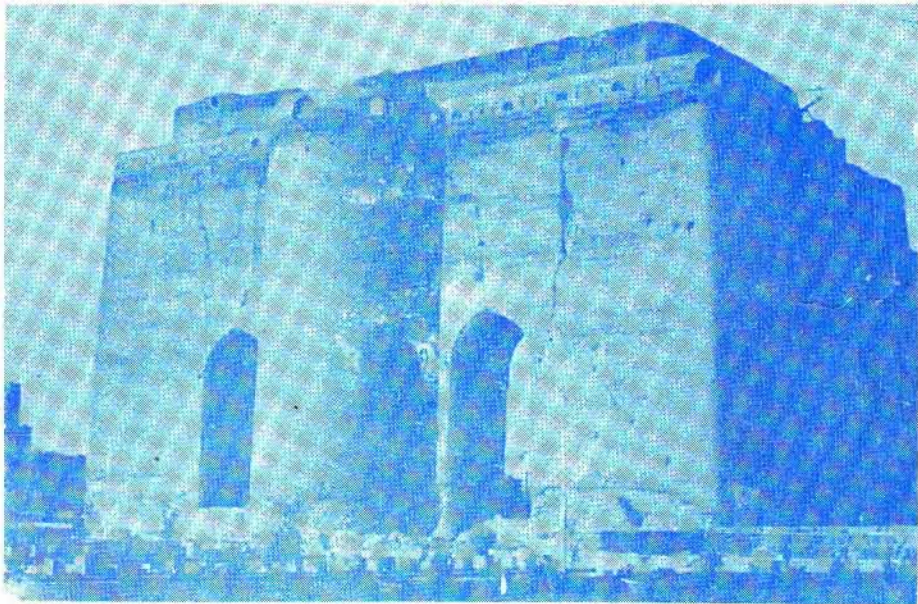
مجنون ازده یاتدی شعله آهله یساک
وامتی سوزیا یاتدی، اشکدن اولدی فلاح
فسرهاد هسوسله یستله ولسردی عسومرون
خاک اولدولار آنلار منم ایملدی اؤل خاک

ایغالتدیر ایشیم سرو حرامانین ایچون
قان دیر جیگریم غنچه خندانین ایچون
عشقینده غم و غصه چکیب بیر اولدوم
من پیره ترحم انت بیگیت جانون ایچون

فسر یاد کسی عشق بیقرار ائتدی منی
درد و غمشیله زار و نسرار ائتدی منی
خساک سر کوینده غبار ائتدی منی
سرگشته و خسوار و خاکسار ائتدی منی

توجه:

- ۱ - اداره مجله در اصلاح و حذف مقالات وارده مختار است.
- ۲ - مقالات وارده هرگز برگشت داده نمی شود.
- ۳ - هرگونه مسئولیت مقالاتیکه با امضای نویسندگانشان در مجله چاپ میشود با خود نویسندگان است و چاپ آنها الزاماً دلیل تأیید مجله نیست.

ارک قالاسی - تبریز

وارلیق - مجله فرهنگی ادبی، هنری به زبانهای ترکی و فارسی

شماره امتیاز: ۸۵۳۸

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: دکتر جواد هیئت

مدیر امور اجرایی: م.ر. هیئت

آدرس: تهران - شهرک غرب، فاز ۲، خیابان هرمان، برج ۹، طبقه سوم

و یا تهران - فلسطین شمالی، ساختمان ۱۵۱، کد پستی ۱۴۱۶۹

تلفن: ۶۴۶۶۳۶۶

VARLIQ - PERSIAN AND TURKISH JOURNAL

CHIEF REDACTOR: DR. JAVAD HEYAT

20TH YEAR, NO 109 - 2,110 - 3 SUMMER AND AUTUMN

ADD: 151, NORTH FELESTIN AVE, TEHRAN - IRAN

TEL: 6466366